

GRÓB IMRE

HÉT ÉV SZIBÉRIÁBAN

A KRASZNOJARSZKI POKOLBAN

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

1927

Drága jó Feleségemnek,

*aki hosszú éveken keresztül értem
remegve, értem aggódva, oly áok
álmatlan éjszakát virrasztott keresz-
tül, ó aki lélekben velem együtt
szenvetde át a szibériai pokol min-
den borzalmát.*

AJÁNLÁS.

Az itt fekvő könyv egy sokat szenvedett, de a legnagyobb nyomorúságok és megaláztatások között is igazi férfiúi erővel és méltósággal megáldott embernek őszinte, köz vetetlen megnyilatkozása.

De nemcsak ennyi. Ez a megnyilatkozás egy valóban hivatott tollnak művészi munkája. A könyv szerzője eddig — tudomásom szerint — nem foglalkozott írás-művészettel. A kardot — mint katona — tudta ugyan forgatni emberül, de arra talán maga sem gondolt soha, hogy valaha íróvá legyen. És ezzel a könyvvel azzá lett. Több a műkedvelőnél, mert sajátos írói egyéniség bontakozik ki e műben — akár felfogását, akár stílusát tekintjük. Előadásának formái — minden mesterkélttség, minden cikornya nélkül — olyan tetszetősek, olyan megkapóak, hogy ilyeneket csak Isten-adta írói tehetség tud produkálni.

A világháború hadifoglyai közül többen megírták már élményeiket, tapasztalataikat, szenvedésüknek megrázó történetét — de talán senki sem tudott értékesebb munkát nyújtani a közönségnek, mint ennek a könyvnek írója. Olvasva ezeket a lapokat, az ember sok helyen hajlandó volna azt hinni, hogy a költői képzelet, a messziről jött ember nagyotmondása színezte ki az elbeszélést. Ám, aki ismeri a szerzőt, s tudja felőle, hogy az igazmondásban is milyen talpig férfi: az nem fog kételkedni abban, hogy könyvében nincs túlzás, nincs egyoldalú beállítást, nincs elferdítés, hanem a szintiszta igazságot rajzolja az író s

ennek megfelelően váltakoznak a képen rikító színek retentő sötét foltokkal.

Azt azonban már az író művészi erejének tulajdoníthatjuk, hogy könyve — elejétől-végig — lebilincselően érdekes. Igaz, hogy a szibériai hadifoglyok életében végtelen sok egyformaság és egyhangúság uralkodott, — de az író olyan pompásan tud embereket és viszonyokat jellemezni, helyzeteket vázolni, apró részleteket is nagy élelenséggel előadni: hogy könyvét valósággal úgy olvashatjuk, mint valami érdekes regényt, amit — megkezdvén — alig tudunk kezünkől letenni.

Pedig hát ez a munka — nem győzöm hangsúlyozni — szórói-szóra igaz történet, a maga minden szomorúságával, minden borzalmával. És éppen ezért a szerző nem csupán az olvasmány után vágyó közönséget elégíti ki, hanem a történetírás érdekeit is szolgálja könyvével, mert hiteles adatokat nyújt a világháború történetéhez és lélektanához, miket a jövőendő história-írója bízást felhasználhat.

Melegen ajánlom tehát ezt a derék művet mindenkinek, aki emberi sorsok és történeti korszakok iránt érdeklődik. Ez az ajánlás voltaképpen csak arra való, hogy valaki kezébe vegye a könyvet. Az első lapok után a mű maga fogja ajánlani magát, — s bármennyire elrémül is az olvasó, tudomást szerezve a szibériai fogoly élet rettenetességéről, mégis nagy lesz öröme, hogy egy új íróval ismerkedett meg, akit e könyvnek bizonyára elkövetkező méltó sikere talán további művek írására is ösztönözni fog. írói tevékenységével remélhetőleg nemcsak magának szerezne lelki kielégülést, hanem gazdagítaná az irodalmat is, melynek — már első művével — számottevő munkásaként jelentkezik.

Budapesten, 1927 március.

Szász Károly.

A SZERZŐ ELŐSZAVA.

Hét évnek, — pontosabban nyolcvannyolc hónapnak szenvedéseit írom le könyvemben. Minden színezés és költői nagyítás nélkül. Úgy mondom el mindent, amint az valójában megtörtént, amint azt átéltem, átszenvedtem.

1914 július 25-én megfűjták a harci riadót. Búcsút mondtam enyéimnek s a harctérre siettem, hogy kötele, ségemet teljesítsem. Az elsők között mentem el s a legutolsók között jöttem vissza. Kerek nyolc esztendőt voltam távol hazulról. S ebből a nyolc évből nyolcvannyolc hónapot a fogságban szenvedtem el!

1914 szeptember közepén, a második lebergi csata után, a 4. honvéd huszárezred két századával együtt én is Przemyslbe kerültem. A várat az oroszok körülzárták s keményen ostromolták. Mi védtük magunkat. Addig, amíg a felmentő hadsereg meg nem érkezett, s bennünket fel nem szabadított.

Néhány hét múlva a hadvezetőség újra elrendelte a visszavonulást. Mi ismét Przemyslben rekedtünk, ahol 1915 március 22-éig tartottuk magunkat. Az utolsó konzervig. Amikor megettük a lovainkat s elfogyott az utolsó konzervünk is, — kapitulálni voltunk kénytelenek.

De előbb, amit csak lehetett, mindent felrobbantottunk és elpusztítottunk. Nehogy épen kerüljön az ellenség kezeibe. Aztán jött a szomorú óra. Vonatba raktak bennünket s cipeltek a fogságba. Vérző lélekkel, kétségbeesve szálltunk be a vasúti kocsiba, amely messze Oroszországba, s innen Szibériába vitt bennünket.

Amint a harctéren, éppúgy a fogságban is, mindenről pontos naplójegyzeteket készítettem. Naplóm első' részét — 1914 július 25-től 1915 december 24-éig — sikerült Szibériából hazajuttatnom. 1916 február elején már a feleségem kezében volt az.

Ezután folytattam a naplóirás! Minden eseményt pontosan feljegyeztem s jegyzeteimet sikerült Moszkváig megőriznem, innen pedig már minden nehézség nélkül tudtam azokat Rigába küldeni, azokkal a levelekkel együtt, amiket moszkvai tartózkodásunk alatt kaptam, a Vladikinói internáló-táborba.

Naplóm s ezen levelek alapján írtam meg könyvem.

Nemcsak az én élethistóriám, nemcsak az én kálváriám az, amit itt megrögzítettem. Velem együtt sok százan, meg százan végigélték, végigszenvedték ugyanezt. Éppen azért, meg vagyok róla győződve, hogy mindazok, akik velem együtt cipelték a rabság nehéz láncait, fe régi borzalmak utórezgéseivel, de már az otthoni lámpa enyhítő fényénél fogják elolvasni könyvem. Betűt adtam annak, aminek annyi ezerén izgalmakat, idegeket és halálsejtelmeket áldoztak.

De talán érdeklődéssel lapozgatnak könyvemben azok is, akik nem voltak velünk fogságban. Mert meglátják a világégés leglobogóbb lángját, meghallják egy 160 milliós nép vérfagyaláló halálhörgéseit és látnak egy hazug eszmét megcsúfolva, a maga irtóztató vércafataiban és torz meztelenségében.

El nem mulaszthatom, hogy e helyen hálás köszönetet ne mondjak Szász Károly barátomnak és Szász György dr. volt fogolytársamnak a könyvem kiadása körül tett sok szívességükért.

Budapest, 1927 február 8-án.

Grób Imre.

ELSŐ FEJEZET.

Utazás Oroszországba. — Motozás Kiewben. — Megérkezés Simbirksbe. — Hogyan fogadott bennünket Kagadiew ezredes. — A «tetűvár».

1915 március 25-én, — tehát három nappal Przemysl kapitulációja után — délután négy órakor, sürgős parancs érkezett lovasosztályunkhoz. A parancs alá Artamanow orosz generális neve volt írva, s a következő' rendelkezést tartalmazta:

«Ma este nyolckor a 23. honvéd gyaloghadosztály köte lékébe tartozó összes tiszték (tehát az én ezredemnek, a 4. honvéd huszárezrednek tisztjei is) elszállítás céljából a Wiar hídjánál legyenek. Tisztiszolgák elvihetők. Tábornokok hét, törzstisztek öt, főtisztek három pud¹ podgyászt vihetnek magukkal.»

Bár tudtuk, hogy Przemysl elestével mi vár reánk, ez a parancs mégis kellemetlenül lepett meg mindannyiunkat. Hamarabb érkezett, mintsem vártuk volna. Mi ugyanis úgy számítottunk, hogy csak virágvasárnapján kerül a sor elszállításunkra. Március 28-án. Ezt mondták a várba bevonult orosz tiszték is. Ők maguk beszéltek nekünk, hogy ennél hamarabb nem kezdheti meg az orosz parancsnokság a vár kiürítését.

Lett tehát nagy kapkodás és szaladgálás. Mindenki csomagolt. Amit be nem csomagolhattunk, azt gyors-

san a podgyászládákba raktuk és megindultunk. Gyalog mentünk. Mert hát se kocsink, se lovunk nem volt. Bár meghagytunk a podgyászok elszállítására egy kocsit, meg egy pár lovat, de mielőtt azt erre a célra igénybe vehettük volna, megjelentek szállásunkon a kozákok és elvették tőlünk. Így azután nem maradt más hátra, magunk cipeltük a podgyászt, kiki a saját tisztiszolgája segítségével.

Még nem volt egészen nyolc óra amikor a Wiar hídjához megérkeztünk. A gyalogsági tisztek már itt voltak. Csak Tamásy altábornagy hiányzott, a 28. honvéd gyaloghadosztály parancsnoka. Néhány perc múlva ő is megérkezett. Autón jött. Artamanow orosz tábornok ajánlotta fel neki az autóját.

Síri csend volt. Egy hang, egy suttogás sem hallatszott. Ott álltunk mindannyian teljesen reményt veszve, önmagunkba elmélyedve, leomlott fejjel, halotti némaságban. És mialatt szinte hallani lehetett, amint a holdsugár végig simítja a Wiar fodrait, lelkünk hangtalan zokogással visszasuhan a múltba és borzadva torpant vissza a jövőtől.

Tamásy altábornagy megérkezése után parancsot kaptunk a beszállásra. A vonat már készen várt bennünket. Csupa marhaszállító kocsi. Csak egy III. osztályú, Tamásy és legszűkebb törzse részére.

Nagyot néztünk. Marhakocsiban utazni, ahhoz igazán nem voltunk még hozzászokva. Eögtön meg is kértük Tamásyt, hogy tiltakozzék ez ellen és kérjen személykocsikat a számunkra.

Minden kérés, tiltakozás hiábavaló volt. Az orosz parancsnok röviden kijelentette, hogy más kocsik nem állnak rendelkezésére. Miért robbantottunk fel mindent s miért pusztítottuk el a vasúti anyagot.

Mit lehetett tehát mást tenni, beszálltunk a marhaszállító kocsikba. Huszonnyolcan egy kocsiba. Tizennégy

tiszt és ugyanannyi tisztilegény. A sok ládától és batyutól alig tudtunk megmozdulni.

Éjfél felé járt már az idő, amikor a vonat megindult. Hajnali négy óráig egyfolytában mentünk. Ekkor egy kisebb állomáson megálltunk. A nevét elfelejtettem már. Itt egy óránál tovább várakoztunk. Kellemetlen hideg idő volt. Egész éjjel nem csuktuk le a szemünket. így aztán még jobban éreztük a hideget. Nem volt az a pénz, amit egy pohár forró teáért oda ne adtam volna. Kiszálltam tehát a vasúti kocsiból, hogy helyszíni szemlét tartsak. Hol lehetne egy pohár forró teához jutni? Kövid botorkálás után ráakadtam a vasúti vendéglőre. Egy rozoga kis faházikóhan, egy szutykos, alacsony szűk szobácskára. A szoba közepén egy kopott asztalka állt. Rajta egy félig elégett faggyúgyertya pislogott. Piszkos, vörösszakállú galíciai bóbiskolt mellette.

Felköltöttük és teát kértünk tőle. Barátságatlan arcot vágott, morgott valamit és tovább szundikált. De mi nem tágitottunk. Addig ráztuk, amíg magához nem tért és meg nem hallgatott bennünket. Megmagyaráztuk neki, hogy a teát nem ingyen akarjuk. Annyit fizetünk érte, amennyit kér. Csak jó forró legyen. Erre barátságosabb lett. Előhúzta piszkos zsebkendőjét, megtörölte vele a szemeit és alágyujtott a szamovár alá.

A forró italtól némileg felmelegedve, reggel öt óra után tovább folytattuk utunkat. Reggel félkilenckor Lembergbe érteztünk. Vonatunk a vasúti állomás előtt állt meg, egy nagy fabaraknál. Parancsot kaptunk a kiszállásra. Kiszálltunk. Amerre a szem ellátott, minden oldalról orosz katonák vettek bennünket körül, úgy hogy még csak gondolni sem lehetett szökésre. De hát hová is szökhettünk volna? Talán vissza Przemyslbe?

Amikor mindannyian kiszálltunk, parancsnokunk, a

bennünket kísérő orosz praporcsik¹ ellenőrizte a létszámot, hogy megvagyunk-e mindannyian. Amikor ezzel elkészült, bevezetett bennünket a fabarakba. Itt hosszú asztalok álltak. Rajtuk tányérok, kanalak és poharai*. Ebédet szolgáltak fel a számunkra. Az orosz nemzeti éledte: káposztalevest egy darabka vagdalt hússal.

Ebéd alatt egy magasrangú orosz tábornok lépett be nagy kísérettel a terembe. Hatalmas) nagy ember volt. Mellén az érdemrendek tömkelege csillogott. Az Oldenburgi nagyherceg volt. A legidősebb fogolytisztelet magához szólította. Tamásy jelentkezett nála. Az Oldenburgi nagyherceg néhány szót váltott vele, majd kíséretével együtt eltávozott a teremből.

Délután három óra körül továbbfolytattuk az utat Zablocé felé, ahová este hétkor érkeztünk meg. Ekkor már nagyon ki voltunk fáradva. Az utazás marhaszállító kocsijainkban csaknem elviselhetetlen volt. Ebben az időben sok mindenhez nem voltunk még hozzászokva. Újra felkértük tehát Tamásyt, hogy tegyen lépéseket érdeünkben. Hátha mégis kaphatnánk személykocsikat.

Tamásy újra előadta kérésünket az orosz parancsnoknak, aki nyomban meg is ígérte, hogy kocsijainkat «szi-csász» felcserélik személykocsikra. Ennek az ígéretnek nagyon megörültünk. Ez az orosz szó: «szi-esász» magyarul «azonnal»-t jelent. Ekkor még nem ismertük a muszkát, sem az orosz viszonyokat. S így szentül hittük, hogy ígéretüket szószerint is kell értelmezni. De sokszor tapasztaltuk később, hogy mit jelent az, ha a muszka «szi-csász»-ra ígér meg valamit. Nagyon furcsa fogalmaik vannak nekik az «azonnal»-ról.²

¹ Zászlós.

² 1920-ban egy igen intelligens orosz úrral akadt dolgom Krasznojarszkban, valamit ígért nekem, hogy azt «szi-csász»-ra megfogja csi-

Most is így volt. A «szi-csász»-ra megígért vasúti kocsikat többszöri sürgetésünk dacára csak másnap reggel öt órakor kaptuk meg. Még mindig Zablocen álltunk. Kocsijainkat ekkor végre felcserélték és mi kényelmes II. osztályú személykocsin folytathattuk tovább utunkat kelet felé.

Március 29-én reggel nyolc órakor Kiewben voltunk. Alig vártuk, hogy ide megérkezzünk. Lemberg óta nem kaptunk meleget. Minden reményünk az volt, hogy Kiewben újra enni kapunk. Itt tényleg kaptunk is ebédet. De előbb egy kis kellemetlenségen kellett keresztülesnünk.

Amikor vonatunk Kiew-ben megállott, a vasúti állomáson egy csendőrszázadost pillantottunk meg egy szakasz csendőrrel. Parancsnokunk, az orosz praporcsik, jelentkezett nála. A két orosz tiszt ezután félrevonult és tárgyalt valamit. Néhány perc múlva megkaptuk a parancsot:

— Azonnal kiszállni és a vasúti kocsik előtt két sorban gyülekezni.

Ezután a csendőrök beszálltak a kocsikba, ahová bennünket fülkék szerint, egyenként szólítottak. Motozást tartottak. Előbb a podgyászokat és a vasúti kocsikat kutatták át, azután bennünket. Kiforgatták a zsebeinket, lehúzták a cipőinket, sőt akárhány tisztet le is vetkőztettek. Tamásy altábornagynak még a cipője bélését is felfejtették. Összes írásait és a 8. honvéd gyalogezred zászlószalagját, amelyet podgyászládájában rejtegetett, elvették tőle.

Természetesen tiltakoztunk a motozás eme módja ellen, sőt Tamásy azzal is fenyegetődött, hogy az esetről távirati jelentést tesz a cárnak. De mindez semmit sem hasz-

nálni. Kijelentésére válasz helyett mosolyogtam csak. Ő ezt észrevette és így szólt hozzám: «Ja, aber kein russisches Sitschas. sondern ein deutsches Sitschas».

nált. A csendőrszázados udvariasan mosolygott és a motozást továbbfolytatta. Ugyanazon a módon, mint az előbb.

Ami engem illet, elég simán megúsztam ezt a kellemetlen aktust. Alaposan kijátszottam a csendőrszázadost. Tőlem semmit sem vett el. Még a fényképezőgépet is meghagyta, amit pedig mindenkitől elszedett. S i mindezt egy przemysli «Flieger Postkarte»-nb»k köszönhettem.

Amikor ugyanis a sor reám került volna, egy üres «*Flieger Postkarte*»-t húztam ki a zsebemből. Egy levelezőlapot, aminőt Przemysl-bőí küldözgettünk a repülők útján. Ezt a levelezőlapot, mint érdekes przemysli emléket felajánlottam neki.

A csendőrszázados, aki kitűnően beszélt a német nyelvet, a levelezőlapnak nagyon megörült és hálásan rázta meg érte a kezemet. Erre a legnagyobb nyugalommal, mintha nem is motozásról lenne szó, lekasztottam nyakamról a fényképezőgépet, felkértem őt, hogy álljon a kocsiajtóba a gépem elé s engedje meg, hogy lefényképezem. Kész örömmel tett eleget a felszólításomnak. Előbb azonban felírta a címét, hogy a képet, ha majd elkészül, el tudjam neki küldeni. Ezután a felvételt megcsináltam, tiszttelegtem neki és tovább álltam.

így kerültem el a motozást és így menttem meg a fényképezőgépet. De csak addig tudtam megőrizni, amíg Simbirskbe nem értünk. Itt mindjárt az első napokban elszedték tőlem.

A motozás délután két óráig tartott. Addig étlenszomjan a vonat előtt ácsorogtunk. A motozás befejezése után újra gyülekeztünk, ellenőrizték a létszámot, majd egy terembe vezettek be bennünket, ahol ebédet kaptunk. A csendőrszázados is velünk étkezett és nagyon kedélyesen elbeszélgetett velünk. Ebéd után beszálltunk és folytattuk tovább az utat Moszkva felé.

Moszkvába április 1-én érkeztünk. Délután három óra-kor. Itt az orosz vörös kereszt felvette személyi adatainkat és egy-egy pohár forró teával kínált meg bennünket. Hozzá semmit sem kaptunk. Pedig ugyancsak éhesek voltunk, miután Kiew óta meleget nem ettünk.

Parancsnokunknak — az orosz praporcsiknak — engedélyével Tamásy altábornagy erre egy orosz katonával, «konvoj»-jal és egy tolmáccsal a telefonhoz ment és az amerikai főkonzulnak telefonált. Értesítette őt megérkezésünkről és edéket kért tőle a részünkre.

A főkonzul, amit a rövid idő alatt lehetett, mindent megtett. Azonnal gondoskodott róla, hogy ételmezt kapjunk. Persze arra, hogy meleg ebédet készítsenek, már nem volt idő. Hideg felvágottat küldött tehát. Ezt kosarakban autóra rakták és az állomásra hozták. Maga a főkonzul felesége is kijött és ellenőrizte, hogy mindenik megkapja a maga adagját.

Április 5-én Pensában voltunk. Itt a transzportot ketté osztották. Az egyik részt Kazán felé, a másikat Simbirskbe irányították. Mi, huszárok, a kazáni csoportba kerültünk. Ugyanide osztották be a honvédtüzéreket is.

Szerencsétlenségünkre, osztályunk egyik tartalékos tisztjének, Prónay György bárónak volt egy oroszországi Baedekerje. Még Przemyslben vásárolta, a vár feladása előtt. Amikor megtudtuk, hogy a transzport utazásának végcélja Kazán, illetve Simbirsk, elolvastuk, hogy a Baedeker a két helyről mit ír. Simbirsket az ő «festői fekvésével» nagyon kiemelte.

Most sajnáltuk csak igazán, hogy nem ide kerültünk. Miután még mindig Pensában álltunk, elhatároztuk, hogy minden követ megmozgatunk, hogy Simbirskbe kerüljünk, S ezt sikerült is elérni. Ha jól emlékszem, a 2. honvéd ágyúszred parancsnoka, Thaisz László alezredes vitt

keresztül, hogy az előbbi intézkedést megváltoztatva, bennünket, huszárokat és tüzéreket a simbirski csoport-hoz osszanak be. Ide kerültek a 8. honvéd gyalogezred tisztjei is. Összesen száztizenhárman voltunk ennél a exportnál.

Vesztünkre kerültünk Simbirskbe. Amint később megállapíthattuk, egész Oroszországban sehol olyan rosszul nem bántak a foglyokkal, mint éppen itt.

Simbirskbe április 7-én d. u. két órakor érkeztünk. A vonatonál egy orosz tiszt várakozott reánk, aki nagyon csodálkozott rajta, hogy mi oda kerültünk. Érkezésünk nagyon meglepte őket. Alig egy órával ezelőtt kapták csak meg a távirati parancsot, hogy részünkre elhelyezést biztosítsanak.

Itt kiszálltunk és kiraktuk a podgyászokat. Ezután négyes sorokba álltunk és megindultunk a város felé. Elöl mi, utánunk a tisztiszolgák és kocsikon a podgyász.

Amint a városon keresztülvonultunk, mindig nagyobb és nagyobb tömeg csatlakozott hozzánk, amely egészen szállásunkig kísért. Útközben zajosan ünnepelték Przemysl elestét.

Talán egy órát sétálhattunk így a városon keresztül, amikor egy elhanyagolt, rozoga, piszkos épülethez jutottunk. Egy malomhoz, amelyben kevés elöttünk orosz katonák voltak elhelyezve. Ebbe a rettenetes piszkos épületbe szállásoltak el bennünket. De csak ideiglenesen, amíg jobb elhelyezést nem találtak részünkre.

Itt elhelyezkedtünk. Alig foglaltuk el helyeinket, elvették a tisztilegényeket tőlünk és felszólítottak bennünket, hogy adjuk át a kardjainkat. Mi tiltakoztunk e rendelkezés ellen. Hivatkozva arra, hogy Przemysl átadásakor a cár nemcsak különleges bánásmódot biztosított a részünkre, de megengedte azt is, hogy a vár véderősé-

géhez tartozó tisztek tisztilegényeiket megtarthatassák és kardjaikat a fogság egész tartama alatt viselhessék.

Hiábavaló volt minden tiltakozás. Erről írásbeli parancsunk nem volt, a cári prikáz Simbirskbe még nem érkezett meg, a mi szavunkra pedig nem sokat hederítettek, így tehát mást nem tehattünk, a kardokat átadtuk, legényeinktől pedig elbúcsúztunk.

Még aznap, nem sokkal megérkezésünk után, a malomba érkezett Simbirsk városának katonai parancsnoka: Kagadiew ezredes. Csoportunk legidősebb fogolytiszjtét, Thaisz László alezredest magához rendelte és egy írást adott át neki, hogy azt Thaisz velünk aláírassa. Egy tolmács magyarázta meg ez írás tartalmát. Egy nyilatkozat volt, amelyben becsületszavunkra fogadjuk, hogy a fogságból nem szökünk meg. Thaisz alezredes — ugyancsak tolmács útján — kijelentette, hogy ezt a nyilatkozatot, hivatkozva szabályzatainkra, nem írhatjuk alá.

Kagadiew erre lángvörös lett, az írást eltépte és ott *nyomban* mindjárt Thaisz előtt kijelentette, hogy e perctől kezdve nem tekint bennünket többé hadifoglyoknak, hanem közönséges gonosztevőknek s e szerint is fog elbánni velünk. E szavak után sarkon fordult és faképnél hagyta Thaisz alezredest.

Magatartásunknak még aznap éreztük a következményeit. Szállásunk elé azonnal őrséget állítottak, enni nem kaptunk, sőt még annak a lehetőségétől is megfosztottak bennünket, hogy magunkat élelmezzük. A szó legteljesebb értelmében meg kellett vesztegetnünk az orosz katonákat, hogy megengedjék nekünk, hogy a falon keresztül élelmet csempészhesünk be szállásunkra.

Ez az állapot negyvennyolc óráig tartott. Ekkor beérkezett Simbirskbe a második przemysli tiszti transzport. Vele jöttek Kaltenecker, Waitzendorf altábornagyok és

Komma tábornok. Ezt a csoportot is közénk helyezték el a malomba.

Kaltenecker altábornagy véletlenül magával hozta Artamanow tábornok eredeti orosznyelvű parancsát, amely a przemysli tisztekre vonatkozó cári rendelkezéseket tartalmazta. Ezt a parancsot az oroszok elismerték. Kardjaikat meghagyták, a mienket pedig visszaadták. Egyben a tisztiszolgákat illetőleg is intézkedtek s pedig akként, hogy minden négy-négy tiszt mellé egy tisztilegényt engedélyeztek.

A kardokat nem sokáig tarthattuk meg. Másnap délután újra elvették tőlünk. Állítólag a cár parancsára, aki a ránk vonatkozó rendelkezéseket visszavonta volna, mintán egy fogságba jutott orosz katonának osztrák-magyar katonák a nyelvét állítólag kivágták és utána a katonát megkínózták.

A második tisztcsoport beérkezése után, valószínűleg Kaltenecker és Waitzendorf altábornagyok fellépésére, élelmezésünk kérdését is, úgy ahogy, megoldották az oroszok. Enni ugyan nem adtak, de azt megengedték, hogy hideg ételeket vásárolhassunk magunknak. Persze nem személyesen, hanem a tisztiszolgák útján. Naponta 10—12 tisztiszolga orosz katonák felügyelete mellett a városba mehetett és részünkre kenyeret, sonkát, kolbászt, sajtot és más hideg ételt vásárolhatott. El lehet képzelni, hogy mibe került egy napi élelem. Mert ingyen nem kísérgették az orosz katonák legényeinket.

Így éltünk április 17-ig. Április 17-én végre lehetővé tette az orosz parancsnokság, hogy meleg ételt ehessünk. Megengedték, hogy naponta egyszer, délben egy vendéglős jöjjön be a malomba és részünkre kocsin levest és húst hozzon. Hogy ezért is borsos árakat fizettünk, azt említeni is felesleges. Szerencse, hogy a nagy többségnek

volt pénze. Akinek pedig nem volt, azt kisegítették a társai.

Április 19-ig laktunk ebben a malomban, vagy, amint a sok tetűről elneveztük, a «tetűvár»-ban. Ekkor a Kaltenecker-csoportot tovább szállították egy más városba, bennünket pedig egy Volga-parti tatárcsárdában helyeztek el.

Éppen a legfőbb ideje volt már annak, hogy ebből a malomból elkerüljünk. Az a piszok, bűz, az a sok poloska, az a rettenetesen sok tetű, az a tömérdek patkány, ami a szobákban szaladgált, túrhetetlenné tette az ottartózkodást. Azt hittük, hogy ez a világ legpiszkosabb, legundokabb helye. Bárhová vigyenek is, ennél csak jobb helyre vihetnek.

MÁSODIK FEJEZET.

Átköltözködés a Volga partjára. — Ellátásunk a tatár csárdában.

— Zaplatkin praporcsik és Sevrin, a vendéglős.

Leírhatatlan nagy volt tehát az örömünk, amikor április 19-én reggel tíz órakor Zaplatkin orosz praporcsik, Kagadiew ezredes segédtisztje szállásunkon megjelent és közölte velünk, hogy költözködünk.

Ezer meg ezer kérdéssel halmoztuk el. Hova visznek bennünket? Milyen helyre? Tiszta-e az új szállás? Gondoskodnak-e ételmezésünkről? Szabad-e felügyelet mellett sétálni menni? Meg lesz-e engedve a fürdés stb. stb.

Zaplatkin minden kérdésre készséggel megfelelt. Elmondta, hogy a Volga partján leszünk elhelyezve, egy kellemes, szépfekvésű vendéglőben. Tiszta, kényelmes, tág szobáink lesznek. Ételmezésünkről a vendéglős fog gondoskodni, akivel a szerződést már meg is kötötte a városparancsnok, Kagadiew ezredes. Az étkezésért havi 35 ru-

beit fizetünk. Ezért kapunk naponta bő reggelit, igen jó ebédet, uzsonnát és jó vacsorát. A séta meg lesz engedve. Mehetünk naponta — persze felügyelet mellett — sétálni, fürdeni és halászni.

Természetesen ebből az egész beszédből egy szó sem volt igaz. Zaplatkin praporcsik, amint csakhamar megismertük, rosszindulatú, feketemájú, gonosz ember volt, aki mindezt csak azért mondta, hogy nemsokára annál nagyobb kéjjel, annál nagyobb gyönyörrel szemlélje a mi végtelen nagy csalódásunkat.

A malomból elindulva, félóra múlva a Volga-parti vendéglőnél voltunk. Egy rozoga, düledező, kis tatár csárdánál. Ide vezetett be bennünket Zaplatkin. A kapuba őrséget állított, azt kioktatta és azután otthagytott bennünket.

A szobába lépve, rettenetes kép tárult a szemeink elé. Sehol egy ágy vagy prics, sehol egy asztal vagy egy szék. Hiszen ez még a «tetűvár»-nál is rosszabb. Ott legalább pricssek voltak, ahova lefekhettünk. De itt még az sincs. A szobák alacsonyak, piszkosak. Az egész épület egy rozoga fatákolmány. A falak, amelyekről piszkos tapéta-cafatok lógnak le, össze-vissza vannak repedezve, a repedésekben ezer- meg ezerszámra a sok poloska és egyéb féreg.

Akinek pénze volt, annak néhány nap múlva megengedte Zaplatkin, hogy magának ágyat vehessen. De hát hányan voltak ebben a helyzetben? A legtöbbször meg kellett elégednie azzal, ha egy matracot tudott venni magának és azt tehette le a földre. Akinek erre sem jutott, az a takaróját vagy köpenyét terítette le és azon feküdt.

Csoportunk legidősebbje, Thaisz alezredes mindent megtett, hogy helyzetünkön javítson. De hiába. Nem volt, aki panaszunkat meghallgatta volna. Zaplatkinnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy rajtunk segítsen, Kaga-

diew pedig felénk se nézett. Az ismert «tetűvár»-i jelenet óta, — amikor a nyilatkozat aláírását megtagadtak — többet nem láttuk.

Írásban nyújtottuk tehát be panaszainkat az orosz hatóságokhoz, április 20. és 26-án. Ennek se volt eredménye. Kagadiew ezredes még csak arra sem méltatott bennünket, hogy válaszolt volna. Meglehet, hogy írásunk el sem jutott hozzá. Minden ügyünkben Sevrin, a vendéglős volt az első fórum. Minden írást, panaszt vagy kérelmet ő vett át tőlünk. Ha nem akarta, nem továbbította. A második fórum Zaplatkin praporcsik volt. Sevrinnek megfizetett embere, aki ugyan egy lépést sem tett volna érdekünkben, különösen akkor nem, ha abból Sevrinnek kára lett volna. Ezt az ő zsebe is megérezte volna. Ilyen körülmények között könnyen megeshetett, hogy panaszaink nem jutottak el Kagadiewhez.

Az osztrák-magyar hadifoglyok védelme ebben az időben az amerikai nagykövetség kezébe volt letéve. Igen ám, csak hogy nem tudtuk az összeköttetést vele felvenni. Elhatároztuk tehát, hogy helyzetünkről jegyzőkönyvet veszünk fel és amint lehetséges, ezt az írást hozzá eljuttatjuk. Persze ez a jegyzőkönyv sosem került el oda.

Egy másodpéldányát azonban megőriztem és haza hoztam. Miután elhelyezésünknek teljesen hű képét adja, ezt a jegyzőkönyvet az alábbiakban szószerint ismertetem:

JEGYZŐKÖNYV.

Felvétetett Thaisz László honvéd tüzérezredes szóbeli paian. csára alulírottak által Simbirksben 1915. évi május hó 1-én, azon Volgaparti vendéglő egészségügyi állapotának megvizsgálása alkalmával, amely vendéglő f. évi április hó 19. óta 113, a honv. 8. gyal. ezred, 2. honv. tábori ágyúezred és a 4. honvéd huszárezredhez tartozó hadifogolytiszti részére az itteni orosz városparancsnok által szállásul kiutaltatott.

Az egyemeletes faépületben lévő férőhelyeket a következő táblázat mutatja:

A szoba fekvése	A helyiség eredeti rendeltetése	Alaptér m ² -ben	Köb- tartalom	El- helyezett tiszt	Fejenként	
					m ²	köb- tartalom
F. sz. 1	udvari szoba	27·72	83·16	11	7·82	23·09
„ 2	„ „	34·32	102·96	12	8·51	27·23
„ 3	„ „	19·—	57·—	8	2·95	9·42
„ 4	sötét	58·50	175·50	25	2·37	7·59
„ 5	veranda, ivószoba	15·05	45·05	7	4·03	12·09
I. em. 6	lakószoba	9·12	29·18	3	4·30	13·51
„ 7	„ „	8·80	28·16	3	4·01	12·84
„ 8	„ „	8·55	27·36	3	2·52	7·56
„ 9	„ „	14·43	46·17	2	2·86	8·50
„ 10	„ „	8·51	27·23	1	2·35	7·12
„ 11	lomkamra	5·89	18·84	2	2·34	7·02
„ 12	szalon	45·12	144·30	19	2·15	6·45
„ 13	játékszoba	40·32	129·02	10	3·09	9·73
„ 14	„ „	17·20	54·04	4	2·93	9·29
„ 15	„ „	12·04	38·53	3	2·85	9·12

Megjegyzés: Földszint 1. és 2. közvetlenül az árnyékszék mellett. I. em. 5. mint 1. és 2. sz. szoba, csak közvetve egy 4—5 m. széles verandán át szellőztethető, sötét. A 4. sz. szobából nyílik még 2 szoba, továbbá a konyha és éléskamra. Az egész forgalom, étel, víz stb. ezen a szobán át bonyolódik le nevezett helyiségekben. Csak közvetve, az említett verandán át szellőztethető. Sötét. Az 5. sz. szoba csak közvetve szellőztethető, mint a 2. és 3. sz.

E táblázatból kitűnik, hogy az épület az előírás szerint, köb-tartalma után s az alkalmatlan helyiségek kikapcsolása mellett, csak 42 főnek szolgálna elhelyezésül.

A helyiségekben az ablakok és ajtók nem nyithatók és így a helyiségek nem szellőztethetők. Vagy tele vannak hézagokkal és repedésekkel, amelyek viszont léghuzatot eredményeznek. A helyiségek nagy részében poloska, csótány, százlábú és egyéb féreg nagy mennyiségben fordul elő, s egyes helyiségekben patkány és egér találtott.

Árnyékszék az emeleten és földszinten van, 2—2 fülkével. Ezen fülkék már szerkezetük folytán nem tarthatók még némiképpen sem tisztán, még kevésbé ily nagyszámú használó után. A fülkékben a padozat állandóan szivárog, ez a körülmény a belépést is megnehezíti és undorítóvá teszi. A földszinti árnyékszék az udvarra szivárog ki.

Az ebédlőül szolgáló üveges verandán sok ablak törött és hézagos, a deszkafalakon számos kisebb-nagyobb repedés van, amelynek következménye erős és kellemetlen léghuzat. Ezen veranda alatt csak padlódeszka által elválasztott tyúkfól van, amelyből a kiáradó bűz, egyesülve a veranda végén lévő földszinti árnyékszék bűzével, a verandán való tartózkodást a mostani hűvös időjárás mellett is kellemetlenné teszi, míg a nyári hőség alatt előreláthatólag elviselhetlenné fogja tenni.

A vendéglős által felszolgált tej piszkos, szüretlen, sok esetben a vajkészítés után visszamaradt, teljesen zsirtalan, sovány tej, amelyet nálunk forgalomba hozni szigorúan tilos.

A víz fel nem forralva egyáltalában nem élvezhető s a vendéglóst nincs mód ellenőrizni, vajjon a vizet a teához stb. teljesen felforralja-e? A mosdáshoz való víz szintén piszkos és kevés.

A kiszolgálást az étkezésnél s a tisztogatást a szobákban, árnyékszékben stb. ugyanazon piszkos, ki nem oktatott, hozzá nem értő gyerekek végzik. Ezek ugyanazon söprűvel egyszer az árnyékszék deszkáját, máskor a szobákat seprik, melyek szobákban ágyak hiányában a padlóra tett «saját» takaróikon, illetve matracakon tiszték alszanak.

Az udvar körülbelül 400 m² nagyságú, erős lejtésű, sáros, piszkos, gondozatlan hely. Tele szeméttel és mindenféle lommal, melyen az egészség fenntartásához szükséges mozgás egyáltalában nem végezhető el.

Ezek alapján az elhelyezést olyannak véleményezzük, melyben a hadifogoly tiszték egészsége veszélyeztetve van, melyben a meleg idő beálltával elkerülhetetlenül ragályos betegségek ütnek ki s amelyben az elhelyezettek a tüdővésznek vannak kitéve.

Már mint ezen, az egészségre káros elhelyezés következményét meg kell állapítanunk, hogy eddig három tiszt (Molnár alezredes, Riszta tábori lelkész és Vértes tart. hadnagy) adatott le tifuszgyantás betegen az itteni orosz katonai kórházba s a lázesetek (pl. 26-án este nyolc, 28-án este négy) a tisztelnél gyakoriak.

Dr. Deutsch Géza 2. honv. táb. ágyúszerebéli tart. főorvos külön kifejezésre kívánja juttatni, hogy ő véletlenségből ezredének több tisztjét levetkőzve látván, négy-öt tisztnél a hajlamot a tüdővészre megállapította s kinyilatkoztatja, hogy ezeknél két-három hónapon belül ezen elhelyezésben a tüdővész okvetlenül fel fog lépni.

A túlszűfolttság megszüntetésére a tiszték nagy részének kihelyezése által, továbbá az árnyékszék, udvar rendbehozatalára és tiszt-

tántartására az itteni orosz városparancsnokságnak írásbeli előterjesztés tételét április 20. és 26-án, eredményük azonban nem volt. Simbirsk, 1915 május hó 2-án.

Dr. Deutsch Géza 2. táb. ágyúszedertart. főorvos,
aláírás előtt tifusszal kórházba ment.

Dr. Meszinger Gyula s. k.
főorvos,

Dr. Bognár János s. k.
ezredorvos.

Szokolay Kálmán s. k.
százados.

Salac Iván s. k.
őrnagy.

Kell-e ehhez a jegyzőkönyvhöz magyarázat? Avagy nem adja-e teljesen hű képét a mi simbirski elhelyezésünknek?

Amilyen rossz volt az elhelyezés, éppoly rossz volt az étkezés és kiszolgálás is.

Pedig az étkezésért havi 35 rubelt fizettünk. Ebben az egyben igazat mondott Zaplatkin. Horribilis összeg volt ez. Amint később megtudtam, sehol egf fogolytáborban sem fizettek ekkor még 15—16 rubelnél többet. Krasznojarszkban, ahova csak hat hónap múlva kerültünk, 18 rubelt fizettünk az ellátásért. Pedig ekkor már minden drágább volt. Mégis sokkal jobban éltünk, mint Simbirskben.

De maradjunk meg egy pillanatra az étkezésnél.

Béggel nyolc órakor kaptuk a reggelit. Ezt a szobánkban szolgálták fel. Miután tisztilegényeinket elvették, fiatal muszkafíúkat fogadtunk fel, ezek szolgálták ki bennünket. A reggelit is ezek hozták fel.

Nekünk, huszároknak, két ilyen kiszolgáló fiúnk volt. Az egyik 15—16 éves lehetett, Sachárnak hívták. A másik fiatalabb volt, 14—15 éves. Ennek Pável volt a neve. Pável a harmadik nap megszökött és soha többé viszont nem láttuk. Így azután csak Sachár szolgált ki bennünket egyedül. Ő hordta fel a reggelinket és ő takarította ki a szo-

báinkat is. Ügyes fiú volt, meggyőzte körülöttünk a dolgot egyedül is.

A reggeli egy pohár tejeskávéból állt. Ez azonban minden volt, csak kávé nem. Mellé egy darab zsemlyekenyeret kaptunk. Amint az oroszok nevezik, «bulki»-t. És egy vékonyka szelet vajat. Ez volt a reggeli.

Tizenkettőkor ebédeltünk. Az üveges verandán volt térítve. A menü rövid volt, de legalább egyhangú. Könyörtelen következetességgel ugyanaz a leves, amelyben egy vékonyka szelet hús szégyenkezett (maradék húсок, konzervgyári hulladékok) és végül főtt tészta. Alig tudtuk lenyelni, olyan rossz volt. Az oroszok faggyúval főznek. Hosszú idő kellett, amíg ezt megszoktuk. Pedig ügyes szakácsunk volt. Egy magyar cukrász. Kokovai. Az egyik fogoly társunknak volt a tisztiszolgája. Amikor a legényeket elvették tőlünk, őt hozzánk vezényelték a vendéglőbe szakácsnak. De hát Sevrin nem adott neki anyagot a főzéshez s így a semmiből ő sem tudott csodát csinálni.

Az ebéd nemcsak rossz, de kevés is volt. Oly kicsi adagokat kaptunk, hogy az egy négyéves gyermeknek sem lett volna elég. De hát Sevrin nem is akarta azt, hogy mi az ebéddel lakjunk jól. Egyenesen arra utazott, hogy éhesen maradjunk és külön ételeket rendeljünk magunknak, amit aztán méregdrágán fizettetett meg velünk.

Délután négy órakor volt az uzsonna. Egy pohár üres tea. Ezt is a szobákba hozták a muszka fiúk.

Hatkor volt a vacsora. Vagy egy főzelék minden nélkül, vagy két keménytojás egy szelet kenyérrel, vagy pedig tojásrántotta, beleaprítva a délről megmaradt kenyérhulladékok. Ezzel az egész napi ellátást el is mondtam. Ezért 35 rubelt fizettünk havonta. Pedig az élet olcsó volt Simbirskben. Száz tojás ára 60 kopek volt csak, egy font¹ hús-

¹ 1 orosz font — 410 gramm.

ért pedig nem kellett többet fizetni, mint 7—8 kopeket. Ugyanez volt az ára egy font gyönyörű volgai hálnak is.

Teljesen ki voltunk szolgáltatva Sevrinnek. Ez az ember úgy zsarolhatott bennünket, ahogyan neki tetszett. Bár mire volt is szükségünk, azt csak ő szerezhette be nekünk. S annyit számított fel érte, amennyi neki tetszett.

Egy ízben, már nem emlékszem, hogy hogyan jutotunk hozzá, két propuszkot (engedélyjegy) kaptunk az orosz parancsnokságtól, hogy azzal hetenként egyszer, egy meghatározott napon két társunk a városba mehessen bevásárolni. A propuszkok Sevrinnél voltak letéve, aki minden héten egyszer köteles lett volna azokat kiadni. De csak egyszer kaptuk meg. Az első héten. Amikor az első bevásárlók hazaértek s a propuszkot Sevrinnek átadták, ő azt mindannyiunk szemeláttára összetépte. Többé sohasem mehettünk el bevásárolni. Csinálhattunk, amit akartunk, de propuszkot többé nem kaptunk. Ezután is csak Sevrin útján szerezhettük be szükségleteinket.

Ez a gazember még a pénzváltásnál is becsapott bennünket. Ebben különben Zaplatkin és Dunjin praporcsikok is cinkostársai voltak. Danjin gazdasági tiszt volt. Ő fizette ki havi illetményeinket és ő kezelte a hazulról érkezett pénzeinket. Zaplatkinnál tisztességesebb volt valamivel. De nem sokkal. Ezért neveztük őt magunk között: «tisztes gazember»-nek. Csak 50 rubelt kaptunk havonta az orosz kincstártól. A többi a saját zsebünkből kellett pótolnunk. De nekünk csak osztrák-magyar koronáink voltak. Ezeket előbb rubelre kellett átváltani. Váltani csak Sevrinnél, Zaplatkinnál és Dunjinnál lehetett. Ezek pedig xigy váltottak, ahogyan nekik tetszett. Tizennyolc-hús rubelt adtak száz osztrák-magyar koronáért akkor, amikor a városban a bank negyvenöt rubelt fizetett.

Ettől a Sevrintől nagyon sokat kellett szenvednünk.

Valósággal kínozott bennünket. Nemcsak zsarolt, de kellemtlenkedett is, ott ahol csak tudott. A sok közül íme csak egy példa.

Egyszer eszébe jutott és az őrséget minden ok nélkül a megszokott helyről egy másik helyen állította fel, csak azért, hogy az amúgy is szűk udvarnak egy részét elzárja előlünk. Pedig az őrség felállítása, igazán nem az ő hatáskörébe tartozott. Véletlenül ebben az időben érkezett hozzánk a hely őrségügy életi tiszt, hogy szálláskörletünket megvizsgálja. Mi a történetek miatt panaszt emeltünk. Egyben utasította az őrséget is, hogy az a régi helyét foglalja el. Amint azonban az ügyeleti tiszt szállásunkról a lábát kitette, Sevrin az őrséget megint visszaállította. Oda, ahova neki tetszett. Hiába volt minden. Semmit sem tudtunk többé elérni. Az őrség ott állt azután is, ahová Sevrin állította. Mindaddig, amíg ebből a vendéglőből bennünket el nem vittek.

Arra is ügyelt állandóan Sevrin, hogy újsághoz ne jusunk. Nem akarták, hogy a harcéri eseményekről értesüljünk. De azért mégis hozzájutottunk. Főzött a konyhában Kokovai mellett egy orosz szakács is. Ez csempészte be — persze jó pénzért — az újságokat. Akik már tudtak valamit oroszai, azok a fontosabb eseményeket lefordították s azt előttünk felolvasták, Így tudtuk meg, hogy mi történik a nagy világban.

Ezt a sok túsúrást mind elviseltük volna. A legjobban az fájt, hogy nem adták ki a leveleinket s így semmi hírünk sem volt hazulról. Még csak azt sem tudtuk, hogy a mi leveleink megérkeznek-e? Hogy érkezett az orosz irodába posta a részünkre, azt tudtuk. Gondoskodott róla Zaplatkin, hogy ezt megtudjuk. De ki nem adták a leveleinket. Postánk kézbesítését Kagadiew ezredes szigorúan megtiltotta. Ezzel is csak kínozni akartak bennünket.

Végre is találtunk rá módot, hogy a leveleinket megkapjuk. Ellopattuk a postát. Egy felcser járt be hozzánk naponta a betegetek kezelni. Ezzel megegyeztünk. Minden levelezőlapért, amit behoztunk, tíz kopeket ígértünk neki, levélért és táviratokért huszat.

Ettől az időtől fogva azután meg is kaptuk a leveleinket, vagy legalább is annak egy részét. Mind nem mert elhozni. Mert ezt észrevette volna Kagadiew. Meg is kért rá, hogy jól rejtjük el a postát, hogy meg ne lássa azt véletlenül Zaplatkin vagy Sevrin. Mert akkor nagyon hamar vége lett volna az ő szép jövedelmének.

HARMADIK FEJEZET.

Az első házkutatás szállásunkon. — Letartóztatásom. — Négy nap a simbirüki börtönben. — Dammy orosz tengerészmérnök.

1915 április 30-án volt az első házkutatás szállásunkon. Zaplatkin praporcsik parancsnoksága alatt ebédután váratlanul orosz katonák jelentek meg lakásunkon s ott mindent alaposan átkutattak.

A házkutatás minden rendszer nélkül folyt le. Azt vettek el mindenkitől, amit akartak, vagy ami a katonának megtetszett. Főleg a térképeket, írásokat, zsebkéseket és a beretvékat szedték össze, de nem vetették meg az órákat, ezüst cigarettatárcákat, meg a pénzt sem. Juku tüzérszázadosnál egy vadászfegyvert találtak. Przemyslből hozta magával, de hogy mit akart vele, azt nem tudom. Érthetetlen, hogyan kerülte ki Kiewben, a motozás alkalmával a csendőrök figyelmét. Most azonban rajtavesztett. A fegyvert felfedezték, őt pedig letartóztatták.

Volt velünk a fogságban egy görögkeleti pap is: Riszta, tábori lelkész. Vele volt teljes egyházi felszerelése. Mind-

az, amire az istentiszteletnél szüksége volt. A misemondó ruhája, a misekönyv, a kehely és a kereszt. Ezt mind elvették tőle.

Tőlem két kilőtt, üres schrapnellhüvelyt vettek el, — amire később még visszatérek — továbbá a fényképezőgépemet és egy hajnyírógépet. Ezt az utóbbit azonban sikerült visszaszereznem. Egész egyszerűen, amikor a katonáknak nem néztek oda, kihúztam a zsebéből.

A katonák garázdálkodásával szemben teljesen tehetetlenek voltunk. Hiába fordultunk panasszal Zaplatkin praporcsikhoz, hiába jelentettük neki, hogy emberei megloptak bennünket, mindez nem segített rajtunk. Meg sem hallgatta a panaszunkat. Csak amikor már a kutatás be volt fejezve, akkor rendelte el, hogy egy névjegyzéket állítsunk össze másnapra, tüntessük benne fel pontosan, hogy kitől mit vettek el, s ha legközelebb bejön, ezt a jegyzéket adjuk át neki. De hol voltak már ekkor az ellopott tárgyak. Örökre elbúcsúzhattunk tőlük. Többé soha semmit vissza nem kaptunk. Csak Risztának hozták vissza az egyházi dolgait. Úgy látszik, a babonás orosz katonák ezt mégsem merték ellopni. De a többin megosztottak. Valószínűleg Zaplatkin is megkapta belőle a maga részét.

Mint már említettem, két üres, kilőtt schrapnellhüvely is volt a ládámban. Przemyslre lőtték ki az oroszok. Emlékbe szerettem volna hazavinni a feleségemnek. Virágvázákat akartam belőlük otthon csináltatni. Mind a kettő jól el volt rejtve. Egy-egy összetört thermospalack külső fémtokjába volt belehelyezve. A kutatás alkalmával a katonák ezt a két fémtokot megtalálták. Legfelül voltak, nem volt nehéz rájuk akadni. Nézegették, forgatták őket jobbra, forgatták balra, csavargatni is megpróbálták, meg is rázták, de nem boldogultak velük. Miután kinyitni nem

tudták, félretették őket. Tovább nem törődtek velük. Még csak meg sem kérdezték, hogy mi az.

Volt a mi osztályunknak egy tartalékos élelmező tisztje: G hadnagy. Mi Siminek hívtuk. A háború legelső napján kapta ezt a nevet s megtartotta a fogság utolsó napjáig.

Simi derék, tisztességes fiú volt. De éppoly naiv is. Mindenkivel szemben udvarias volt és mindenkinek szívességet akart tenni. Még a muszka katonáknak is.

Ő már keresztülesett a motozáson. Ott állt mellettem és nézte, miként túrják össze a katonák a ládámat. Láta azt is, amint a két thermostokot csavargatták s látta, hogy miután kinyitni nem tudták, félretették. Erre közelebb lépett. Kezébe vette az egyik thermost, lecsavarta a fedelét, a schrapnellt kivette belőle és azt udvariasan átnyújtotta az orosz katonának.

Rászóltam, hogy mit csinál? De már késő volt. Segíteni a dolgon nem lehetett többé. A schrapnellhüvely az orosz katona kezében volt, tőle pedig nemsokára Zaplatkinhoz vándorolt. Zaplatkin nem szólt egy árva szót sem. Sevrinnel összesűgött valamit, azután kihúzta zsebéből a jegyzőkönyvet, elővette ceruzáját és írt. Hogy mit írt, egyikünk sem tudta.

Néhány nap múlva legnagyobb meglepetésünkre G hadnagyot letartóztatták. Csendőrök jöttek érte a szállásunkra és onnan elvitték börtönbe. Hogy miért, senki sem tudta. Még csak nem is sejtettük.

Másnap a simbirski újságok közölték, hogy a hadifogoly szálláson házkutatás volt s hogy ezen kutatás alkalmával a foglyoknál egy löfegyvert, két darab kézibombát és igen sok töltenyt találtak. Megírták azt is, hogy a bűnösöket letartóztatták.

Most sejtettük csak, hogy miért zárták le G had-

nagyot a börtönbe. A schrapnellhüvelyeket bombáknak nézték. Ezeket Zaplatkin az ő kezében látta meg. Azt hitte, hogy a katonák tőle vették el. Megkérdezte Sevrintől a nevét, azt feljegyezte magának és intézkedett, hogy őt ezért a börtönbe kísérik.

G hadnagy letartóztatása nagyon kellemetlen volt nekem. El is határoztam, hogy azonnal teszek valamit az érdekében. De mit? Mást nem tehettem, mint azonnal nekiültem és jelentést írtam a dologról Kagadiewnek. Miután oroszul nem tudtam, németül.

Ebben a jelentésben leírtam az egész tényállást. Hogy a schrapnellhüvelyek az enyéme, hogy azok csak véletlenül kerültek G hadnagy kezébe. Hogy mind a két hüvely üres, kilőtt hüvely, csak emlékebe akartam őket hazavinni. De ha ezt bűnül róják fel, úgy engem büntessenek meg s ne G. . . . hadnagyot, aki ártatlanul szenved a börtönben.

A jelentéssel elkészültem. Csak azt nem tudtam, hogyan juttassam el Kagadiew ezredeshez. Vártam, hogy Zaplatkin majd bejön. Gondoltam, neki adom át a jelentést. De nem jött be. Nem volt tehát más, akinek átadhattam volna, csak Sevrin. De Sevrin gyanakvó volt. Mindig attól félt, hogy ellene emelünk panaszt s így soha semmi írást sem akart tőlünk elfogadni.

Megmagyaráztam neki, hogy miről van szó. Hogy nem G hadnagy a bűnös, hanem én. S hogy erről teszek most jelentést Kagadiewnek. Addig beszéltem neki, addig magyaráztam, amíg az írást elfogadta tőlem és azt továbbította az orosz irodába.

Éppen negyvennyolc óráig tartott, amíg Kagadiew a jelentésemet megkapta. Nyomban intézkedett is. Május 7-én, ebéd után két csendőr jelent meg a szállásunkon és engem letartóztattak.

Gyorsan becsomagoltam. Amire szükségem volt, azt magamhoz vettem, a többi holmimat pedig egyik barátomnak adtam át; Kovács Sebestyén Tibor dr. tart. huszárzászlósnak. Pénzt csak száz rubelt tartottam meg magamnál, a többit Erneyi századosnak adtam át megőrzés végett.

Ezután búcsút mondtam társaimnak s megindultam. A tyurma¹ szállásunktól meglehetősen messze volt, s így a csendőrök megengedték, hogy bérkocsiba üljek, egy «izvoszcsik»-ba s azon menjünk a tyurmaig.

Útközben az egyik csendőr felszólított, hogy a pénzeimet s mindent, ami a zsebemben van, adjam át neki. Nálam nem maradhat semmi. Majd ha a tyurmába megérkezünk, ő át fogja ott adni a «nacsalnik»²-nak. Én eleget tettem felszólításának. Száz rubel volt nálam és a zsebkezem, amit a kutatásnál csak úgy tudtam megmenteni, hogy észrevétlenül a ládám feneké alá rejtettem. Ezt átadtam neki.

Nemsokára ezután a tyurmához értünk. A kocsi itt megállt s mi kiszálltunk belőle. A vitelért a kocsis egy rubelt kért. Ezt az egyik csendőr a nála levő pénzemből kifizette. Ugyanekkor nekik is adtam egy-egy rubel borravalót, vagy mint Oroszországban hívják «nacsájá»-t, — teára való, — azért a szívességért, hogy kegyesek voltak a börtönbe kíséreni, így tehát maradt még a pénzemből 97 rubel.

Ezután beléptünk a tyurmába. Először az irodába mentünk, ahol a «dezurni»³ fogadott bennünket. Az egyik csendőr megjelentette neki, hogy a városparancsnok rendelete folytán engem a tyurmába kísért és átadta a nála

¹ Börtön.

² Parancsnok.

³ Napos tisztviselő.

lévő pénzemet: 87 rubelt. 10 rubel és a zsebkésem hiányzott. Ezt ellopták a csendőrök.

Engem végnélkül bosszantott ez a dolog és rögtön bejelentettem a dezsurinak, hogy megloptak. Tíz rubellal kevesebbet adtak át és a zsebkésem is hiányzik. A csendőrök tagadták. Kijelentették, hogy több pénzt nem vettek át tőlem, a zsebkésemet pedig nem is látták. Minden hiábavaló volt. A dezsurni a csendőröknek adott igazat. A dolgot azzal ütötte el, hogy én idegen vagyok, nem ismerem az orosz pénzt s így valószínűleg megtévedtem. Nem nagy összegről volt szó, csak 10 rubelről. De azért mégis bosszantott a dolog, hogy így becsaptak.

Pedig ez csak egyik része volt a becsapásnak. Amint később, kiszabadulásom után hallottam, a két csendőr ezután szállásunkra ment. Ott előhívták Kovács Sebestyén Tibort (látták, amint egyet-mást átadtam neki) s azt hazudtak neki, hogy egy üzenetet küldtem számára. Hogy adjon helyettem a két csendőrnek egy-egy rubel borra-valót. Persze ebből egy árva szó sem volt igaz. De ezt Kovács Sebestyén nem tudhatta s a pénzt kifizette nekik. Szép tőlük, hogy ily szerények voltak s hogy ilyen kis összeggel megelégedtek.

A tyurmaidróában mindenekelőtt a személyi adataimat vették fel. Amikor ezzel elkészültek, levittek a cellákhoz. A toadzirateto¹ az egyik ajtót felnyitotta, a cellából G hadnagyot kiszólitotta és helyette ugyanabba a cellába engem zárt be.

Ketten ültünk a cellában. Juku honvéd tüzérszázados, akit a vadászfegyver miatt tartóztattak le és én. Alig voltam itt egy félórát, kinyílt a cellaajtó és egy elegánsan öltözött, idősebb úr lépett be rajta. Azt hittem, hogy talán a

¹ Börtönőr.

parancsnok vagy a börtönnek egyik hivatalnoka. Egyik sem volt a kettő közül. Egy fegyenc volt. Be is mutatkozott mindjárt: Dammy orosz tengerészmőrnök. Kitűnő németséggel elmondta, hogy kémkedés gyanúja miatt van letartóztatva. Azzal vádolják, hogy torpedó-titkokat adott volna el az osztrák-magyar monarchiának. Ezután megkérdezte, hogy én ki vagyok s miért ülök. Jukut már ismerte.

Elmondtam az élethistóriámat. Nyugodtan végighallgatott, majd így folytatta:

«Egy kérvényt fogunk majd beadni az Önök érdekében. Holnap reggel papirost és ceruzát szerzek az irodából. Tessék a kérvényt németül megírni, majd én oroszra lefordítom. Címezzék a kérvényt a parancsnokhoz. Adják benne elő teljes részletességgel az egész ügyet. Hangsúlyozzák ártatlanságukat s követeljék azonnali szabadonbocsátásukat.»

Majd így folytatta: «Ki is tartóztatta le Önöket? Kagadiew ezredes? Hozzá intézzék akkor a kérvényt. Nagyon jó lesz, ha a nyomaték kedvéért... Mondják csak, van pénzük?»

— Van egy kevés, — válaszoltam én.

Ő folytatta; «Tehát igen.... a nyomaték kedvéért, nagyon jó lesz, ha a kérvény végén megemlítik, hogy a parancsnok kezéhez egy bizonyos összeget tesznek le az orosz vöröskereszt javára. Amennyit éppen tudnak. Megértenek úgy-e? ----- S Önök ezen csodálkoznak? Oroszországban minden így megy.»

A szíves tanácsot megköszöntem. Meg nem állhattam azonban, hogy meg ne kérdezzem, hogy ő miért ül még mindig a börtönben, ha pénzzel mindent meg lehet csinálni Oroszországban. Mosolygott s megadta erre is a választ. Nagyon magasállású emberek voltak azok, akik őt letar-

tóztatták. Ezeket is meg lehetne vesztegetni. Csak sok pénz kellene hozzá. Neki pedig nincs annyi, amennyi ehhez szükséges volna. Ezután még egy-két jó tanácsot adott és távozott.

Másnap reggel megkaptuk a papiroost és a ceruzát. A kérvényeket megírtuk. Amikor kész volt, Dammy eljött érte és elvitte, hogy lefordítsa. A fordítás hamar elkészült. Dammy ezután ismét cellánkba jött és az oroszra lefordított kérvényeket visszahozta. Azzal az utasítással adta ide őket, hogy adjuk át a «pomocsnik»¹-nak, ha majd az esti ellenőrzéshez a cellánkba jön.

Nem kellett estig várni vele. A pomocsnik még ebéd előtt bejött hozzánk s megkérdezte, hogy van-e valami kívánságunk? Átnyújtottuk neki a kérvényt és megkértük őt, hogy azt juttassa el sürgősen a nacsalnikhoz. Ezenfelül volt még egy kérésünk. Enni kértünk. A börtönben csak levest adtak. Ez azonban ehetetlen volt. A nacsalniknál mindkettőnknek volt pénzünk, Jukunak is, meg nekem is. Megkértük, hogy hozasson abból a pénzből egy darab kenyeret és egy kevés sonkát a részünkre.

A pomocsnik megígérte, hogy mindkét kérésünket teljesíti s távozott. Egy félóra sem telt el, ismét a cellánkban volt. Egy kis kosárka volt a karján. Kenyér és sonka volt benne. Meghozta, amit kívántunk. Egyben közölte velünk, hogy a kérvényeket is elintézte. Átadta azokat a nacsalniknak, aki megígérte, hogy személyesen is fog szólni az érdekünkben Kagadiewnek.

Szombat délután volt. A börtön kápolnájában istentiszteletet tartottak. Aki akart, az istentiszteleten megjelenhetett. Mi is elmentünk ketten Jukuval. A templomban Dammy is hozzánk csatlakozott. Amíg a pap a szertartás-

¹ A parancsnok segédje.

hoz készült, Dammy minden egyes emberről elmondta, hogy kicsoda s miért ül. Tudta mindenkinek a nevét s tudta azt is, hogy ki mennyi időre van elítélve.

Mondhatom, szép kis társasággal ültünk itt együtt. Volt itt minden. Rablógyilkos, betörő, sikkasztó és pénzhamisító. A fegyencek egy részének lánc volt a lábán. Öt fontos lánc. Ezek a nagyobb gonosztevők voltak. Büntetésük egyharmadát láncban töltötték. Éjjel-nappal rajtuk volt ez. Nagyon szigorú büntetés. Az az örökös láncsörgés engem is idegessé tett. Pedig a lánc nem is az én lábamon volt.

Az orosz börtön — tyurma — leírását későbbre hagyom. Majd ha Szibériát tárgyaljuk. Itt egy-két dolgot szeretnék még csak elmondani.

Az istentisztelet befejezése után visszamentünk a celába. Nemsokára bejött hozzánk a pomocsnik is. Dammy is vele volt. Ő mint tolmács szerepelt. A pomocsnik tudomásunkra hozta, hogy kívánságunkat teljesítette s a kérvényeket átadta a nacsalniknak. A nacsalnik azóta beszélt is már érdekünkben Kagadiewvel. A nacsalnik azért küldte őt most ide, hogy ezt nekünk a tudomásunkra hozza. Ma szombat van, ma már semmit sem lehet csinálni, holnap vasárnap, akkor nincs hivatalos óra. Hétfőn azonban még egy kísérletet fog tenni a nacsalnik. Még egyszer fog beszélni Kagadiewvel. Legyünk addig türelemmel, hátha akkor többet tud majd elérni, mint most.

A percek, az órák nehezen múltak, de a várva-várt hétfő elérkezett. Már tizenegy óra volt délelőtt, még mindig nem történt semmi. Még csak hírért sem hallottuk a pomocsniknak. Ekkor a nadziratelhez fordultunk. Megkértük, hogy értesítse a parancsnokot, hogy a két magyar tiszt kihallgatást kér tőle. A nadziratel jó ember volt, teljesítette a kívánságunkat.

Délben felvezettek bennünket a nacsalnik irodájába. Hárman voltunk, Juku, én és Dammy. Ez utóbbi mint tolmács. A pomocsnik nem volt jelen. Előbb én beszéltem, utánam Juku. Előadtam, ami a szívemen feküdt. Elmondtam, hogy miért tartóztatott le Kagadiew. Hogy két kilőtt, üres schrapnellhüvely miatt kell ülnöm, amiket emlékebe akartam hazavinni, hogy otthon virágvázakat csináltassak belőlük. Ezt szombaton már írásban is bejelentettem Kagadiewnek. Köszönöm, hogy ezt az írást volt szíves a nacsalnik az ezredeshez továbbítani s nála érdekelmben személyesen szót emelni. Mivel azonban még mindig itt ülök a tyurmában, kérem a nacsalnikot, tegyen még egyszer lépéseket az érdekelmben, hátha több eredménye lesz, mint a múltkori közbenjárásnak.

Szavaimra a nacsalnik nem tudott hova lenni a csodálkozástól. Nem tudta, hogy én miféle írásról beszélek s hogy micsoda lépéseket tett ő érdekelmben Kagadiewnél.

Dammy elmondta neki, hogy micsoda írásról van szó s hogy mit mondott nekünk szombat este a pomocsnik a cellában.

Csak most tudtuk meg, hogy mindebből egy szó sem igaz. A pomocsnik kérvényeinket nem adta át a nacsalniknak és nem is beszélt vele rólunk.

Ezután Juku is elmondta a mondókáját. Amikor végzett, a nacsalnik hozzánk lépett, kezét nyújtott nekünk s most már személyesen ígérte meg, hogy lépéseket fog tenni az érdekelmben. Ezután visszavezettek bennünket a cellába.

Amit a nacsalnik ígért, azt meg is tartotta. Még ugyanaznap délután személyesen jött le a cellánkba és közölte velünk, hogy beszélt Kagadiewvel. Juku esete súlyosabb, mint az enyém. Nála lőfegyvert találtak. Hogy mi történjék vele, majd még gondolkozik felette Kagadiew. Ami

pedig az én ügyemet illeti, minden attól függ, hogy mit mondanak a szakértők, akiknek a tőlem elvett két darab «kézibombát» megvizsgálás céljából kiadta.

Erre már igazán nem tudtam, hogy mit feleljek. Üres schrapnellhüvelyt kézibombának néznek és megvizsgálás céljából szakértőnek adnak át.

Hogy a «kézibombák»-at megvizsgálták-e vagy sem, s hogy mit mondtak a szakértők, nem tudom. De nem is érdekelt már, miután helyzetemben nagyon rövid idő alatt kedvező fordulat állott be.

Még aznap este még egyszer bejött cellánkba a nacsalik. Egy ismeretlen, polgári ruhába öltözött fiatal ember is volt vele. Mint nemsokára megtudtuk, a helybeli ügyészség egyik hivatalnoka. Jegyzőkönyv és ceruza volt a kezében. Tudomásunkra hozta, hogy a kazáni főügyész holnap a börtönben szemlét tart. Aki kérelemmel vagy panaszszal akar a főügyész elé járulni, az nála jelentkezzen most.

Azonnal jelentkeztem. Előadtam, ami a szívemen feküdt és bemondtam neki a nevemet. Amíg én beszéltem, Juku hátulról folyton a kabátomat rángatta és nem egyszer rám szólt, hogy hallgassak, mert csak rontok helyzetünkön. De bizony én nem hallgattam. Amit akartam, azt előadtam és bejelentettem, hogy letartóztatásom miatt másnap a főügyésznél panaszt emelek.

Nem került rá a sor. Még aznap este kilenckor cellánkba jött a pomocsnik és közölte velünk, hogy másnap reggel nyolckor szabadok leszünk.

NEGYEDIK FEJEZET.

Szabadulásom a börtönből. — Elszedik a pénzünket. Szigorítások. — Hazai honvédelmi miniszter távirata. — Átköltözés egy új lakásba. — Könnyítések, majd újabb szigorítások.

Másnap reggel nyolc órakor, mielőtt még a kazáni főügyész hajója megérkezett volna, cellánkba jött a pomocsnik s tudomásunkra hozta, hogy Juku is, meg én is szabadok vagyunk.

Gyorsan összecsomagoltam. Amíg mi a holmijainkat szedtük, a pomocsnik a cellaajtóban állt s ott várta meg, míg elkészülünk. Ezután felvezetett bennünket a tyurma-irodába, a nacsalnikhoz.

A nacsalnik barátságosan fogadta köszöntésünket, előszedte íróasztala fiókjából a számadásait és a nála lévő pénzünkről az utolsó kopekig elszámolt. Ami megmaradt, azt hiány nélkül visszakaptuk. Ezután a kezét nyújtotta, szívélyesen elbúcsúzott tőlünk, egy börtönőrt rendelt mellénk, kiadta neki az okmányainkat és utasította őt, hogy kísérjen el bennünket Sevrinhez, a Volga-parti vendéglőbe, a többi fogoly magyar tiszt közé.

Szállásunkra megérkezve, nem éppen a legkellemesebb hírrel fogadtak bennünket társaink. Még be sem léptünk a szobába, már az ajtóban újságolták nekünk, hogy míg mi a tyurmában ültünk, a vendéglőben újból megjelent Zaplatkin, ott újabb házkutatást tartott és ezer koronán felül mindenkinek a pénzét elszedte.

Csakhamar Ernye is előkerült, aki ezt a szomorú hírt megerősítette. Közölte velem, hogy a reá bízott pénzem-ből 5130 koronát az oroszok elvettek. Csak ezer koronát hagytak meg és az aranyaimat. Egy darab százkoronás és tíz darab húszkoronás aranyat. Ezt is véletlenül sikerült csak megmentenie. Az utolsó pillanatban, amikor már

a kutatás folyt, egy kakaóval telt dobozba csúsztotta bele észrevétlenül.

Kiszabadulásom után néhány napra rá újabb házkutatás volt. Annyira féltek, hogy megszökünk, hogy még ezer koronát sem mertek nálunk hagyni. Ezt is elvették. Egyben közhírré tették azt is, hogy Kagadiew ezredes parancsa értelmében 75 rubel a maximális összeg, ami fogolytisznél lehet. Akinél több pénzt találnak, azt elvészik tőle.

Ez egyszer kifogtam rajtuk. Az aranyakkal együtt elrejtettem az ezer koronát is, úgy hogy azt soha meg nem találták. Igaz, hogy adtak az elvett pénzről nyugtát, megígérték azt is, hogy havi részletben visszacapjuk pénzünket, de én nem hittem nekik.

Nekem volt igazam. A nyugtát még ma is őrzöm, de az elvett pénzből soha egy fillért sem kaptam vissza. Pedig de sokszor kértem, amikor meg voltam szorulva. De erről majd később.

Ettől az időtől kezdve a házkutatások mind gyakoribbak voltak. Volt olyan hét, amikor kétszer is volt részünk benne. Állandóan pénzt kerestek, mindig az után kutattak, hogy kinek van az engedélyezett 75 rubelnél több pénze. Hogy sokszor mily ferde helyzetbe kerültünk e miatt, ezt az alábbiakban fogom elmondani.

Minden hó 2-án az orosz kincstártól megkaptuk fizetésünket.¹ Főtisztek 50, törzstisztek 75 rubelt havonta. Ezt a pénzt Dunjin praporcsik fizette ki. Ő kezelte a magánpénzeket is, amelyek bank útján jöttek hazulról. Ebből is 75 rubelt kaptunk minden 2-án. Kaptunk tehát aznap összesen 125 rubelt, illetve a törzstisztek 150 rubelt. Ebből Sevrinnek fizettünk 35 rubelt az étkezésért és 5 rubelt a

¹ De csak Simbirskben fizettek ily pontosan. Krasznojarszkban sokszor hónapokig is kellett várni a fizetésünkre.

kiszolgálásért a muszka fiúnak. Maradt tehát 85 rubelünk, illetve a törzstiszteknek 110 rubeljük. Igen ám, csakhogy a Kagadiew ezredes által kiadott rendelet értelmében 75 rubel lett volna a maximális összeg. Ennél több nem lehetett egy fogolynál sem, Így aztán megtörtént az, hogy ha ugyanaznap, amikor fizettek, házkutatás is volt, a kifizetett összegnek egy részét megint visszavették. Nem jellemző ez az orosz viszonyokra?

.... Przemysl visszafoglalása és az ezt követő vereségek nagyon fájtak az oroszoknak. Ezt velünk is éreztették. Alig vesztették el a várat, a mi sorsunk is rosszabbra fordult. Mintha ezért a kudarcért rajtunk akartak volna bosszút állani. Nap-nap után jöttek a szigorítások. Egyik a másik után. Le kellett szednünk csillagjainkat, az arany vállzsínórt és a sapkarózsát. Ezután jött a többi. Az épület elé, hogy az uccára ki ne lássunk, magas deszkapalánkot emeltek, ablakainkat beszögezték és bemeszelték. Szellőztetni sem lehetett. Pedig kánikula volt és száztizenhároman laktunk azon a szűk helyen. De ezzel nem sokat törődtek. Annyira nem törődtek, hogy nemsokára újabb foglyokat is tettek közénk. Azokat a tiszteket, akiket a kárpáti harcok alkalmával fogtak el.

Ebben az időben történt, hogy egyik társunk, Veres Iván tartalékos hadnagy a kórházban meghalt. Ezredtársai koporsót és koszorút rendeltek neki és arra kérték Kagadiew ezredest, hogy engedjen ki két fogolytiszteket a temetésére. Kagadiew nemcsak ezt nem engedélyezte, de még a koporsót és a koszorút sem engedte be a kórházba. Ökölbe szorul az ember keze, ha ezek a dolgok eszébe jutnak.

Nyíltan nem lehetett, de a sorok között folyton értesítettük hozzátartozóinkat helyzetünkről. Német- és francianyelvű levelezéseinkben a szöveg közé egészen ügyesen

be tudtunk szőni egy-két magyar szót is, amely elegendő volt ahhoz, hogy helyzetünket vázolja, Így írtuk meg haza, hogy zsarolnak bennünket, hogy éhezünk, hogy elvették a rendfokozati jelvényeinket, hogy elhelyezésünk kritikán aluli stb. Persze azt, hogy ezek a kártyák megérkeznek-e, azt nem tudtuk.

Július közepén egy táviratot kaptunk Budapestről. A távirat Molnár Elek alezredesnek szólt. Aláírása Cselekvő Samu volt. A feletti örömeinek ad kifejezést, hogy rövidesen jobb dolgunk lesz.

Ebből a táviratból mindent megértettünk. Hogy kártyáink haza érkeztek, hogy otthon tudnak helyzetünkről és hogy ezt a táviratot Hazai Samu küldte, a honvédelmi miniszter, aki szintén tudja, hogy milyen rosszul folyik a sorunk, de aki «cselekedni» is fog az érdekünkben, hogy sorsunk mielőbb jobbra forduljon.

Türelmetlenül vártuk tehát, hogy fog-e valami történni s mi fog történni? Nem kellett sokáig várnunk. Augusztus 8-án reggel, hogy mi okból, azt nem közölték velünk, de egészen bizonyosan a hazuról jött nyomásra, a Volga-parti vendéglőt ott hagytuk és egy teljesen modern új házba költöztünk, ahol villany, vízvezeték, parkett és szép nagy udvar volt. Csupa világos, tágas szoba, ahol nagyon kényelmesen helyezkedtünk el. Az ablakok sem bemeszelve, sem leszögezve nem voltak.

Ellátásunkban is változás állott be. Megkaptuk Kokovai szakácsot és főzethettünk magunknak azt, ami tetszett. Nem kellett többé azt enni, amit Sevrin kotyvasztott össze nekünk. De azért ettől az embertől még sem tudtunk megszabadulni. Bevásárolni ezentúl sem mehettünk. A főzéshez szükséges nyersanyagot és minden egyéb más szükségletünket továbbra is ő szerezte be, s éppúgy zsarolt bennünket ezután is, mint eddig.

Új szállásunkon mintha a bánásmód is javult volna. A rendfokozati jelvényeket visszakaptuk, a házkutatások szüneteltek, az őrség pedig parancsot kapott, hogy velünk udvariasan bánják.

Még a fürdést is megengedték, amit pedig már hónapok óta nem engedtek. Tizes csoportban konvoj¹ kísérete mellett a városi fürdőbe mehettünk, ahol a közös medencében megfürödhettünk. De csak a közös medencében. A kád-fürdőt nem vehettük igénybe. Pedig az előírt díjakat épp-úgy megfizettük mi is, mint az oroszok. Cigarettazni sem volt szabad az utcán. Ez éppoly szigorúan meg volt tiltva, mint a járdán menni. Még ha a fogoly magában ment is az utcán, a járdára nem léphetett. Klucsarevnek, a kormányzónak volt ez a parancsa. Aki ellene vétett, azt szigorúan megbüntették.

A könnyítések nem sokáig tartottak. Egy-két hét múlva újból megkezdték az oroszok a kellemetlenkedéseket. Megint beszögezték és bemeszelték az ablakokat. Az udvaron csak este nyolc óráig tartózkodhattunk, azon túl senki többé az udvarra nem léphetett. A fürdést is megszüntették. Sevrin panaszt emelt, hogy amikor a fürdőbe kísérnek bennünket, útközben bevásárlásokat eszközölünk. Erre a fürdést is eltiltották.

Nagyon el voltunk keseredve. Legszentebb meggyőződésünk volt, hogy sehol az egész orosz birodalomban oly rosszul nem bánnak a hadifoglyokkal, mint Simbirskben. Szídtuk is azt a Baedekert, amely bennünket ide csábított.

Volt nekem egy orosz ismerősöm. Néhány évvel a háború előtt ismerkedtem meg vele Karlsbadban. Tartottuk a barátságot, sőt leveleztünk is egymással. A neve Alexander Maslenikow volt. Saratowban lakott, alig né-

hány száz versztnyire¹ Simbirsktől. Képviselő volt a cári dumában. Gondoltam, majd írok neki, lefestem helyzetünket, és megkérem, hogy érvényesítse befolyását, hogy Saratowba helyezzenek át bennünket. Ezt a levelet meg is írtam és kicsempésztem a városba, a levélszekrénybe.

A válasz nem sokáig késett. Néhány nap múlva távirat érkezett a címemre, amelyet a felcser hozott ki lakásunkra. A távirat szószerint így szólt:

«*Aujourd'hui recu votre lettre, fais mon possible pour satisfaire votre désir. Salutation. Député de la douma à l'empereur Maslenikow.*»²

Ennek a táviratnak nagyon megörültünk. Meg voltunk róla győződve, hogy egy dumaképviselő, ha akar, tehet valamit az érdekünkben. Türelmetlenül vártuk tehát, hogy mi fog történni.

Semmi sem történt. Múltak a hetek, de mi még mindig Simbirskben voltunk. Ismét írtam neki, de nem felelt. Mégegyszer írtam, erre sem kaptam választ. Csak később hallottam, hogy szigorú rendelet tiltotta el az oroszokat attól, hogy hadifoglyokkal érintkezzenek. Lehet, hogy ezért nem adott többé választ leveleimre. 1918-ban újra életjelt adott magáról. Nem is ő, hanem a fia. Táviratozott Krasnojarszkba és érdeklődött hogylétem felől. Többé se táviratot, se levelet nem kaptam tőlük. 1919-ben, amikor a Kolcsák-uralom megbukott, akkor kaptam újra hírt róluk. Nagyon szomorú hírt. Egy saratowi fehér tiszt beszélt nekem, hogy a vörösök őket is legyilkolták. Elevenen, fejjel lefelé egy szekérhez láncolták és úgy hurcolták végig mindkettőjüket, apát és fiút, Saratow utcáin.

Amit annyira kívántunk, szeptember végén betelje-

¹ 1 verszt — 1066.78 méter.

² Ma kaptam meg levelét, elkövetek mindent, hogy kívánsága teljesedjék. Üdvözlét. Maslenikow, a cári дума képviselője.

sedett. Szeptember 20-án egyik társunk, aki a kórházban betegen feküdt, azzal a hírral tért onnan vissza, hogy rövidesen el fognak szállítani bennünket Simbirskből. Hogy hová, azt nem hallotta. De hogy nem sokáig maradunk már itt, az bizonyos.

Ezt a kellemes újságot szeptember 24-én már hivatalosan is tudomásunkra hozták. A késő délutáni órákban megjelent a szállásunkon Zaplatkin és közölte velünk, hogy másnap Szibériába indulunk. Hogy hová, melyik városba, azt nem tudja. Ezt majd útközben fogjuk megtudni. A hideg futott át rajtunk, amikor először kiejtették előttünk e szót: Szibéria. Oly sok rémes dolgot hallottunk, oly sok rosszat olvastunk már róla, hogy nem sok jót várhattunk tőle. S tudja Isten, azért mégis szívesen mentünk oda. Akárhova, csak Simbirskből el. Csak ezt a három embert ne lássak többé: Sevrint, Zaplatkint és Kagadiewet.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Indulás Simbirskből. — Milyen sorsban volt részük Oroszországban a polgári és hadifogoly szállítmányoknak. — Az omszki kaland. — Megérkezés Krasznojarszkba. — Elhelyezés, élelem, posta és pénzkezelés a krasznojarszki táborban.

Az indulás ideje szeptember 28-án, délután öt órára volt kitűzve. Addig éppen négy nap ált rendelkezésünkre. Ezt az időt az utazáshoz való előkészületekre és a csomagolásra használtuk fel. Aminek csak helyet találtunk, azt mind magunkkal vittük. Amit nem tudtunk elcsomagolni, azt összetörtük. Dirib-darabra törtük, porrá zúztuk, csak azért, hogy Sevrin kezébe ne kerüljön. Ezt az embert rettenetesen gyűlöltük.

Szeptember 28-án délután négy órakor Zaplatkin meg-

jelent a szállásunkon s a vasúti állomásra kísért bennünket. Itt már várakozott reánk egy fiatal, jóképű praporcsik. Ez volt a szállítmány parancsnoka. Zaplatkin átadott neki bennünket és távozott. Le nem tudom írni, mily boldogok voltunk, amikor ettől a «szemüveges kígyótók»¹ is megszabadultunk.

Ezután elrendelték a beszállást. Természetesen marhaszállító kocsikat kaptunk, csak az orosz parancsnok utazott személykocsiban. Eleinte tiltakoztunk, de miután láttuk, hogy minden szó hiábavaló, beszállttunk.

Hogy hova vagyunk irányítva, még mindig nem tudtuk. Állítólag maga a parancsnok sem tudta. Az ő utasítása egyelőre csak Cseljabinszkig szólt. A további parancsokat itt kellett megkapnia.

Cseljabinszkba október 2-án érkeztünk. Itt 76 török tisztet csatoltak a szállítmányunkhoz, akikkel most már együtt tettük meg az utat tovább Omszk irányába. Cseljabinszkban értesültünk arról, hogy Krasznojarszkig utazunk. De hogy itt maradunk-e, vagy tovább megyünk kelet felé, azt senki sem tudta.

Október 2-án délután négy órákor értük el Európa határát. Ezt a helyet egy nagy kőobeliszk jelzi. «Evropa» van az egyik, «Ázija» a másik oldalára vésve. De sok tragédiát tudna elmondani, ha beszélni tudna ez a néma kő. Különös érzés szállta meg lelkemet, amikor vonatunk mellette elhaladt. Önkénytelenül is az a sok nyomor és szenvedés jutott az eszembe, amit valaha Kennan munkáiban olvastam. Búcsúztam a jó öreg Európától. Akaratlanul is arra gondoltam, vájjon viszontlátom-e még egyszer s vájjon mikor látom viszont?

¹ Ez volt a csúfneve. Szemüveget viselt s úgy nézett ki, mint egy kígyó. Ezért hívtuk őt egymás között «szemüveges» kígyó-nak.

Ezután folytattuk tovább az utat Omszk irányában. Már hideg volt. A szibériai mezőket mindenütt hó és jég borította. Kocsinkban volt ugyan kályha, csak fűtőanyagot nem adtak. Ha magunk nem gondoskodtunk volna magunkról, akár meg is fagyhattunk volna.

Útközben rengeteg transzportot láttunk. Orosz katonákat, akiket Szibériából vittek a frontra, és foglyokat, akiket Szibériába szállítottak.

A foglyok között volt nagyon sok polgári fogoly is. Többnyire németek, akik már a háború előtt is Oroszországban éltek s akiket most mind letartóztattak. Vagy akik Kelet-Poroszországban estek fogságba a háború legelején, 1914 őszén. Ezek a szerencsétlenek voltak a világháború legszánalmasabb alakjai. Mindenükből kifosztva, mindenüket visszahagyva, sokan mezítláb, egy szál ruhában menekültek, míg a kozákok karjaiba nem rohantak. Már hónapok óta utaztatják őket, hol nyugatról keletre, hol keletről nyugatra. Minden rend és rendszer nélkül. Ma ebbe a börtönbe zárják el őket, holnap a másikba cipelik. Láttunk közöttük férfiakat és nőket, aggastyánokat és csecsemőket. Asszonyokat, akiket elszakítottak a férjüktől, gyermekeket, akiknek fogalmuk sincs róla, hogy merre van apjuk, anyjuk.

Ahol vonatunk hosszabb ideig állt, ott alkalmunk volt velük beszélgetni. Hátborzongató dolgok azok, amiket nekünk elbeszélnek. Hering módjára összezsúfolva, megdermedve a hidegtől, étlen-szomjan teszük meg a kilométerek ezreit. Itt egy gyermek született a vasúti kocsiban, ott éppen most lehelte ki egy aggastyán a lelkét. S a hullát nem engedik kirakni a kocsiból az orosz katonák mindaddig, amíg az új őrség meg nem érkezik. Ők számszerint vették át a foglyokat, nekik is ugyanannyit kell átadni. Akár élve, akár halva. Köteteket lehetne összeírni arról,

amiket itt láttunk, amiket ezektől a szerencsétlenektől hallottunk.

A hadifogoly szállítmányoknak sincs éppen mindig a legjobb dolguk. Nekünk véletlenül szerencsénk volt és tisztességes parancsnokot kaptunk. De ez kivétel. A legtöbb esetben nem éppen irigylésreméltó az ő sorsuk sem. Sokszor hónapokig utaztatják őket is, negyven-negyvenötöt préselve be egy marhaszállító kocsiba. Élelmezésükről nem gondoskodnak. A táppénzt, amit az orosz kincstár utalt ki számukra, a szállítmányparancsnok vágja zsebre. Heteken keresztül forróvízzel kell megelégedniök, «kipjatos»-kal, ami minden orosz vasúti állomáson található és egy darabka szárazkenyérrel. Sokszor az utolsó nélkülözhető ruhadarabjukat vagy fehérműjüket kénytelenek az utazás alatt eladni, hogy annak árán élelmet vehessenek maguknak. Marhaszállító kocsijaikban feltűzött szuronyal muszka katonák őrzik őket, akik a kocsiból való kiszállást napokon keresztül nem engedik meg. Heteken át nem jutnak hozzá, hogy testüket ápolják vagy megmoskodjanak. Teljesen el vannak tetvesedve.

Brándström Elza svéd vöröskeresztes nővér hat hosszú évet töltött el Oroszországban és Szibériában a hadifogolyok között. Hosszabb ideig volt közöttünk Krasznnojarszkban is. Ha valaki, úgy ő igazán ismeri a hadifogolyélet minden részletét. Hogy hogyan bántak el sokszor az oroszok a hadifogolyszállítmányokkal, erre vonatkozólag «Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1920»¹ c. könyvének 22. oldaláról fogok idézni:

«So sandte man z. B. im Dezember 1914 von der Südfront 200 cholera-krankte türkische Kriegsgefangene nordwärts in verschlossenen Wagen, die erst nach drei Wochen

¹ 1922. Deutsche Verlagsgesellschaft für Politik und Geschichte M. B. H. in Berlin W. 8.

in Pensa geöffnet wurden. Aus dem Schmutz zog man 60 Mann, die kaum noch lebten, alle anderen hatten auagelitten. Im Februar 1915 kamen zwei Waggons in Samara an, deren Fenster und Türen mit Brettern vernagelt waren. Jeder vermutete mit Recht Lebensmittel darin, aber sie erhielten 65 Türken, von denen noch 8 lebten. Man leitete die Waggons auf ein Gleis vor der Stadt, hob dort eine Grube aus, löste die angefrorenen Leichen mit Hacke und Spaten vom Boden und warf sie in die Grube. Ebenso kamen nach Moskau und Omsk verschlossene Wagen; man glaubte dass sie teure Waren, Maschinen und ähnliches enthielten, fand jedoch beim Öffnen nur tote Kriegsgefangene.»

.... Október 5-én értünk Omszkba. Itt kellemetlen incidens történt velünk. Derék parancsnokunk az egész úton gondoskodott élelmezésünkről. Még indulás előtt a simbirski városparancsnokság pénztárából a szállítmány minden egyes tagja után napi másfél rubel táppénzt vett fel. Ezt a pénzt nemcsak pontosan kifizette nekünk, de gondoskodott arról is, hogy érte naponta egyszer meleg ételt kapjunk. Minden nagyobb vasúti állomásra előre táviratozott és megrendelte az étkezést számunkra. Ugyanilyen táviratot küldött Omszkba is.

Megérkezve ide, kiszálltunk a vasúti kocsikból és parancsnokunk vezetése alatt a vasúti étterembe mentünk, hogy ott megebédeljünk. Szerencsétlenségünkre ugyanabban az időben egy orosz tábornok is étkezett ott. Amikor mi az étterembe beléptünk s ő bennünket megpillantott, felugrott székéről és mérgesen ajtót mutatott nekünk. Mit tehattunk mást? Visszafordultunk s beszálltunk újra a vasúti kocsikba. Aznap meleg étel nélkül maradtunk.

Krasznojarszkba október 7-én érkezünk. Ez a város Kelet-Szibériában fekszik s székhelye a jeniszeiszki kor-

mányzóságnak. Miután megtudtuk, hogy itt hosszabb ideig állunk, kiszálltunk. Hogy végleg itt maradunk-e Krasznajarszkban, vagy folytatjuk az utat tovább Irkutzk felé, nem tudtuk. Maga a parancsnok sem tudta még. Itt kellett megkapnia a további parancsokat. Egyelőre csak annyit közölt velünk, hogy itt hosszabb ideig állunk s kiszállhatunk.

A vonat az állomásépülettől távolabb, egy faalkotmány előtt állt meg. Nem messze innen, alig két-háromszáz lépésre, fakorlással elkerített lovardák voltak, amelyekben orosz lovasság lovagolt. Lovardái mozdulatokat gyakoroltak. Bennünket, huszárokat ez közelebből érdekelt, azért egész idő alatt ezt figyeltük. Ekkor hirtelen lódobogást hallottunk a hátunk megett. Megfordultunk. Kozákok voltak. Kezükben ólmosvégű ostort, «nagajká»-t forgattak s zavartak bennünket vissza a vasúti kocsikba, amelynek ajtait ránk zárták.

Bizonyosra vettük, hogy kutatás lesz. Oly gyakran volt már benne részünk, hogy meg sem lepődtünk rajta. Csak a pénzünket igyekeztünk biztonságba helyezni, hogy meg ne találják és el ne vegyék tőlünk a kozákok.

Egy teljes órát ültünk itt a zárt ajtók mellett a marhaszállító kocsikban s vártuk, hogy a kutatást végző orosz katonák belépjenek hozzánk. De nem jöttek. Egy óra múlva az ajtókat újra felnyitották, kiszállni azonban nem volt szabad. A kocsiban kellett maradnunk s itt kellett bevárnunk, míg a szállítmány további sorsát illetőleg a parancs megérkezik. Már délután négy óra volt. Még mindig nem tudtuk, hogy mi lesz velünk. Az őrség egy része azt beszélte, hogy Krasznajarszkban maradunk, a másik pedig azt mondta, hogy tovább utazunk Irkutzkba.

Végre négy óra után néhány perccel megérkezett a parancs, hogy a szállítmány Krasznajarszkban marad.

Elrendelték a kiszállást. Kiszálltunk s sietve kiraktuk a vasúti kocsikból a podgyászt.

Miután a hadifogolytáborig nyolc kilométert kellett volna gyalogolni, kocsikat fogadtunk. Minden két-két úr egy «izvoszcsik»-ot. Ezekre felpakoltuk csomagjainkat és megindultunk. Mi, a magyar tiszték elől, utánunk a törökök, akiket Cseljabinszknál csatoltak a transzportunkhoz. Ezt a hosszú kocsisort kozákok vették körül, akik bennünket a táborig kísérték. Vad, goromba, durva nép, akiknek azonban nagyon hamar kitörtük méregfogaikat. Kaptak egynéhány rubelt tőlünk, amitől egyszerre megszélidültek.

Délután öt óra már elmúlt, amikor a Vojenni Gorodokba értünk. A hadi városkába, ahol a fogolytábor is volt. A tisztitábor és közvetlen mellette, vele összeépítve a legénységi tábor.

Ez a tábor 1909-ben épült az orosz katonaság részére. A 30. és 31. szibériai lövészezred, hadosztály tüzérség, vonat és lovasság részére. Az épületeknek csak egy része volt még kész, a többi félig kész állapotban. Már a mi beérkezésünk előtt 700—800 fogolytiszt és 8500 legénységi állományú egyén volt benne elhelyezve. Magyarok, osztrákok, birodalmi németek és törökök.

A Vojenni Gorodokban saját tisztjeinkből álló lakásbizottság fogadott bennünket Werner őrnagy, Stranszky Viktor százados és még egynéhány magyar és osztrák úr, akiknek neveire ma már nem emlékszem. Kijelölték szállásainkat és pedig orvosaink utasítása szerint a többiektől, a már ott levő régebbi foglyoktól elkülönítve. Ennek az elkülönítésnek — «Quarantaine»-nak — azonban csak úgy lett volna értelme, ha teljesen el lettünk volna tőlük különítve, úgy hogy nem is érintkezhattünk volna egymással. Csakhogy ez keresztülvihetetlen volt. S pedig azért volt keresztülvihetetlen, mert az oroszok intézkedése folytán

közös teremben étkeztünk s így érintkeznünk kellett. Orvosaink hiába emelték fel szavukat ez ellen, hiába tiltatkoztak, hiába hangoztatták, hogy az esetleg fellépő járványért felelősséget nem vállalnak, az oroszok mindezzel nem sokat törődtek. Majd később, amikor az 1920. évi eseményeket tárgyaljuk, látni fogjuk, hogy az oroszok e nemtörődömségének micsoda súlyos és szomorú következményei voltak.

Mindössze négy napig voltunk a «Quarantaine»-ban, négy nap után elfoglalhattuk állandó szállásainkat. A törzstisztek, századosok és idősebb főhadnagyok a tisztipavillonokban nyertek elhelyezést. Hárman, négyen egy szobában, a szerint, hogy mily nagy volt a szoba. A fiatalabb tisztek részére barakokat utaltak ki, az orosz legénység részére épült kőbarakokat. A tisztipavillonok többé-kevésbé lakható állapotban voltak (márt. i. azok, amelyekben elhelyeztek bennünket), de azok a barakok, ahova a fiatalabb tisztek jutottak, sokszor még félig sem voltak készen. Volt olyan épület is, amelyen se ajtó, se ablak nem volt. A szibériai tél megkezdődött s ezek a szegény emberek ajtó-, ablak nélküli épületekben voltak kénytelenek lakni. El lehet képzelni, hogy mit szenvedtek ezekben az épületekben. Ezen aztán úgy segítettünk, hogy amennyire csak lehetett, összeszorultunk és a tiszti pavillonokban is adtunk egynéhány fiatalabb tisztnek helyet. Igazán csak egynéhánynak, mert sok hely ott sem volt. A legénység még rosszabbul volt elhelyezve. A tisztek egy részének legalább volt pénze és segíthetett magán, de a szegény legénység bizony a legtöbbször egy fillér nélkül került fogásba. A legtöbbször még meleg ruhája sem volt, hogy a köpenyről ne is beszéljek.

A tábor rangban legidősebb fogoly tisztje, meg maga a lakásbizottság is, nap-nap után sürgették az orosz

parancsnokságnál, hogy legalább az ajtókat és ablakokat tétesse fel az épületekre. De mindez eredmény nélkül maradt. A válasz mindig egy és ugyanaz volt. Majd «zaftra», holnap. Közben nap-nap után hidegebb lett. Az oroszok még mindig nem mozogtak. Nem maradt más megoldás, a foglyoknak maguknak kellett az épületeket lakható állapotba hozni. Természetesen a maguk zsebéből.

Az élelmezés Krasznojarszkban sokkal jobb volt, mint Simbirskben. Két vállalkozó gondoskodott ellátásunkról. Egy orosz: Makarow és egy lengyel: Jasvinszky. Ebédvacsoráért havi 18 rubelt fizettünk. Aki nem akart a közös étkezésen részt venni, az vezethetett maga is háztartást. Mi is így csináltunk. \$n és szobatársaim. A pavillonokban minden lakáshoz konyha is tartozott, a barakokban is volt olyan hely, ahol főzni lehetett. Akadt szakács is elegendő a legénység között. Nyersanyag is volt a főzéshez. Itt nem volt Sevrin, mindenki maga vásárolhatott be. Hetenként kétszer a Vojenni Gorodokban hetivásár volt. Mindezt lehetett kapni. Sokszor olcsóbban, mint a városban. Amit pedig nem lehetett itt beszerezni, azt a városban vettük meg. Konvoj kísérete mellett bevásárlás céljából egy bizonyos számú tisztet és legénységet naponta leengedtek a városba. Legalább is ebben az időben még leengedtek.

A posta tekintetében is rend volt. Saját tisztjeink vették át naponta a városi postahivatalban a postát, ők rendezték azt és hivatásos levélhordók hordták szét. Bámulatos volt az a rend, pontosság és gyorsaság, ami a krasznojarszki hadifogolypostán uralkodott.

A pénzkezelés azonban minden kritikán alóli volt Krasznojarszkban. Míg Simbirskben minden hó 2-án megkaptuk a fizetésünket s épp így a hazulról küldött magánpénzeket is, Krasznojarszkban sokszor heteket, sőt hónapokat is kellett várni, míg az ember pénzéhez juthatott.

Különösen a beérkező új fogolyszállítványokkal bántak el mostohán. Megtörtént, hogy ezek sokszor hónapokig sem jutottak pénzhez. Különösen az első havi illetményükhöz. Krasznójarszkban azt mondták nekik, hogy ezt még a régi állomáson kellett volna megkapniok, a régi állomáson pedig azzal indították őket útba, hogy majd Krasznójarszkban fogják ezt nekik kifizetni, Így aztán se itt, se ott nem kapták meg. Ez a pénz egyszerűen eltűnt. Többnyire olyan szállítványoknál fordult ez elő, amelyet a hó eleje körül indítottak útba. Ennek az illetményei egészen bizonyosan elvesztek.

Az alábbi dolog később történt ugyan, két-három hónapra Krasznójarszkba való megérkezésünk után, de miután éppen a pénzkezelésről van szó, itt fogom elmondani.

Száztizenkét hadapródjelöltünk volt a táborban. Azon a címen, hogy ezek nem tiszték, az orosz parancsnokság egy szép napon megszüntette a nekik járó 50 rubel havidíj kifizetését. Végre hónapok múlva, sok utánjárásra és a táborunkat éppen meglátogató vörös kereszties misszió közbenjárására a parancsnok megígérte, hogy a hadapródjelölteknek az 50 rubel fizetést folyósítja és az eddig elmaradt összegeket is kifizeti.

A számadások az orosz irodában elkészültek. Csak a hadapródjelölteknek kellett volna azt még aláírniok. Egy orosz altiszt, aki a fizetési íveket szerkesztette, megkérdezte tőlük, hogy hajlandók-e a kifizetendő összeg huszonöt százalékaról az ő javára lemondani. Miután a hadapródjelöltek ebbe nem akartak belemenni, semmit sem kaptak. Múlt az idő, pénzük nem volt, elhatározták tehát, hogy az orosz altiszt ajánlatát elfogadják. Igen ám, de akkor az már ötven százalékot követelt. S mit lehetett mást tenni, a hadapródjelöltek kénytelenek voltak ezt a nagyilekű ajánlatot elfogadni.

HATODIK FEJEZET.

Bostyné szül. Forgách Ilona grófnő vöröskeresztes hölgy meglátogatja táborunkat. — Karácsonyest Szibériában. — Báró Grewenitz orosz főhadnagy névjegyei. — Mit ígértek az oroszok Bostyné szül. Forgách grófnőnek. — Nikon püspök beszéde a városi дума ülésén és e beszéd következményei. — Pusu kapitány távirata az Oldenburgi nagyherceghez, Fredericks grófhöz és az amerikai nagykövethez.

1915 december 21-én kedves vendégünk érkezett Krasznnojarszkba. A magyar vöröskereszt megbízottja, Eostyné szül. Forgách Ilona grófnő látogatta meg táborunkat, hogy abban a foglyok helyzetét tanulmányozza, kérélmeket, panaszait meghallgassa és minden ügyes-bajos dolgunkban az orosz hatóságoknál eljárjon.

A grófnő Brendstrup dán ezredes és Grewenitz báró pétervári orosz főhadnagy társaságában érkezett és tíz napot töltött táborunkban.

Ez alatt a tíz nap alatt fáradtságot nem ismerve, kora reggeltől késő estig járta a tábort, beszélt mindenkivel, tisztekkel éppúgy, mint a legénységgel. Türelemmel hallgatott meg mindenkit, s nem volt olyan fogoly, akihez ne lett volna egy pár kedves, egy pár szeretetreméltó szava. Megható volt látni, mennyire körülrajongták őt s mily szent áhítattal hallgatták minden szavát. S mily nagy volt a legénység öröme, amikor karácsony este sorra járta őket s dohányt, cigarettapapirost, teát és cukrot osztott ki közöttük.

Krasznnojarszkba megérkezve, a vasúti állomáson fia várta, Rosty Ferenc tart. hadapródjelölt, aki szintén fogolytársunk volt és akinek — a cárné kamarásának, Mayendorff bárónak közbenjárására — megengedték, hogy míg édesanyja Krasznnojarszkban tartózkodik, vele lehessen.

Megérkezve a városba, előbb Golulobow kormányzó-nál tett látogatást a grófnő. A kormányzó nemcsak szívesen fogadta, de biztosította őt arról is, hogy a legjobb akarattal van irányunkban s mindent el fog követni, hogy nehéz sorsunkon könnyítsen. Amilyen szeretetreméltóan fogadta őt a kormányzó, épp oly szívesek voltak hozzá a többi orosz hatóságok is. Jó ajánlólevele volt. Még meg sem érkezett városunkba, máris várta őt a cárnő üdvözlő távirata.

Ezután feljött a táborba, ahol Krisanovsky ezredes fogadta, a fogolytábor parancsnoka. Ettől a perctől minden idejét közöttünk töltötte s minden gondolatát csak az képezte, hogyan s hol tudna legjobban nehéz sorsunkon könnyíteni.

December 24-én, karácsony este, a hivatalos teendők elvégzése után szobánkba jött, hogy velünk együtt töltsen el a szent estét. Fia is velünk lakott. Vele voltak a dán ezredes és Grevenitz báró is. Szobánk közepén szerény ke karácsonyfa állott. Ezt meggyújtottuk és körülálltuk. Megható volt nézni az ő határtalan nagy boldogságát. Hiszen szíve egyetlen vágya teljesedett. Viszontláthatta oly rég nem látott, egyetlen fiát.

Ezen az estén Gyóni Géza is vendégünk volt. Feljött, hogy bemutassa a grófnőnek az aznap kapott táviratot és közölje vele az örömhírt, hogy a Petőfi Társaság tagjai sorába iktatta. Ekkor adta át Gyóni a grófnőnek legújabb verseskötetét is, azokat a gyönyörű verseket, amelyek táborunkban születtek meg, Így került haza Gyóni költeményeinek egy része a messze Szibériából.

Éjfél már régen elütötte, de a társaság még mindig együtt volt. Elbeszélgettünk a régi boldog időkről és a mi kedveseinkről, akiktől oly messze szakadtunk. Ezután előállt a két szán, egyikbe a grófnő ült be a fiával, a másikba

a dán ezredes és Grevenitz báró. Búcsúztak tőlünk s mentek vissza a városba, szállásukra.

Ezt a karácsony estét, amíg élek, nem felejttem el. A messze idegenben, a fagyos Szibériában, ezer meg ezer kilométerre enyéimtől, kétszeresen jólesett a grófnő szeretetremóltósága.

Másnap korán reggel már újra táborunkban volt. Járt a tovább a barakkokat és beszélgetett katonáinkkal.

Érdekes kis apróság történt ez nap. A szentestén sok mindenről folyt a beszéd. Szóba került persze az is, hogy egyszer a háborúnak is csak vége lesz, megkötik a békét és akkor mehetünk haza. Grevenitz báró, aki végtelen kedves ember volt, erre mosolyogva jegyezte meg, ha Péterváron keresztül utaznánk, őt feltétlenül értesítsük, mert nagyon örülne, ha velünk mégegyszer találkozhatnék. Velem és szobatársaimmal, akikkei a szentestét töltötte együtt. Hogy tanújelét adja annak, mennyire a lelkéből beszél, elővette a tárcáját, abból két darab névjegyet húzott ki és mindkettőre rájegyezte pétervári címét.

Mi történt másnap? Jókor reggel, alighogy a bizottság táborunkba érkezett, feljött a szobába Kosty Ferenc. Grevenitz küldte, hogy a két névjegyet tőlünk visszakérje. Hogy miért, azt nem tudja . . . Ezt nem mondta neki Grevenitz.

Később Grevenitz is feljött és nagy zavarral előadta, hogy mi történt vele az éjjel. Ahogy a pavillonunkból távozni akart, az ajtóban egy orosz ezredes állította meg s felelősségre vonta őt azért, mert nekünk névjegyeket adott.

Szobatársaim és én egymásra néztünk és mosolyogtunk. Mintegy önkénytelenül is azt kérdeztük egymástól, csak nem tart bennünket oly naivnak Grevenitz, hogy felteveli rólunk azt, hogy ezt el is hisszük neki. A szobában

a felsoroltakon kívül más nem volt jelen. Honnan tudta volna meg tehát oly gyorsan az a bizonyos orosz ezredes, hogy mi történt a mi társaságunkban? De mindettől eltekintve, amikor a társaság távozott, lekísértük a pavillonajtóig s megvártuk, amíg a szánok meg nem indultak. Ha valami a pavillon előtt történt volna, azt nekünk látnunk kellett volna.

Hanem egészen máshonnan fűjt a szél. A jó Grevenitznek csak otthon jutott az eszébe, hogy azokat a névjegyeket a motozások alkalmával meg is találhatják nálunk. S mi lesz akkor? Nem fognak-e ebből a mindig gyanakvó oroszok olyan következtetéseket levonni, ami nem éppen a legkellemesebb lesz Grevenitz báróra nézve.

December 30-ig maradt Rostyné Krasznajarszokban. Amikor tőlünk elbúcsúzott, ő is, de mi is szentül meg voltunk győződve, hogy sorsunk hamarosan jobbra fordul. Legalább is erre lehetett következtetni azután a sok ígéret után, amit Golulobow kormányzó és Krisanovsky ezredes, a fogolytábor parancsnoka tettek Rostynénak.

A következőkben el fogom mondani röviden, hogy mi mindent ígértek helyzetünk könnyítésére az oroszok.

Hogy mily szűken voltunk a fogolytáborban elhelyezve, különösen a fiatalabb tisztek és a legénység, arról az előbbi fejezetben már megemlékeztem. Láttuk, hogy ennek a szűk elhelyezésnek oka az volt, hogy nagyon sok épület építés alatt volt még. A tisztek és a legénység rossz elhelyezése miatt a vöröskeresztes bizottság mindjárt az első nap szót emelt. De Krisanovsky megnyugtatta őket. Ígéretet tett Rostynénak, hogy az építkezést megsürgeti, s amint egy épület kész, azt a foglyok rendelkezésére bocsátja. Biztosította Rostynét, hogy a legrövidebb időn belül az összes tisztek — még a legfiatalabbak is — pavilonba kerülnek, aminek következtében a felszabadult kő-

barakokban a legénység is kényelmesebben lesz elhelyezhető.

A táborban abban az időben 3000 tiszt és 12.000 legény volt. A legénység az előírt élelmicikkeket természetben kapta meg. Annak elkészítése a legénységi konyhákban történt. A tisztek ételmezését pedig — mint már láttuk — két vállalkozó látta el. Makarow és Jasvinszky. Ezenkívül voltak magánkonyhák is. Aki a közös étkezésben nem óhajtott részt venni, az magánkonyhán étkezett.

Krisanovsky ezredes megígérte Rostynénak, hogy az étkezés tekintetében is messzemenő változtatásokat fog eszközölni. Lesz rá gondja, hogy a tisztek éppúgy, mint a legénység jobb ételmezést kapjanak. Megengedi, hogy egy harmadik vállalkozó is jöhessen a táborba, hogy így, nagyobb lévén a konkurrencia, jobb és olcsóbb legyen ott az élet is. Hogy pedig a magánkonyhák működését megkönnyítse, az engedélyezett két vásárnap helyett hetenként három vásár megtartását engedélyezi a Vojenni Gorodokban. Megígérte, hogy megkönnyíti a foglyok számára a bevásárlást is a városban. Erre a célra eddig is adott ki naponta engedélyeket, a jövőben pedig, tekintve a nagy létszámot, még nagyobb csoportokat enged le a városba.

Ezek voltak nagyjából azok az ígéreték, amelyekkel Krisanovsky rajtunk könnyíteni akart. A következőkben majd meglátjuk, hogyan tartotta meg ezeket az ígéreteket.

Alig hogy Eostyné kitette a lábát Krasznnojarszkból, a városi дума ülést tartott. Ezen az ülésen felszólalt Nikon püspök is és hosszasan foglalkozott a hadifoglyok ügyével. Kifogásolta, hogy a foglyok túlsók szabadságot élveznek és hogy a városba is lejárhatnak. Követelte, hogy a fogolytábort szigorúan lezárják és a foglyokat senkivel se engedjék érintkezni. Rámutatott arra, hogy amíg az orosz

lakosság nyomorog, addig a táborban a foglyok «dózsölnek». Követelte, hogy a vásárokat a Vojenni Gorodokban szüntessék meg. A paraszt sokkal szívesebben viszi oda árúját, mint a városba, mert nincs az a pénz, amit a foglyok meg ne adnának érte. A foglyok nagyon sok pénzt kapnak hazulról. Ezt a pénzt a kormányuk küldi nekik, azzal a szándékkal, hogy az árakat felverjék és a lakosság elkeseredését fokozzák. Mindezekből kifolyólag kéri a kormányzót, hasson oda, hogy a foglyokat szigorúbban tartásák és hogy ezt az egész kérdést komolyabban kezeljék.

Alig hangzottak el Nikon püspök szavai, már is megvoltak felszólalásának a következményei, s így a megígért könnyítések helyett csakhamar jöttek a szigorítások.

Az egész tábort szűkebbre vették. Ahelyett, hogy épületeket kaptunk volna, még azokat is elvették, amelyekben eddig laktunk. Egynek kivételével az összes tisztipavillonokat ki kellett üríteni. Csak egy pavilionszobát hagytak meg, az u. n. törzstiszti pavilionszobát. Ebben laktak a magyar, osztrák, birodalmi német és török csoport legidősebb tisztjei. A többi tiszt mind a légénységi barakkokba került. Oda, ahol a fiatalabb tisztek már eddig is szűken laktak. Ennek a következménye pedig az volt, hogy az elhelyezés ezáltal még rosszabb lett.

Nyomban megkezdték az oroszok az előkészületeket a tábor lezárására is. Deszkákat, oszlopokat hoztak és megkezdték a tábor körül a deszkapalánk építését. Megtiltották a városba való lejárást, megtiltották a vásárt és megszüntették a magánkonyhák működését. Nemhogy egy harmadik vállalkozót engedtek volna be a táborba, de még Jasvinszkyt is kitétték onnan. Az egész tisztitábor élelmezése Makarow kezébe került. Nem lóvén konkurrenca, azt főzetett, amit akart és olyan árakat szabott, amilyen neki tetszett. A táborban azt beszéltek, hogy ezért a szí-

vességórt havonként minden abonense után egy-egy rubelt adott le az orosz táborparancsnoknak. Hogy Makarow jóvedelme annál nagyobb legyen, Krisanovsky ezredes még a gyorsforralók használatát is megtiltotta a táborban. Azt akarta, hogy még a csésze teánkat is Makarownál legyünk kénytelenek elfogyasztani. Ez utóbbi rendelkezést néhány nap múlva visszavonta.

Bennünket mindeme szigorítások nagyon kellemetlenül érintettek. Mindannyi közül azonban a legkellemetlenebb volt a magánkonyháknak a megtiltása. Kiváló konyhamesterünk volt, Heinrich tüzérfőhadnagy. Volt egy nagyszerű szakácsunk is, úgy hogy igazán kitűnően éltünk. S most ezt megszüntetik, s meg kell barátkoznunk azzal, amit Makarow kotyvaszt össze. Mindent megkíséreltünk, hogy Krisanovskyt ez utóbbi rendelet visszavonására bírjuk. De persze ő nem tágított. Volt rá oka.

Volt nekem egy szobapajtásom. Egy örökké jókedvű, aranyos kedélyű, mindig tréfás víg cimborám, egy népfölkelő haszárkapitány. Mindig azon járt az esze, hogyan tudna másokat megrézfálni és egy kis galibát csinálni a táborban. Soha egy szavát sem lehetett komolyan venni. Mindig tréfált. De a legképtelenebb dolgokat is olyan komoly arccal és oly meggyőzően tudta előadni, hogy aki még nem ismerte, könnyen felült neki. A nevét nem árulom el, hátha megharagszik érte. Ezt pedig nem szeretném. Majd csak Pusu-nak fogom nevezni, Így hívta őt az egész tábor. Érdekes ennek a névnek a története is. úgy mondom el, ahogyan tőle hallottam:

«Egy ízben — mesélte ő maga nekem — a perzsa sah látogatta meg az atyámat. Én akkor még kicsi voltam es testvéreimmal az udvaron játszottam. A látogatás alatt észrevétlenül a szobába surrantam és a sah háta mögé lopódzva, megráncigáltam a ruháját, majd ismét kiszal-

ladtam. Mire a sah észrevett, ön már megint az udvaron voltam. Nemsokára ezután a sah távozott tőlünk. Keresztülmenve az udvaron, meglátott engem és megismert. Mosolygott, megfenyegetett az ujjával, majd atyám felé fordulva e szavakkal mutatott rám: «Pn-su», ami magyarul annyit jelent: ez-az, t. i. aki az ő ruháját hátulról meg-ráncigáltam

De van egy másik verziója is annak, hogy miért hívják őt Pusunak. Ezt is ő mesélte nekem. Eszerint nem kisebb úrral, mint magával I. Ferenc Józseffel függene össze neve. Ezt is elmondom. Úgy, ahogyan ő beszélt nekem.

«Egy ízben a királyi várba voltam szolgálattételre be-
rendelve. Ott kellett állandóan tartózkodnom I. Ferenc József dolgozószobája mellett, egy szomszéd szobában. Ha a király óhajtott tőlem valamit, csengetett nekem, Így ment ez napokon keresztül. Egyszer azonban egy nagyobb éjjeli kiruccanás után hiába csengetett. Elaludtam és nem jelentkeztem. Egyszer csak érzem, hogy valaki a vállamat rázogatja. Felnyitom szemeimet s mit látok? I. Ferenc József állt előttem. Felugrottam és ijedten tisztelgettem. De a király jóízűen nevetett és így szólt: «Ne pusulj, ne pusulj, nem lesz paj». Ezóta neveznek engem Pusunak».

Hogy a két verzió közül most már melyik az igaz, a felett ne vitatkozzunk. Hanem inkább állapodjunk meg abban, hogy ha a továbbiak folyamán vele találkozunk, nevezzük őt egyszerűen Pusunak.

Nos hát igen, említettem, hogy a magánkonyhák megszüntetése mennyire bosszantott bennünket. De mindannyiunk közül talán legjobban Pusut bosszantotta. Nagyon szerette a gyomrát és ebben nem ismert tréfát. Ki is jelentette ott mindjárt előttünk a szobában, — ha jól emlékszem Kállay Rudolf volt ott, Rosty Ferenc és talán

Vaczek főhadnagy — hogy majd csinál ő rendet mindjárt az orosz irodában, mert ily rendeleteket kiadni Krisanovskynak nincsen joga. Ezzel csinosan kihúzta magát, piros nadrágot húzott, magára öltötte aranyzinóros mentéjét, feltűzte összes érdemrendjeit, a piros sapkát a fejébe vágta, megigazgatta a monokliját és ment. Egyenesen az orosz irodába ment, Krisanovsky elé. Tisztelgett és felszólította az orosz ezredest, hogy sérelmes rendeleteit vonja vissza és a magánkonyhák működését újból engedélyezze, mert a hadifogolynak joga van ott főzni, ahol ő akar.

Krisanovsky nem tágitott. Pusu távozott, de csakhamar újra visszatért az orosz irodába. Kezében három táviratot tartott. Ezeket átadta az orosz ezredesnek és felkérte őt, hogy mind a hármat sürgősen továbbítsa.

Az egyik távirat az Oldenburgi nagyhercegnek szolt. «A tőle Lembergben kapott magas felhatalmazás alapján» feljelenti neki Krisanovsky ezredest és kéri, rendelje el, hogy az ezredest rögtön mentsék fel a parancsnokság alól.

A második távirat Frédericks grófnak, a cár szárnysegédjének volt címezve, akit arra kért, hogy az orosz ezredes önkénykedéseiről tegyen legfelsőbb helyen jelentést.

Végre a harmadik táviratot az amerikai nagykövethez címezte s ez így szolt:

«Felkórjuk Excellenciádat, hogy bennünket a helybeli hadifogolytáborparancsnok. Krisanovsky ezredes túlkapásaival szemben védelmébe venni kegyeskedjék. Aláírás».

Ezt a három táviratot átadta Krisanovskynak és felszólította őt, hogy azokat sürgősen továbbítsa. Ezután be sem várva az orosz ezredes válaszát, tisztelgett és távozott.

Hogy az, amit e három táviratról elmondtam, nem mese, sem pedig költői nagyítás, annak igazolására mind-

azokra hivatkozom, akik akkor együtt voltak velünk a krasznojarszki fogolytáborban. Ők igazolhatják, hogy teljesen úgy mondtam el mindent, ahogy az tényleg megtörtént.

Hogy a táviratoknak mi lett a sorsa, azt már nem tudom. De alig hiszem, hogy a címzettek kezébe jutottak volna.

Pusu barátunkkal a továbbiak folyamán még jó néhányszor fogunk találkozni. Nem is oly sokára.

HETEDIK FEJEZET.

Bakajew tábornok lezárátja a fogolytábor kapuját. — Az alagút. — Szigorítások. — Pusu Archipow generális előtt. — A kozákok garázdálkodása. — Huszár Andorin alapítványi hölgy látogatása a fogolytáborban.

A deszkapalánk, amit táborunk köré emeltek, bár a megszokott lassúsággal, de azért napról-napra nőtt, míg végre július -'végére ekészült.

Ekkor már nem Krisanovsky volt a fogolytábor parancsnoka. Helyébe Bondarow stabskapetant tették. Bondarow még át sem vette a parancsnokságot, már is lemondott róla. Nem akart darázfészekbe nyúlni. Bejárta a tábort, meghallgatta a foglyokat, látta és hallotta a sok panaszt és szabálytalanságot, amire egyszerűen tovább állt. Utódja Bakajew tábornok lett.

Bakajew július 27-én vette át a fogolytábor parancsnokságát. Mindjárt azzal kezdte, hogy az időközben elkészült deszkapalánk kapujába őrséget állított és a kaput lezáratta. Ettől a naptól kezdve csak a bekerített helyen mozoghattunk. A kapun kívül többé senki sem léphetett. Még a szomszédos legénységi táborba sem lehetett átmenni. Ide a legkevésbé, miután Bakajew rendelete foly-

tán, a tisztiszolgákat kivéve, saját legénységünkkel többé nem érintkezhattünk.

Miután a kapun keresztül közlekedni nem lehetett, néhányan nagy titokban alagutat kezdtek készíteni. A munkálatok az egyik barakban kezdődtek meg. Abban a barakban, amely a kerítéshez a legközelebb feküdt. Innen kezdték ásni az alagutat a palánk alá. A munka szépen haladt. Már a befejezéshez közeledtek, amikor egy napon az oroszok rájöttek. Valaki feljelentette őket. Valaki a foglyok közül, aki így akart magának érdemeket szerezni az orosz parancsnokság előtt. Mert a sok ezer fogoly között ilyen is akadt.

Megkezdődött tehát a nagy vizsgálat. Azt kutatták, hogy kik a bűnösök. Úgy látszik, a neveket nem mondta meg a besúgó. Nem sokáig kellett utána kutatni. Egy szerencsétlen zsebkendő elárult mindent.

Az alagútban ugyanis egy zsebkendőt találtak az oroszok. A zsebkendőben pedig szám volt. A tisztimosoda száma. A többi már gyermekjáték volt. A mosoda könyvéből megállapították, hogy kié a zsebkendő és ezen a nyomon kivizsgálták az egész ügyet. Hogy az illetőket, akik az alagút építésében résztvettek, Bakajew szigorúan megbüntette, azt talán említenem sem kell.

A tábor kapujának lezárását gyors egymásutánban követte a többi szigorítás. Ezek közül csak a legfontosabbakat fogom említeni.

Naponta kétszer — reggel és este — ellenőrzés volt. Azt ellenőrizték, hogy nem szökött-e meg valaki. Praporcsikok és piszárok¹ járták sorba az épületeket, szobáról szobára mentek és egy könyvet íratnak alá velünk. A reggeli ellenőrzést mindenkinek teljesen felöltözve kel-

¹ Írnok.

lett várnia. Aki az öltözködéssel nem volt kész, azt megbüntették. E miatt különösen a törzstiszti pavillonban volt örökös baj. Éretlen, zöld muszka praporcsikok valósággal sportot űztek abból, hogy minél több kellemetlenséget csináljanak idősebb tisztjeinknek.

Este hét órakor a tábor udvarán elhangzott a takarbdó-jel. Erre mindenki lakására tartozott menni és minden ajtót, ablakot becsukni. Augusztusi hőség volt. Amilyen hideg volt a tél Szibériában, éppoly nagy volt a forróság most. Tömeglakásban laktunk és az ablakokat nem volt szabad nyitva tartani. Akárcsak Simbirskben, Kagadiew alatt. Ettől a perctől kezdve lakását senki többé el nem hagyhatta. Még akkor sem, ha az épületben valaki hirtelen megbetegedett és orvost kellett volna hozzá hívni. E miatt sok kellemetlenség is volt. Utóbb — többszörös közbenjárásra — ezt a kérdést rendezték. Aki orvosért ment, az az őrségnek «vracs»-ot kiáltott oda, a mi magyarul orvost jelent. Erre az őrség egyik tagja az illetőt elkísérte az ügyeletes orvoshoz.

Este tíz órakor a szobákban minden világosságot el kellett oltani. Az épületek bejárói előtt és az ablakok alatt katonák álltak. Ezeknek szigorú parancsuk volt Bakajew tábornoktól, hogy ahol este tíz óra után világosságot látnak, oda minden figyelmeztetés nélkül belőhetnek.

Ilyenek voltak a viszonyok a Vojenni Gorodokban, amikor 1916 augusztus havában a fogolytábor megvizsgálása céljából odaérkezett Archipow tábornok, az irkutzki katonai kerület parancsnoka. Hogy a tábor életéről, a foglyok helyzetéről magának tiszta képet szerezzen, magához rendelte a parancsnoki irodába a legidősebb osztrák-magyar, birodalmi német és török tisztet, hogy tőlük személyesen tudja meg a foglyok kívánságát, azok kérelmét és panaszát.

Javában folyt a kihallgatás, amikor a jelenlevők legnagyobb meglepetésére — természetesen hívatlanul — a szobába lépett Pusu kapitány.

A fogolytisztekben meghűlt a vér, amikor őt megpillantották. Tudta mindenki, hogy itt most nagy dolgok fognak történni.

Pusu nem jött zavarba. Nem az az ember volt, aki megijedt valakitől. Egyenesen Archipow generális elé lépett és a következőképpen szólt hozzá:

«Én huszárkapitány vagyok, aki a fogolytábor megbízása folytán, társaim képviselőjeként jöttem Excellenciád elé, hogy panaszunkat Excellenciádnak előadhassam.

Az 1899. évi hágai nemzetközi konferencián kormányomat képviselve, alkalmam volt megismerni Őfelsége II. Miklós cár emberséges eszméit. Ezen konferencia szabályozta azt is, miként kell a hadifoglyokkal bánni. Én ezen határozványokat annál is inkább ismerem, miután a konferencia jegyzőkönyveit Őfelsége a cár megbízottjával együtt magam is aláírtam.

Kérem Excellenciádat, tud-e a cár Őfelsége arról, hogyan bánnak itt velünk? Az Ő rendelete-e ez, avagy csak az Ő kis szolgálói azok (e szavaknál Bakajew tábornokra mutat és mellette álló segéd tisztjére, a tábor rémére, Kiricsuk praporcsikra), akik nem teljesítik az Ő parancsát?»

Bakajew tábornok idegesen közbeszól, de Pusu a szavába vág s így folytatja:

«Kérem Excellenciádat, rendelje el, ha én beszélek, ezek az urak itt (ismét Bakajewre és Kiricsukra mutat) hallgassanak.»

Ezen szavak után Bakajew tábornok egészen közel hajol Archipowhoz és valamit a fülébe mond. Archipow kérdőleg rátekinthet, Pusu felé fordul, majd így szól hozzá:

«Az idő rövidsége nem engedi, hogy panaszait végighallgassam. Állítsa azokat írásban össze, adja át Bakajew tábornok úrnak, ő majd hozzám felterjeszti.»

Pusu erre így válaszol:

«Bakajew tábornok úr a panaszokat nem fogja Excellenciához felterjeszteni. Kérem Excellenciádat, szíveskedjék előttem ezt neki elrendelni.»

Archipow ezt elrendeli, majd Pusu így folytatja:

«S most adja Excellenciád a becsületszavát, hogy panaszainkat el is intézi.»

Archipow mosolygott, kívánságát teljesítette, amire Pusu tisztelgett és távozott.

Ezt az egész jelenetet úgy írtam le, ahogyan azt Csertő honvéd zászlóstól hallottam. Én magam nem voltam jelen ennél a kihallgatásnál, de Csertő jelen volt. A török ezredesnek volt a tolmácsa, ő beszélte el nekem, mondhatnám szó szerint, mindazt, amit itt leírtam. Pusu snájdig fellépése felett hetekig mulatott az egész tábor.

Eme kis intermezzo után a legidősebb fogolytisztékkel megkezdett és Pusu által megzavart kihallgatás tovább folyt. Archipow meghallgatta a kérelmeket és a panaszokat s megígérte, hogy a bajokat orvosolni, a kívánságokat pedig teljesíteni fogja.

Az ígéret azonban most is csak ígéret maradt. Épp olyan ígéret, mint a többi muszka ígéret. Minden maradt a régi-ben. Úgy, ahogy eddig volt. Sőt mondhatnám, helyzetünk rosszabbodott.

Egy szép napon, amikor este hét órakor a takarodót fújták, megjelentek a fogolytáborban a kozákok. Még el sem fújta a trombitás a takarodót, már ott voltak. Lóháton jöttek, a kezükben nagajka volt és zavartak bennünket a barakokba.

Ettől a naptól kezdve állandó vendégeink voltak a ko-

zások. Minden nap megjelentek, de mindig korábban és korábban jöttek. Be sem várták a takarodót, már ott voltak a tábor udvarán és akit ott értek, azon végigváltak.

A tábor rangban legidősebb fogoly tisztje, Nónay ezredes, panasszal fordult e miatt Bakajew tábornokhoz. Amikor pedig Bakajew kijelentette, hogy a kozákokkal szemben tehetetlen, a városparancsnokságnál keresett orvoslást.

Néhány nap múlva Nónay ezredest, — és ha nem csal az emlékezetem, Thaisz alezredest — ebben az ügyben a városparancsnok magához rendelte. Előttük a történetek felett sajnálkozásának adott kifejezést és kijelentette nekik, hogy a kozákok parancsnokát haditörvényszék elé fogja állítani.

De bizony a kozákok ezentúl is csak bejöttek a táborba. Még jó sokáig bejártak és épp úgy garázdálkodtak, mint eddig. Végre hetek múlva elmaradtak. Hogy maguktól maradtak-e el, avagy a városparancsnok közbelépésére, nem tudom. Lehet az is, hogy a frontra vitték őket, hogy ott hősködjenek.

*

* *

1916 november közepén az osztrák-magyar vöröskereszt megbízottja, Huszár Andorin alapítványi hölgy látogatta meg a fogolytábort. Dr. Anton Pedersen dán orvos kíséretében érkezett s négy hetet töltött el körülükben.

Amilyen buzgalommal végezte teendőit egy évvel azelőtt Rostyné szül. Porgách Ilona grófnő, épp oly határt nem ismerő lelkesedéssel és szeretettel karolta fel ügyünket Huszár Andorin is. Előtte is csak egy cél lebegett: könnyíteni nehéz sorsunkon. Ezért fáradt, ezért dolgozott, ezért tárgyalt oly sokat az orosz hatóságokkal. Senkit, aki ot kérelemmel vagy panasszal felkereste, senkit vissza nem

utasított. Mindig talált magának időt arra, hogy aki hozzá fordult, azt meghallgassa. S boldog volt, ha segíteni tudott rajta.

Pedig sokan keresték fel. Alig volt valaki, akinek ne lett volna valami előadni valója. Az egyik az elhelyezés miatt panaszkodott, a másoknak az élelmezés ellen volt kifogása. A tábor katolikus lelkésze hivatásának teljesítésében volt akadályozva s a segítséget Huszár Andorintól várta. Az orvosok is hozzá fordultak s őt kérték fel ama nehézségek megszüntetésére, amiket a kórházban támasztottak nekik az oroszok. Azután az a sok rendetlen pénzkezelés. Voltak, akik már hónapok óta nem kaptak fizetést. Másoknak meg a magánpénzeik veszttek el, amik hazulról érkeztek a bank útján. Akárhánynak a motozások alkalmával vették el a pénzét, amit többé visszakapni nem tudtak. S még száz meg száz panasz, amiket bajos volna mind elősorolni.

Nekem is volt panaszom, ön is felkerestem őt. 5130 koronám volt az oroszoknál, amit nem tudtam tőlük visszakapni. Az a pénz, amit még Simbirskben vettek el tőlem, mindjárt a fogság lelegején. Azt ígérték, hogy havi kétszáz koronás részletekben fogják visszafizetni. Simbirskben is, Krasznojarszkban is minden hónapban kértem az első részlet kiutalását, de még csak nem is válaszoltak rá. Sem én, sem társaim nem kaptunk vissza ebből a pénzből egy fillért sem.

Pedig a táborbizottság útján is kértük. A táborbizottságot, vagy mint mi neveztük, a jóléti bizottságot, a stockholmi egyezmény értelmében saját kebelünkben mi választottuk. Ez képviselt bennünket az orosz hatóságoknál, ez adta elő kérelmeinket és panaszainkat is. Én is hozzáfordultam. Holinka cs. és kir. vezérkari testületben százados, a bizottság egyik tagja, személyesen járt el ez ügyben

Bakajew tábornoknál. De eredmény nélkül. Bakajew tábornok azt a hihetetlenül ostoba választ adta neki, hogy a mi kormányunk kívánságára kobozták el tőlünk ezeket a pénzeket.

Ekkor Huszár Andorinhoz fordultam. Huszár Andorin a postaépület egyik elsőemeleti szobájában fogadott, Bakajew tábornok, egynehány orosz tiszt és a rangban legidősebb fogolytiszt, Nónay ezredes jelenlétében.

Nónay ezredes bemutatott neki. Én előadtam az ügyet és felkértem Huszár Andorint, hogy eszközölje ki az orosz parancsnokságnál, hogy ezt a pénzt visszakapjam.

Huszár Andorin a tábornokhoz fordult felvilágosításért. Bakajew előbb zavarba jött, ötlött-hatolt, hebegett, dadogott, majd kijelentette, hogy az ügy már rendben van. Éppen ma reggel (!) érkezett meg az irkutzki katonai kerületi parancsnokság erre vonatkozó rendelete. Éppen ma reggel! A przemysli fogolytisztok a tőlük annak idején elkobzott, pénzeket egyszerre, teljes egészében visszakapják.

Már másfél éve voltam orosz fogoly, ismertem az orosz viszonyokat és tudtam, mennyire lehet értékelni ezt a kijelentést. Éppen ezért átadtam a nyugtát Huszár Andorinnak és felkértem őt, hogy ezt az 5180 koronát ő vegye fel a tábornoktól.

Csakhogy ebbe megint a tábornok nem akart belemenni. Előbb összesűgött az adjutánsával, majd kijelentette Huszár Andorinnak, hogy az ő kezeihez nem fizetheti ki a pénzt. Neki az az utasítása, hogy mindenkinek személyesen a kezéhez adja a pénzét. Meg aztán a pénz még nincs is itt. Egyelőre még csak a rendelet érkezett meg. A pénz Irkutzkban fekszik, az ottani kerületi parancsnokságnál. Csak akkor fizethetnek, ha majd megérkezik. Akkor pedig már régen nem lesz itt Huszár Andorin.

Ekkor már tudtam, hogy hogy állunk. Tudtam, hogy

erre a pénzre örök időkre keresztet vehetek. Így is volt. Hogy Krasznójarszkban tűnt-e el vagy Irkutzkban, Baka-jew kezén-e vagy másén, nem tudom. A tény az, hogy sem én, sem társaim a tőlünk Simbirksben elkobzott pénzből soha semmit sem kaptunk vissza.

Négy hétig tartott Huszár Andorin alapítványi hölgy látogatása. Ami egyáltalán az oroszoknál elérhető volt, azt ő elérte. Nála többet senki sem tudott volna tenni az érdekünkben. Ha talán egyik-másik tekintetben sorsunk a későbbiek folyamán tűrhetőbb lett, azt sokban neki köszönhattük.

Az ő látogatása alatt értesültünk I. Ferenc József haláláról is. A tábor katolikus lelkésze, Lux páter gyászmisét tartott, amelyen Huszár Andorin is megjelent. Ugyanekkor a többi felekezet is gyászistentiszteletet rendezett az elhunyt uralkodóért.

Ugyancsak az ő látogatása alatt adta ki az orosz kormány a birodalmi német tisztekre vonatkozó represszália-rendeletet. Megtorlás akart ez lenni azért az állítólagos szigorú bánásmódért, amelyben a német kormány részesítette a nála fogságban lévő orosz tiszteket.

Az összes birodalmi német tiszteket Kelet-Szibéria összes fogolytáborából Krasznójarszkban összpontosították és itt hajtották végre rajtuk a represszáliákat.

A represszáliák november 28-án kezdődtek. Az összes birodalmi német tiszteket a legénységi tábor egy teljesen elkülönített részébe vitték és két, deszkapalánkkal külön elzárt és szigorúan őrzött földbarakban helyezték el. Fizetésüket megszüntették és őket legénységi ételmezésre fogták.

Még a tisztikórházból is kitétték a beteg német tiszteket. Áttették őket a legénységi kórházba. A legsúlyosabb betegeket is. Elvették tőlük az ágyakat, deszkapri-

egeket adtak nekik és sokkal rosszabb bánásmódban részesítették őket, mint a legénységet.

Huszár Andorin mindent elkövetett, hogy Bakajew tábornokot rábírja, hogy enyhítsen a birodalmi németek sorsán. De minden hiábavaló volt. Bakajew szigorúan megtartotta a Pétervárról érkezett utasításokat.

Huszár Andorin ekkor a pétervári kormányhoz fordult, írt és sürgönyözött a német tiszték érdekében. Egyik táviratot a másik után adta fel. Addig, amíg onnan kielégítő választ nem kapott.

December 28-án a represszáliákat végre megszüntették. Ekkor a német tiszték ismét bevonultak a tisztitáborba és ott ünnepelhatték velünk együtt a karácsony estét.

Hogy a represszáliák egy hónapnál tovább nem tartottak, azt a birodalmi német tiszték egyedül csak Huszár Andorinnak köszönhatték. Bár nem az ő érdekeik képviselőjére lett kirendelve, de azért éppúgy felkarolta az ő ügyüket is, mint a miénket. Ki tudja, ha ő nem vette volna a kezébe ezt a dolgot, szegény német bajtársaink meddig szenvedtek volna még.

NYOLCADIK FEJEZET.

Az első orosz forradalom. Bakajew tábornok és Jent osztrák ezredes letartóztatása. — Néhány vlg történet Pusu barátunkról.

Huszár Andorin alapítványi hölgy elutazása után az orosz forradalom kitöréséig teljes csend és egyformaság uralkodott a fogolytáborban. Semmi fontosabb esemény sem történt, amit érdemes volna megemlíteni. Amint azonban az orosz forradalom kitört és a cár lemondásának híre Krasznojarszkba megérkezett, a tábor képe is hirtelen megváltozott.

Az őrség mindjárt első nap elhagyta a helyét. A kaput ugyan őrizték még, de a palánk mellett felállított őrtornyok üresen meredeztek az ég felé. Az őrség megszökött belőlük, és nem volt az a hatalom, amely őket ide visszarendelni képes lett volna.

Nem engedelmeskedtek a parancsnak. Még csak az előírt tiszteletadást sem teljesítették tisztjeik előtt. E miatt mindjárt az első nap kínos összeütközés is történt a fogolytáborban. Egy praporcsik megállított egy katonát, mert az előtte nem tisztelgett. Ebből aztán kettőjük között szóváltás támadt. A szóváltás hevében a katona arculvágta a feljebbvalóját. Ez kardot rántott, de a kardot a katona a kezéből kicsavarta, azt a palánkon keresztül dobta és a praporcsikot még egynéhányszor arculvágta.

Amint az egész orosz hadsereg, úgy az őrzésünkre rendelt katonaság is teljesen szétzüllött. Anarchia és fegyelmetlenség uralkodott közöttük. A tiszték mindent elkövettek, hogy a megbomlott rendet helyreállítsák, de minden erőlködésük hiábavaló volt. Semmit sem tudtak csinálni.

A fegyelmi fenytőhatalom is kisiklott a kezükből. Ezt a druzsina gyakorolta, a katonatanács, amelynek tagjait a katonák és altiszték közül választotta a legénység. A tiszték is neki voltak alárendelve. Minden hatalom az ő kezében volt. Hiába intézkedett a központ, hiába adta ki parancsait és rendeleteit, nem volt, aki azokat végrehajtotta volna. Csak egy akarat volt, a druzsina akarata. Minden úgy történt, ahogy a druzsina akarta.

A fogolytábor őrzését is a druzsina vette át. A Vojenni Grorodoki druzsina. Míg az ételmezés a városi druzsina kezébe került. Egy napon a két druzsina összeveszett. A gorodoki druzsina nem akarta többé beengedni a városi druzsina kocsijait a táborba. Ő akart bennünket ételmezni.' Úgy látszik, egészen jó üzlet volt ez, s ő is keresni akart rajta.

Míg a két druzsina civakodott, addig élelmi készleteink fogytak. Már-már ott voltunk, hogy élelem nélkül maradjunk, amikor az utolsó pillanatban megegyeztek.

A forradalom kitörése után egy ideig Bakajew tábornok még bejárt a fogolytáborba, de már csaknem hatáskör nélkül. Míg végre április 8-án letartóztatták. A druzsina tartóztatta le és pedig a következő okból:

Egy orosz altiszt hamisított utalvánnyal a Vojenni Gorodok raktárából zsírt vételezett fel. Megcsípték és lezárták érte. Egy napon Bakajew generális a táborban sétált s sétaközben a börtönbe is betévedt. Itt megtudta, hogy egyik kedvenc altisztje is börtönben ül. Beszédbe ereszkedett vele s megkérdezte tőle, hogy miért zárták le. Az altiszt elmondta. Bakajew intézkedett, hogy kiengedjék. Az őrparancsnok teljesítette a generális parancsát, de a történetről a druzsinának azonnal jelentést tett.

A druzsina két tagja erre nyomban felkereste a generálist és kérdőre vonták őt, hogy mily címen avatkozott bele hatáskörükbe. Bakajew így felelt nekik: «Csak nem fogtok ilyen derék altisztet egy pár font zsír miatt — ilyen csekélység miatt — bezárni?»

A druzsina két tagja erre így válaszolt:

Csekélység? Persze Noked ez csekélység, mert Te ennél jóval többet loptál. De most jöjj azonnal s mutasd meg a múlt hónapról a könyveket és számadásaidat. Hadd nézzük, rendben vannak-e?

Persze, hogy nem voltak rendben. Bakajew negyvennyolc óra időt kapott ügyei rendezésére. Szaladt fűhöz-fához, elsősorban Makarowhoz, hogy a hiányzó pénzt előteremtse. De nem tudta megszerezni. Erre aztán letartóztatták. Néhány napig szobájában őrizték, a Vojenni Gorodokban, majd innen elszállították. Hogy hova vitték s mi lett vele, senki sem tudta. Soha többé hírt nem hallottunk felőle.

Bakajew letartóztatása után új táborparancsnokot nevezett ki a druzsina. Pikuljevics praporcsikot. Pikuljevicsét csakhamar Konovalow porucsik¹, ezt pedig Ivanov kapitány váltotta fel. Ivanov sem állt sokáig a tábor élén. A druzsina hamarosan őt is leváltotta és utána Borzecow törzskapitányt tette meg parancsnoknak. A vörös forradalom kitöréséig Borzecow vezette a fogolytábor ügyét, mindaddig, amíg őt a vörösök le nem tartóztatták.

Borzecow törzskapitány parancsnoksága alatt történt 1917 október 25-én táborunk rangban legidősebb fogolytisztjének, Jent Károly cs. és kir. 19. Landwehr gyalogezredben ezredesnek a letartóztatása.

E letartóztatásnak előzménye a következő volt:

1917 április 2-án egy betegszállítmány indult Dániába. Körülbelül 90 magyar és osztrák tiszt és 200 legénységi állományú egyén. Ezzel a transzporttal utazott el Nónay ezredes is, a rangban legidősebb fogolytisztje táborunknak. Elutazása után Renvers ezredes, majd ennek megbetegedése után, szeptember végén, Jent ezredes volt a táborban a legidősebb.

Hogy a fogolytiszték között ebben a forradalmi időben rendet és fegyelmet tudjon fenntartani, katonailag szervezte meg az egész fogolytábort, ami elvégre helyes volt. 3500 fogolytiszt között még normális időben és körülmények között is nem igen lehetett volna másként rendet fenntartani. A hiba csak ott történt, hogy az egész szervezés papírra került, sematikus ábrákat készítettek róla és ezeket az ábrákat a tábor különböző helyein kifüggesztették. Ezeken a rajzokon pedig egyezményes jelzések is szerepeltek, az egyezményes jelek mellett pedig magyar és német nyelven ilyen kifejezések álltak: táborparancs-

¹ Főhadnagy.

nok, vezérkari főnök, segédtsízt, csoportparancsnok, hadbiztosi osztály stb.

Amint mi, úgy az oroszok is látták ezt. Az egyezményes jelzéseket ismerték, a német felírásokat pedig megértették. Mire gondolhattak tehát a mindig gyanakvó oroszok másra, mint összeesküvésre. Egy ideig azonban — egy néhány napig — nem szóltak semmit. Hagyták, míg megérik a dolog. Október 25-én azután lecsaptak a társaságra.

Késő délután volt. Éppen a vacsorához készülődtünk. Váratlanul kozákok jöttek be a táborba. Egy szakasz kozák Scipietrow ezredes vezetése alatt. A lovakat a kerítésen kívül hagyták, a táborba gyalog jöttek. Karabély volt az egyik kezükben, nagajka a másikban.

Nem sokat kérdeztek. Egyenesen Jent ezredes lakásának tartottak, ott mindent átvizsgáltak, írásait összeszedték, Őt pedig letartóztatták. Innen Kapitány Gyula vezérkari századoshoz, a tábor vezérkari főnökéhez, majd pedig Jent segédtsíztjéhez, Huder századoshoz mentek. Őket is letartóztatták. Utánuk következtek a többiek. Még egynéhány magyar és osztrák tiszt, akiknek neveit azonban már elfelejtettem. Amikor az egész társaságot összeszedték, a kozákok körülkerítették őket és «kész» helyzetbe vett karabéllyal, mint a gonosztevőket szokás, kikísérték őket a fogolytáborból.

Sokáig nem hallottunk róluk semmit. Azt sem tudtuk, merre, hova vitték őket. Csak hónapok múlva értesültünk róla, hogy Stretensben vannak, egy másik fogolytáborban.

Miután éppen Jentnél vagyunk, elmondok egy humoros kis történetet, amely abban az időben történt, amikor táborunkban ő volt a rangban legidősebb fogolytsízt.

Egy alkalommal a fogolytábor kávéházában ültünk. A Makarow-féle kávéházban. Nagy társaság volt együtt és beszélgettünk. Hogy Pusu barátunk is ott volt, azt mondanom sem kell. Sok mindenről folyt a szó, kiki a maga, hadiélményeit beszélte el. Természetesen Przemysl is szóba került. Hogy hány és milyen ezredek voltak ott, — hol és hogyan támadtak a muszkák, — mit kellett volna csinálni, hogy az el ne essék stb. Szóba jött az X dandár is. Pusu hozta szóba és rettenetesen legyávázta.

Ennél a beszélgetésnél két osztrák százados is jelen volt. Mind a kettő az X dandárból. Amikor meghallották Pusu kijelentéseit, felkeltek, távoztak és felmentek egyenesen Jent ezredeshez, hogy neki az esetről jelentést tegyenek.

Jent módnélkül felháborodott, amikor értesült Pusu kijelentéseiről. Azonnal rapportra rendelte őt, hogy szavaiért felelősségre vonhassa. A rapportnál a két osztrák százados is megjelent.

«Százados úr, —rivallt rá nagy mérgesen Pusura Jent — Ön azt a kijelentést tette tegnap este a kávéházban, többek jelenlétében, hogy Przemyslnél az X dandár gyáván viselkedett. Adja elő bizonyítékait, amelyekkel ezen állítását igazolni tudja.»

Pusu nyugodtan megvárta, amíg Jent befejezte, majd így válaszolt:

«Azt, hogy X dandár gyáván viselkedett, soha, senki előtt sem mondtam. Aki rólam azt állítja, hogy én ezt mondtam, az nem mond igazat.»

Ezt már a két osztrák százados sem hagyta szó nélkül. Egyszerre vágott közbe mind a kettő:

«Hogy nem mondta? Hiszen az egész kávéház előtt hangosan mondta százados úr . . .»

«Visszautasítom, — válaszolta rá keményen Pusu, —

hogy az X dandár gyáván viselkedett, én ezt sohasem mondtam. Tessék szószerint idézni szavaimat. Én azt mondtam, hogy az X dandár *disznó* gyáván viselkedett!»

Ezzel tisztegett, sarkon fordult és távozott. Faképnél hagyta Jentet, a két osztrák századost és az egész kihallgatást.

... Ha már itt tartunk, elmondok még egy-két jó dolgot Pusu kapitányról.

Abban az időben történt, amikor Románia megüzente a háborút a központi hatalmaknak. Teljesen pénz nélkül álltam. Az utolsó kopekem is elfogyott. Az oroszok nem fizettek, haza pedig nem lehetett pénzért táviratozni, mert egy ideig, éppen a román hadüzenet miatt, nem vettek fel Magyarországra szóló táviratokat. Kellemetlen helyzetben teljesen tanácstalanul álltam. Nem tudtam, mit kezdjek, kihez forduljak.

Ekkor eszembe jutott, hogy elszámolásom van Pusuval. Talán negyven-ötven rubelt kért néhány napra kölcsön tőlem, hónapokkal ezelőtt. Kellemetlen dolog volt, nem akartam neki szólni. De miután sehogy sem tudtam magamon segíteni, elhatároztam, hogy mégis megemlítem. Hátha ő könnyebben tud pénzt keríteni, mint én s meg tudja adni a tartozását.

— Te Pusu, — mondtam neki egy este, amikor csak ketten voltunk a szobában, — nagyon meg vagyok szorulva, egy kopekem sincs.

— Nekem sincs — vágott közbe.

De én folytattam:

— Fogalmam sincs, honnan lehetne pénzt szerezni. Talán te inkább tudnád módját és meg tudnád adni azt a pár rubelt, amit néhány héttel ezelőtt kértél tőlem kölcsön.

Pusu tetőtől talpig végignézett, majd röviden csak ennyit válaszolt:

—Te csak törődjél kérlek a magad adósságával és ne az enyémmel.

S ezzel az ügy el volt intézve. Legalább is jó időre.

... Amit most mesélek, az is mulatságos eset.

Új városparancsnokot kapott Krasznojarszk városa. Egy generálist. A nevét elfelejtettem. Hozzánk is kijött a fogolytáborba, hogy azt megszemlélje.

Még be sem lépett a kapun, Pusu már ott termett. Megigazította a monokliját, a generális elé lépett s előadta panaszát.

Hogy mit beszélgettek, azt nem tudom. De hogy nem sokáig beszéltek, azt láttam. Azután a generális el kezdett ordítózni, jött Kiricsuk, a tábor segédtisztje és vitte Pusut egyenesen a fogdába.

Három napig ült Pusu a fogdában. Három nap múlva szabadon engedték. Nagy ovációval fogadtuk, amikor újra a barakba lépett. Körülvettük és ünnepeltük. S ő elemiben volt. Volt aki hallgatta, volt akinek mesélhetett.

— Megmondtam alaposan — kezdte szavait — az új városparancsnoknak, annak a gazembernek. Lecsukatott érte. Nem tudta, hogy ki vagyok. Nem tudta, hogy milyen szoros baráti kötelék fűz az Oldenburgi nagyherceghez s hogy atyám milyen jó barátja Frédericks grófnak, a cár szárnysegédjének. De most már tudja a gazember. Csak láttátok volna, mennyire meg volt ijedve, amikor megtudta, hogy az Oldenburgi nagyherceg megbízott vele, hogy időnként jelentést tegyek neki róla, miként bánnak velünk a fogságban az oroszok. Csak láttátok volna, hogy könyörgött. Személyesen jött le a fogdába és ott kért tőlem bocsánatot. Hát még Bakajew és Kiricsuk. Hogy rimázkodtak, hogy kértek, hogy ne írjak róluk semmi rosszat az Oldenburgi nagyhercegnek, hogy könyörögtek, hogy ne tegyem tönkre őket, ne juttassam el őket az ólombányába.

E pillanatban nyílt az ajtó és egy fegyveres orosz katona lépett a barakba. Az ajtóban Pusu nevét kiáltotta és közölte vele, hogy parancsa van neki Pusut Bakajew tábornok elé vezetni.

Pusu egy pillanatra elsápadt, majd felkelt és magára nyugalmat erőltetve, követte a muszka katonát. Előbb Bakajewhez vitték, innen pedig vissza a fogdába.

Megint bezárták. Az orosz katonákat hetekkel ezelőtt arra izgatta, hogy tagadják meg az engedelmességet. Ezt Bakajew most megtudta és ezért újra bezárta. Egy hétre zárta be az Oldenburgi nagyherceg barátját.

..... Ami különben az Oldenburgi nagyherceget illeti, ez állandó és kedvenc témája volt Pusunak. Olyan nap nem volt, hogy egynéhányszor a nagyherceg és közte lévő barátságáról ne beszélt volna. Ezt Krisanovsky ezredesnek és Bakajew tábornoknak is elmesélte. Elmondta nekik, hogy hol ismerkedtek meg, hogy hányszor volt a nagyherceg vendége, hol és mikor vadásztak együtt, hogy találkoztak Przemysl eleste után Lembergben, hogy kísérte el Simbirskig s mivel bízta őt meg a nagyherceg.

Egy alkalommal új tiszti szállítmány érkezett a táborba. Csupa osztrák és birodalmi német tiszt, csupa idegen, akik közül egyet sem ismertünk. Félóra múlva Pusu már az egész társaságot ismerte és nekik a kávéházban az alábbi történetet beszélte el. A szomszéd asztalnál ültem s így hallottam minden szavát.

— A március tizenkilencediki kudarc után tudtuk, hogy már nem sokáig tarthatjuk Przemyslt. Tudtuk, hogy még néhány óra s a vár kapitulálni lesz kénytelen. Az utolsó percben felkerestem Przemysl püspökét, atyám régi jó barátját, hogy mielőtt fogságba kerülnék, elbúcsúzzam tőle. A püspök nagyon meg volt hatva, amikor megpillantott. Érzékeny búcsút vett tőlem és egy csomagot nyomott

a kezembe. Mit gondoltok uraim, mi volt ebben a csomagban? Egy reverenda. Igen, egy reverenda, amelyet a püspök e szavakkal nyújtott át nekem: «Fogadja el, még hasznát veheti»....

Tudtam mindjárt, hogy mire céloz. Megköszöntem és távoztam.

Március 22-én Przemysl elesett. 25-én indultunk el a fogságba. Amikor Lemberg felé közeledtünk, egy pillanatra félrevonultam, leszedtem gyorsan a baj úszóm és átöltözködtem. Felhúztam a reverendát. Megérkeztünk Lembergbe. Gyorsan kiszálltam és a nagy tolongásban eltűntem.

Egyszer csak hallom, hogy valaki a nevemet kiáltja. Akaratlanul is hátrafordultam. Mit gondoltok Uraim, ki volt? Régi jó barátom, az Oldenburgi nagyherceg. Még a reverendában is megismert. Én megkétszereztem lépteimet és el akartam tűnni a tömegben. De nem lehetett ám! Már késő volt. A nagyherceg utóíért, mosolygott, megfenyegetett az ujjával és így szólt hozzám:

— Ejh-ejh! Pusu-Pusu! Látom már, mi járatban vagy. Szökni akarsz. De elcsíptelek. Ne haragudjál, nem engedhetlek tovább. Hanem legyen szerencsém a szalonkocsimban. Elkísérlek Simbirskig.

S ön,mit tehettem mást? A meghívást elfogadtam s Simbirskig a nagyherceggel utaztam ...

KILENCEDIK FEJEZET.

A «Pusuádák» folytatása: Pusu és a szivarok. — Hogyan kerültek el a házkutatást. — Levél a cárhoz. — Pusu ősei.

Egyik fogolytársunk, Koronka Béla törzsorvos, valányszor Pusuval látott a táborban sétálni, mindig ezt mondta nekem: «Ugyan, kedves százados uram, tegyen

már nekünk egy nagy szívességet, gyűjtse össze Pusukánk pussantásait és adja ki azokat».

Én a kívánságnak eleget tettem. Ha, nem is valamenynyit — hiszen akkor köteteket írhatnék — de a «pussanfások» egy részét összegyűjtöttem, és azokkal a kedves történetekkel együtt, melyeknek központja Pusu barátom, kiadom. Ezekből a «pussantások»-ból, vagy mint Zlinszky Sándor barátom oly találónan nevezte, «Pusuádák»-ból fogok most egy-kettőt elbeszélni.

1915 január 21. volt. Az oroszok hadikövetet küldtek hozzánk a várba egy levéllel. A levelet Tschistiakow vezérőrnagy intézte Przemysl várparancsnokához, Kuzmanek gyalogsági tábornokhoz. Az ú. n. «Ipp» lövedékek használata ellen tiltakozott. A véletlen úgy akarta, hogy a hadikövet a várnak éppen azon a pontján jelentkezzék, ahol Pusu derített föl századával. A védőkerület parancsnokának, Martinék ezredesnek intézkedése folytán, autó állt elő s azon Pusu este hét órakor a hadi követet a várparancsnoksághoz kísérte.

Amíg Kuzmanek gyalogsági tábornok Tschistiakow levelére a választ fogalmazta, a hadikövet, Pusu, a vár hadbiztosi főnöke és egynéhány vezérkari tiszt, a szomszédos szobában várakoztak és beszélgettek.

Egyszer csak Pusu a zsebébe nyúl, ceruzát, papirozt vesz elő és ír. Amikor az írással elkészült, e szavakkal fordult a hadbiztos felé:

— Azok a havannaszivarok, amiket a napokban kaptam (dehogyan is kapott, honnan kapta volna?), nagyon gyengék voltak. Itt van egy utalvány száz darab coronas szivarról. Kérem ezt aláírni.

Tekintve, hogy a hadikövet is hallotta ezt a beszélgetést, mit tehetett mást a hadbiztos, az utalványt aláírta, abban a feltevésben, hogy Pusunak ezzel csak az

a célja, hogy az orosz parlamentair majd rémregéket meséljen el arról a bőségről, amelyben mi úszunk.

Másnap reggel, amint a hadbiztos hivatalába ment, első dolga volt, óvatosságból telefonálni a raktárba, hogy ha Pusu a szivarokért jelentkeznek, azokat ne adják ki neki.

Elkésztett vele. Pusu már régen ott volt s a szivarokat elvitte.

De itt a dolog még nincs befejezve. A vár elesett, fog-ságba kerültünk. Arról már beszéltünk, hogy Kiewben a csendőrök átkutattak bennünket. A sor Pusura került volna. Ő előszedte szivarjait, amelyek I. Ferenc József képével voltak díszítve — se szavakkal kínálta meg velük a kutatást vezető csendőrszázadost:

— Engedje meg, hogy megkínáljam azzal a szivarral, amelyet az én Felséges Uramtól kaptam ajándékba.

A csendőrszázados, nem tudván, kivel áll szemben, végtelenül megtisztelve érezte magát, nagyot szalutált, a földig hajolt és a dobozból kivett egy szivart. De nem gyújtott rá. Eltette és engedélyt kért Pusutól, hogy azt majd egy ünnepélyes alkalommal szívhassa el.

Hogy ezek után podgyászát nem kutatták át s tőle semmit el nem vettek, említeni is fölösleges.

... A cár még erősen ült a trónján, és senki sem hitte volna közülünk, hogy négy forradalmat fogunk még ebben az országban megélni.

Éjszaka volt. Katonák jöttek barakunkba s ott kutatást tartottak. Ahol sok cukrot, lisztet, teát vagy kakaót találtak, azt elvették. Már a szomszéd szobában jártak, Szkenderovics Tamás huszárkapitánynál. Éppen akkor vették el tőle az egész cukorkészletét. Meg voltunk ijedve. A sor rajtunk volt s még mindig nem tudtuk, hova rejtsük

el készleteinket. Egyszer csak Pusu felugrik s nagy gaudiummal így szól hozzánk:

— Annyi eszem nekem is van, mint ezeknek a muszáknak. Fogadjunk, hogy a mi szobánkból semmit el nem visznek. Még csak be sem lépnek ide.

Ezzel nekimegy az asztalnak, mindent, ami rajta van, a földre söpör, lerántja az ágyneműt, szétszórja a szoba közepére a ruhákat, egyszóval fenekestül felforgatja az egész szobát.

Csak néztük, hogy mit művel, hogy mit csinál. Azt hittük, talán az eszét vesztette el. De ő nem zavartatta magát. Meg sem állt addig, amíg fel nem forgatta az egész szobát.

Amikor készen volt, rohant ki a barak folyosójára a parancsnokhoz, az orosz praporesikhoz s így szólt hozzá:

— Csak egy pillanatra jöjjön be, kérem, a szobánkba s nézze meg, hogy mit csináltak ott az Ön katonái, öntől ugyebár, csak azt a parancsot kapták, hogy a szobát átkutassák, de hogy így felforgassák, nem hiszem, hogy azt ön rendelte volna el nekik.

A praporesik bejött a szobánkba s megbotránkozással látta, hogy mit csináltak ott az ő katonái. Bocsánatot kért tőlünk és biztosított bennünket, hogy erre nem kaptak tőle parancsot.

Azon az éjjel az egész barakot átkutatták, de a mi szobánkba orosz katona nem tette be a lábát.

. . . Amikor az orosz fogságból hazatértem s első ízben jártam Budapesten, meglátogattam ott egyik kedves jó barátomat, Szász György dr.-t, akivel évekig ettem együtt a fogság keserű kenyerét. Amikor beléptem hozzá, mosolyogva nyújtott át egy újságcikket. Hogy melyik újságból vágta ki, nem tudom, a szerzője sem volt megnevezve.

Annyi azonban tény, hogy aki írta, velünk együtt volt a fogságban s Pusut kitűnően ismerte. Nála jobban, talá-
lóbbanót senki meg nem rajzolhatja. Éppen azért ne vegye
tőlem rossz néven a névtelenségbe öltözött, de nekem
bizonyára nagyon ismerős cikkíró, ha kis miniatűrjét,
amelynél élethűbbet elképzelni sem tudok, ide iktatom:

*Találkozás egy magyar huszárcapitánnyal, aki a cárnak
barátja volt. Pusu bácsi, Abdul Hamid szultán keresztfia,
egy belvárosi vendéglőben.*

A Mátyás-pincében találkoztam vele tegnap este.
Savanyúkáposztát evett feltéttel. Mintha röstelte volna
szegénységét, mentegetőzni kezdett:

— Reggelig pezsgőztem a Nemzeti Kaszinóban — s.
megigazította a monokliját — kissé megártott a gyomrom-
nak. Korhelylevest kéne enni, de ha nincs, jó a savanyú-
káposzta is.

És előkelő mozdulattal tolta félre a tányért.

Szeretettel néztem borongós, álmodozó szemébe s a
drágaságra tereltem a szót.

— Ne panaszkodj, öcsém, — mondotta — nekünk
már így is jó, ahogy van. Nekünk már ráadás az élet.
Hátha ott pusztultunk volna Szibériában!

Szibériában . . . mennyi fájdalom rezgett ebben a szó-
ban, amikor kimondta! Szinte érzett a havas tájak der-
mesztő hidege, távoli ködök, nyomorúság, a fogolyélet
ezernyi szenvedései.

Szibériában ... ott találkoztam vele először a háború
harmadik esztendejében. A krasznojarszki fogolytábor nyo-
masztó életében az ő örök optimizmusa táplálta bennünk
a reménységet. Mindig tudott valami kedvező hírt, a béke-
kötés pontos dátumát, vagy hogy mikor fognak bennün-

ket kicserélni. A forrást sohasem nevezte meg. «Ha én mondom, elhíhetitek!» szokta mondani. És reménytelen-ségünkben mindannyian el is hittük neki.

Meséi úgy hatottak letargiába szédült lelkünkre, mint a májusi eső a szomjas földre. Elnyűtt, sápadt fogoly-arcokon annyi mosolyt fakasztottak ezek a mesék!

Népfölkelő huszárcapitány volt és csak Pusu bácsinak hívta mindenki. Az igazi nevét nem is írom ki, bármilyen szeretettel emlékezem is róla, talán rosszul esnék neki, ha a nyilvánosság elé kerülne. Pusu bácsit nemcsak Krasnojarszkban, hanem Szibéria valamennyi fogoly-táborában mindenki ismerte és mindenki szerette. Ragyogóbb fantáziájú emberrel sohasem találkoztam még az életben. A lelke örökké tele volt mesékkel, amelyeknek ő a hőse s amelyek, ha nem is igaziak, mégsem hazugságok, mert ő maga is elhitte azokat. Ha valaha eszébe jutott volna írni, nagyszerű elbeszélő lehetett volna, de az írástól éppúgy irtózik, mint bármilyen más munkától. Úrnak született. A feje élő lexikon. A Gothai Almanachot kívülről tudja, éppen úgy, mint a Nemzeti Kaszinó névsorát. Meséi mindig a legfelsőbb körökben játszanak. Emlékezőtehetsége bámulatos. A fogolytáborban mindenkit névről ismert, tudta, hogy ki hova való, ismerte egész nacionáléját. Ugyanannak a társaságnak ugyanazt a históriát kétszer még tévedésből sem mondotta el. Történeteit rendszeren így kezdte:

— Amikor Nikolaj Nikolajeviccsel a pétervári kadettiskolában együtt tanultunk . . .

Vagy:

— Tudjátok, hogy Abdul Hamid szultán volt a keresztapám ...

És szötte, szötte az érdekes históriák végnélküli arany-szárait. Mesélés közben «alkotott». És ha a meséi valótlan-

ságok is, sohasem volt más célja velük, mint hogy szóraztassa velük bajtársait. Minden este más barakba hívták mesélni, ő csak azt kötötte ki, hogy legyen előtte egy csésze fekete meg egy szivar. Ahol Pusu bácsi mesélt, zsúfolva volt a szoba hallgatósággal. Bámulatos művészettel tudott előadni.

Meggyőződéssel «színezett» s ha a társaság kacagásra fakadt, mintha észre sem venné, diszkréten cigarettát sodort vagy megigazította a monokliját és csak akkor folytatta, ha ismét komoly arcokat látott maga körül. Előadásközben sohasem mosolygott.

Egész könyvet lehetne teleírni Pusu bácsi képzelt történeteivel, egyik szellemesebb, mint a másik. A hadifogolyélet emlékei nem volnának teljesek Pusu bácsi nélkül, ha azokon keresztül nem nézne felénk Pusu bácsi markáns, kedves arca, vörössapkásan, huszárkapitányosan, amint mesékről álmodozó szemén megigazítja a monoklit s történetébe kezd: «Amikor az angol királynál voltam udvari ebéden . . .»

Az alábbi esetek valóban megtörténtek. Mindnyájan tudják, akik a krasznojarszki táborban ették a fogság keserű kenyerét.

A fogolytábor parancsnokává egy Bakajlow nevű tábornokot küldtek, aki a hadifoglyok közül még a bevásárlókat sem engedte be a városba, eltiltotta a délutáni sétákat és valóságos gyönyörűsége telt a fogoly tisztek sanyargatásában. A szabót és cipészt kitelepítette a fogolytáborból, úgy hogy a tisztek magák voltak kénytelenek ruhájukat és cipőjüket megreparálni.

Pusu bácsi felment a tábornokhoz, keményen a szemébe nézett és mondotta:

— Követelem, hogy azonnal nyitassa ki a kapukat, hogy a tisztek kimehessenek bevásárolni, követelem

továbbá, hogy haladéktalanul küldjön a fogolytáborba susztert és szabót!

A generális durván rátámadt és elszakított nadrágjára mutatva, azt mondta, hogy:

— Én generális vagyok, mégis rongyos a nadrágom.

Erre Pusu bácsi nyugodtan, fölényesen csak annyit válaszolt:

— Maga járhat rossz nadrágban, de én nem, mert én úrnak születtem. Ha pedig követelésemet nem teljesíti, majd megtanítom én magát becsületre!

Ezzel sarkon fordult és ott hagyta az álmétkodó generálist. Egy óra múlva ismét megjelent az orosz parancsnok előtt és egy nyitott levelet dobott eléje. A borítékán ez a címzés volt oroszul: «Ő cári Felségének, II. Miklósnak, Pétervár, cári palota». A levél pedig szólott ilyenképpen:

«Kedves Miklós! Emlékszel még, hogy a legutóbbi kacsatka-i vadászon szíves voltál megígérni, hogy ha valamikor igényt tartok szívességedre, készségesen teljesíted, bármit is kívánok. Én Przemyslben fogságba kerültem, azonban magyar riemesi büszkeségem nem tartotta megengedhetőnek, hogy Téged erről a szomorú esetről értesítsek, mert hiszen — sajnos — mi most ellenségek vagyunk. Most sem háborgatnak talak volna soraimmal, ha egy rendkívüli eset nem kényszerítene rá. Bégi barátságunkra való hivatkozással teljes bizalommal tárom föl a dolgot előtted és tudom, hogy biztosan teljesíted. A múlt napokban ide került a krasznojarszki fogolytáborba — ahol jelenleg sínylődöm — paranósnoknak valami Bakajlew nevű barom, aki engemet négyezer bajtársammal együtt sanyargat, és amikor ezért felelősségre vontam, uri emberhez nem méltó gorombasággal fogadott és így még lovagias elégtételt sem áll módomban venni tőle. Ha csak rólam volna szó. talán elviselném a sanyargatást, de azt már

nem tűrhetem, hogy egy ilyen goromba fráter négyezer magyar tisztet molesztáljon. Arra kérlek, kedves Miklósom, vagy fokozd le ezt az embert, aki generálisi rangot bitorol, vagy pedig azonnal vezényeltesd ki a frontra, hogy szabadulhasunk a brutalitásaitól. Abban a biztos tudatban, hogy kívánságomat sürgősen teljesíted, maradtam a régi barátsággal öreg bajtársad. Aláírás.»

Utóiratnak még hozzáfűzte Pusu bácsi, hogy: «Kedves Feleséged, a Felséges Asszonynak kegyeskedj kézcsókjaimat jelteni, a kis Tatjánát — kedves keresztleányomat — sokszor csókolom».

Bakajlow generális kékült, zöldült, amikor végigolvasta a levelet. Azt sem tudta, mitévő legyen. Pusu bácsi gögősen, bátran nézett a szeme közé s azt mondotta:

— Ezt a levelet pedig még a mai postával küldje el a címzettnek, mert úgyis a kezébe jut, ha elsikkasztaná. Gondoskodtam róla, hogy a svéd Vöröskereszt és egy dán misszió útján ennek a levélnek egy-egy példányait a cár kézhez kapja.

A generális, amikor álmélkodásából felocsúdott, barátságos mosollyal, kérő, alázatos szemekkel fordult Pusu bácsihoz:

— • Kapitány úr, maga is ember, ha Istent ismer, ne küldje el ezt a levelet! Ne tegyen tönkre, családos ember vagyok.

Pusu bácsi erre keményen válaszolt:

— Ha most azonnal ki nem nyitattja a kapukat és nem engedi meg, hogy a fogoly tiszték bemehessenek a városba, továbbá, ha azonnal nem intézkedik, hogy a szabók és suszterek, azonkívül a tisztiszolgák visszajöjjenek nem kegyelmezek. Ha teljesíti, nem küldöm el a levelet.

A fogolytábor kapui pedig azonnal megnyíltak, az öröknek szigorú parancsot adott a generális, hogy udva-

riasan bánjanak velünk. Pusu bácsi merészsége biztosította számunkra a tűrhető életet.

Pusu bácsi nagy előszeretettel beszélt mindig őseiről. Kedvenc témája volt ez és gyakran emlegette, hogy a legrégebb magyar nemesi família az övé. A Szemerék alaptalanul tartják magukat a legősibb magyar nemeseknek, mert az ő ősük Huba, míg a Pusu bácsiék őse Előd vezér volt.

— Igazság szerint trónkövetelő is lehetnék, mert az Árpádház kihalt, rangban utána mindjárt mi, az Előd utódai következünk.

Egy német kapitány: egy württembergi gróf egyszer megkérdezte Pusu bácsit, hogy igaz-e az, hogy ilyen ősrégi famíliából származik.

— Igaz hát! — felelte Pusu bácsi.

A német erre megjegyezte, hogy ő sokkal messzebbre bírja vezetni vissza őseit, mint Pusu bácsi.

— Az én ősapám — monda a német — még Krisztus korában élt. Ha olvasta kapitány úr a bibliát, emlékezhetik rá, hogy a Krisztus keresztre feszítéséhez ki volt vezényelve egy római karhatalmi század, amelynek parancsnoka — a centurió — az én őszám volt.

Pusu bácsi nyugodtan válaszolt:

— Lássá, ez igaz, nyoma van ennek az én családi levéltáramban is. Történetesen a Krisztus keresztfeszítésénél ott volt az én őszám is: az az ezredes, akinek a maga őse a jelentést leadta.

A német le volt főzve és többet nem kötekedett Pusu bácsival.

Számtalan és számtalan hasonló eset történt meg Pusu bácsival hosszú hatusztendős fogsága alatt, amikre ma szívesen emlékezik vissza. Beszél a vörösök kegyetlenkedéseiről, akik ellen fellázította a tót bakákat. Bilincsekbe

verve vitték Pétervárra, egyenesen Lenin elé s halálra ítélték, mert nem fogott kezét a nagyhatalmú szovjet-elnökkel. Mint főtűsz szenvedett hosszú esztendőkön át a Petropavlovsk erődben és csak Kéri Pálért volt hajlandó Lenin kiadni Magyarországnak.

— Most pedig, megbocsájtasz, mennem kell a Nemzeti Kaszinóba. A rendes tarokkcompániám vár.

Megtörli a monokliját, fizet és megindul álmai után ez a múlt időkből visszamaradt, megkésett magyar. És boldog is, mert hisz a fantáziájának. Mellette robog el az élet sűrke kocsija, de ő félreáll útjából, tudomást sem vesz róla, ha sarat freccsent rá a száguldó kerék, kimért, előkelő mozdulattal letörli azt, megigazítja szemén a monoklit, és ha néhanapján találkozik valakivel kis csap-székekben, sörös pohár mellett, aki még hinni tud a mesékben, annak mesél a felvidéki birtokairól — melyeket ma, sajnos, csehek bitorolnak — s ha tudja sem hiszi el, hogy ősei «de geuere Előd» régesrégén elpengették kártyára, lóra, asszonyra az ősi birtokot, mert magyar nemesek voltak, mert ez volt a virtus, s hogy már azok a tótok is évszázadok óta porladoznak, akik az ősi erdő utolsó fáját is letutajozták a Vágón.»

TIZEDIK FEJEZET.

Hogyan jutottunk a druzsina kezéből a vörösök kezébe. — Weimann «elvtárs». — A nagy szabadság után szigorú elzárás. Jegerow távirata. — Hogyan szöktünk és csempészünk a vörösök alatt. — A tisztiszolgák elvétele. — Mr. Torén. Auersperg gróf és a vörösök.

Amit oly régóta előre láttunk s amit már hetek óta vártunk, bekövetkezett. 1918 január 31-én Krasznnojarszkban is megtörtént a fordulat. A Kerenszky rezsim vezetői megszöktek s a városban a hatalmat a vörösök vették át.

Még aznap táborunkban is megtörtént a változás. A legfőbb helyi hatóság, az ispolnitelni Komité¹ pecsétetes parancsával néhány vörös katona élén táborunkba jött Weinmann «elvtárs», egy munkás kinézésű 32—35 évesnek látszó, lett származású orosz polgár, — aki alig huszonnégyszáz órával azelőtt szabadult csak ki a börtönből — az eddigi parancsnokunkat, Borzecow stabskapitánt letartóztatta és a fogolytábor felett a parancsnokságot átvette, Így jutottunk 1918 január 31-én a druzsina kezéből a vörösök kezébe.

A perevorot² első napjaiban teljes szabadságot élveztünk. Bár Weinmann «elvtárs» február 2-án az ispolnitelni Komité parancsa folytán kihirdette, hogy a vörös forradalom csak a proletárokat szabadította fel, ezért tehát csak a legénység szabad, mi tiszték ellenben a tábort ezután sem hagyhatjuk el — nem sokat törődtünk ezzel a parancssal. — Felkerekedtünk s egész rajokban, sűrű tömegekben tódultunk le a városba. Ha másért nem, csak azért, hogy sétáljunk egyet, vagy hogy ennyi évi elzárás után egy kis városi életet lássunk. Ahova csak nézett az ember, minden plenikkel³ volt tele. Minden utca, kávéház, cukrászda és vendéglő. Mind-mind csak úgy hemzsegett a sok hadifogolytól. Pedig a tisztitábor kapujában őrség állt. De bánták is azok a vörös katonák, hogy mi mit csinálunk. Ott álltak a kapuban, mert oda állították őket. De hogy miért állnak ott, mi volna a kötelességük, azt nem tudták és nem is törődtek vele. A kapufélfát őrizték csupán.

Február 16-án az őrség is eltűnt a kapuból. Úgy látszik, megunták a dicsőséget meg a hideget s továbbálltak. Erre a népvándorlás még nagyobb méreteket öltött. Aki eddig

¹ Végrehajtóbizottság.

² Forradalom.

³ Hadifoglyok.

talán a táborban maradt, most az is sietett le a városba. Még csak arra sem vettek maguknak fáradságot a plenik, hogy a kapun keresztül járjanak. Aki messzebb lakott a kaputól, fej szót ragadott és ott csinált átjárót a palánkon, ahol éppen tetszett neki. Az egész palánk nyílásokkal és lyukakkal volt tele. Látták ezt az oroszok, de nem sokat törődtek vele. Bánták is ők, hogy mi, foglyok, mit csinálunk. Bánták is ők, hogy kocsik jöttek a táborba, a barakok előtt megálltak, a plenik rápakoltak és megindultak. Soha senki sem kérdezte, hova mennek. Volt komolyabb dolguk is az oroszoknak, mint velünk törődni.

Ez az arany élet azonban nem sokáig tartott. A magyar, osztrák és birodalmi német legénység közül mind többen és többen ajánlották fel szolgálataikat a vörösöknek, Így alakultak meg csakhamar az internacionalista osztagok, — a vörös gárda — a «Világ proletárjai egyesüljetek») jelszava alatt. Ezek voltak legnagyobb ellenségeink. Bennünket «csillagos gazemberekének és «burzsujok»-nak nevezve, izgattak, agitáltak ellenünk. Nemcsak saját legénységünket hangolták ellenünk, de az oroszokat is, akiket rávettek arra, hogy bennünket a táborban zár alá tegyenek.

Míg a legénység szabadon járt, mi március 7-től kezdve újra be voltunk zárva a táborban. A palánkot kijavították, a kapuba őrséget állítottak, azt szigorúan kioktatták, s mi a tábor többé el nem hagyhattuk. Maguk az internacionalisták és Palascsenko, Weinmann segédje — egy feketelelkű, rosszmájú pallér — ellenőrizték, hogyan teljesíti az őrség kötelességét.

Eddig a szökést az oroszok fel sem vették. Most kezdték szigorúan büntetni. Akit elcsíptek, azt börtönbe zárták. Nem egy szökésen ért tiszt ült a börtönben.

Oly szigorúan őriztek bennünket, hogy a palánkhöz még csak közel sem volt szabad lépni. Az őrségnek szigorú

parancsa volt, hogy arra, aki a palánkhhoz közel lép, ha első felszólításra meg nem áll, rálőhet. E parancs következtében az őrség és a foglyok között állandó összeütközés volt. Csaknem naponta történt valami kisebb baleset. Különösen az első időben. Az egyiket a karján sebesítették meg, a másikat a lábán. De előfordultak komolyabb természetű szerencsétlenségek is, Így lőttek agyon egy huszárszakaszvezetőt és egy török katonát. Az előbbi egy tisztet támogatott a szökésben, az utóbbi pedig élelmet akart becsempészni a tisztitáborba.

Március 24-én egy 50—60 főből álló magyar vörösgárdista osztag érkezett Omszkból táborunkba. Csupa magyar katona. Egyenesen a legénységi táborba mentek és ott gyűlést tartottak. A legénységet ellenünk izgatták. Azzal vádoltak meg bennünket, hogy a fronton «vágóhídra» vittük az embereket. Míg mi hátul «bombamentes földözékekben teljes biztonságban» ültünk, a legénységet a halálba kergettük. Minden mondatukkal, minden szavukkal azt célozták, hogy a legénységet ellenünk izgassák.

Volt ember, aki felült nekik. De hál' Istennek sokkal több, akik tovább is kitartottak mellettünk. Megható volt látni, mint tódult oda az a sok derék magyar ember az őrség elé, a tisztitábor kapujához, hogy csak egy pillanatra láthassa az ő szeretett feljebbvalóját, hogy csak egy pár szót válthasson vele, vagy hogy egy kis élelmiszert csempészhessen be neki kívülről a tisztitáborba. Egy kis tejet, vaját vagy egy kis kenyeret.

Mert bizony élelem dolgában sem álltunk a legjobban. Április 1-től kezdve legénységi élelemre voltunk szorítva. Csak az jöhetett be a táborba, amit a vörösgárdisták beengedtek oda. Egy Somogyi nevű vörös katona kezében volt az egész élelmezésünk. Ő állapította meg, hogy az egyes élelmi cikkekből mennyi jöhet be a táborba. A kapun

keresztül csak azt engedte be az őrség, amire ő propuskot¹ állított ki. Somogyi aláírása és pecsétje nélkül semmiféle-élelmicikk a tisztitáborba be nem jöhetett. Az éhség és nyomor ebben az időben oly nagy volt már fogolytáborunkban, hogy a tábor területére betévedt kutyákat fogdosták össze és azt ették tisztjeink.

A legénységi élelem után következett a legénységi elhelyezés. A vörösgárdisták megtettek minden előkészületet, hogy bennünket a tisztalakásokból kitegyenek s legénységi földbarakokba helyezzenek el. *Hogy* ez keresztülvihető legyen, előbb a palánkot kellett áthelyezni. Munkásosztagok jöttek be kívülről a legénységi táborból, megkezdték a palánk bontását és annak átállítását. Hogy a hurcolkodásra még sem került a sor, nem a vörösök jóindulatának köszönhattük.

Táborbizottságunk útján ugyanis panasszal fordultunk Moszkvába. Panaszt emeltünk a bánásmód, az élelmezés, elhelyezés és a fizetés megszüntetése miatt. E lépésünknek megvolt az eredménye.

Május közepén távirati parancsot kapott Weinmann «elvtárs». A parancs Moszkvából érkezett, a központi bizottság elnökétől, Jegerow «elvtárstól». Elrendeli, hogy a fogolytisztek a tiszti elhelyezésben meghagyassanak s összes elmaradt illetékeik azonnal folyósíttassanak.

Csakhogy Oroszország nagy és Jegerow messze volt. E táviratra Weinmann csak ennyit válaszolt: «<Krasznojarszkban fogoly tisztek nincsenek.>»

Ezzel el is volt intézve minden. Maradt minden úgy, ahogy eddig volt. Továbbra is legénységi élelmet kaptunk, csak a földbarakokba való átköltözés maradt el. A fizetést azonban ezután sem kaptuk meg. Ezt ellopták. Éppúgy, mint hazulról, a bank útján érkezett magánpénzeinket is.

¹ Engedélyjegy.

Két kedves apróságot fogok elmondani. Mindakettő ebben az időben történt.

Mint láttuk, március 7-én újra lezárták a tisztitábort. Többé annak területét el nem hagyhattuk. De enni sem adtak. Csak azt, amit Somogyi elvtárs beengedett. A kapuban orosz katonák álltak őrt. Az első napokban nem ellenőrizték őket. Sem Palascsenko, sem az internacionalisták. Könnyen elbántunk tehát velük.

Elbeszélem, hogy ezekben a napokban hogyan szöktünk ki a táborból és hogyan csempészünk élelmet oda.

A tábor kapuja nyitva volt. A kapuban őrség állt, melynek szigorú utasítása volt, senkit a tisztitáborból ki nem engedni. A kapu előtt a tisztitábor kijáratánál állandóan a tisztek nagy tömege lézengett. Vele szemben, a kapu másik oldalán legénység állt. Tisztek és legénység között állandó kaszinózás volt. A beszélgetésbe igen gyakran az orosz őr is belevegyült. Ezt a pillanatot használta ki az, aki a tisztitáborból szökni akart. Míg az őr beszélgetett, az illető — természetesen nem tiszti egyenruhában, hanem polgári öltözetben — a kapuba állt, de arccal a tisztitábor felé s befelé mutatva, ezt kérdezte az őrtől: «Tavaris mozsno», «elvtárs lehet» t. i. bemenni a táborba. Az őr nagy mérgesen rákiáltott: «Nilza.» «Nem lehet.» Mit csinált erre az illető? Miután a tisztitáborba nem engedték be, ment ki a Vojenni Gorodokba s onnan le a városba.

Vissza, a tisztitáborba, ugyanezen a módon jött be az illető. Csakhogy most nem be, hanem kifelé fordult s a legénységi tábor felé mutatott.

Napokon keresztül jártunk így ki a tisztitáborból. De csak az első időben. Amíg az internacionalisták rá nem jöttek s az orosz őrséget jobban nem ellenőrizték.

Most elmondom, hogy egy élelmes tiszti csoport hogyan csempészett be egyszer egy egész disznót a táborba.

Az oroszoknak és az egészségügyi személyzetnek igazolványa volt és szabad ki-bejárása a táborba. Egy ízben két egészségügyi katona — mindkettő hadifogoly — egy leölt disznót fektetett rá a hordágyra, a fejére egy török fezt nyomtak és az egész állatot pokrócokkal letakarták. Nem látszott ki abból semmi, csak a fez.

Az orosz őr a kapuban megállította és igazolásra szólította fel őket.

— Ápolók vagyunk a kórházból — válaszolt oroszul a katonák egyike, s szegény «turecki»¹ kapitányt visszük be a táborba, aki nem tud a lábára állni.»

— «Turecki kapitan» monda neki az őr, «na idi», menjtek és vigyétek be szegényt, Így jutott be a disznó a táborba.

*

* *

1918 április 16-án újabb kellemetlenség ért bennünket. A vörösgárdisták nyomására Weinmann elvette tisztiszolgáinkat. Ugyan a breszti béke határozottan kimondta, hogy a fogságban levő tisztek tisztiszolgái meghagyandók, de az oroszok, miként a békeszerződés többi pontját, úgy ezt sem respektálták.

A tisztiszolgák elvételének előzménye és annak oka a következő volt:

..... 1918 április 16-ika volt. Egy Faludi nevű magyar katona néhány fegyveres vörösgárdista kíséretében dél-előtt tíz órakor a táborbizottság irodájába ment és ott a rangban legidősebb fogoly tisztet, a betegségéből éppen felgyógyult Renvers Ferenc ezredest felszólította, hogy azonnal számoljon be neki a következőkről:

1. Kapott-e a táborbizottság a dán vagy svéd vörös-

¹ Török.

kereszték útján, avagy más úton pénzt, ruhát vagy más segélyt? 2. Ha kapott, mennyit kapott? 3. Hogyan lett ez a segély felosztva, — mennyit kaptak belőle a hadifogoly tisztek és mennyit a legénység. Egyben követelte Faludi, hogy az összes könyveket és elszámolásokat néki azonnal bemutassák.

Renvers — egészen helyesen, nem akarván ezekkel a felfegyverzett és nekibőszült fenevadakkal ellenkezni — felszólításukra a kívánt jegyzékeket és könyveket előmutatta.

Megemlítem, hogy ebben az időben úgy a dán, mint a svéd vöröskeresztől kaptunk valami pénzt a fogolykórházban szenvedő betegek segélyezésére és élelmük feljavítására, továbbá egynéhány ruhadarabot, egy kevés fehérneműt és dohányt. Mindez természetesen egyenlő arányban lett felosztva a tisztek és a legénység között.

Renvers tehát az elszámolást bemutatta Faludióknak és kérdéseikre a szükséges magyarázatokat megadta. Ez rendben volt. Ebbe nem tudtak belekötni. Kerestek tehát más okot, hogy velünk az összeütközést kierőszakolják. És találtak is.

Délután két óra lehetett. Az ebédutáni sétából éppen hazafelé tartottam, amikor a tábor udvarán Karkis Kornél századoshadbíró barátommal találkoztam.

— Hova-hova, kérdem.

— Kísérj el, válaszolta ő, csak ide megyek a szomszédos kenyérkiadó helyre. A kenyéradagomat akarom felvenni. Éppen az előbb hallottam, hogy ma délelőtt órák hosszat ácsorogtak a kenyeres kocsik a kapuban s nem eresztették be őket a táborba az internacionalisták. Sietek felvenni a holnapi adagot, mert majd elfogy s akkor kenyér nélkül maradok.

— Igazad van, válaszolám, látod, ezt én is megteszem.

Köszönöm, hogy szóltál. Menjünk együtt. (Ekkor már nálunk is jegyre adták ki a kenyeret.)

A kenyeret felvettük és megindultunk hazafelé. Alig tettünk azonban egynéhány lépést, nagy kiabálást és jajveszékelést hallottunk. A tábor udvarán jajgatott valaki. Miután egynéhány épület a kilátást elvette, hogy lássam, mi történik, egynéhány lépést futva előre tettem. Karkis utánam. A következő kép tárult szemünk elé: Egy muszka katona észnélkül rohant a kapu irányába s amint csak a torkából kifért, segítségért kiáltott. Vagy 8—10 hadifogoly tisztiszolga üldözte őt s köveket dobált utána. Egy kő fejbetalálta a muszkát, aminek következtében az elvágódott. Erre egynéhány tisztiszolga rárohant és őt agyba-főbe verte. E pillanatban a kapuban álló őr a levegőbe lőtt. A tisztiszolgák felhagytak az ütlegeléssel, a muszka pedig a kapun keresztül kirohant a táborból.

A lövés zajára a tábor egész őrsége fegyverbe lépett. 10—12 orosz katona sietett be a kapun keresztül a táborba s raj vonalban szétoszolva, a kapuval szemben lévő épületet — amelyben a tábor bizottságnak irodája is volt — heves tűz alá vette. Az udvar egy pillanat alatt kiürült. Futott mindenki a közeli barakokba. Karkis és én a legközelebbi épületben húzódtunk meg, hogy ott várjuk be az események fejlődését. Ennek a baraknak egyik emeleti szobájából szemléltük a fejleményeket.

Az orosz őrség után nemsokára a magyar internacionalisták rohantak be a táborba, szintén fegyverrel, majd velük együtt Weinmann, a táborparancsnok, egy óra múlva pedig egy szakasz lovasság a városból.

Mindez körülbelül másfél óra alatt játszódott le. Egy birodalmi német őrmester szíven találva, holtan rogyott össze az udvaron, egy magyar és egy osztrák tiszt pedig súlyosabb sebet kapott. Alig volt épület, amelynek egy-

néhány ablakát be ne lőtték volna. Annak a baraknak, ahol Karkissal ketten meghúzódtunk, éppen négy vagy öt ablakát lőtték be.

Estefelé, amikor már minden elcsendesedett, a barakból lakásunkra siettünk. Itt tudtuk meg a táborparancsnoknak, Weinmann «elvtárs»-nak alig félórával ezelőtt megjelent parancsát:

«A fogoly tisztitábor feletti parancsnokságot a mai nappal Stehr Ervin birodalmi német katona veszi át. A tisztitáborban elrendelem az ostromállapotot. Három embernél nagyobb csoport a tábor udvarán nem alakítható. A fogolykávéház zárva tartandó. Este nyolc óra után minden fogoly tiszt a lakásán köteles tartózkodni. Az összes tisztiszolgák podgyászukkal együtt azonnal a kapuk előtt gyülekezzenek. A tisztek agresszív magatartása miatt represszáliaként nevezettek a tisztektől elvételnek és tőlük elkülönítve, a legénységi táborban helyeztetnek el.»

Ez meg is történt. A tisztiszolgákat rögtön összeszedték és őket a tisztitáborból a legénységi táborba vezették.

Csak másnap délelőtt tudtuk meg, hogy talajdonképpen mi is történt. Április 16-án, délután két óra körül amaz épület mögött, ahol az általunk választott táborbizottságnak irodája volt, a deszkapalánk kigyulladt. Nékem az a benyomásom,—de nagyon sok társamnak is, akikkel később erről a dologról beszélgettem — hogy a palánkot Faludiék gyújtották fel, csak azért, hogy ebből összekoccanást provokáljanak ki. A dolog sikerült. Amikor a palánk kigyulladt, a közelben álló muszka őr az arra sétáló tiszteket puskatussal kényszerítette rá, hogy futólépésben vödörkben vizet hordjanak a tűz eloltására.

Ezt látta egy fiatal tényleges zászlós, Garamy, aki kitűnően beszélvén az orosz nyelvet, az őrhöz lépett és őt magartatásáért keményen rendreutasította. Szóváltás támadt köztük. Az őr fegyvert fogott Garamyra. Garamy azonban

a fegyvert elkapta tőle, azt az ő kezéből kicsavarta, a töltenyeket belőle kiszedte, s miután az őrt jobbról-balról arcul vágta, a fegyvert a palánkon keresztüldobta.

Ez volt az az orosz katona, akit a tisztiszolgák kövekkel megdobáltak s akit Karkis és én a tábor udvarán futni látunk és segítség után kiáltani hallottunk. Azzal vádoltak meg bennünket, tiszteket, a vörösök, hogy a tisztiszolgákat mi izgattuk fel az orosz őrség ellen. Ezért represszáliaként elvették őket tőlünk. Garamyt azonnal letartóztatták és egy üres legénységi földbarakba zárták. A magyar internacionalisták azt követelték, hogy Weinmann adja át nekik Garamyt, hogy ők végezzenek vele. Weinmannban azonban jobb érzés volt, mintsem hogy ezt megtette volna. Az internacionalisták háta mögött, úgy hogy azok ne tudják, Garamyt személyesen a városba kísérte és a városi tyurmába záratta. Itt ült ő a bolseviki uralom bukásáig, június közepéig.

Amikor a tisztiszolgákat összeszedték és őket a tisztitáborból kivitték, egyáltalán nem estünk kétségbe. Nagyon hamar beletaláltuk magunkat az új helyzetbe. Én ekkor harmadmagammal laktam egy kis szobában. Gróf Auersperg dragonyos kapitánnyal és Ullrich József cs. és kir. 28. gyalogezredbeni századossal. Beosztottuk egymás között a munkát és ment minden fennakadás nélkül. Ullrich takarított és főzött, Auersperg felmosta naponta a szobát, én pedig hordtam fel a vizet a II. emeletre. Észre sem vettük, hogy a mi derék és hűséges tiroli tisztiszolgánkat — Tutzer Józsefet — elvették tőlünk.

Ebben az időben látogatta meg éppen táborunkat az amerikai vöröskereszt megbízásából egy amerikai mérnök, Mr. Torén. Az 50 rubel havidíj megszüntetése és a tisztiszolgák elvétele miatt írásbeli panaszt adtunk át neki. Mister Torén megbízottainkkal szemben, akik a panaszt mindannyiunk nevében nyújtották néki át, végtelen elő-

zékenységet tanúsított és megígérte, hogy minden lehető elkövet, hogy az oroszokat a köztük és a centrális hatalmak között létrejött egyezmények megtartására bírja.

Másnap délután Mr. Torentól a következő üzenetet kaptuk a városból: Érdekünkben tárgyalt a legmagasabb helyi hatósággal, az ispolnitelni komitével, melynek elnöke Weinbaum megígérte, hogy a rajtunk elkövetett összes sérelmeket orvosolni fogja. Ő, Torén, holnap reggel hivatalos ügyben Omszkba utazik, de egynehány nap múlva onnan visszatér s akkor újra kijön táborunkba, hogy ellenőrizze, vájjon az oroszok a represszáliákat megszüntették-e és az elmaradt 50 rubel havidíjakat kifizették-e.

Soha többet nem láttuk! Ezer szerencse volt, hogy a neki átnyújtott panaszon kívül Moszkvába is küldtünk, panaszt. Ennek aztán meg is volt az eredménye.

Egy hónap múlva — május 20-án, a központból jött nyomásra — a velünk szemben alkalmazott represszáliákat az oroszok megszüntették és a tisztiszolgáinkat ismét visszaadták. Az 50 rubel havidíjat azonban ezután sem kaptuk meg. A hazulról küldött pénzekkel együtt ezt is ellopták a vörösök.

*

* *

1918 április végén értesültünk az orosz újságokból, hogy a német kormány rádió útján jegyzéket intézett a szovjetkormányhoz, amelyben erélyes hangon követelte a következők teljesítését:

Hogy a fogolytáborokban a parancsnokság az internationalisták kezéből haladéktalanul oroszok kezébe menjen át, hogy a felfegyverzett hadifoglyok azonnal lefegyvertessenek, a birodalmi német hadifoglyok az osztrák és magyar hadifoglyoktól elkülönítve helyeztessenek el, a hadifoglyok között minden agitáció azonnal megszüntet-

tessék és végül, hogy a fogolytiszték összes jogaikba sürgősen visszahelyeztessenek.

Hogy ezeket a követelményeket az oroszok mily gyorsan és mily pontosan teljesítették, azt épp az előbb láttak. Egy teljes hónapig tartott, amíg tisztiszolgáinkat vissza tudtuk kapni. Hol voltak még ettől az «összes jogok», amelyekbe a jegyzék értelmében bennünket vissza kellett volna helyezniök?

Ugyanígy volt a jegyzék többi pontjával is. A fogolytábor parancsnoka továbbra is Stehr Ervin bir. német katona maradt, a németek továbbra is velünk együtt laktak, az internacionalisták pedig ezentúl is csak fegyverrel jártak és jobban agitáltak a legénység között, mint valaha.

Nemcsak gyűléseket tartottak a legénységi táborban, de bejártak a barakokba és szép szóval, rábeszéléssel, ha pedig ezzel nem boldogultak, kíméletlen terrorral vették rá a legénységet arra, hogy soraikba álljon. Az elbolondított, félrevezetett szegény embereket azután felfegyverezték s néhány heti kiképzés után az orosz csapatokkal együtt a vörös frontra küldték.

A tábor rangban legidősebb fogolytisztje, Ben vers ezredes erélyesen követelte, hogy Weinmann tiltsa meg a táborban az agitációt és védjen meg bennünket a táborba mindigakrabban betolakodó internacionalisták zaklatása elől. De Weinmann, valahányszor hozzá fordultunk, mindig csak ezt válaszolta: «Gegen sie bin ich vollstandig machtlos.»

S az agitáció tovább tartott. Felfegyverkezve, hol gyalog, hol meg lóháton jöttek be a táborba a vörös gárdisták, hogy a legénységet ellenünk tüzeljék s őket ügyüknek megnyerjék. Tisztéknek, akiket a tábor udvarán találtak, sajátkezüleg tépték le a csillagjaikat. Sőt még attól sem riadtak vissza, hogy lakásainkra jöjjenek, ott a saját szakállukra házkutatást tartsanak s ami nekik megtetszett, — pénz

és értéktárgy vagy ruhanemű — azt elszedjék. S nekünk szó nélkül kellett mindezt túrnünk. Nem volt hova, nem volt kihez fordulni.

Érdekeinket ebben az időben a dán vöröskereszt védte, amelynek képviselőjében Funder alkonzul állandóan Krasznojarszkban tartózkodott. Hiába fordultunk hozzá, nem tudott ő sem rajtunk segíteni. Nem sokkal több eredménye volt Bondé gróf felszólalásának sem, aki a svéd vöröskereszt megbízása folytán a birodalmi németek ügyét intézte. Bondé végtelen ügyes és agilis ember volt, érdekünkben nagyon sokat tett, úgy a birodalmi németek érdekében, mint a mi érdekünkben. Teljes erővel rajta volt, hogy bennünket ettől a vad hordától megoltalmazzon, de sokszor ő sem tehetett semmit. Az ispolnitelni komité nem támogatta őt, Weinmann pedig neki is csak azt mondta, amit nekünk, hogy «gegen sie bin ich vollständig machtlos.»

Bondé grófról lévén szó, egy érdekes kis történet jut az eszembe.

Ünnep volt. Azt hiszem, az oroszok tartották éppen a húsvétjukat. Ebéd után a szomszéd szobából e szavakkal rohan be hozzánk Karkis Kornél: «Láttátok Uraim, épp e pillanatban érkezett kocsin a táborba gróf Bondé s vagy nyolc-tíz, piros szalagokkal és nagy kokárdákkal feldíszített lovas kísérte őt? Épp e pillanatban láttuk a szobánk ablakából.»

— Na, ezt már megnézem, mondta rá rögtön egyik szobatársam, a minden után érdeklődő Auersperg gróf dragonyos kapitány. Úgy látszik, itt is az a szokás, ami Galíciában. Emlékszem, amikor Brodyban szolgáltam, ott is így volt. Minden nagyobb ünnep alkalmával felpántlikázott lovasok jártak házról-házra s boldog ünnepeket kívántak. Bizonyára ezek is azért jöttek, hogy boldog ünnepeket kívánjanak a tábornak.

Ezzel vette a sapkáját és ment le a tábor udvarára.

Vadonatúj ruha volt rajta, gyönyörű fénylő csillagokkal, új sapka és rajta Károly király ragyogó monogramja. Alig volt egy-kétszer rajta az egész. Bécsi szabó, küldte Krasnojarszkba. Az utolsó postával sikerült meg megkapnia.

Alig telt el egy negyed óra, ismét nyílt az ajtó. Auersperg jött vissza az udvarról. Csillag, aranyzsinór és sapkarózsa nélkül. Lógó orral. Piros, mint a rák és káromkodik, mint egy kocsis: «Der Teufel soll sie holen . . . diese Schweinshunde . . . Wisset Ihr, wer diese Reiter waren? . . . Internationalisten ... Ungarische Internationalisten . . . Der «Genosse» Létai und seine Kameráden . . . der Teufel soll sie holen .. .»

Ezzel aztán tájékozva a dühtől s nagyokat káromkodva elbeszélte, hogy mi történt vele, amint leért az udvarra. Elbeszélte, hogyan rohant neki Létai és a magyar vörös gárdisták, hogyan kapták le a fejéről a sapkáját, hogyan szakították le az arany vállzsinórt és miként vagdosták le bicskával a nyakáról a csillagokat.

Nem Auersperg gróf volt az egyedüli, akit aznap így megkoppasztottak, Így járt mindenki, aki ekkor az udvaron tartózkodott. S ha nincs ott véletlenül Bondó gróf s ő érelyesen fel nem lép, ki tudja, hogy a vörös gárdistává vedlett Létai zászlós és társainak garázdálkodása mivé fajult volna.

E naptól kezdve mind gyakrabban és gyakrabban volt hozzájuk szerencsénk. Bejártak a tisztitáborba s ott garázdálkodtak. De csődület, az nem támadt többé köröttük. Auersperg sem sietett le többé az udvarra, ha ott megjelentek.

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

Mi tartott vissza oly sokáig a szökéstől? — Előkészületek. — Lemegyek a városba, hogy onnan nyugatra induljak. — Kudarcs és indulás vissza a tisztitáborba. — Ullrich százados és az én utolsó, hazulról érkezett csomagom.

Nemcsak a krasznojarszki fogolytáborban, de alig hiszem, hogy az összes orosz fogolytáborokban akadt volna egy ember is, akár tiszt, vagy legény, aki a fogság nehéz napjaiban a szökés gondolatával ne foglalkozott volna. Főleg a vörösök uralma alatt. Azok a szerencsések, akik semmire sem várva, a pereverot első napjaiban, felhasználva a rendetlenséget, útnak indultak, — simán, minden nehézség nélkül jutottak haza.

Később a szökés mindig nehezebb és nehezebb lett. Az internacionalisták száma napról-napra növekedett. Ezzel együtt az ellenőrzés is szigorúbb lett. Ezek az emberek mindent elkövettek, hogy bennünket a szökésben megakadályozzanak. Ezért zárták le oly szigorúan a tábor kapuját, ezért kísérték állandó figyelemmel a pályaudvarokat és ezért vizsgálták át oly nagy gonddal nap nap után a nyugat felé induló vonatokat. Jaj volt annak, akit szökésen értek. S kétszeresen jaj, ha tiszt volt az illető. Azt feltétlenül börtönbe zárták s hetekig, hónapokig tartották ott. Egész légiója volt itt már együtt a szökésen ért foglyoknak.

Minél nehezebb lett a szökés, annál kisebb lett a szökési kedv is a táborban. Hiszen a breszti béke alá volt írva, sőt már ratifikálták is. Az orosz lapok egészen nyíltan írtak a kicserélésről. A kicserélőbizottságok neveit is közölték s azoknak Moszkvába való érkezését a legközelebbi napokra várták. Nem volt-e tehát észszerűbb,

inkább várni még néhány napig, mint nekivágni a bizonytalanságnak?

Hazulról is ezt üzenték. A honvédelmi minisztérium egyik rendeletet a másik után küldte a dán képviselő útján, hogy a hazaszállításnak tervszerű és gyors lebonyolítása érdekében senki helyét el ne hagyja, hanem várjon türelemmel ott, ahol van, addig, amíg elszállítására nem kerül a sor. Ugyanily értelmű parancsokat kaptunk Moszkvából is, Mirbach gróftól, a német nagykövettől, aki egyenesen arra mutatott rá, hogy a foglyoknak tervszerűtlen össze-vissza utaztatása mily nagy mértékben nehezíti meg nemcsak az orosz hatóságoknak, de a saját kicserélőbizottságoknak is a munkáját.

Ez a magyarázata annak, hogy sokan nem foglalkoztak a kellő eréllyel a szökés gondolatával. Ez volt az én bűnöm is. Oly nagy bűnöm ez nekem, hogy azt sohasem fogom tudni magamnak megbocsájtani. Sokáig gondolkodtam, sokáig haboztam. Fontolgtattam, latolgtattam az eshetőségeket, s mindig arra számítottam, hogy a kicserélés napja már nem lehet messze. Amikor pedig végre egyszer mégis nekivágtam, mindjárt az első akadálynál visszafordultam. Nem akartam kalandokba bocsájtaközni akkor, amikor a kicserélés már oly közel volt. Pedig dehogyan volt közel. De hát ki tudta még akkor, hogy mi minden vár még reánk!

A következőkben el fogom beszélni a szökésre tett előkészületeket és annak szerencsétlen megghiúsulását.

1918 március elején kezdtem először komolyabban a szökés gondolatával foglalkozni. Társat és hamis útlevelet kerestem. Ugyan a legtöbben útlevél nélkül vágtak neki, de én célszerűbbnek tartottam útlevéllel utazni. Annál is inkább, mert ennek a megszerzése nem volt oly nehéz. Volt a legénységi táborban egy-két zsidó katona, aki

üzletszerűen foglalkozott a hamis útlevelek beszerzésével. Én is hozzájuk fordultam. Alig egy-két nappal azelőtt zárták le a tisztitábor kapuját. Egy kis ügyességgel — mint azt már említettem — ezekben az első napokban ki lehetett még jutni onnan. Egy napon én is kimentem. A legénységi táborba tartottam, hogy ott az útlevél iránt érdeklődjem.

Alig tettem azonban néhány lépést a Vojenni Gorodokban, Palascsenkóba botlottam bele, a pallérba, Weinmann komiszár helyettesébe. Rögtön lefülelt és vitt Weinmann elé. Beárult, hogy kiszöktem és kérte a megbüntetésemet.

Szerencsére feltaláltam magam. Véletlenül a tárcám-ban volt a simbirszki orosz parancsnokság nyugtája, amelyen a már többször említett 5130 koronámat nyugtázza. Ezt előhúztam a zsebemből, átadtam Weinmannnak és megkértem őt, hogy ígéretéhez képest (?) adjon nekem erről egy hivatalos másolatot. Lehet, hogy az eredeti példány elvesz vagy elveszik tőlem, hadd legyen róla egy másolatom is. Ezt ő, Weinmann, két-három nappal azelőtt meg is ígérte nekem — mondtam neki. Ezért jöttem ki a táborból is, mert mára rendelt ide, a palánkon kívül fekvő irodába, hogy a másodlatot itt kiállítsa nekem.

Természetesen mindaz, amit itt elmondtam neki, rege volt, amit abban a pillanatban találtam ki. Soha azelőtt Weinmannal nem beszéltem, tőle soha semmit sem kértem s így ő sem ígérhetett meg nekem soha semmit. De hát mit csináltam volna? Inkább bezárassam magam? Gondoltam, segítsek magamon úgy, ahogy lehet.

S Weinmann beugrott. Elhitte, amit mondtam neki. Azonnal felkelt, a másodlatot elkészítette, azt aláírta és udvariasan átnyújtotta nekem. ím a szívességét megköszöntem, elbúcsúztam tőle, azután sarkon fordultam és Palascsenkónak hátat fordítva, siettem vissza a táborba.

E kis kellemetlenségtől azonban nem riadtam vissza. Ezután is, amíg az orosz örök ellenőrzését meg nem szigorították, nap-nap után kijártam a legénységi táborba, hogy emberemmel az útlevél miatt tárgyaljak.

Ebben az időben keresett fel lakásomon P tartalékos hadnagy. Ő is szökni akart s előadta tervét. Egy kisebb társaságot akart összehozni és azzal szökni. Az útlevélet és a vasúti kocsí megszerzését magára vállalta. Talán azt is említette, hogy már összeköttetésben is van az állomásfőnökkel, aki jó pénzért hajlandó volna egy tyeppluskát a rendelkezésünkre bocsájtani.

Ez a terv végtelenül tetszett nekem. Meg is kértem P -t, ha a társaságot megszervezi, reám okvetlen számítsen. Egy szép napon aztán P odébbállt. Sikerült kijutnia a táborból, ahova vissza többé nem jött. El sem búcsúzott tőlem. Csak később hallottam, hogy másodmagával megszökött s tíz nap múlva Orsánál már át is lépte a határt.

Ezután Sz..... századossal társultam. Élelmes ember volt s kitűnően beszélt az orosz nyelvet. Ekkor történt, hogy egy vörösgárdistává lett ügyvéd, egy tartalékos zászlós, a lakásomon felkeresett és segítségét ajánlotta fel arra az esetre, ha szökni óhajtanék. Mindent, amire csak szükségem van, beszerez nekem. Kerít kölcsön pénzt valamelyik orosz kereskedőtől, amit majd csak hazaérkezésem után kell visszafizetni, és útlevélet. Személyesen vezet ki a táborból és Acsinszkig elkísér. Ott már nem ismernek rám az internacionalisták, onnan könnyen tovább utazhatom.

Az ajánlat meglepett. A zászlóssal nem igen érintkeztem azelőtt sem. Ha éppen találkoztunk, megálltunk és beszélgettünk. Ő is bácskai volt, s így egyikünk is, másikunk is aziránt érdeklődött, nem jött-e valami hír házul-

ról. Mióta azonban a vörösök szolgálatába állt, egyáltalán nem érintkeztem vele. Még csak nem is találkoztunk. Kerültük egymást.

Annál nagyobb volt meglepetésem, hogy most feljött hozzám és felajánlotta szolgálatait. Nem akartam ridegen visszautasítani. Megköszöntem a szívességét és azzal búcsúztam el tőle, hogy ajánlatára majd csak egy óra múlva adom meg a választ. Addig gondolkozom a dolog felett.

Siettem Sz századoshoz. Elmondtam neki, hogy mi történt. Elbeszéltem, hogy ki volt nálam s milyen ajánlatot tett.

— Hiszen ez nagyszerű! — kiáltotta örömmel Sz. . . — Remélem, elfogadtad? így a táborból való kijutás, s a legnehezebb dolog, a vasúti jegyváltás, el volna intézve.

— Nem adtam még neki választ — feleltem én. — Abban állapotunk meg, hogy egy óra múlva újból felkeresem s akkor fogjuk megbeszélni a többit.

— Egy pillanatig se várj. Minden percért kár. Menj azonnal és fogadd el a segítségét.

El is mentem és a választ meg is kaptam. A felajánlott segítséget megköszöntem és visszautasítottam. Tudja Isten! Nem vitt rá a lélek. Nem akartam egy vörösgárdista szolgálatát igénybevenni. Ennél sokkal büszkébb voltam, mintsem egy ilyen embertói szívességet fogadjak el. Talán túlzás volt, de nem voltam képes magamat elhatározni rá.

Hogy a szolgálatát miért utasítom vissza, ezt nem indokoltam. Annyit mondtam neki csupán, hogy még nem szándékozom szökni, miután az időpontot nem tartom alkalmasnak rá.

Ezután mentem vissza Sz..... századoshoz. Közöltem vele elhatározásomat és a választ, amit a vörösgárdista ügyvédnek adtam.

Sajnos, Sz és én nem tudtunk szökési tervünk keresztülvitelét illetőleg megegyezni. Egész jelentéktelen dologban volt köztünk nézeteltérés. De sem én, sem ő nem akart engedni. Ennek az volt a következménye, hogy megállapodtunk, hogy mindketten más társat keresünk.

Utoljára május 2-án találkoztunk. Munkásnak volt öltözve. Egy piszkos legénységi ruha és nagy suba volt rajta, Így akart kijutni a táborból.

Mint már említettem, éppen ebben az időben kezdte meg Weinmann a tisztitábor szűkítésének előmunkálatait, a palánkáthelyezést. Ezt a munkát a saját fogolylegénységünk végezte. Egy munkásosztag, amely naponta kívülről járt be hozzánk, a legénységi táborból. Ennek az osztagnak a parancsnoka egy germán közhuszár volt, Schink. Csupa válogatott, derék, megbízható embere volt neki, akikkel együtt üzletszerűen üzte a tisztek kiesempészését a tisztitáborból. Aki a tisztitábort el akarta hagyni, az legénységnek öltözve Schinknél jelentkezett. Adott neki egy negyvenrubeles Kerenkát,¹ s a többi már Schink dolga volt. Tőle kapott az illető egy ásót vagy más szereszámot, csatlakozott a munkásosztaghoz s azzal együtt, amikor az kiment a tisztitáborból, az illető is kiment vele. Nem volt olyan nap, hogy egy-két tiszt meg ne lógott volna így. Sajnálták is egynéhányan, amikor ezt a munkát megszüntették.

Sz..... is ebben sántikált. Mikor megláttam és felismertem, egy pár lépést tettem felé s tisztes távoból, nehogy észrevegyék, egypár szót váltottam még vele. Ezután búcsúztunk. Én mentem haza, ő pedig csatlakozott a munkásosztaghoz s ment velük ki a Vojenni Gorodokba.

Jó egynéhány napig semmit sem hallottam róla. Május

* Kerenszky által kibocsájtott negyvenrubeles papírpénz.

9-én — ha nem csal az emlékezetem, éppen vasárnap volt— délután két órakor Thomay Frigyes hadnagy keresett fel lakásomon. Nagyon élelmes ember volt, aki többet volt a városban, mint a táborban. Ha senkinek, neki bizonyosan sikerült kiszöknie. Most is a városból jött s egy üzenetet hozott nekem Sz..... századostól. Sz..... még mindig a városban van, az Uzsinszkaja ulica 12. számú házban báró Verescsagin kertészénél, egy Horváth János nevű magyar katonánál. Azt üzeni, hogy van már vezető és útlevel is. Ha akarok, még lehet, jöjjen ki és utazzunk együtt. Menjek le másnap a városba s a többit majd ott megbeszéljük.

Éppen jókor jött ez az üzenet. Nagyon el voltam keseredve. Épp aznap délelőtt látogatta meg táborunkat Bondé gróf s azt a szomorú hírt közölte velünk, hogy kicserélésünk elé újabb akadályok gördültek s így még hónapokig is eltarthat, amíg a kicserélési akció megindul.

Egy percig sem gondolkoztam tovább. Megkértem Thomayt, hogy menjen vissza azonnal Sz századoshoz és közölje vele, hogy ajánlatát köszönettel elfogadom s minden tekintetben alkalmazkodom hozzá.

Rögtön hozzákezdtem az előkészületekhez. Polgári ruhám nem volt még. Azt a városban akartam beszerezni. Mivel azonban tiszti egyenruhában a táborból nem juthattam volna ki, legénységi ruha után néztem.

Volt a legénységi táborban, egy ismerősöm Molnár gyalogos. Egyik főhadnagyársamnak volt a legénye. Valamiért belopódzott a tisztitáborba s én találkoztam ott vele. Őt kértem meg, hogy szerezzen a számomra legénységi ruhát. Tudta mindjárt, hogy miről van szó. Megígérte es a további szolgálatait is felajánlotta. Könnyen megtehetette. Csak mi voltunk lezárva, a legénység szabadon mozgott.

Ezzel aztán elváltunk. Ő visszament a legénységi táborba, én pedig siettem a lakásomra, hogy a szükséges előkészületeket megtehessem.

Legelőször is elégettem hazuról kapott leveleimet. A fényképeket és a megmaradt fehéreneműmet az egyik szobatársamnak, Ullrich József századosnak adtam át azzal, hogy ha hírt kap rólam, hogy a határt átléptem, fényképeimet — nehogy a muszkák kezébe kerüljön — égesse el, fehéreneműmet pedig használja. Adtam neki ezenkívül egy meghatalmazást is, hogy mindennemű értéküldeményemet, — csomagot vagy pénzt — ami a postával címemre érkezik, helyettem felvehesse.

Ezután hozzáálltam a csomagoláshoz és a pénzem elrejtéséhez. Csak egy-két darab fehéreneműt és egy takarót szándékoztam magammal vinni. Ezeket összecsomagoltam és elvittem a tisztai mosodába. Annak vezetője, egy magyar tartalékos zászlós, megígérte, hogy a szennyes ruhával együtt, amit mosás céljából kivisznek, az én holmimat is ki fogja csempésztetni a tisztai táborból.

Ez tehát rendben lett volna. Most még csak a pénz elrejtése volt hátra. Nehogy ha lecsípnék, rögtön a pénzemet is elvegyék, azt a két csizmám szárába rejtettem el. Ezt a dolgot Pusu barátom intézte el. Oly ügyesen varrta bele pénzemet csizmám szárába, hogy nem volt az a cipész Szibériában, aki ezt jobban megcsinálta volna.

Ezután Schink huszárt kerestem fel. Leadtam a magam negyven rubelét neki és a dolgot megbeszéltem vele. Régi ismerősöm volt ő, egyik birodalmi német huszárfőhadnagy bajtársamnak, Matuska grófnak a legénye. Hamar meggyeztünk. Másnap, május 10-ón délután csatlakozom a munkásosztaghoz s vele együtt elhagyom a tisztitábort. Ezt Schink tudomásul vette.

Másnap reggel Molnártól pontosan megkaptam a kért

legénységi ruhát, amelyet mindjárt ebéd után magamra is öltöttem. Elbúcsúztam lakótársaimtól, egynehány jó barátomtól s mentem le az udvarra, a palánkhöz. Egyenesen oda, ahol dolgoztak. Itt ásót fogtam és én is dolgozni kezdtem.

A munka délután négy óráig tartott. Ekkor összeálltunk, az egész munkásosztag, s indultunk kifelé a tisztitáborból. A kapuőr egykedvűen bámult ránk s dehogy jutott volna eszébe megolvasni, hogy nem mennek-e többen ki, mint ahányan bejöttek a táborba. Karkis Kornél és Pusu barátom a kapuban álltak s onnan intettek búcsút nekem. De csak a szemükkel, nehogy az őrség észrevegye.

Amikor a kaput átléptük, az egész munkásosztag együttesen a kerítés mellett fekvő raktárhoz ment. Kiki a nála levő szerszámot itt lerakta s aztán távozott. Oda mehetett mindenki, ahova tetszett neki. A legénységet mozgásszabadságában senki sem korlátozta. Csak mi voltunk elzárva, tiszték.

Molnár a raktár mellett várakozott rám. Intett a szemével, hogy kövessem. Az orvosi pavillon¹ felé tartott s ott hirtelen eltűnt. Utána mentem. A pavillonajtóban várt reám. Félhangon, hogy senki se hallja, így szólt hozzám:

— Csak egy perc türelem és a bérkocsi mindjárt itt lesz. Már mindenről gondoskodtam. Tessék csak egészen nyugodtan a városba menni, a podgyászt reggel leszállítom.

Ezután eltűnt. Tíz perc múlva ott volt a kocsi. Felültem rá s az Uzszinszkaja ulica 12. szám alá hajtottam, Verescsagin báró kertészéhez, Horváth Jánoshoz. Semmi csomag sem volt velem. Megbeszélésünk értelmében azt mind Molnárnak kellett volna másnap reggel lehoznia.

Délután felhat óra volt, amikor Horváth lakására

¹ Az orvosok ebben az időben a palánkon kívül laktak s teljes mozgási szabadságot élveztek.

értem. Ott rejtőzött Sz.....százados. Itt váratlan és kellemetlen meglepetésben volt részem. Még ma sem tudom, hogyan történt. Hogy Thomay értette-e félre Sz-t, avagy más volt-e a dologban, nem tudom.

Elég az hozzá, hogy Sz..... százados, amikor engem megpillantott, nagyon meglepett arcot csinált s kijelentette, hogy nem utazhatunk együtt. Csak két útlevél van, az egyikre neki van szüksége, a másik pedig a társának kell, B tartalékos zászlósnak. De ha én is szökni akarok, majd beszél a kísérelőjével, s ha őket átsegítette a határon, talán engem is átvisz.

Meg sem vártam a kísérelő válaszát. Annyira bántott ez a dolog, hogy rögtön sarkon fordultam, kocsiba ültem s mentem vissza a táborba. Persze a legénységi táborba, mert a tisztitáborba nem oly könnyű volt bejutni.

Mielőtt a legénységi táborhoz értünk volna, leszálltam, a kocsit kifizettem és gyalog mentem tovább. Az oroszoktól nem kellett félni, ők nem törődtek velünk. Csak a saját legénységünk kellemetlenkedett. Már t. i. a legénységnek az a része, amely a bolsevizmustól volt megferdítve. Éppen ezért igyekeztem minden fogolykatonát gondosan kikerülni.

Legelőször is az orvosi pavillon elé mentem. Molnárt kerestem. Meg akartam neki mondani, hogy egész tervem kútba esett s ezért a csomagot másnap reggel ne vigye le a városba. De Molnárt nem találtam már itt. Ekkor gondoltam, megkísérlem, hátha be tudok jutni valahogy a tisztitáborba. Legénységi ruha volt rajtam, lehet, hogy az őr beenged. De nem engedett be. Egy durva, vad muszka állt a kapuban s már messziről rám kiáltott: «Nilsa», nem lehet!

Teljesen tanácstalanul álltam. Nem tudtam, hogy mit is csináljak, hova, kihez menjek. Végre elhatároztam,

hogy a legénységi táborba megyek, Amíg be nem sötétedik, addig sétálok s ha egyszer már sötét lesz, észrevétlenül besurranok a táborba. Ahol üres hely lesz, oda fekszem. Az éjszakát itt töltöm s másnap korán reggel újra megkísérlem bejutni a tisztitáborba. Ha pedig nem sikerül, lesz ami lesz. Történjék, aminek történnie kell.

Amint elhatároztam, úgy is cselekedtem. Nekiindultam és a tábor körül sétáltam. Alig jártam egy negyed órát, már messziről egy ismerősömet pillantottam meg. Leviczky egyévi önkéntes, magyar tanítót. Miután nem volt tiszti rangja, a legénységi táborban lakott s a legénységgel együtt ő is szabadságot élvezett.

Leviczky jó emberem s nagy tisztelőm volt. Nagyon megörültem, amikor megláttam. Ő persze nem ismert volna rám, csak a hangomról jött rá, hogy ki vagyok.

— Hogyan — kapitány úr — mondta csodálkozó hangon, hogy kerül Ön ide s hozzá még ily öltözetben?

Mindent elbeszéltem neki. Az egész kudarcomat. Hogy mentem le a városba, hogy jártam ott, hogy jöttem vissza onnan és hogy most nem tudom, hova menjek, mert a tisztitáborba nem engednek vissza.

— Tessék kérem csak velem jönni, majd én elhelyezem a százados urat. Itt van nem messze a bőrgyár — mondta ő, a Thaisz alezredes úr által alapított bőrgyár, amely a mi részünkre szállítja a szükséges bőryananyagot. A vezetője Pukkel százados úr, ő nagyon szívesen ad majd éjjeli szállást a kapitány úrnak. Tessék csak utánam jönni s egy pillanatra várni, amíg én beszólok hozzá.

Ezzel aztán Leviczky eltűnt, én pedig izgatottan vártam, mi fog történni.

Néhány perc múlva visszajött. Pukkel Sándor barátom is vele volt. Persze polgári öltözetben, mert tiszti egyenruhát viselni nem lett volna éppen a legtanácsos-

sabb a tisztitáboron kívül. Amikor meglátott, összecsapta a két kezét.

— Mi az, — kérdezte — mi történt veled, vagy szökni akarsz talán?

— Szökni — válaszoltam én, — de még meg sem indultam, már is visszajöttem.

Ezután elmondtam, hogy mi történt. Leviczky tanító ekkor már nem volt ott. Sietett vissza a legénységi táborba, hogy felkeresse Molnárt és értesítse őt, hogy a csomagot nem kell már levinni másnap reggel a városba. Pukkel ezután vizet készített, hogy a földmunkától piszkos kezemet megmossam. Aztán adott jó vacsorát és ágyat, ahol a nap fáradalmait kipihenhettem.

Másnap korán reggel már talpon voltam. Igyekeztem a munkásosztaggal együtt bejutni a táborba. Vártam, vártam, de bizony a munkásosztag nem jött. El sem tudtam képzelni, hogy mi történt. Kezdett nekem a dolog gyanús lenni. Az egész legénységi táborban egy embert sem láttam. Nem tudtam elképzelni, hogy mi történt. Csak később értesültem róla, hogy a legénységi táborban is, meg a tisztitáborban is, a létszám ellenőrzését rendelte el Weinmann, s ezért tartózkodik mindenki a barakjában.

Mit tehettem volna mást, újra nekivágtam a tisztitábornak. Gondoltam, megpróbálom mégegyszer, hátha több szerencsém lesz, mint tegnap s most beengednek. De bizony most is csak úgy jártam, mint az előző nap. Az orosz őr még csak a közelébe sem engedett a kapunak.

Ekkor egy orvosnövendékkal találkoztam. Szinger medikussal. Éppen a táborba igyekezett. Neki is, mint az orvosoknak és mint minden orvosnövendéknek, állandó igazolványa volt, amellyel ki- és bejárhatott a táborba. A balkarján vöröskeresztet viselt. Ezt minden muszka őr megrespektálta.

Persze Szinger nem ismert meg a legénységi ruhában s csak akkor látta, hogy kivel áll szemben, amikor megszólítottam. Nem tudott hova lenni a csodálkozástól, hogy én mit keresek itt ilyen ruhában. Megígértem, hogy mindent elmesélek neki, de majd csak akkor, ha már bent leszünk a tisztitáborban. Megkértem, hogy segítsen előbb bejutni oda.

Könnyebben ment, mintsem gondoltam volna. Szinger jól beszélt oroszul s a kapuban álló őrnök csak ennyit mondott:

— Engedd csak be velem ezt a katonát, majd gyógyszerrel viszünk ki a legénységi táborba.

Az őr egy percig sem ellenkezett. Beengedett, így jutottam vissza másnap, május 11-én, újra a tisztitáborba.

Siettem a lakásomra. Auersperg gróf épp a szobát súrolta. Mikor megpillantott, nem tudott szólni a meglepetéstől.

— Honnan jössz te? — kérdezte csodálkozva. — Hát nem szöktél meg? Na, az Ullrich az nagyot fog nézni. Éppen a postán van. Csomagot kaptál hazuról s sietett fel a meghatalmazással, hogy helyetted felvegye azt. Csak láttad volna, hogy örült neki. A csomagban bizonyára édesség is van, s tudod, hogy mennyire szereti ezt. Na, ez az ember nagyon le lesz főzve, ha téged itt lát.

E pillanatban kinyílt az ajtó s Ullrich barátomnak a boldogságtól kipirult, mosolygós arca volt látható. Egy faláda volt a kezében, a hazuról küldött csomagom. Egyszer csak megpillant engem. A kezéből kiejti a csomagot és felkiált:

— Szent Isten, hát te nem szöktél meg? ... Mi lesz most az én csomagommal?

Jót nevettem az ő gyermekies naivságán. De megnyugtattam. — A csomag a tied marad, úgy osztod fel,

ahogy Neked tetszik. Tapsolt örömeiben és nagyokat nevetett. Felnőtt embert úgy örülni, ahogy ő tudott, én még sose láttam.

Ezután boldogan kicsomagolt. Az egész ládika tele volt édességgel. Még egy torta is volt benne. Úgy nézett ki, mintha aznap sütötték volna. A feleségem küldte hazulról. Ez volt az utolsó csomag, amit megkaptam. Hosszú éveken keresztül ezután sem több csomag, sem levél nem jött. Három teljes évig csaknem hír nélkül voltam hazairól.

Amikor minden ki volt csomagolva, a sok édességet három egyenlő részre felosztotta, Így csináltuk máskor is. Egy rész Auerspergé volt, egy az övé, egy pedig az enyém, így ültük meg az utolsó, hazulról érkezett tortával a halotti torát az én szerencsétlen szökésemmek.

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

Kiket internáltak semleges államba az oroszok? — Miért nem indíthatta el februárban Weinmann a betegszállítmányt? — Kellemetlen összeütközés Weinmann komiszár és F..... osztrák százados között. — Az első betegszállítmány sorsa.

A stockholmi és kopenhágai egyezmények értelmében ama beteg foglyokat, akiknek betegsége nem volt oly súlyos, hogy őket, mint invalidusokat kicserélhették volna, mint főinvalidusokat semleges államba internálták, Így jutott el a krasznojarszki fogolytáborból is egynéhány betegszállítmány Dániába.

Az első ilyen transzport 1917 április 2-án hagyta el táborunkat. Számra nézve ez volt a legerősebb. Utána már csak egy-két kisebb szállítmány következett. Egészen a vörös forradalomig. A bolsevikik uralma alatt mindössze

csak két betegszállítmány indult el táborunkból. Az első szállítmány kis fennakadás után, szerencsésen át is jutott a határon és hazakerült. A második nem volt ily szerencsés. Csak Tomszkig jutott el. Itt megfordították és visszaküdték. E két utolsó betegszállítmány történetét szeretném itt elmondani.

Mind a két betegszállítmányt Weinmann komiszár indította útnak. Az első szállítmány 1918 február 12-én hagyta el táborunkat. Tehát mindjárt a vörösuralom legelején. Lehettek vagy ötvenen. Könnyebb és nehezebb betegek, tiszték és legénység, akiket az orosz bizottság az internálásra alkalmasaknak ismert el. Minden írásuk, összes okmányaik rendben voltak. Csak egy hiányzott még ahhoz, hogy elinduljanak. Két konvoj, aki a szállítmányt Moszkváig elkísérte volna.

Hiába sürgették a betegek az indulást, hiába jártak Weinmann komiszár nyakára, semmit sem tudtak elérni nála. Amíg kísérő nem volt, addig nem indíthatta el őket. Ez pedig nem volt.

— Önök azt hiszik, oly egyszerű dolog két katonát találni, aki Önöket Moszkváig elkíséri, mondta Weinmann egy alkalommal az invalidusok nála járt két megbízottjának. Én nem találok. Senki sem akar vállalkozni rá, hogy most Moszkvába utazzék. De tudják mit, — folytatta Weinmann — próbálják meg Önök. Végre is pénzzel mindent meg lehet csinálni. Keressenek két embert, aki vállalkozik rá, hozzák el őket hozzám s a dolog rendben van. Én kiadom nekik az Önök okmányait s a szállítmány akár még ma elindulhat.

Amikor a két megbízott Weinmann ez üzenetét a betegek várakozó csoportjának megvitte, az ötven ember ötvenegy felé szaladt. Pedig betegek voltak. Pénzt kerestek és kísérőt. A pénz nem nagy fejtörést okozott nekik. Abban

az időben szívesen adtak még kölcsönt a krasznojarszki kereskedők otthoni visszafizetésre. Gondolták, inkább a foglyok vigyék el, mint a vörösök. De a kísérő? Ez már súlyosabb dolog volt. A fegyelmetlenség oly nagy volt a vörös hadseregben, hogy a paranccsal Weinmann nem sokra ment. De a pénzzel annál többre a foglyok. Amint volt pénz, volt kísérő is. Több, mint kellett volna. Étkezést és néhány rubelt ígértek nekik s mindjárt akadt vállalkozó, aki a szállítmányt elkísérje és Moszkváig őrizze.

Nagy diadallal vezették a két vöröskatonát Weinmann elé, Ez kiadta az okmányokat és a transzport másnap elindult.

Szamaráig minden fennakadás nélkül jutottak el. Itt feltartóztatták őket. Nem akarták tovább engedni. Az egész huza-vona csak egy-két óráig tartott. Zsarolás volt csupán. Pénzt akart tőlük kicsikarni a szamarai állomásfőnök. Amit kért, azt megfizették neki s az utat tovább folytathatták. Minden baj és nehézség nélkül jutottak el Moszkváig. Innen azonnal tovább engedték őket. Előbb Dániába és onnan hamarosan haza. Ez volt a legszerencsésebb betegtranszport. Valamennyi szállítmány közül ez jutott a legrövidebb idő alatt haza.

A következő szállítmány indítását április végére, legkésőbb május elejére ígérték az oroszok. Már február végén megtörtént minden előkészület rá. Először invalidusvizsgát rendeztek. Százával tolongott a sok hadifogoly az orvosok elé. Mindegyiknek volt valami baja. Majdnem mindegyiket felvették a betegszállítmányba. Engem is, ischiással. Ez volt az én legnagyobb szerencsétlenségem.

Egészen bizonyosra vettük, hogy kicserélnek bennünket. E mellett szólt Weinmann komiszárnak orvosaink előtt február végén megtett eme kijelentése is: «Ohne Bücksicht darauf, ob der Friede ratifiziert wird, oder nicht, wird der Krankentransport in Bälde abgehen.»

A betegszállítmányba való felvételem s Weinmann eme kijelentése volt a legfőbb oka annak, hogy szökési tervem keresztülvitelében nem fejtettem ki olyan erélyt, mint aminőt kellett volna. Gondoltam, így hamarosan hazakerülnök. Miért vágjak akkor neki a bizonytalanságnak. Ej pedig, ha tudtam volna! De hát ki látja előre a jövőt?

Ez a betegszállítmány oly nagy volt, hogy több részre kellett felosztani. Azt hiszem, négy transzportra osztották fel a betegség (?) foka szerint. Én a második transzportba kerültem. De mi már el sem indultunk. Csak az első indult el. Messzire azonban ez sem jutott. Csak Tomszkig. Itt ültek három hónapig, azután megfordították őket s hozták vissza megint Krasnojarszkba. Oda, ahonnan elindultak.

Az egész balsiker egynéhány napon múlt. Ha a szállítmány csak valamivel előbb indult volna, csak egy pár nappal, bizonyosan hazakerült volna. Pedig ahogy nem indult el, éppúgy el is indulhatott volna. Az okmányok készen voltak, a vasúti kocsik is be voltak rendezve, minden előkészület meg volt téve az utazáshoz. Hogy ennek dacára mégsem indult el, F osztrák százados lelkén szárad.

P százados tagja volt a táborbizottságnak. Az osztrák tiszték választották be. Egy napon éppen a transzport elindítása miatt tárgyalt vele Weinmann. Már minden rendben volt, csak egy egészen harmadrendű dolog miatt volt még közöttük differencia. De ez is csakhamar elsimult volna, ha F egy kissé diplomatikusabb és türelmesebb lett volna. De ő mit csinált? Ridegen megszakította Weinmannal a további tárgyalást. Köszönt és távozni akart. Weinmann még ekkor is barátságos volt hozzá. Felkelt s udvariasan kezét nyújtotta neki.

S most jött a nagy baklövés. F egy lépést hátrált, a két kezét hátratette s tetőtől-talpig végigmérve Weinmannat, így szólt hozzá:

— Csak nem képzelem Ön, hogy egy osztrák császári és királyi százados kezét fog egy orosz bolsevik komiszárral?

Több sem kellett. Weinmann lángvörös lett. Azonnal két katonát szólított elő és F századost letartóztatta.

Többet hallani sem akart a transzportról. Szóba sem állt azzal, aki ebben az ügyben jött hozzá. Hadifoglyot még csak látni sem akart. Annyira zokon vette F osztrák százados viselkedését.

Ez a helyzet jó egynéhány hétig tartott így. Végre is Bondé gróf megtörte a jeget. Egyedül csak az ő ismételt közbenjárásának volt köszönhető, hogy május 24-én a szállítmány mégis elindult.

Mint már említettem, én a második betegszállítmányba voltam beosztva. Éppen azért az első szállítmány történetét csak hallomásból ismerem. Mivel azonban Stessel Ernő ezredes e szállítmányba volt beosztva, ennek történetét az ő munkájából, a «Hadifoglyok élete Szibériában» c. könyvéből idézem. Stessel ezredes, e transzport történetét, mint szemtanú, a következőképpen beszéli el:

«Az első betegszállítmány május 24-én délután kiment, a vasúti állomásra. 280 tiszt és 620 légénységi egyén vegyesen, osztrák, magyar, birodalmi német és török. Vonatunk mint kórházvonat, általunk felszerelve és összeállítva. 37 marhakocsi, 4 darab IV. osztályú személyszállító súlyos betegek részére, egy konyha-, két eleség- és egy ambuláns-kocsi. Kocsinként átlag húsz ember. Eleséget beszereztünk három hétre, biztosítva volt az ételmezés európai Oroszországban is.

Estefelé körülvette vonatunkat egy vörösgárda század. Vegyes társaság, orosz, magyar, osztrák, német. A már elhelyezett csomagokat (akkor még volt) ki kellett rakni és széjjelszedni, írásokat elvettek vagy ott cenzurálták, szóval egy kis útravaló keserűséggel láttak el. Nekem sze-

renesém volt. Kocsinkhoz egy oly vörösgárdista altiszt jött, ki éveken át a táborunkban mint betegápoló tőlem havisegélyt kapott. Úgy látszik, még maradt egy szemernyi tisztesség benne, mert holmimat meg sem nézte, mondván: Moszkváig még úgyis átnézik vagy háromszor. Jóslata ugyan nem vált be, mert már másnap a csehek kezébe kerültünk, de ő maga pár héten belül meghalt, állítólag véletlenül egy saját emberük géppuskatüzének esett áldozatul.

Közben besötétedett, elhelyezkedtünk és éjfél körül elindult vonatunk. Mindannyian fellelegzettünk. Végre útban hazafelé!»

«1918 május 24-én este indult el Krasnojarszkból hazafelé a Bóna András ezredorvos parancsnoksága alatt álló invalidus szállítmány. Másnap délután értünk Marinszk nevű kisebb városhoz. A vasúti állomáson vonatunk egy cseh szállítmány mellett állt meg. Annak utasai ide-oda jártak a vonat mellett, ami nekünk fel sem tűnt, mert hasonló szállítmányok már Krasnojarszkon is mentek keresztül. A mi szállítmányunkat kísérő öt vöröskatona parancsnokukkal fegyveresen végigsétált vonatunk mellett, majd puskájukat visszahelyezték kocsijukba. Egyszerre a vasúti állomás épülete felől lövöldözés, majd a cseheknél kúrtriadó hallatszott, a csehek megszállták saját vonatukat, puskákat, gépfegyvereket irányítottak a mi vonatunk felé, lárma, kiáltás: mindenki a vagonokba! hangzott vonatunk körül. Vörösőreink, nem tudván miről van szó, fegyvert ragadtak, de már az elsőt, ki fegyverrel elhagyta kocsiját, a csehek lelőtték, a többieket lefegyverezték.

Ránk az első pillanat azt a benyomást keltette, mintha a támadás a mi vonatunk ellen irányulna. Lassan elhallgatott a lövöldözés, a csehek járőröket küldtek ki, vona-

tunkat átvizsgálták; majd megtudtuk, hogy ők Marinszk városát már megelőző éjjel hatalmukba kerítették és most vaklárma folytán, támadástól félve, kezdtek lövöldözni. Már ekkor mondták, hogy az Uraiiig a vasúti vonal kezükben van (nem volt igaz), mi azt hittük akkor, azért, hogy a szabad elvonulásukat Wladiwosztok felé biztosítsák. Csak hetek múlva tudtuk meg egy przemysl-i volt cseh főhadnagytól, ki ekkor itt már ezredesi rangot viselt, hogy őket az entente fogadta fel, céljuk Szibéria elfoglalása után a vörös-uralom megdöntése.

Nézzük az invalidus szállítmány további sorsát. Másnap reggel a csehek vonatunkat útnak engedték. Érdekes volt, hogy a következő nagyobb állomáson (Taliga) még vörösörök teljesítettek szolgálatot. Itt Gr. Bonde svéd megbízott vonata ért utóí, ki megerősítette a hírt: Pensa és Marinszk között harc van csehek és vörösök között. Már akkor sejtette velünk, mondván, nem hiszi, hogy az entente a hadifoglyokat hazaengedje. És amint az később be is igazolódott, a fehérek kormánya Szibériában nem ismerte el a bresti bókét, a központi hatalmakat továbbra is hadviselő feleknek tekintette, tehát a kezébe került hadifoglyokat nem engedte el, azokat saját foglyai gyanánt kezelte.

Novo Nikolajewszk-be érve, egy sajnálatos incidens még inkább felizgatta szállítmányunknak számos súlyos betegét. Még útközben ígéretet kaptunk egyik svéd kiküldöttől, hogy említett városban gondoskodni fog friss élelemlről a szállítmány részére. A vasúti állomáson az élelmezést vezető Tóth állatorvoshoz odajött egy orosz és mondta, hogy húst és burgonyát hozott a szállítmány részére. Az élelmiszereket berakták az eleségkocsinkba. Bövid idő múlva csehek állták körül vonatunkat, az állatorvost és ezredorvost azonnali agyonlövétéssel fenyegették, meg-

vádolva őket, hogy ők a csehek részére szánt élelmet el-tulajdonították. Szerencsére rövidesen kiderült, hogy az orosz tévedett, mikor azt állította, hogy megbízás szerint a mi betegtranszportunknak kellett átadnia a húst, pedig azt egy fehér érzelmű orosz a cseheknek küldte. A büntetés a csehek részéről az volt, hogy az invalidus tisztek (legénység nem) áthordták a többmázsa húst és 10—20 zsák burgonyát a kb. 100 lépésre levő cseh vonatba. Bóna ezred-orvos erélyes fellépésére a súlyos beteg tisztek ebben az akcióban nem vettek részt.

A szállítmány június 6-ig vesztegelt különféle kisebb állomásokon, mely napon aztán Tomszkban végleg meg-állapodott. Tomszkot május 28-án foglalták el a fehérek. Szállítmányunk három hétig állott kint a vasúti állomáson, majd június végén a szállítmány felét, júliusban a másik felét is az ottani két hadifogolytáborba helyezték ki. Közben ismételten tartottak ellenőrző invalidusvizsgát, kijelentve, hogy csak a legsúlyosabbakat fogják hazaengedni, végül pedig senki sem mehetett el. Augusztus végén a szállításra alkalmasakat visszavitték Krasznojarszkba. A tomszki tartózkodás alatt többször volt motozás, városba csak egyes bevásárlók mehettek, a felvidékről származó legénységet erőszakkal besorozták. Mint epizódot említem fel, hogy egy motozás alkalmával a barakokon kívül lövés hallatszott, mire valamennyi cseh kirohant, elkezdtek össze-vissza lövöldözni, azt hitték, hogy a vörösök támadták meg őket, pedig csak egy saját fegyverük sült el véletlenül. Szerencsére a nagy lövöldözésnek nem volt áldozata. Ezek a súlyos lelki megrázkódtatások, de főleg az a tudat, hogy a hazafelé indult transzport nem mehet tovább, okozták azt, hogy a szállítmányból meghalt 18, a tomszki őrlétekházába került öt és a kórházban visszamaradt a további szállításra nem alkalmas 90 súlyos beteg.»

TIZENHARMADIK FEJEZET.

Hogy bántak az oroszok a szláv hadifoglyokkal? — A cseh légió s az önálló cseh-szlovák hadsereg. — A csehek és fehérek harca a vörösökkel Szibéria birtokáért. — Weinmann felszólítja a fogoly tiszteket és legénységet, hogy a csehek ellen fegyvert fogjanak. — A vörös vezérek menekülése és letartóztatása. — Weimann kivégzése.

Fogságba jutásunknak már első napjaiban láttuk, hogy a szláv nemzetiségű foglyokkal nem úgy bánnak az oroszok, mint velünk. Őket megkülönböztetett bánásmódban részesítették. Tőlünk teljesen elkülönítve, külön táborokban helyezték el, jobb ellátást kaptak s teljes szabadságot élveztek.

Akkor, amikor mi szigorúan le voltunk zárva, s úgy bánt el velünk Kagadiew ezredes, mintha rablógyilkosok volnánk, a cseh tiszték teljes szabadságot élveztek Szimbirskben. Szabadon jártak-keltek az utcán, minden kíséret és felügyelet nélkül, megjelentek a nyilvános helyeken, színházakban, hangversenyeken és társaságba jártak. Mintha nem is hadifoglyok lettek volna.

Amikor Przemysl bukása után a fogságba indultunk s Kiewen átutaztunk, már ott feltűnt nekünk, hogy a vasúti állomáson orosz egyenruhába bujtatott cseh katonák teljesítettek szolgálatot. Ők írták össze személyi adatainkat és ők regisztráltak bennünket. Ugyanígy volt Szimbirskben is. Miután az orosz nyelvet nem beszéltük s így a parancsnoksággal érintkezni nem tudtunk, tolmácsra volt szükség. A tolmács teendőit cseh katonák végezték orosz egyenruhában.

Kiewben már a háború legelején propaganda-tábort alakítottak a cseh nemzetiségű foglyok részére az oroszok.

Itt koncentrálták a cseheket s köztük rendszeres agitációt fejtettek ki, hogy őket az entente részére megnyerjék. Jaj volt annak, aki az ellenállást csak megkísérelte is. Ezeket éhezgették, börtönbe zárták, megverték. Addig puhították őket, amíg meg nem puhultak. A propaganda-táborból azután a frontra küldték ki az embereket, hogy a központi hatalmak ellen harcoljanak.

Ily körülmények között alakult meg már 1914-ben a cseh légió. Létszáma napról-napra nőtt. Hiszen egész ezredek adták meg magukat a fronton az oroszoknak.

1917-ben már önálló hadseregük van a cseheknek Oroszországban. A cseh-szlovák önálló hadsereg, amelynek létszáma több mint ötvenezer ember. A cseh-szlovák önálló hadsereget később Lenin is elismeri, csak azt köti ki föltétel gyanánt, hogy a csehek semlegesek tartoznak maradni és nem avatkozhatnak bele az orosz polgárháborúba.

1918 március 3-án jön létre a központi hatalmak és Oroszország közt a bresti béke. Erre a csehek megindulnak Szibéria felé, hogy azon keresztül a nyugati frontra siessenek, a franciák segítségére. Ekkor már 80 ezer cseh volt Oroszországban. Az útirány Wladiwostok volt, ezen keresztül akartak a francia frontra jutni. Mire az oroszok feleszméltek, az egész szibériai vasútvonal a Bajkál-tóig cseh transzportokkal volt tele.

Kezdett ez a dolog az oroszoknak nem tetszeni. A felfegyverzett cseheket a vörösök respektálták és szerették volna őket lefegyverezni. A szibériai kormányok is tiltakoztak az ellen, hogy területeiken fegyveresen vonuljanak keresztül. Erre Trotszkij felszólította őket, hogy fegyvereiket adják át. A csehek ennek a felszólításnak nem engedelmesskedtek, amire elrendelte lefegyverzésüket. Ez persze nem ment simán. A csehek ellenálltak, amiből

kifolyólag köztük és az oroszok között az összeütközések napirenden voltak. A helyzet minden nap komolyabb lett.

1918 május 26-án egy ilyen összeütközés alkalmával egy kisebb cseh osztag elfoglalta Marinszk vasúti állomást Nyugatszibériában. Ennek elfoglalását gyors egymásutánban követte több kisebb vasútállomás elfoglalása. Siker siker után következett. Erre megmozdultak a bolsevikiek által elnyomott és üldözött orosz tisztek és az intelligencia is. Megalakították a fehér hadsereget és csatlakoztak a csehekhez. Ezzel aztán megkezdődött az elkeseredett harc a vörösök és fehérek között Szibéria birtokáért.

A helyzet rendkívül komoly volt. A fegyelmetlen vörös osztagok egyik vereséget a másik után szenvedték; Ez felbátorította a különböző falvakban és erdőkben bujkáló fehéreket is, ők is csatlakoztak a támadáshoz. Kezdett a vörösök ügye rosszal állni. Ezt látva, június 9-én fegyverszünetet kértek az egyesült cseh és fehér csapatoktól. A krasznojarszk-irkutzki körlet parancsnoka, Kadlitz cseh kapitány távirati parancsa folytán erre június 16-án éjjel egy óráig a cseh és fehér csapatok az ellenségeskedést megszüntették és felhívták a vörösöket, hogy a tárgyalások megkezdése céljából küldjék el megbízottaikat Marinszkba.

Ez megtörtént. A megbízottak még aznap elindultak s a tárgyalások megkezdődtek.

A csehek feltétlen megadást követeltek. A vörösök ebbe nem mehettek bele. A csehek nem tágítottak. Erre a további tárgyalásokat mindkét részről céltalannak jelentették ki, azokat megszüntették és június 16-án éjjel egy órakor a harci tevékenységet újra megkezdték.

A vörösök ügye annyira rosszul állt, hogy bennünket, foglyokat, is megakartak nyerni a maguk részére. Június 16-án délután hat órakor Weinmann komiszár — segédei

Bokolow, Palascsenko és Marcinkievics, továbbá Méhes Aladár és Pataki Ferenc internacionalista magyar tanítók társaságában — táborunkba jött, hogy köztünk a csehek ellen agitáljon. Felkeresték a tábor rangban legidősebb tisztjét, Koncz Ödön honvéd alezredest is (a szatmári 12. honvéd gyalogezredtől) és felkérték őt, hogy fogjon fegyvert és csatlakozzék a fogolytábor egész tisztikarával a vörösökhöz.

Ugyanekkor Méhes és Pataki röpiratokkal és falragaszokkal árasztották el az egész tábor. Felhívták a tisztet, hogy a maguk és a város védelmére ragadjanak fegyvert a «cseh és fehér bandák» ellen, amelyek rohamlépésben közelednek Krasznojarszk városa felé. Ezek a «bandák» — mondták ők a röpiratokban és hirdették élőszóval is — innen nyugatra már több várost elfoglaltak és a hadifogolytáborokban lévő védtelen foglyokat kíméletlenül lemészárolták.

Koncz alezredes volt annyira politikus, hogy nem utasította mindjárt ridegen vissza ezt az ajánlatot. Egy órai meggondolási időt kért. Előbb a tábor idősebb fogolytisztjeivel akarja — mondta — a kérdést alaposan meg tárgyalni. Weinmann felszólítására csak ezen megbeszélés után adja majd meg a végleges választ.

Ezután Weinmann és a társaságában lévő Sokolow, Palascsenko, Marcinkievics, Méhes és Pataki távoztak. A sport-térre mentek és elvegyültek az ott éppen footballt játszó fogolytiszték csoportjai közé, hogy ott a maguk ügye mellett tovább agitáljanak. Hogy a fogolytiszték minél nagyobb rokonszenvét megnyerjék, Weinmann a tisztitábor kapujában álló őrséget eltávolította s kijelentette, hogy e pillanattól kezdve a fogolytiszték is szabadok. Éppúgy, mint a fogolylegénység.

Amint az őrségnek a kapuból való eltávolítása és a

tisztitábor felszabadítása Koncz alezredes tudomására jutott, — egészen helyesen — hogy minden összeütközésnek és rendbontásnak elejét vegye, szigorú parancsot küldött a tiszteknek, hogy a fogolytábor bekerített részét senki el nem hagyhatja.

Az egy óra gondolkodási idő ezalatt elmúlt s Weinmannék megjelentek a válaszáért. A válasz elutasító volt. Koncz alezredes kijelentette, hogy ebben a kérdésben a fogolytisztitábor álláspontja a következő: «A fogoly tiszték mindezideig semlegesek voltak. Semleges magatartásukat a jövőben is megtartani óhajtják. Amint eddig minden politikai mozgalomtól távortartották magukat, úgy a jövőben sem akarnak beleavatkozni semmiféle ilyenmű mozgalomba. A hadifogolytábor a genfi vöröskereszt oltalma alatt áll és ennek oltalma alatt óhajt maradni továbbra is. Ez a tisztitábor visszavonhatatlan elhatározása, amiért is kéri ezen határozatnak a respektálását».

Ennél szebb, határozottabb és talpraesettebb feleletet nem adhatott volna Koncz alezredes Weinmannak. Az ő felfogásában osztozott és azt helyezte az egész tisztitábor. Csak Weinmann és társai nem voltak megelégedve a kapott válasszal. Nagymérgesen és hosszú orral távoztak s nyomban intézkedtek is, hogy az őrség előbbi helyét a kapuban elfoglalja s hogy a fogolytiszték a tábor elkerített részét el ne hagyhassák.

Weinmannék ezután a legénységi táborba mentek. Ott rögtön gyűlésre hívták össze a legénységet, ismertették velük a helyzetet és őket is, éppúgy mint bennünket, felszólították, hogy a bolsevikiek mellett fegyvert ragadjanak.

S mi történt erre? Az az ellenünk felbőszített, mindenféle butasággal agyonizgatott és ellenünk uszított legénység egyhangúan kijelentette, hogy a felszólításnak csak

abban az esetben tesz eleget, ha a tisztek is fegyvert fognak. Mert a legénység minden tekintetben tisztjei példáját akarja követni.

Érdekes válasz. Kell-e ennél fényesebb tanúbizonyság arra, hogy mily szépen viselkedett a mi derék legénységünk még a folytonos agitáció közepette is velünk szemben és mennyire megbízott bennünk még akkor is, amikor lelkiismeretlen agitátorok folyton azt hangoztatták előtte, hogy mi, tisztek, vagyunk nekik a legnagyobb ellenségei. Pataki, Méhes, Létai, Pavel, Faludi, Fichter elbolondítottak egynéhány gyengébb jellemet, de a legénység nagy többsége az utolsó percig mellettünk állt és bízott bennünk!

. . . Másnap délután öt óra körül a gyárak szirénái búgni kezdtek és hosszú éles fütty ütötte meg a fülünket. Ugyanekkor a Jenissei folyó irányából sűrű fekete füstoszlopot láttunk a magasba szállni.

Csak másnap tudtuk meg, hogy mit jelentett mindez. A bolsevik vezérek hajón menekültek el Krasznnojarszkból. A Jenissei partján felgyújtott üres faház füstje és a szirénák bugása volt a jel a gyülekezésre. Weinmann komiszár magyar közhuszárnak öltözve hagyta el a tábor. Vele menekült a többi bolsevik vezér is.

Június 17-én éjjel Krasznnojarszk városa a fehérek kezében volt. Még ugyanazon éjjel Janow stabskapitan táborunkba jött, hogy az örömhírt nekünk is meghozza. Felkereste Konez alezredest s közölte vele a vörösök bukását és azok vezéreinek gyalázatos futását.

A fogolytábor feletti parancsnokságot másnap reggel Smielew stabskapitan vette át. Őrséget nem állított a kapuba, kijelentette, hogy szabadok vagyunk s mehetünk arra, amerre tetszik.

Nem mondom, örültünk a szabadságnak. Csak azt

nem tudtuk, meddig fog tartani. Minden pereverot alkalmával így volt, hogy aztán néhány nap múlva annál szigorúbban zárjanak el bennünket. Most is ettől félünk. S mint csakhamar látni fogjuk, nem ok nélkül.

Másnap reggel értesültünk arról is, hogy mily nagy veszélyben forogtunk az elmúlt napokban. A tisztitábor tőzsomszédságában, alig 150—200 lépésre a palánktól, löporraktára volt a vörösöknek. Ebben a raktárban 2700 pud, azaz közel 450 métermázsa melinit feküdt. Ha menekülésük alkalmával ezt a raktárt a levegőbe röpítik, el lehet képzelni, hogy mi történt volna táborunkkal.

A fehér parancsnokság azonnal szigorú őrséget rendelt a löporraktár mellé s mindjárt első nap intézkedett, hogy a robbanó melinitet a Vojenni Gorodok területéről elszállítsák.

Még aznap reggel, azaz június 18-án, megkezdődött a letartóztatások egész sorozata. Az összes bolsevik főkolomposokat, akik nem tudtak idejekorán elmenekülni, letartóztatták. Ezek között voltak Palascsenkó, Sokolow és Marcinkievics is. Ezeket mindjárt elsőknek tartóztatták le. Úgy látszik, Weinmann csak a maga bőrére gondolt, segédeivel nem sokat törődött. Az ő letartóztatásukat követte a többiek letartóztatása.

Az oroszokkal egyidejűleg mindazon osztrák, magyar és birodalmi német katonákat is lefogták, akik a vörösöknek szolgálatokat teljesítettek. A tiszteket, akik Weinmannokkal együtt elmenekülni nem tudtak, a tyurmába vitték, Weinmann segédeivel együtt, az osztrák, magyar és birodalmi német katonákat pedig, hacsak nem volt valami különös nagy bűnük, a legénységi tábor egyik földbarakjába zárták le és ott őrizték. Ebben a barakban összesen száznegyven osztrák, magyar és birodalmi német katona ült. Sajnos, a magyarok voltak többségben.

Mint érdekes dolgot megemlítem itt, hogy vörös legénységünk összeszedésénél és letartóztatásánál egy Dima nevű cs. és kir. — a bécsújhelyi katonai akadémiát végzett — tényleges főhadnagy játszotta a legfőbb szerepet. Ő vezette nyomra a cseheket, ő járt legénységi barakról-barakra a cseh katonákkal és ő határozta meg, hogy mely osztrák, magyar és birodalmi német katonákat kell letartóztatni. Ugyanez a Dima főhadnagy később a fehér uralom bukásával a legnagyobb vörös lett, aki nemcsak nagy szolgálatokat tett a vörösöknek, de aki nem egy esetben a saját bajtársait is feljelentette és le is tartóztatta őket. A saját parancsnokát, Hegen alezredest is feljelentette, sőt ha jól emlékszem, ő tartóztatta is le. Ezt maga az alezredes beszélte nekem, amikor félig eszméletlen állapotban találtunk rá egy ízben, amint a tyurmából kiszabadulva támolgott a Vojenni Gorodokban lévő tisztitábor felé. Néhány társammal én akkor a városban dolgoztam a nemezgyárban. Ott talált rá, közel üzemünkhöz, az utcán, egy padon felájulva egyik társam, Prónai Vilmos zászlós, aki a szerencsétlen embert társai segítségével üzemünkbe hozta s onnan szállította fel kocsin a tisztitáborba. Hegen alezredes néhány nap múlva a börtönben szerzett kiütéses tífusz következtében meghalt a Vojenni Gorodok egyik kórházában.

Bármennyire is szerették volna, de Weinmant és u főkolomposokat nem tudták lefogni a fehérek. Ők, mint láttuk, elmenekültek s magukkal vitték az állam és a város pénzét, igen sok aranyat és élelmicikket. Több, mint 32 millió rubel készpénzt, 35 pud, azaz 6 métermázsa aranyat és 1000 púd élelmiszert (cukrot, sonkát, húst, kását stb.) vittek magukkal «Kasi» nevű bárkájukon. Ezt követte egy másik hajó, 2500 púd búzával és zabbal.

A vörösök a Jenissei folyón észak felé menekültek,

Stral felé. Amint utóbb a vizsgálatnál megállapítást nyert, Dickson szigetére igyekeztek. Itt át akartak telelni s innen tovább menekülni.

A menekülő vörösöket Turuhánsknál érték utol a fehérek. Itt «Kasi» nevű bárkájuk ellen heves támadást intéztek. A vörösök egy ideig védekeztek, de sokáig nem tudták tartani magukat. A fehérek elfogták őket s az arannyal és élelmiszerekkel együtt diadalmenetben hozták vissza Krasznojarszkba.

A vörös vezérek elfogatásának híre villámgyorsan terjedt el az egész városban. Néhány nappal megérkezésük előtt már nagy néptömeg várta a rabláncra fűzött komiszárok hajóját. Gulidow ezredes, Krasznojarszk új városparancsnoka, mindent elkövetett, hogy őket megtalmozza a nép dühe ellen.

A komiszárok hajója éjjel érkezett a városba. A hajóállomást és a tyurmáig vezető utat katonaság zárta el. Mindez azonban nem sokat használt. Amikor a hajó befutott, s a nép a bolseviki vezéreket — akiktől oly sokat szenvedett — megpillantotta, áttörte a katonai kordont, őket megrohanta és ütlegetni kezdte.

A komiszárok fogadtatásáról a helybeli lapok egy szót sem írtak. Állítólag ezt a részt kicenzúrálták volna. Én csak annyit hallottam a városban sűrűn megfordult tisztársaimtól, hogy ezeket a szerencsétlen embereket a hajóállomástól a tyurmáig (legalább másfél—két kilométer) folyton bántalmazták. Össze-visszaütötték és verték. Volt velük egy nő is, az egyik komiszárnak a felesége. Állítólag ezt a két lábánál fogva felkapták és úgy tépték szét, miközben az egyik kozák éles kardjával a szó legteljesebb értelmében kettéhasította ezt a szerencsétlen asszonyt.

Az oroszokkal együtt a velük menekülő internacionalistákat is letartóztatták. Pataki, Forgács, Méhes Aladár,

Klemencsics, Somogyi, Pavel és még Isten tudja hányan, mind a börtönben ültek. Hogy mindannyiukat ki nem végezték, egyedül csak Brándström Elsa svéd vöröskeresztes hölgy közbenjárásának köszönhatték. Amikor aztán a kocka fordult s ismét ők jutottak a hatalomra, nagyon hamar elfelejtették ezt neki.

De az orosz vezetőket, azokat egytől-egyig kivégezték. Weinmann maradt utolsó, a mi táborparancsnokunk. Őt tíz egész hónapig éhezették és kínozták a börtönben. Végre is 1919 május 19-én tizedmagával mint túszt lötték agyon abból az alkalomból, hogy a Krasznojarszktól keletre dülő harcokban, a koszogori hídnál, egy cseh szakaszvezetőt megcsönkítettek a vörösök.

TIZENNEGYEDIK FEJEZET.

Mi lett a Janow Stabskapitán által megígért nagy szabadságból? —

A csehek átkutatják a tábort. — Az orosz hölgyek kiutasítása a színházból. Hogy számolta le a muszka őrség a százas csoportokat a fürdésnél. — Kerítésbontás. — Ki lehetett-e jönni a havi 50 rubel fizetésből?

A vörösök bukásával a mi kicserélésünk is kútba esett. A fehérek nem ismerték el a bresti békét, a központi hatalmakat továbbra is háborús feleknek tekintették, aminek következtében hazaszállításunkról még csak hallani sem akartak. Ami különben is az orosz birodalomban dülő polgárháborút és a vörös-fehér frontot tekintve, nagyon körülményes dolog lett volna.

Most tettem csak igazán szemrehányást magamnak, hogy amikor még lehetséges volt, nem szöktem. De most már késő volt. A bolsevikik bukása után a szökésre még csak gondolni sem lehetett. Legalább is jó hosszú ideig

nem. A vörösök börtönbe zárták azt, akit szökésen értek, de a csehek, azok agyonlőtték. Különösen, ha magyar volt az illető. Mireánk nagyon haragudtak. Minden magyarban vörösgárdistát és kémet láttak. Ezekkel pedig röviden végeztek.

Az első cseh osztag — egy lovas járőr — június 20-án este hétkor érkezett a táborba. Éppen a Vojenni Gorodokban sétáltam, amikor oda bevonultak. Lehettek vagy húsz-huszonötén. A nagy téren megálltak, lóról szálltak, hevedert eresztettek és pihentek. Félóra múlva újra nyeregbe ültek és folytatták az utat tovább a város felé.

. . . Amit sejtettünk, nagyon rövid idő alatt bekövetkezett. Az a nagy szabadság, amit éjjeli látogatása alkalmával Janow Btabskapitán ígért nekünk, nem sokáig tartott. Csak az első egy-két nap. Aztán mind jobban és jobban megnyirbálták azt. Akárcsak a többi pereverot alkalmával.

Június 18. és 19-én még teljes szabadságot élveztünk. Oda mehettünk, ahova akartunk. A városba is járhattunk. A város látogatását 20-án megtiltották. E naptól kezdve csak a Vojenni Gorodokban járhattunk. Kivéve azt a részt, ahol a lőporraktárak voltak, az egész Vojenni Gorodokban, 21-én mozgási terünket szűkebbre vették s a Gorodok nagy részét elzárták előlünk.

Június 22-én Borzecow Stabskapitán lett a fogolytábor parancsnoka. A druzsina által kinevezett utolsó táborparancsnok, akit annakidején Weinmann letartóztatott. Első intézkedése volt, hogy a Gorodokba való kijárást megtiltotta, s bár őrséget nem állított még a kapuba, elrendelte, hogy a tisztitábor elkerített részét senki el nem hagyhatja. Csak a fürdést engedte meg. A tábortól néhány száz lépésnyire fekvő Jenissei folyóhoz lemehettünk, de ide is csak az általa kijelölt útvonalon.

Ezelőtt a sötétség beálltaig jöhettünk-mehettünk. Ahogy Borzecow átvette a parancsnokságot, szigorúan elrendelte, hogy a takarodójelre mindenki haza tartozik sietni a lakására, amit másnap reggelig el nem hagyhat. Illetve, ha a takarodójel nappal adatnék, mindaddig ott-hon köteles tartózkodni, amíg a «Lefúvás» jelet nem adják.

Ezen utóbbi parancs egy kissé gyanúsnak tűnt fel előttünk. Az volt a benyomásunk, hogy valami meglepetést rejtegetnek a számunkra. Mert miért emlegetnék másként a nappali takarodót. Hogy nem a legkellemesebb meglepetést, azzal mindannyian tisztában voltunk.

Nem kellett sokáig várni. Másnap június 23-án délelőtt féltizenegykor egy trombitás jelent meg a nagy udvaron s a takarodót fújta. Híven a parancshoz hazasiettünk a lakásunkra s kíváncsian lestük, mi fog történni.

Tizenegykor egy század cseh katona jelent meg a táborban. Teljes hadifelszereléssel, mozgókonyhával és lőszerkocsikkal. A csehek közé a századba, puskával, mint legénység, orosz praporcsikok is voltak beosztva. Az egész század az udvar közepéig menetelt s ott megállt. Ezután szétoszlottak. Megszállták a kaput, az őrtornyokat és az összes épületeket, amelyekben mi, a foglyok laktunk. Hogy ez mit jelent, azzal mindjárt az első percben tisztában voltunk.

Minden épületnek egy rangban idősebb fogolytiszt volt a parancsnoka. Ezeket a cseh parancsnok magához rendelte s- velük a következő parancsot közölte:

«Minden pavillon- és barakparancsnok köteles az alábbi pontokat az épületben lakó foglyoknak azonnal tudomására hozni:

1. A cseh-tót légió ellen minden agitáció kötél általi halállal büntetetik.
2. Minden épület köteles megnevezni az épületben

lakó azon személyeket, akik a vörös uralom alatt a bolsevikiknek bárminemű szolgálatokat is teljesítettek.

3. Fegyverek, orosz kincstári ruhák és katonai felszerelési cikkek a táborirodába azonnal beszolgáltatandók.

4. Míg a házkutatás tart, senki az ablakhoz nem léphet. A katonáknak szigorú parancsuk van, hogy mindazon foglyok ellen, akiket az ablakban megpillantanak, a fegyvert használják. S végül

5. Addig, amíg a «Lefúvás» trombitajel nem adatik, senki szobáját el nem hagyhatja.»

Az épületparancsnokok ezután szétoszlottak és közölték velünk a parancsot. Ennek megtörténte után megkezdődött a házkutatás.

A cseh katonák sorba járták a szobákat és ott mindent alaposan átvizsgáltak. Még a kályhába is bepillantottak és a ládák fenekét is megkopogtattak. Azt nézték, hogy nincs-e a ládáknak kettős fenekük. Főleg írásokat kerestek, fegyverek után kutattak és azután érdeklődtek, van-e közöttünk valaki, aki szolgálatokat tett a vörösöknek.

Amikor a szobákat átvizsgálták, újra kivonultak a tábor udvarára és ott folytatták a kutatást. Ásóval a kezükben bejárták az egész tábort és különböző helyeken próbaásásokat rendeztek. Azt vizsgálták, hogy nincs-e valahol puska, gépfegyver vagy lőszer elrejtve.

E kutatás alkalmával egy igen érdekes s mindenesetre jellemző eset is történt. Amint már említettem, a cseh századba orosz praporcsikok is voltak beosztva. Ezek egyike a kutatás alkalmával egyik társunknak a pénztárcáját — természetesen a pénzzel együtt — zsebrevágta. Társunk hiába tiltakozott, a pénzt a praporcsiktól visszaszerezni nem tudta. Megvárta tehát a «Lefúvás»-t. Amikor a jel elhangzott, kisietett az udvarra, a cseh parancsnok elé lépett s a történetek miatt panaszt emelt. A cseh parancs-

nok azonnal vizsgálatot rendelt el. A tárcát megtalálták s a praporcsikot letartóztatták. Az egész jelenet ott folyt le előttünk. A sorból két cseh katona előlépett, a praporcsik fegyverét elvették s őt a börtönbe kísérték.

A tisztitábor átvizsgálása délután két óráig tartott. Kettőkor a kutatást befejezték és átvonultak a szomszédos legénységi táborba, amelyet éppoly szigorúan és részletesen átvizgáltak, mint a tisztitábort.

E naptól kezdve állandó őrség állt a kapuban is, meg az őrtornyokban is. Felváltva oroszok, csehek, olaszok, majd ismét oroszok. Többé a tábor bekerített részét nem hagyhattuk el, még ha akartuk volna sem. Csak a fürdős volt még délutánonként megengedve. A Jenisseihez lejárhattunk, de oda is csak a kijelölt útvonalon.

A kutatás befejezése után egynéhány napra rá, megkezdtek a csehek a sorozást a táborban. A tisztitáborban éppúgy, mint a legénységi táborban. Mindazok, akik csehtót nemzetiségűek voltak vagy a felvidékről származtak, parancsot kaptak, hogy a cseh irodában azonnal jelentkezzenek. Aki nem ment önként, azt elvitték erőszakkal s szigorúan megbüntették. Még a halálbüntetéstől sem riadtak vissza. Az egyik hadapródot, Skoff Bélát, agyonlőtték. Állítólag bolsevik propaganda miatt, tényleg azonban azért, mert nyíltan kijelentette, hogy a cseh légióban nem óhajt szolgálni.

Nap-nap után történt a csehek részéről valami erőszakoskodás a táborban. Az egyik nap vörös posztóra volt például szükségük. Azt hiszem, hajtókának kellett az egyenruhájukra. Egyszerűen bejöttek a táborba s tőlünk, huszároktól, az összes piros nadrágokat és piros sapkákat összeszedték. Hiábavaló volt minden okoskodás. Oda kellett adni. S aki nem adta maga, attól elvették erőszakkal.

Akinek volt másik nadrágja, meg sapkája, az csak megvolt valahogy, de mit csinált az, akinek ez volt az egyetlen nadrágja, sapkája. Mert bizony akadt ilyen is. Nem sokat törődtek vele. Ettől is elvették. Az egyik társam egyetlen piros nadrágjában felment a cseh irodába és kérte, hogy azt ne vegyék el tőle, mert akkor nincs mit felhúznia. A nadrágot rögtön ott a helyszínen lehúzták róla s őt nadrág nélkül zavarták ki az irodából.

Úgy tudom, hogy később az elvett nadrágokat az orosz raktárakból pótolták. Csak a nadrágokat, a sapkákat nem. De már csak hetek múlva. Hogy addig miben járt az illető, azzal nem sokat törődtek.

Máskor meg elvették az egész lisztkészletet és a kétszersültünket. Tientsinben (Kína) ugyanis Hanneken Elza úrnő elnöklete alatt egy hadifoglyokat gyámolító egyesület működött: «Hilfsaktion für deutsche, und österreich-ungarische Gefangenen in Sibirien» cím alatt. Ettől az egyesülettől mi havonta pénzt kaptunk. Azzal az utasítással, hogy a táborbizottság ebből a pénzből lisztet vásároljon, abból kétszersültet készíttessen és a kétszersültet a hazaszállítás alkalmával a tisztek és a legénység között szétossza. Egy napon bejöttek a csehek a táborba és összes készleteinket lefoglalták. Amikor pedig ez ellen a foglyok nevében a táborbizottság egyik tagja, Egger dr. tiltakozott, őt letartóztatták.

Nemcsak velünk szemben erőszakoskodtak a csehek, az oroszokkal szemben is erőszakosak voltak ők. Meg akarták mutatni, hogy Szibériát a vörösöktől ők szerezték vissza s azért ők az urak ott. Az oroszok csak elhelyezésünkről és ételmezésünkről gondoskodtak, de parancsolni, a csehek parancsoltak nekünk. Az oroszoknak is. Még az orosz tisztek közül is csak az léphetett be a táborba, akinek engedélye volt erre a cseh parancsnoktól.

Július 7-én kínos incidens történt táborunkban az oroszok és a csehek között. Vasárnap délután volt. A fogolytábor színházában előadás folyt. Rendes színházi előadás, amelyen hadifoglyok játszottak. Régi szokás volt, hogy az előadásokon a nézőtéren hölgyek is megjelentek, az orosz parancsnoknak és egynéhány orosz tisztnek a családja. Most is így volt. A kapuban orosz őrség állt s az a hölgyeket a színházba beengedte.

Amikor erről a cseh parancsnok tudomást szerzett, a színházba sietett s a hölgyeket távozásra szólította fel. Ott voltak Kodinec ezredes leányai és Mahow ezredes egész családja. Mindkettő, Kodinec is, meg Mahow is, parancsnoka volt egy ideig a tábornak. Az említett hölgyek a cseh tisztt felszólításának nem tettek eleget. Amikor ezt a cseh parancsnok látta, két cseh katonát rendelt be a színházba s a hölgyeket onnan kivezetette. A cseheknek ez az erőszakos fellépése nagyon rossz vért szült, nemcsak a táborban, de az orosz lakosság között is, az egész városban.

Július végén Svoboda cseh zászlós vette át a fogolytáborban a parancsnokságot. Ettől a perctől kezdve még kevesebb joguk volt az oroszoknak a táborban. Volt ugyan Svoboda mellett egy orosz táborparancsnok is, de csaknem minden hatáskör nélkül.

Svododa még azokat a kedvezményeket is megvonta, amiket eddig élveztünk, Így többek között a fürdést is. Nem volt szabad többé a Jenisseihez lejárni. Ezt a parancsot, a táborbizottság ismételt intervenciójára — tekintve a nagy hőséget — néhány nap múlva odamódosította, hogy a fürdéshez bár lejárhatunk, de csak százas csoportokban. Minden százas csoport akkor indul, amikor az előtte lévő csoport a táborba már visszatért.

Ebben az időben éppen oroszok álltakba kapuban.

Elmondom, hogy ezt a parancsot a bölcs muszka katonák hogyan hajtották végre.

A tábor nagy kapuját lezárták. Csak a rajta lévő kisajtó volt nyitva, amelyen a gyalogemberek jártak. Az őrség az ajtóban állt. A kapu előtt sok száz hadifogoly. Mindenki az első csoporttal igyekezett lejutni a Jeniseihez.

A muszka katonák megkezdtek a számolást. Egyenként számolták le a foglyokat. Akit megszámoztak, azt a kapun kiengedték. Ott kellett gyülekezni a száz embernek. Csakhogy ez nem ment ám olyan simán. Százig elolvasna nem olyan kis követelmény egy muszka katonától. Az olvasást egypárszor eltévesztették. Erre, aki már a kapun kívül volt, azt visszazavarták s kezdték az egész műveletet előlről. Amikor végre nagynehezen százig elolvastak, a nagy kaput kinyitották, bekiáltottak a tömeg közé «idite», menjetek, s a többit számolatlanul engedték ki a százas csoport után.

Na igen. Mert ők csak arra kaptak parancsot, hogy száz foglyot leolvassanak, de hogy a többit számolatlanul utánuk ne engedjék, azt bizonyára nem mondta meg nekik Svoboda.

Így ment ez egy-két napig. Amikor Svoboda látta, hogy hajtják végre a parancsát, az orosz őrséget a kapuból leváltotta, helyette csehekét állított oda, a fürdést pedig egyszer és mindenkorra megtiltotta.

Elmondok még egy esetet a muszka katonákról.

Fogoly tiszti transzportot hoztak a táborba. Azt hiszem, Novo Nikolajewskből jöttek. Helyet még csak szorított nekik valahogy a parancsnokság, de sem ágyat, sem pricset nem tudtak nekik adni.

Hogy mégis legyen nekik hol feküdni, Sykora praporcsik, a tábor akkori cseh parancsnoka kijelölte a tábort

elzáró palánk egy részét s megengedte, hogy azt lebontassák és hogy abból vehessék a pricsek elkészítésére a szükséges anyagot maguknak. Tövises drót nagymennyiségben állt a rendelkezésre, s gondolta Sykora, az elvitt anyagot majd azzal pótolja, addig, amíg valahonnan deszkát nem kerít.

A kerítés bontása tehát megkezdődött. Több sem kellett a hadifoglyoknak. Amikor látták, hogy a kerítést rombolni kezdik, megrohanták az egészet s azt egy pillanat alatt a szó legteljesebb értelmében széjjلسzedték.

Az őrség ott állt a kapuban s egykedvűen nézte a történeteket. Csak amikor már a kaput kezdték döngetni, szólalt meg az egyik muszka:

— Pan (Uram), legalább a kaput ne vigyétek el. Ha azt is elviszitek, hová álljak én?

— Ahova akarsz — felelték rá a foglyok s ezzel már le is döntötték a kaput.

Ekkor már Sykora is a helyszínen volt. A kezében revolvert tartott s azzal zavarta szét a sok romboló plenit.

Természetesen az esetből nagy vizsgálat lett. Azt kutatták, hogy kinek a kezdeményezésére döntötték le a plenik a tábor körülvevő palánkot s kik vettek részt a munkálatban. A palánkot még aznap felállították. Először úgy volt, hogy a költségeket a fizetésükből fogják levonni. Ettől azonban utóbb elállottak. Lassanként az egész ügy elaludt. Megállapítást nyert, hogy az egész kerítésrombolás félreértésen alapult, s ezzel az ügy végérvényesen el is volt intézve.

*

* *

A vörösök bukása után sokáig teljesen magunkban álltunk. Nem volt senki, aki érdekeinket védte volna. Ugyan hivatalosan bennünket még mindig a dánok, a

birodalmi német és török foglyokat pedig a svédok képviselték, de a csehek hivatalos közegeknek őket nem ismerték el, velük nem tárgyaltak, őket a táborba belépni nem engedték s mindenképpen megakadályozták azt, hogy velünk érintkezhessenek.

A svéd vöröskereszt megbízottja, Brändström Elza — amint könyvében írja¹ — ebben az időben európai Oroszországban tartózkodott. Amikor a szibériai eseményekről értesült, azonnal vonatra ült és sietett Szibériába, hogy ott a birodalmi német és török foglyok képviselőjét átvegye. Több heti, fáradsággal teljes utazás után sikerült csak neki Omszkot elérni. Közben le is tartóztatták, a csehek kémkedéssel vádolták meg s agyonlövással fenyegették. Útját csak akkor folytathatta, amikor a cseh haditörvényszék a kémkedés vádja alól őt felmentette és szabadlábra helyezte.

Néhány heti huzavona után Funder alkonzulnak is megengedték, hogy képviselőtünket átvéve a táborba jöhessen s velünk ott érintkezzék. De egyedül nem jöhetett a táborba. Legalább is az első időben nem. Mindig volt a kíséretében egy orosz vagy cseh tiszt.

Legfőbb ideje volt már, hogy megengedték képviselőtünkkel az érintkezést. Anyagilag ugyanis nagyon rosszul álltunk, s minden reményünk abban volt, hogy a dán és svéd vöröskeresztek fognak rajtunk segíteni.

Fizetést, amióta a fehérek vették át a hatalmat, ismét kaptunk. De most is csak 50 rubelt havonta, éppúgy, mint a fogság legelső éveiben, a cárizmus alatt. Ebből kellett magunkat élelmezni. Az orosz katona élelmezésére a kincstár napi 4 rubel 35 kopeket adott, ami egy hónapra 130 rubel 50 kopeket tett ki. A fogoly legénység élelmezése ennek épp a felébe került, 65 rubelba havonta. Ezt a 65

¹ «Unter Kriegsgefangenen in Russland und Sibirien 1914—1920.»

rubelt azonban nem készpénzben kapták ki, hanem ennek fejében élelmicikkeket kaptak természetben. Ezzel szemben mi, tiszték, még mindig csak 50 rubelt kaptunk.

Tekintve a nagy drágaságot, ezzel nem sokra mentünk. Hova fordulhattunk volna segítségért máshova, mint a dán és svéd képviseltekhez. A dán alkonzultól erre havi 20 rubel segélyt kaptunk fejenként. Ennyit utalt ki kormányunk. Nagyon sokra nem mentünk ugyan vele, de a semminél jobb volt. Később, amint értesültünk, nagyobb pénzüsszegek is érkeztek részünkre hazulról, de ezeket a csehek lefoglalták.

Ekkor azzal a kéressel fordultunk a dán képviselőhöz, hogy hívja fel ránk a Krasznojarszkban levő ententeszapatok parancsnokainak a figyelmét s kérje fel őket, szemléljék meg a fogolytábort.

Ez megtörtént. Az angol, francia és olasz csapatok parancsnokai Charpentier tábornok városparancsnok társaságában egy napon táborunkba érkeztek s úgy a tisztiként, mint a legénységi tábort megszemlélték. Az élelmezést sem az egyikben, sem a másikban nem találták kielégítőnek. Különösen pedig nem a tisztitáborban. Ezt megállították, ki is fejezték a szükségét annak, hogy ezen sürgősen segíteni kell, de tenni semmit sem tettek.

Ekkor azzal a kéressel fordultunk — természetesen Funder dán alkonzul útján — a francia származású orosz városparancsnokhoz, Charpentier generálshoz, hogy legalább azt az élelmezést tegye lehetővé a fogolytiszték részére, ami a fogolylegénység részére van előírva. Miután pedig az havi 65 rubelba kerül egy fő után az orosz kincstárnak, tekintve, hogy a tiszték csak havi 50 rubelt kapnak, engedélyezzen minden tiszt után havi 15 rubel előleget. Szó van arról, hogy a tiszték havi fizetését a siberiai kormány 50 rubelről 100 rubelra emeli. Ahogy a

fizetésemelés bekövetkezik, az engedélyezett 15 rubel havi előleget visszatérítjük.

Ezt a kérésünket Charpentier elutasította s mi továbbra is havi 50 rubellel voltunk kénytelenek nyomorogni. Ehhez jött a havi 20 rubel dán segély, amivel együtt 70 rubelünk volt havonta. Hazulról nemhogy pénzt, de még levelet sem tudtunk kapni. Ebben az időben a krasznojarszki munkás havi létminimuma 368 rubelben volt meghatározva.

A drágaság napról-napra nőtt. A rubel vásárló értéke mind jobban és jobban csökkent. Elmúlt egy-két hónap. A munkás havi létminimuma 439 rubel és 91 kopekben lett meghatározva. S mi még mindig 50 rubelt kaptunk.

A dán és svéd megbízottak nap-nap után interveniáltak az illetékes hatóságoknál ebben a kérdésben. Végre elértek annyit, hogy miként a legénység, mi is kaptunk természetben, kedvezményes áron, élelmicikkeket. Ennek árát azonban levonták az 50 rubel havi fizetésünkből.

Egy napon Funder alkonzul azzal a hírrel jött be táborunkba, hogy a legközelebbi időben 1500 fogolytiszttel szándékoznak az oroszok Krasznojarszkból keletre szállítani. Ezt az 1500 tisztet lassanként követik a többiek, mindaddig, amíg az egész tábor keletre szállítva nem lesz.

Ettől ijedtünk csak meg igazán. Tudtuk jól, hogy mit jelent Oroszországban a foglyok részére egy utazás. Még nyáron is, hát még most, télen. Enni vagy adnak az úton, vagy nem. Magunknak kell gondoskodni magunkról. Aztán a többi. Hét-nyolc kilométerre fekszik a tábortól az állomás. Kocsit nem fognak adni. Pénzünk nincs, fogadni sem tudunk. Gyalog kell tehát kimenni. Mennyi podgyászt tudunk gyalog magunkkal vinni? Itt kell mindent hagyni Krasznojarszokban és új állomáshelyün-

kön méregdrágán még egyszer mindent beszerezni. Igen, de miután pénzünk nincs, — miből? Nagyon, de nagyon el voltunk keseredve.

TIZENÖTÖDIK FEJEZET,

Rémhírek a krasznnojarszki tábor evakuálásáról. — Újabb szállítványok érkeznek a táborba. — A dán vöröskereszt fájának elrekvirálása. — Memorandum az entente-hatalmakhoz. — Megkezdjük a munkát a táborban. — Renvers ezredes halála.

Pusu barátunk szokta volt mindig mondani: «A muszka még véletlenül sem tud igazat mondani». Hát ez egyszer tényleg úgy volt. Lázba hozták, izgalomba ejtették az egész tábor azzal a hírrel, hogy evakuálják, hogy elszállítanak bennünket valahova keletre, s íme e helyett mi történt? Nem bennünket vittek el, hanem még hoztak oda foglyokat a tőlünk nyugatra fekvő fogolytáborokból.

Mindenekelőtt szeptember 2-án visszaérkezett a tomszki betegszállítmány. Körülbelül 250 tiszt és 600 legény. Ezt csakhamar követte az omszki tisztitábor. 600—700 tiszt. Azután gyors egymásutánban jött a többi: Szamara, Tockoje, Acsiriszk, Omszk, Cseljabinszk és legvégül 750 tiszt Novo Nikolajewskből.

A nyomor már eddig is nagy volt. Most, hogy ez a kétezer-kétezeröttszáz új tiszt megérkezett a táborba, a nyomor és ninctelenség még inkább fokozódott. Ezek a szegény emberek rettenetes állapotban érkeztek meg. Kiehezve, lerongyolódva, egy kopek pénz nélkül s nagy részük betegen.

Itt volt a tél. A hőmérő lassanként a minus negyven Réaumur felé szállt. S az orosz parancsnokság tüzelőanyagról még mindig nem gondoskodott. Ha adtak is, legfeljebb egy-két hasáb fát tudtak adni, de ezzel nem sokra

mentünk a szibériai télben. Már más években is a zsebünk-ből kellett a tüzelőanyagot pótolnunk, most annál inkább kellett volna. De miből? Pénzünk nem volt, a fa és szén ára pedig horribilis magas volt.

Ekkor a dán megbízotthoz, Funder alkonzulhoz fordultunk segítségért, akitől ígéretet is kaptunk, hogy 120 ezer rubel segélyt ad fára. De a segély késett, a hőmérő pedig napról-napra alábbszállt. Erre táborbizottságunk két tagja, Bancsó Pál dr. (utóbb meghalt kiütéses tifuszban) és egy osztrák úr — akinek a nevét elfelejtettem — azzal a kéréssel fordultak a parancsnoksághoz, hogy engedje el őket konvoj kísérete mellett Irkutzkba, a dán főkonzulhoz, hogy személyesen informálhassák őt a tábor nyomoráról és tőle a tisztek és legénység részére anyagi segélyt kérhessenek.

Bancsóék kérését a parancsnokság annál is inkább teljesítette, mert éppen ebben az időben jelent meg a tábor hirdetőoszlopán az orosz parancsnokság egy hirdetménye, amelyen röviden csak ennyi állt: «Az orosz táborparancsnokság hitelképtelensége miatt a fogolytábor részére több fűtőanyagot nem adhat».

Megbízottaink körülbelül három-négy napot időztek Irkutzkban. Azután ismét visszatértek Krasznojarszkba. Magukkal hoztak minden tiszt részére fejenként 25 rubelt, a legénység részére pedig (úgy emlékszem) 10 rubelt. Ezenkívül egy bizonyos összeget kaptak a dántól fára. Az összeg nagyságára ma már nem tudok visszaemlékezni.

A táborbizottság a fát megvásárolta. Azt behordatta a tisztifürdő mellé s egy nagy táblát függesztett ki rá, amelyen három nyelven, orosz, magyar és német nyelven ez állt: «A dán Vöröskereszt tulajdona». Ez a tábla azután oly óriási respektust keltett a magántulajdon

szentségének elvén álló és a nemzetközi jogot tiszteletben tartó fehér parancsnokságban, hogy egy szép napon arra ébredtünk fel, hogy a fánkat elrekvirálták. Az indokolás nagyon rövid volt. Miután az orosz táborparancsnokságnak fája nincs, a fogolytábor fáját elrekvirálja. S ezzel újra tüzelőanyag nélkül álltunk.

Helyzetünk napról-napra kétségbeejtőbb lett. Ekkor memorandummal fordultunk hazai kormányunkhoz és az entente-hatalmakhoz. Lefestettük nyomorúságos helyzetünket és mielőbbi hazaszállításunkat kértük. De addig is, amíg ez megtörténik, arra kértük az entente-hatalmakat, hassanak oda, hogy velünk a fogságban emberségesebben bánjanak.

Közben a Monarchia összeomlott s nem tudott rajtunk segíteni. A hatalmak pedig nem akartak. Lehet, hogy talán tudomást sem szereztek a memorandumról, amelyet pedig két úton is igyekeztünk hozzájuk eljuttatni. Eészint a Krasnojarszkban levő idegen csapatok parancsnokai útján, részint pedig Funder dán alkonzul útján. A memorandumok három nyelven voltak szerkesztve: angol, francia és olasz nyelven.

Az idegen csapatok parancsnokaitól egyáltalában nem kaptunk választ. Még csak azt sem közölték velünk, hogy továbbították-e beadványunkat. Funder a neki átnyújtott példányokat Irkutzkba küldte el, az ottani dán főkonzulnak. Innen hamar megjött a válasz. Gyorsabban, mintsem szeretttük volna.

Az ottani dán főkonzul értesített bennünket, hogy a memorandumot nem továbbítja. Tudomásunkra hozta, hogy egyes orosz fogolytáborokból minduntalan arról kap jelentést, hogy az összes orosz foglyok közül ők vannak a legrettenetesebb helyzetben. Viseljük sorsunkat megadással és türelemmel és ne feledjük el, hogy a központi

hatalmak államaiban a foglyok még sokkal rettenetesebb helyzetben vannak, mint mi Szibériában.

A főkonzul válasza annál is inkább elkeserített bennünket, mert nem tudtunk hitelt adni a szavának. Nem voltunk képesek elhinni, hogy nálunk, otthon, még rosszabbul bánjanak a foglyokkal, mint ahogy velünk bántak az oroszok Szibériában.

Közben más módon is próbáltunk magunkon segíteni. A táborbizottsággal egyetemben a táborban levő legidősebb tisztek elhatározták, hogy pénzforrás után néznek. Egy kölcsön után, amelyből a krasznojarszki foglyotábor tisztjei haviségélyt kaphatnának. Hogy a visszafizetést miként tervezték, arra már nem emlékszem, de tudom, hogy szó volt róla, hogy hazatérés után az egész akcióról jelentést tesznek a kormánynak, ismertetik az okokat, amelyek e lépés megtételét szükségessé tették s a kormánnyal és a hitelezővel szemben együttesen vállalják a visszafizetési kötelezettséget.

Pénzforrást találtak. Akadt egy krasznojarszki konzorcium, amely hajlandónak mutatkozott (100 kor = 60 rubeles árfolyam mellett) annyi pénzt kölcsönözni, hogy abból egy-két hónapon keresztül minden törzstiszt havi 200 rubel, főtisztek havi 150 rubel, zászlóstól lefelé mindenki havi 100 rubel segélyt kaphatott volna. A legénységre is gondoltunk. Hogy azt hogyan, mi módon akaruk segíyezni, arról majd később lesz szó.

A tárgyalások megindultak s a legjobb mederben folytak. A szükséges összeg már csaknem biztosítottnak látszott, amikor a megbízottak egy napon tudomásunkra hozták, hogy az egész akció kútba esett. A konzorcium tagjai kijelentették, hogy a «megváltozott viszonyokra való tekintettel» a pénzkölcsön ügyében megbízottainkkal tovább nem óhajtának tárgyalni.

Ekkor történt ugyanis a Monarchia összeomlása. Bár az orosz lapok részletesen ismertették az eseményeket, bár Wladiwostokon keresztül angol és amerikai újságok is jutottak a kezünkbe, ezeket a híreket tendenciózus rémhíreknek gondoltuk. Annyira nem hittük el, hogy még 1919 januárban is ugyanolyan ünnepélyességgel ültük meg Vilmos császár születésnapját, mint a megelőző években. Postát egyáltalában nem kaptunk hazulról s így fogalmunk sem volt arról, hogy mi történt otthon. Három éven keresztül semmit sem tudtunk hozzátartozóinkról. S ha elvétele itt-ott jött is egy-egy hír, az is inkább nem jött volna.

A hazai állapotokról a legrémesebb hírek voltak forgalomban a táborban. De mivel e híreknek nemhogy a hitelességét, de még az eredetét sem lehetett soha pozitíve megállapítani, nem sok hitelt adtunk nekik. S azért mégis mód felett felizgattak mindannyiunkat. Különösen azok a hírek, amelyek a spanyol influenza pusztításáról kerültek forgalomba, Így például az egész táborban beszéltek a következőket:

A spanyol influenza annyi áldozatot követelt Magyarországon, mint amennyi az áldozatok száma volt a háború utolsó esztendejében. Beszélték, hogy Budapesten 100 ezer ember halt meg a spanyol influenza következtében, hogy Balassagyarmat csaknem teljesen kipusztult.

Ugyanilyen túlzott hírek terjedtek el a nyomorról is. Hogy a drágaság rettenetes, hogy a lakosság teljesen kenyér nélkül áll. Hogy szövet egyáltalában nincs, hogy minden ruha papírból készül, — a női ruhák is.

Aztán jöttek azok a hírek, amiket a csehek adtak le. Hogy hogyan vonultak be Felső-Magyarországba, hogy szállták meg azt. Hogy mit csináltak a románok Erdélyben, mit műveltek Magyarországon stb.

Ilyen hírek voltak forgalomban, s mi már hosszú hónapok óta egy sor értesítést sem kaptunk hazulról hozzátartozóinktól. Azt sem tudtuk, hogy élnek-e még, vagy meghaltak.

Ebben az időben még egy értesítést kaptunk, amely gondolkodóba ejtett bennünket. Ez pedig az irkutzki dán főkonzul egy átíratja volt Funderhez, a krasznojarszki dán alkonzalhoz. Ebben az iratban ez állt:

A megváltozott viszonyokra való tekintettel osztrák és; magyar hadifoglyok részére több segély nem utalható ki. Pénzbeli támogatás helyett a jövőben a foglyok erkölcsi támogatásban részesítendőök.

Ebből az értesítésből már világosan lehetett látni, hogy azok az újsághírek, amelyek a Monarchia összeomlását tárgyalták — tényleg igazak. De azért a tábor nagy része még mindig nem hitt bennük. Nem tudtuk elképzelni, nem tudtuk elhinni, hogy a háborút elvesztettük.

*

*

*

Az 1918—19. évi tél fogságunk egyik legnehezebb időszakába tartozott. Nemcsak tüzelőanyagunk nem volt, de világításunk sem. Kenyér és élelem nélkül ültünk a fűtetlen és sötét szobákban. Szibériában voltunk. Délután félnegykor már sötét volt. S nekünk akárhányszor még csak egy mécesünk vagy egy szál faggyúgyertyácskánk sem volt.

Április közepén a szibériai kormány elrendelte, hogy miután a spanyol influenza Szibériába is átkerült, a foglyok élelmezésére és fehéreneművel való ellátására, éppúgy, mint a tisztaságra, nagyobb gond fordítandó. Hogy azonban honnan adják nekünk a jobb élelmet és a fehéreneműt, azt a szibériai kormány elfelejtette megmondani.

Még mindig csak 50 rubel volt a fizetésünk. Ebből kellett volna magunkat élelmezni és ruházni is. De ha legalább ezt az 50 rubelt megkaptuk volna! Ennek csak egy részét kaptuk pénzben, a többit levonták a természetben kiszolgáltatott élelmicikkek fejében. Így pl. emlékszem, hogy egy alkalommal kéthavi fizetésem fejében 14 rubel és 91 kopeket kaptam az orosz kincstárból — akkor, amikor ezért a pénzért már egy font vaját sem adtak.

Végre 1919 júliusban a szibériai kormány elrendelte, hogy a tiszték ugyanazt az élelmezést kapják, mint a legénység, ezenkívül az 50 rubel havidíjuk 100 rubelra emeltessék fel.

1919 július 20-án kaptuk először ingyen az élelmicikkeket. Éppúgy, mint a legénység. De hogy a fizetésünket felemelték volna s az 50 rubel helyett havi 100 rubelt folyósítottak volna, — erre nem emlékszem. De még ha megkaptuk volna is, mire mentünk volna vele? A drágaság oly nagy volt, hogy száz rubelért éppoly keveset lehetett már vásárolni, mint ötven rubelért.

*

* *

1919 tavaszán megkezdődött a táborban a munka. Miután nem volt miből élnünk, dolgozni kezdtünk. A tábor valóságos ipartelep képét mutatta. Volt ott minden. Bámulatos volt a plenik találékonysága. A legegyszerűbb eszközökkel csodákat műveltek. Gyártottak tükröt, a leggyönyörűbb bútorokat, az esztergályosmunkának valóságos remekeit produkálták, gyönyörű dolgokat készítettek mammutcsontból, cipőt, szandált, kapsokat, varró-tűt, gombostűt és biztosítótűket csináltak, kozmetikai szereket és sok minden más egyebet.

A nyersanyag beszerzése és a kész árú elhelyezése az általunk létesített ipari központ feladata volt. «Közvetítők»-et választottunk a foglyok közül, akik beszerezték a szükséges nyersanyagot és gondoskodtak a kész árú elhelyezéséről. Mindennek volt kelendősége. Szibéria nyugatról, keletről el volt zárva. Nyugaton front volt, keleten pedig a hadsereg vette igénybe a vasútvonalat, Így a legelemibb közszükségleti cikkekben is csakhamar hiány állt be. Ezt a helyzetet ügyesen tudtuk kihasználni a magánk javára.

Az én első munkám cipőfűzőkészítés volt. Pusu barátom hajtotta fel valahol ezt a munkát. De miután egyedül nem győzte, juttatott belőle nekünk is, — lovastiszteknek.

Kaptunk felvágott szíjakat, azt anilinnel feketére festettük, amikor megszáradt, szappannal bekentük és egy másik szíjjal gömbölyítettük.

Piszkos és nehéz munka volt. Össze-vissza vagdaltak a szíjjakkal a kezünket. Meg aztán rosszul is fizetett. Páronként 20 kopeket kaptunk, úgy hogy álig tudtunk naponta 3—4 rubelt megkeresni. Hamar ott is hagytuk ezt és más munka után néztünk.

Ekkor bádogdobozokat egyenesítettem. Ezt a munkát Karkis Kornél szerezte nekem. Egy társaság ugyanis cipőkrémot főzött és bádogdobozokra volt szüksége. Dobozokat kapott a városban — még a békéből valókat — de egynek sem illett rá a fedele. Ezeket kellett összeilleszteni. Minden darabért 3 kopeket fizettek. Egy nap alatt 10 rubelt kerestem meg. Éppen egy félfont vajra meg egy cipóra volt elég.

De ez a munka sem tartott soká. Két-három nap múlva a dobozok elfogytak és én újra csak munka nélkül álltam.

Ekkor politírozni kezdtem. Pipát, tollszárat, cigaretta-dobozokat, képrámát stb. politíroztam. Június végén egy

kefegyárat állítottunk fel. Illetve a gyár már létezett, G hadnagy alapította azt. Ezredünk élelmezőtisztje, Simi, akit annak idején — mint azt már elbeszéltem — Simbirskben a schrapnellhüvelyek miatt helyettem tartóztattak. Később az üzemet kissé kibővítette s benünket, huszárokat is bevett társnak. Túlnagy nem volt az üzem. Mindössze tíz-tizenkét munkás végezte benne a kefekötést és egynéhány az asztalosmunkát. Ha *jól* ment, egy ember naponta 8—12 darab kefét tudott elkészíteni. Mi darabszámra fizettünk. A kefek politirozását magunknak tartottuk fenn. Rihmer huszárörnagy, Knefély ulánusfőhadnagy és én politiroztunk.

Csakhamar ezt a munkát is abba. kellett hagyni. Nem tudtunk nyersanyagot beszerezni — lófarkat és sörényt — meg a kész árú elhelyezése is nehézségekbe ütközött. Egész Krasznnojarszkot elárasztottuk kefével, úgy hogy tanácsosabbnak láttuk egy időre a kefegyártást is abba-hagyni.

Ezután mahorkavágásra adtuk a fejünket. A mahorka a dohánynak a levelek leszüretelése után visszamaradt része. A szára, a kórója. Ezt a muszkák összevágják, s ha nincs más papír, újságpapírosba csavargatják s így szívják. Azelőtt nem tudom, de a háború alatt a mahorka szívása oly általános volt, hogy a nélkül muszkát elképzelni sem lehetett. A nők épp úgy szívták, mint a férfiak. Az eszme Czuczy Emil tűzérhadnagy, gépészmérnök barátomé volt. Ő tervezett egy gépet is, amellyel a mahorkát nagyobb mennyiségben is gyorsan és finoman össze lehetett vágni. Elhatároztuk, hogy az általa tervezett gépet megépítjük. Nyolcan voltunk tagjai a társaságnak. Czuczy Emil, Gráber Gyula, Hesp József, Popelka József, Strausz Gyula dr. tartalékos huszárőrnagyok, Knefély Ödön tartalékos ulánusfőhadnagy, Udvardy százados és én.

Hogy a gépet megépíthessük, legelőször is fára és vasra volt szükség. A fát Czuczy szerezte be. Rövid úton. Vette a fűrész, felment a padlásra s kivágott vagy két gerendát. Nem ő volt az egyedüli, aki így jutott a szükséges anyaghoz. Az oroszok sem csináltak belőle lelkiismeretbeni kérdést, hogy hogy bánnak velünk, mi sem éreztünk nagy lelkiismeretfurdalást, ha kárt csináltunk nekik. Én csak azt csodálom, hogy a fogolytábor egy épülete sem dült össze.

A vasat és a szükséges acélt Udvardy százados szerezte be. Hogy honnan, azt nem akarta elárulni. Mindössze csak annyit mondott, hogy akadt és hogy nem került pénzbe.

Ezután hozzákezdünk a gép elkészítéséhez. A munkálatokat Czuczy Emil vezette. Az ő útmutatása és utasításai szerint fűrtünk-faragtunk. Nyolc-tíz nap alatt a gép készen volt.

A nyersanyag beszerzése az én dolgom volt. Jó viszonyban voltam Berecz főhadnaggyal, aki a tábor részére a bevásárlásokat eszközölte. Az ipari központ még csak most volt alakulóban. Addig is, amíg az általunk választott «közvetítők» megkezdték működésüket, Bereczhez fordultam s őt kértem meg a mahorka-kóró beszerzésére. Berecz a tőle megszokott előzékenységgel teljesítette kívánságomat s annyi nyersanyagot hozatott be a számomra, amennyit kívántam.

Csakhamar megkezdhattuk tehát a munkát. Nehéz munka volt, de jól fizetett. Egy ideig ez képezte minden jövedelmi forrásunkat. Addig, míg az oroszok a mahorkakórónak a táborba való beszállítását el nem tiltották. Egy ideig még sikerült jó pénzért kórót a táborba becsempészni. De napról-napra telhetlenebbek lettek a muszkák. Mindig többet és többet követeltek. Minthogy

így az üzletre ráfizettünk volna, csakhamar a mahorkavágást is abbahagytuk.

Ekkor kezdtük meg a nemezgyártást. Erről azonban majd később.

*

*

*

Ebben az időben nagy csapás érte táborunkat. Meghalt szeretett feljebbvalónk, Renvers Ferenc ezredes. Együtt harcoltunk Przemyslnél, együtt is kerültünk a fogságba. A fogság első hónapjait mi Simbirskben, ő európai Oroszország egy másik városában töltötte, amíg 1915 októberében újra nem találkoztunk vele Krasznojarszkban.

Nemcsak kiváló katona, nemcsak kitűnő feljebbvaló, de igazi jó atya is volt fiatalabb bajtársainak. Mindenki tisztelte, mindenki szerette, — ennél több, mindenki rajongott érte. Nemcsak fegyelmet tudott fenntartani a táborban, de ápolta a bajtársiasságot is. Ahol oly sok tiszt volt összezsúfolva, ott a súrlódások elkerülhetetlenek voltak. Az ő finom modorával és ritka tapintatával mindig talált módot arra, hogy a félreértéseket megszüntesse s a súrlódásokat békésen elintézzze.

Ha az oroszok kellemetlenkedtek velünk, ő volt az első, aki az orosz parancsnoksághoz sietett s tiltakozást jelentett be a bennünket ért sérelem miatt. Nem volt az az orosz parancsnok, akinek a szemébe meg ne merte volna mondani az igazat. Mindig és mindenütt az érdekeinket védte. A tisztjét épp úgy, mint a legénységét. Ő ezt kötelességének tekintette s kötelességét az utolsó percig híven teljesítette.

1918 május 24-én ő is elindult a betegszállítmánnyal. Amikor szeptember 2-án Tomszkból visszaérkeztek, már megtörve, betegen érkezett vissza Krasznojarszkba. Ettől az időtől kezdve kevés megszakítással folyton beteges-

kedett. Egy ideig ő vezette ugyan még a tábor ügyeit, de már nem bírta sokáig. Ereje cserbenhagyta és kórházba volt kénytelen menni. Orvosaink mindent elkövettek, hogy megmentsek az életnek s hazavigyék Szibériából — családjának. De már nem lehetett. 1919 június 11-én megszűnt szíve dobogni.

Június 13-án temettük el. Megtörve álltunk koporsójánál és azzal a fájdalomteljes tudattal tettük őt sírba, hogy benne nemcsak a kiváló feljebbvalót, de atyai jóbarátunkat is elvesztettük.

TIZENHATODIK FEJEZET.

A «Magyar Szövetség» megalakítása. — Pély Géza dr. — A csehek elviszik a «Magyar Szövetség» iratait.

1919 február végén, egy szép téli napon, megszokott társaságommal, Karkis Kornél barátommal és egynéhány lovastiszttel sétálgattam a tábor udvarán. Éppen a nagy nyomorról beszélgettünk. A tisztek, de főleg a legénység nyomoráról.

Mindenki nyomorgott. A tisztek is, a legénység is. Mind a kettő dolgozott s úgy ahogy, segített magán. De a beteg legénység! Azok a szegény emberek, akik nem tudtak dolgozni! Azokat ki segítette? Azokat ki támogatta? Ezekkel kellene valamit tenni.

Éppen erről beszélgettünk, amikor egyik ismerősöm tartott felém. Egy fiatal budapesti ügyvéd, Kemény Miklós dr. tart. hadapród. Ha időm volna s néhány percre rendelkezésére állnék, szeretne valami fontos és sürgős dolgot megbeszélni velem. Szívesen álltam a rendelkezésére. Társaságomtól elbúcsúztam s most már vele folytattam kettesben, a tábor udvarán a sétát.

Kemény Miklós is a nagy nyomorról kezdett beszólni. Különösen arról a rettenetes nyomorról, amelyben a legénység volt. Ezen segíteni kellene valahogy. Neki volna egy indítványa s ezt szeretné velem most ismertetni. Nagyon kíváncsi rá, hogy mi a véleményem róla.

Ezzel mindjárt el is mondta indítványát. Az osztrákok már segítik a legénységüket. Ugyanezt kellene nekünk is, magyar tiszteknek tenni. Egy segélyegyesületet kellene alakítani, amely egyesületbe minden magyar tiszt belépne és havi egy-két rubelt fizetne be a legénység segélyezésére. Ezzel az egy-két rubellel nem volna nagyobb a tisztok nyomora. A legénységen pedig, legalább egy részén, a betegekben segítve volna.

Kemény dr. indítványát csak helyeselni tudtam. Nekünk tiszteknek kötelességeink vannak a legénységgel szemben. S ha mi nem támogatjuk őket, ki támogatassa? Ezt mindig hangoztattam s most is ezen az állásponton voltam. De egyúttal aggodalmaim is voltak. Helyes, alakítsuk meg az egyesületet. De ez az egyesület segélyegylet legyen s ne politizáljon. Nekem aggályaim vannak, hogy az általunk megalakítandó egyesület többet fog politizálni, mint segélyezni. Akkor pedig mindennek vége. Oroszországban élünk, ellenséges földön, itt vannak a csehek is. Ez az idő igazán nem alkalmas arra, hogy politizáljunk.

Nézeteimet Kemény dr. is helyeselte. Velem együtt ő is hangoztatta, hogy az általunk alakítandó egyesületnek minden politikát száműznie kell s tisztán és kizárólag csak a legénység segélyezése lehet a célja.

— Ilyen formában helyesnek tartom egy magyar egyesületnek a felállítását, — jelentettem ki még egyszer Kemény dr. előtt — s meg vagyok róla győződve, amiként én, úgy a többi magyar tiszt is szívesen egyezik bele, hogy

50 rubel fizetésének a maradványaiból egy-két rubelt a magyar legénység felségélyezésére levonhassanak.

Ezzel elváltunk. Én visszamentem társaságomhoz, Kemény dr. pedig még egynéhány urat felkeresett, hogy tervét velük is közölje és meghallgassa az ő véleményüket is.

Aznap délután már az egész tábor erről beszélt. Közvetlen vacsora előtt ugyanebben az ügyben Pély Géza dr. galántai ügyvéd, népfölkelő főhadnagy barátom is felkeresett, hogy egyet-mást megbeszéljen velem.

Pély Géza idősebb, komoly ember volt. Lehetett 45—46 éves. Végtelen művelt ember volt, aki a tisztitáborban a közjogról meg a magyar történelemből előadásokat tartott a magyar tisztok számára. Csak nemrégén fejezte be egyik értékes előadássorozatát, amelyet «Magyarország múltja és jövője» cím alatt tartott. Ismerte őt az egész tábor. Nemcsak ismerte, de nagyra is becsülte. Engem szorosabb baráti kötelék fűzött hozzá. Nem volt nap, hogy együtt ne lettünk volna, s nem volt olyan fontosabb dolog, amit velem meg ne tárgyalt volna.

Most is azért jött fel, hogy a Kemény-féle indítványt beszélje meg velem. Előtte ez az *egé?*" dolog rendkívül rokonszenves, beszólt már másokkal is, azok ugyanígy nyilatkoztak. Mielőtt azonban ez a terv testet öltene, szeretne még velem is beszélni róla. Gyűlésre akarja ebben a dologban összehívni holnap a magyar tiszteket s kér engem, hogy ezen az alakuló gyűlésen vállaljam el az elnökséget.

Kérésének nem voltam hajlandó eleget tenni. Ugyanazt jelentettem ki előtte is, amit Kemény dr. előtt. Hogy félek, hogy az egyesület politizálni fog. Anyagilag hajlandó vagyok támogatni. De arra kérem őt, mentse fel minden aktív szereplési kötelezettség alól.

Pély Géza nem tágitott. Egyik érvét a másik után sorakoztatta fel, hogy miért kívánja azt tőlem, hogy ebben a

dologban aktív szerepeljek. Viszont én sem támogattam. Kijelentettem, hogy ez nálam elvi álláspont, amiből nem engedhetek. Ezután vette a sapkáját és távozott.

Másnap délután a magyar tiszték tényleg összejöttek a segélyegyesület felállításának megbeszélése céljából. A napi-rend első pontja az elnökválasztás volt. A közgyűlés, mint különben előre látható volt, ügyvezető elnöknek Pély Géza dr.-t választotta meg. Díszelnök Stessel Ernő őrnagy lett. Az egyesület, amelynek több mint 1200 tagja volt, Pély Géza indítványára «Magyar Szövetség» nevet vette fel. Tagjai arra kötelezték magukat, hogy a legénység segélyezésére legkevesebb havi öt rubelt adományoznak. Kimondták, hogy az egyesület kebeléből minden politikát száműznek. Ezután megalkották az alapszabályokat, azokat írásba foglalták s a tábor cseh és orosz parancsnokainak jóváhagyás végett bemutatták. Mindkét parancsnokság a neki bemutatott alapszabályokat jóváhagyta és az egyesület működését engedélyezte.

Így született meg a «Magyar Szövetség». Ezt az elnevezést mindjárt az első nap helyteleníttem. Még akkor este, amikor Pély Géza nálam járt. Úgy emlékszem, hogy akkor Knéfély Ödön ulánus főhadnagy is ott volt. Ő is, én is, kijelentettük Pély Géza előtt, amikor közölte velünk, hogy az egyesületnek «Magyar Szövetség» nevet akar adni, hogy választását nem mondhatjuk éppen a legszerencsésebbnek. Az egyesület viseljen a céljának: a segélyezésnek megfelelő és minden politikai vonatkozástól mentes elnevezést.

Egészen világosan emlékszem, még ezt mondtam Pélynek: «Meglásd, majd azt fogják kérdezni a csehek, ha megtudják, hogy az egyesület neve «Magyar Szövetség», hogy vájjon mire szövetkeztek ezek? S akkor aztán beszélhetünk, ami tetszik. Hiába hagyták jóvá az egyesület alapszabályait, hiába engedélyezték annak működését, a dolog-

nak szomorú vége lehet.» Így is volt. Valóban szomorú vége lett. De hogy oly szomorú legyen, mint aminő tényleg volt, arra egyikünk sem gondolt volna.

.... 1919 június eleje volt. Rihmer huszárőrnaggyal a sporttéren ültünk, a tábor nagy udvarán s néztük a fiatalság labdarúgó mérkőzését. Egyszer megpillantom Pély Gézát. Idegesen felém tartott. Az arcáról láttam, hogy történt vele valami s hogy beszélni akar velem. Elbúcsúztam Rihmertől s Pélyhez siettem.

— Baj van kedves Imre, — nagy baj — kiáltotta már messziről felém. Képzeld, mi történt. Ott ülök a Magyar Szövetség irodájában, amikor benyit oda a cseh parancsnok, Richter praporcsik, egy orosz ezredes társaságában és a Magyar Szövetség összes iratait lefoglalja. Bár tudomásom szerint az írásközött semmi kompromittáló sem volt, de azért mégis kellemetlen a dolog.

— Az én jegyzőkönyvemet is lefoglalta? kérdeztem.

— Azt is, felelte Pély. Valamennyi írást, amit az irodában talált.

A dolog kellemetlenül érintett. Bár kijelentettem Pély előtt, hogy semmiféle aktív szerepet a «Magyar Szövetség»-nél nem vállalok, egy dologban mégsem tudtam kitérni neki. Közte és Bancsó Pál dr. között (mindkettő meghalt) egy igen kellemetlen incidens játszódott le. Bancsó Pál azzal vádolta meg Pélyt, hogy nem méltó a «Magyar Szövetség» elnöki tisztségére. Kijelentését indokolta is. A vádpontok kivizsgálására a «Magyar Szövetség» választmánya két tagot jelölt ki, azonkívül Pély dr.-nak is joga volt a vizsgálóbizottságba két tagot megnevezni. A választmány részéről Száva Gyula dr. ügyvéd, tart. hadnagy és Gráber Gyula földbirtokos, tart. huszárfőhadnagy lettek kirendelve, Pély Géza Kemény Miklós dr. ügyvéd, tart. hadapródot és engem nevezett meg. Mint rangban a

legidősebb, a jegyzőkönyvet mint bizottsági elnök írtam alá.

Ebben az ügyben a vizsgálatnak oly dologra is ki kellett terjeszkednie, amely talán kellemesebb lett volna nekünk, ha nem jött volna a csehek tudomására. Ezért kérdeztem Pély Gézát, vajjon ez a jegyzőkönyv is a csehek kezébe került-e?

Bár nem tartozik a dologhoz, de azért megemlítem, hogy Pély Gézát minden ellene emelt vád alól tisztáztuk. Jelentésünket a «Magyar Szövetség» választmányának egyik tagja, Katona Gyula tanár, tart. tüzérhadnagy olvasta fel a május 21-ki közgyűlésen. A közgyűlés jelentésünket helyeslőleg vette tudomásul s Pély Gézának bizalmat szavazott.

Az elkobzott ügydarabok négy-öt napig lehettek a csehek kezében. Néhány nap múlva minden megjegyzés nélkül küldték vissza azokat Pély Gézának. Ezzel aztán mindannyian meg is nyugodtunk. Azt hittük, hogy a dolog elsimult, minden kellemetlenség nélkül.

Pedig hát nem így volt. De ki is gondolta volna akkor, hogy az elvitt ügy darabokról jegyzeteket készítsenek a csehek s hogy nemsokára oly szomorú vérfürdő színhelye legyen fogolytáborunk? Ki hitte volna, hogy a «Magyar Szövetség») megalakításának oly szomorú következményei legyenek még? Mi nyugodt lelkiismerettel működtünk. Csak a magyar legénységet támogattuk, segélyeztük, hogy megóvjuk őt a bolsevizmus mérges fullánkjától. Erre pedig engedélyünk volt a tábor cseh és orosz parancsnokától. S mégis — bár nem politizáltunk — találtak rá okot, hogy ezt az egyesületet, a «Magyar Szövetség»ét vérbefojtsák.

TIZENHETEDIK FEJEZET.

Egy orosz ezred lázadása a Vojenni Gorodokban. — 847 oro;sz katona kivégzése. — Vizsgálat a «Magyar Szövetség» ellen. — Tizenhét ártatlan magyar embert végeznek ki a csehek. — Hivatalos jelentések a felkelésről és a magyar foglyok bűnösségéről.

.....1919 július 30-a volt. Éjjel két óra. Hirtelen erős puskaropogás zavarta meg a tábor csendjét. Felriadtunk. De a tüzelés csakhamar megszűnt és mi nyugodtan tovább aludtunk, mert azt hittük, hogy bizonyára csak őreink lövöldöznek unalmukban a levegőbe. Ez megszokott s jóformán mindennapi dolog volt.

Hajnali három óra után a lövöldözés megismétlődött. Mindig hevesebben és hevesebben tüzeltek. Újra felriadtunk és kezdtünk tanakodni, vájjon mi történhetett? Túlkomoly eseményekre azonban még mindig nem gondoltunk, úgy hogy valósággal élcelődtünk egymással a puskák ropogása felett. Egyik szobatársam tréfásan jegyezte meg, hogy talán a vörösök érkeztek meg nyugatról és azok ütöttek rajta a tábor őrségén, a másik nevetve mondta, hogy talán a hadifoglyok szöknek tömegesen és ezekre lövöldöznek az oroszok. Én magam se vettem túltragikusán a lövöldözést, úgy hogy tréfásan oda is szóltam a szomszédoknak, Katona Gyula tart. tüzérhadnagynak:

— Úgy látszik, éjjeli gyakorlatot tartanak az oroszok.

— Igen, éjjeli gyakorlatot, válaszolta ő, szintén nevetve, de élestöltényekkel és viszonzossággal!

E pillanatban egy eltévedt, fáradt golyó másodikemeleti ablakunk bádoggpárkányzatába csapódott. Most már láttuk, hogy a dolognak fele se tréfa. Kiugráltunk az ágyból és szaladtunk az ablakhoz, hogy megállapítsuk, tulajdonképpen mi is történt?

Ekkor már hajnalodott s így másodemeleti ablakunkból egészen jól áttekinthettük az egész Vojenni Gorodokot, — a hadi városkát — amelynek egy részében a hadifogolytábor volt elhelyezve, közvetlen közelében pedig — csak egy deszkapalánkkal elválasztva — egy orosz gyalogezred.

Kinézve az ablakon, szokatlan kép tárult szemünk elé. Az egész Vojenni Gorodokban nagy lőtás-futás volt. A fogolytábor kapuja tárva-nyitva. Az őrségnek hült helye. Fegyveres és fegyvertelen orosz katonák futkosnak ki és be a táborba, ahova jajveszékélő orosz nők menekültek csecsemőikkel a karjaikon és síró-rívó gyermekeikkel, hogy ott, a mi oltalmunk alatt találjanak menedéket. Kissé távolabb tőlünk, rendezetlen csoportokban orosz katonák futottak, a város irányából előnyomuló rajvonalaktól üldözve. A tüzelés mindig élénkebb és élénkebb lesz. A fegyverek ropogásába most már a géppuskák kattogása is belevyül. Majd megszólaltak az ágyúk is. De csak rövid időre, hogy egy-két srappell leadása után újra elhallgaszanak.

Így tartott ez reggel félnyolcig. Félnyolc után a tűz lassan szűnni kezdett. Reggel nyolc órakor már újra csend volt a táborban.

A menekülő oroszoktól, akik a hadifogolytábort valóssággal előzőnlötték, csak most tudtuk meg, hogy tulajdonképpen mi is történt.

A szomszédságunkban elhelyezett orosz ezred nem akart a frontra menni, fellázadt és elhatározta, hogy elteszi a tisztjeit láb alól. A legénység a tiszt kaszinó elé vonult, ahol éppen tiszt mulatság volt. Azonban már akkor érkeztek oda, amikor a tisztek mind hazamentek. Csak egy zászlós — egy praporcsik — tartózkodott még ott, valószínűleg a kaszinó gondnoka, aki ott is lakott és éppen le-

feküdni készült. Erre rázörgettek és követelték tőle, hogy ajtót nyisson nekik. Amikor követelésüket a praporcsik nem teljesítette, nekiestek az ajtónak és azt fejszével feszgetni kezdték. Erre egy hátsó ablakon a praporcsik, úgy ahogy volt, félig levetkőzve, kiugrott és menekülni próbált. Persze észrevették és utána lőttek. A golyó talált és az orosz zászlós halva rogyott össze. Hulláját még mi is ott találtuk a kaszinó előtt, amikor a lázadás leverése után odamentünk.

Amíg ez történt, az ezred másik része megrohanta a Vojenni Gorodok fegyver- és lőszerraktárát, azt feltörte és az ott talált fegyvert és lőszert kocsikra rakva, egy közeli erdőbe húzódott, hogy itt gyülekezve, megkezdhesse innen támadását.

Ezalatt a várossparancsnokság, amely telefon útján értesült a történekről, a városban elrendelte a riadót. Az egész helyőrség a lázadás leverésére sietett. Reggel nyolc órára a lázadás le volt verve s most kezdődött az isten-ítélet, amelynél rémesebb látványban ez életben nem volt részem.

Először a szerte heverő sebesültekkel végeztek. Ezeket ott nyomban a helyszínen agyonlőtték. Ezután azokra került a sor, akiket időközben nehéz sebükkel a mi hadifogolykórházunkba szállítottak. Aki járni tudott, azt kizavarták és a kórház előtt agyonlőtték, aki nem tudott a saját lábán menni, azt hordágyra tették, a kórházból kivitték és ott mindjárt a fal tövében végeztek vele. Úgy puffantották le, mint egy kutyát. S mindez ott történt, a mi szemünk előtt.

Ez alatt az idő alatt megalakult a vésztörvénszék, amely közvetlenül a fogolytábor kerítése mellett, az egyik épületben végezte az elfogott lázadók kihallgatását. Innen vezették ki az embereket ingre és alsónadrágra levetkőztetve

az orosz templom előtti térre, ahol őket előbb kettesével, majd négyesével agyonlőtték. A halálraítéltek alsóruhára levetközve, körülvéve erős kordonnal, alig 8—10 lépésről nézték végig társaik kivégzését, mindaddig, amíg reájuk nem került a sor. Az egyik elítélt, amikor a vesztőhelyre vezették, futni próbált. Egy lovas vágatott azonnal utána és kardjával agyonkaszabolta.

Ugyanekkor egy orosz tisztet is agyonlőttek, mert az volt ellene a vád, hogy ő is részese a lázadásnak. Csak másnap tudták meg, hogy alaptalanul vádolták és ártatlanul végezték ki. Holttestét kiásták és díszes temetést rendeztek neki.

Amint az orosz lapok néhány nap múlva közölték, 874 orosz katonát lőttek agyon e lázadásból kifolyólag 1919 augusztus elsején és másodikán Krasznójarszkban. S mi akarva-nemakarva, szemtanúi voltunk ennek a szomorú eseménynek.

Természetesen az orosz katonák lázadásának is mi ittuk meg a levét. Mert hát ki más lett volna mindennek az oka, mint mi? Akármilyen uralom volt is Oroszországban, mi mindig ellenforradalmárok voltunk. Legalább is annak tartottak bennünket. Amikor a fehérek voltak a hatalmon, azzal vádoltak bennünket, hogy vörösök vagyunk, amikor pedig vörös uralom volt, azt mondták ránk, hogy fehérek vagyunk.

Így volt most is. Bűnbakot kerestek s ránk fogták, hogy az orosz ezredet mi lázítottuk fel. Ezért az orosz kálónak kivégzésével párhuzamosan még július 80-án délután nálunk, a hadifogolytáborban is megindult a vizsgálat.

Délután négy órakor a csehek behatoltak a hadifogolytáborba és ott az összes épületeket megszállták. Mindjárt az első nap nálunk is megkezdődött a vérengzés.

Az egyik földbarak közelében, ahol hadifogoly legénység lakott egy magyar zászlóssal, egy orosz lázadót találtak, akin osztrák-magyar köpeny volt és aki a földbarak mellett elhúzódó árokban bujkált. Ez az orosz katona, mielőtt még a csehek elfogták volna, pisztolyával agyonlőtte magát.

A cseh légió parancsnoka erre a földbarakban elhelyezett hadifoglyokat sorakoztatta és felszólította őket, hogy jelentkezék az, aki köpenyét adta oda az orosz katonának. Senki sem jelentkezett. Erre tíz perc időt adott. Amikor ezután sem jelentkezett senki, a légió parancsnoka három hadifoglyot: Szekér Károly zászlóst, Zsedér Károly tizedest és Saj Jenő gyalogost a sorból kiválasztotta és agyonlövötte őket. Ott nyomban a helyszínen, a többi hadifogoly előtt.

Ugyaneznap délután egy másik barakban, ahol röviddel azelőtt kozákok voltak elhelyezve, a kályhában egy rozsdás forgópisztolyt találtak a kutató katonák. Miután gazdája nem akadt, megbüntették érte az egész barakot. Minden ottlakó tisztnek öt botütést utalt ki a légió parancsnoka.

Lakott ebben a barakban egy öreg invalidus népfölkelő hadapród is. Polgári életben az osztrák államvasutak fő-tisztviselője volt. Ő vételezett fel az egész tiszti és legénységi tábor részére. Derék, becsületes, puritán öreg úr volt, akit mindenki tisztelt, mindenki szeretett, tiszt és legénység egyaránt. Amikor rákerült a sor, társai szót emeltek az érdekében. Kérték a cseh légió parancsnokát, hogy legalább ezt az öreg invalidust ne bántsa.

— Invalidus — válaszolta gúnyosan a légió parancsnoka. Na, ha invalidus, akkor duplát neki!

Én ekkor a XIV. számú tiszti pavillonban laktam a II. emelet 13-as számú szobában, Katona Gyula tanár,

tart. tüzérhadnagy, Fábró Győző százados és Gráber Gyula földbirtokos, tart. huszárfőhadnagy voltak a szobatársaim.

A mi épületünkre csak másnap, július 31-én került a sor. Az épület előtt gyülekeztettek bennünket és innen szólítottak be szobák szerint a pavillonba. Mindenkit akkor, amikor a szobájára került a sor.

Velünk négyünkkel nagyon gyorsan végeztek. Alig tartózkodtak egy negyedórát a szobánkban. Amikor tőlünk eltávoztak, szegény Katona Gyula — nem is sejtve, hogy még mi vár reá — mosolyogva jegyezte meg:

— Na, ezen könnyen átestünk! Formai dolog az egész. Hiszen megvan nekik a névjegyzékünk. Tudják ők jól, hogy kit hol kell keresni és kiket kell letartóztatni. Tudom, hogy melegük van most azoknak, akik a vörös uralom alatt oly nagy legények voltak. Nem szeretnék a bőrükben lenni

Déli féltizenkettőig tartott a fogolytábor átvizsgálása. Ezután a cseh légió emberei elvonultak.

Talán még át sem lépte az utolsó katona a tábor kapuját, amikor villámgyorsan elterjedt a híre, hogy a csehek letartóztatták és magukkal vitték Pély Géza dr. tart. hadnagy, galántai ügyvédet, Székely Lajos tart. hadnagy, főgimnáziumi tanárt és még egynéhány magyar tisztet. Hogy hova — s mily célból vezették el őket — erre nézve senki sem tudott felvilágosítást adni. Mindenesetre azonban feltűnő volt a dologban az, hogy Pély is, Székely is a táborban működő «Magyar Szövetséginek az elnökei, a többi letartóztatott tiszt pedig annak választmányi tagja.

Pélyék letartóztatása után a táborbizottság azonnal akcióba lépett. Azonnali kihallgatást kért Skrivanek porucsniktól, a tábor cseh parancsnokától. Ez nem fogadta.

Ezután az éppen Krasznajarszkban tartózkodó Brändström Elza svéd vöröskeresztes nővérrel vette fel az érintkezést.

Brändström Elza, amint a történekről értesült, a Vojenni Gorodokba sietett, hogy a letartóztatottakat a börtönből kiszabadítsa. De a csehek a tisztitábor kapujában feltartóztatták s nem engedték meg, hogy velünk érintkezzék. Erre táviratilag fordult a Szibériában tartózkodó legmagasabb cseh diplomatához. Hangoztatta előtte ártatlanságunkat és az ő közbenjárását kérte. Sajnos, mire erre a táviratra intézkedés érkezett, 17 ártatlan magyar embert lőttek agyon a csehek.

..... Augusztus elseje volt. Este hét és nyolc között a tábor udvarán váratlanul takarodót fűjtak. Ez azt jelentette, hogy az összes hadifoglyoknak azonnal a szobájukba kellett menniök.

Én és szobatársaim éppen otthon voltunk. Katona Gyula megbetegedett és lefeküdt. Ott ültünk az ágya körül és beszélgettünk.

Egyszer csak nyílik a szobánk ajtaja, Karkis Kornél százados hadbíró és Brandstetter Ferenc százados léptek a szobánkba. Mindkettő ki van pirulva s alig tud beszélni az izgalomtól. Csak annyit mondanak, hogy épp e pillanatban látták szobájuk ablakából Pélyéket. Ott vezették őket a cseh katonák a deszkapalánk mellett. Alighanem agyonlőni vitték őket.

Ezekre a szavakra Katona Gyula, aki a «Magyar Szövetség»-nek szintén választmányi tagja volt, hirtelen felült az ágyában s keresztet vetett, majd arcát két kezével eltakarva így kiáltott fel:

— Szentséges Isten! De hiszen ez rettenetes! Meglátjátok, hogy most én következem!

Nem engedtem, hogy folytassa. — Hogy beszélhetsz így

— vágtam szavába — csak nem képzeled, hogy agyonlőni vitték volna Pélyéket? Hiszen ennyi idő alatt még ki sem hallgathatták őket. Hol vannak még a tanuk? Vagy el tudod képzelni, bármivel vádolják is őket, hogy mentő tanukra a védelem folyamán ne hivatkoztak volna? Majd meglátod, hogy Téged is, engem is kihallgatnak még. Mind a ketten jó barátai vagyunk Pélynek, akik minden lépését ismerjük. A mi kettőnk kihallgatása nélkül Pély Géza felett nem ítélezhetnek.

E pillanatban a nyitott ablakon keresztül erőteljes hangok hatolnak be az udvarról szobánkba:

— Lentnant Katona Gyula, wo wohnt er?

Kinézek az ablakon és a cseh légió két katonáját pillantom meg.

— Na látod, — szólok oda Katonának — már keresnek is, visznek tanúkihallgatásra.

Erre kihajlok az ablakon és a pavillon előtt várakozó két katonának így kiáltok le:

— Lentnant Katona Gyula wohnt hier. II. Stock, Zimmer No. 13.

Néhány másodperc, nyílik az ajtó és az egyik katona szobánkba lép. «Ich suche den Leutnant Katona Gyula», mondja most már másodszer erélyes hangon. Én válaszolok. Kámutatok az ágyban betegen fekvő Katona Gyulára és csak ennyit mondok:

— Er ist hier, aber er ist krank.

— Anziehen! mordul rá a cseh légionista.

Szegény Katona Gyula kiugrott az ágyból. Magára rántotta ruháját és indult. Még az ajtóban volt, amikor hirtelen villámlott és nagyot dördült az ég. Én utána szaladtam, odavittem a köpenyét és nem tágitottam addig, amíg azt magára nem öltötte. Kínai köpeny volt, Tien-csinből, a Hannecken Elza elnöklete alatt működő jótékony

egyesület küldte a szibériai hadifoglyoknak. Az ajtóban mégegyszer kezet szorítottam vele s így búcsúztam el tőle:

— Csak nyugalom! Mint tanút fognak kihallgatni. Még ma visszajössz. A szobaajtót nyitva hagyom s elkészítem a teát számodra. Odateszem az ágyad mellé tálra.

Ezzel újra kezet szorítottunk s Katona Gyula elment. Elment, de többé nem jött vissza!

Este tíz óra volt. Elkészítettem a teát és lefeküdtem. De aludni nem tudtam. Egész éjjel Katona Gyulát vártam vissza. Nem jött. Hajnal felé elaludtam. Csakhamar azonban újra felébredtem. Első pillantásom Katona Gyula ágyára esett. A tea ott állt az asztalon érintetlenül, az ágya üres volt.

Nyugtalanságom tetőpontra hágott. Hátha tényleg agyonlőtték az este Pély Gézáékat és most Katona Gyuláékon a sor.

Nem tudtam tovább feküdni. Eeggel hat órakor felkeltem és sorba jártam azokat, akiktől reméltem, hogy valamit megtudhatok.

Legelőször a táborbizottság két magyar tagját kerestem fel. Korán volt még, nem voltak hivatalban. A lakásukra mentem. Pélyék kivégzéséről ők is hallottak, de Katonát illetőleg nem tudtak felvilágosítást adni.

Itt tudtam meg, hogy Katonával egyidejűleg Stessel Ernő őrnagyot, a «Magyar Szövetség» díszelnökét is letartóztatták, de kihallgatás után újra szabadon engedték. Már a lakásán is van. Rögtön őt is felkerestem. Katonáról tőle annyit tudtam meg, hogy a hadbírótság kihallgatta és azután a börtönbe kísérték. Hogy melyik börtönbe, erre nézve nem tudott felvilágosítást adni. Pélyék kivégzéséről sincs biztos tudomása, de azt valószínűnek tartja,

mert a hadbíró a kihallgatás alkalmával megjegyezte, hogy a «Magyar Szövetség» működésének már is megvanak a szomorú következményei, Így tudtam meg Stessel-től, hogy az egész vizsgálat tulajdonképpen a «Magyar Szövetség» ellen irányul. Azt akarják ugyanis kisütni rá, hogy az a csehek ellen dolgozik.

Ezek a hírek teljesen lesújtottak. Pélyék kivégzését az egész táborban tárgyalták, s így ahhoz, hogy ez tényleg meg is történt, már nem fórt kétség. Végre délfelé ezt a szomorú hírt hadifogoly orvosaink megerősítették. Pélyt, Székelyt és a többi letartóztatottakat ott kísérték el az orvosi pavillon mellett, amikor kivégezni vitték. Székely tanár a jeggyűrűjét lehúzta és azt a pavillon ajtajában álló egyik orvosnak dobta oda, azzal, hogy ha hazakerül, juttassa el a feleségének.

.... Annyit tudtam tehát, hogy Katona Gyula a börtönben van. De melyik börtönben? Lehetne-e valamit az érdekében tenni, egyelőre legalább annyit, hogy egy meleg takarót vigyünk be neki éjszakára, meg egy meleg levest ebédre. Gondoltam, felkereresem Lux pátert, a fogolytábor hadifogoly lelkészét, hátha el tudna érni valamit Skrivanek podporucsniknál Katona és társai érdekében. Ő pap, őt talán inkább meghallgatják, mint a táborbizottságot.

Eossz helyre fordultam, Luxnak se álltak a legjobban dolgai. Nehezményezték vasárnapi prédikációit, és minden percben várta, hogy őt is letartóztatják. Ezért aztán nem is vállalkozott rá, hogy elmenjen a cseh parancsnoki irodába. Sadvoszky görög katolikus papot ajánlotta maga helyett. Ez egy idősebb úr volt, akinek nagy volt a tekintélye a táborban, a csehek se haragudtak rá s így többet tehetett, mint Lux páter a letartóztatottak érdekében.

Lux és én nyomban fel is kerestük. Éppen ebédutáni

pihenőjét tartotta. Felköltöttük. Előadtam, hogy miért jöttünk. Sadovszky nyugodtan végighallgatott, majd szó nélkül fogta a kalapját és ment a cseh parancsnokhoz.

Lux és én a tábor udvarán várakoztunk rá.

Nem kellett sokáig várni. Pár perc múlva azzal jött vissza, hogy a parancsnok el van foglalva s így csak délután három óra után fogadhatja.

Három óra előtt Sadovszky újra elment. Félnégykor felkerestem. Éppen ekkor jött a parancsnokságtól. Már messziről mosolygott rám és örömmel újságolta, hogy minden rendben van. A többiek kihallgatása ugyan még folyik, de ez is a legjobb mederben. Katona Gyula ügye azonban már be van fejezve. Nincs neki szüksége se takaróra, se levesre, se más egyébre, mert reggelre szabad lesz.

Nagy volt az örömöm. Rohantam fel a táborbizottsághoz, hogy a jó hírt annak is megvigyem.

Amint a táborbizottság épületéből lejövök, a tábor udvarán egyik fiatal barátommal találkoztam, ki arról értesített, hogy Alt professzor, birodalmi német tart. főhadnagy keres. Éppen most ment fel a lakásomra. Beszélni óhajt velem.

Alt professzor szintén jó barátja volt Katonának, mindkettő sok szép előadást tartott a tiszti tábor számára. Siettem haza, hogy az örömhírt neki is mielőbb elmondjam.

Amikor a szobába léptem, Alt e szavakkal fogadott:

— Herr Rittmeister! Katona wurde soeben erschossen. Többet nem tudott mondani. De én nem is engedtem, hogy folytassa. Azt feleltem szavaira azonnal németül:

— De professzor úr, ez lehetetlen! A dologban tévedés van. Hiszen éppen most hallottam az örömhírt, hogy Katona holnap reggel szabad lesz és a többiek ügye is a legjobban áll. Alig néhány perc előtt maga a cseh parancsnok, Skrivanek mondotta ezt Sadovszky főtisztelendőnek.

— Hazugság! felelte rá idegesen Alt. Ha Skrivanek ezt mondta, úgy nem mondott valót. Katona Gyulát és társait egy negyedórával ezelőtt, nem messze a birodalmi német tiszték barátjától agyonlőtték. Ezt egy oly német birodalmi hadnagytól tudom, aki Katonának és társainak kivégzését saját szemével látta.

— Ki ez a hadnagy, szakítottam idegesen félbe Altot. Szíveskedjék engem tanár úr azonnal hozzávezetni. Beszélni óhajtok vele.

Erre Alt és én eltávoztunk.

Egyenesen a birodalmi német tiszték elhelyezési körletébe mentünk. Itt Alt professzor egy fiatal germán hadnagyot vezetett elém. De persze ez nem látott semmit. Ő csak hallotta egy másik társától, aki viszont egy harmadiktól hallotta. Felkerestük ezt a harmadikat is. — Kamerád! — szólítottam meg őt németül — Ismeri ön Katona Gyulát?

— Ismerem — felelte ő határozottan — ismerem és láttam, amint két társával együtt az imént agyonlőtték. Fenn voltam az épület padlásán s a padlásablakból egész tisztán s jól láttam a kivégzést.

— Bizonyosan tudja Ön Kamerád, hogy akit agyonlőttek, az Katona Gyula volt?

— Bizonyosan, feleli ő. Ismertem jól és egészen pontosan kivettem az arcát. Hiszen tőlem alig 25—30 lépésre játszódtotle az egész szomorú esemény. Hárman voltak. Katona Gyula a közepén állt. Letérdelt és keresztet vetett magára. Egy katona ekkor hozzálépett és rákiáltott. Katona Gyula felállt, a fegyverek eldőrdültek és ők életelenül feküdtek a földön.

— Milyen ruhában volt az, akit Ön Katona Gyulának nézett? kérdezem tovább. Ő így felelt: Katona Gyulán kínai szeretetadományköpeny volt s ugyanilyen sapka.

— Sajnos, feleltem szomorúan, így van. Most már tényleg azt kell hinnem, hogy Ön csakugyan Katona Gyula kivégzését látta.

Ezután szaladtam vissza Sadovszkyhoz. Elmondtam neki, hogy mit hallottam. Nem akarta elhinni. Megismételte még egyszer, hogy mit mondott előtte Skrivanek, vagy a cseh légió parancsnoka. Nem emlékszem már bizonyosan, hogy melyik a kettő közül. Újra elment a cseh parancsnoki irodába. Megint beszélt a parancsnokkal. Most azzal a hírrel jött vissza, hogy Katona Gyula rosszul lett és a kórházba vitték. A hadifogoly-kórházba.

Azonnal elmentem a kórházba. Felkerestem a kórházparancsnokot — az egyik hadifogoly orvost, — de ez Katonáról mit sem tudott. A kórházba nem hozták.

Szaladtam vissza a germán hadnagyhoz, hogy megkérdezzem, nem tévedett-e mégis a személyében? Ez megint csak azt mondta, amit az imént.

Tudja Isten, azért én még mindig bíztam és hittem abban, amit Sadovszky mondott. Másnap reggel azután az utolsó reményem is szertefoszlott. Beszéltem néhány magyar katonával, akiket a legénységi táborból rendeltek ki, hogy Katona Gyulának és társainak a sírját megássák és őket eltemessék. Ezek ismerték jól Katonát: sokszor tartott nekik a csak németül tudó Lux páter helyett szentbeszédet vasárnap délután a legénységi templomban.

Ugyancsak másnap reggel arról is értesültem, hogy Etienne Domokos zászlós, a «Magyar Szövetség» egyik jegyzője, egy cédulát rejteget magánál, amelyet Katona Gyula írt hozzám egy negyed órával a kivégzése előtt. Etienne szintén le volt tartóztatva, de kiszabadult és a cédulát magával hozta.

Azonnal felkerestem őt. Annyira izgatott volt még,

hogy nem tudtam vele beszélni. Egy összefüggő mondat sem jött ki a száján.

Estefelé, amikor már megnyugodott, ő keresett fel engem. Elmondta röviden, amit Katona Gyuláról tudott és átadta a cédulát, amit az hozzám írt. E papírlapra reszkető kezekkel pár sor volt írva:

«Büntetlenül elítéltek. Előre tudtam, hogy így van. Isten veletek. Utolsó gondolatom feleségemé, gyermekemé és szülémé. Áldja meg az Isten őket. Viszontlátásra az örök életben. Gyula.»

Ugyancsak két darab Kolcsák ötvenrubelest is átadott Etienne nékem. Ez volt szegény Katona utolsó pénze. Ezzel úgy rendelkezett, hogy azt a legénységi kórháznak adjam. Ezt át is adtam. De nem az általa küldött ötven rubelesek. Azt a magaméból ugyanannyi értékre átcsereéltem, ezeket pedig emlékebe tettem el és őrzöm még ma is. Végül átadta a hadifogoly tisztikönyvtár kulcsát, azzal az utasítással, hogy azt juttassam el Czuczy Emil barátunknak, hogy ő gondozza tovább a könyvtárt.

Néhány nap múlva egy-két hadifogolytársam, aki szintén le volt tartóztatva, de utóbb kiszabadult, s akik Katonáék kihallgatását a mellékszobából hallgatták végig, erről a kihallgatásról nékem a következőket beszélték el:

«A 12. cseh-szlovák lövészezred hadbírósa elé vezettek bennünket. A bíróság hat tagból állt, akik németül beszéltek, de közülük néhányan magyarul is tudtak. A kihallgatás német nyelven folyt, csak ahhoz intézték magyarul a kérdéseket, aki a német nyelvet nem bírta.

Javos dr. ügyvéd, aki szintén ott volt azok között, akik a halál torkából menekültek, Katona Gyuláról előttem a következőképpen nyilatkozott:

Szegény Katona az ő puritán jellemének lett az áldo-

zata. Nem mondott soha rosszat senkiről. A halálát is ez okozta. Kihallgatása mindössze néhány percig tartott csak és körülbelül a következőképpen folyt le:

— Ön Katona Gyula tanár, tartalékos tüzérhadnagy?

— Igen, válaszolta ő.

— Ön a táborban előadásokat tartott a tisztek és a legénység számára?

— Igen, tartottam. A tiszteknek a fizika, kémia és kísérleti lélektanból, a magyar legénységnek pedig — miután én teológiát is tanultam s a tábor katolikus lelkésze magyarul nem beszél, — vasárnap délután szentbeszédet tartottam.

— Beszölt ön ezen alkalmakkor a kommunizmusról is?

— Igen, beszéltem. De mindig a kommunizmus ellen. Óva intettem a legénységet, hogy ne politizáljon és ne üljön fel a lelkiismeretlen agitátoroknak, akik őket a bolsevizmus karjaiba akarják kergetni.

— Ismeri Ön Dukesz Arthur honvéd zászlóst?

— Ismerem.

— Milyen embernek ismeri?

Katona Gyula, aki Dukesz magatartását, elveit és kommunista nézeteit soha sem helyeselte, sőt éppen elvei miatt vívott vele oly sok kemény csatát a fogolytáborban, itt a hadbírótság előtt nem akart róla rosszat mondani. A hozzáintézett kérdésre így válaszolt:

— Dukesz Arthurt tisztességes, becsületes embernek ismerem.

E szavakra a tárgyalás elnöke felpattant székéről, öklével az asztalra csapott s így förmedt rá Katonára:

— Tisztességes, becsületes embernek!?! Akkor Ön is egy húron pendül vele! Takarodjék innen! Vissza a börtönbe vele!

— Így folyt le — fejezte be szavait Javos dr. — Ka-

tona Gyula kihallgatása. Visszavitték a börtönbe, ahova nemsokára bennünket is visszavezettek. Őt, Száva István dr.-t és Skoff Béla hadapródot másnap agyonlőtték, bennünket pedig szabadon bocsájtottak.»

Tizenhét áldozata volt ennek a lázadásnak, tizenhét ártatlan hadifogoly áldozata, akiknek nevei a következők:

1. Dr. Pély Géza tartalékos hadnagy, galántai ügyvéd.
2. Székely Lajos tartalékos főhadnagy, marosvásárhelyi tanár.
3. Száva István dr. tartalékos hadnagy, csíkszeredai ügyvéd.
4. Katona Gyula tartalékos hadnagy, gyöngyösi tanár.
5. Fekete Emil tart. hadnagy, ó-écskai községi jegyző.
6. Gáspár Béla hadapród, budapesti hivatalnok.
7. Forgács Dezső dr. tart. zászlós, bácskai ügyvéd.
8. Molnár Alajos dr. hadapródj., nagyatádi ügyvéd.
9. Ludwig Kálmán tart. zászlós, író Veszprémből.
10. Dukesz Arthur hadapród, joghallgató Budapest.
11. Szekér Károly tartalékos zászlós, aradi tanító.
12. Skoff Béla hadapródjelölt, alsóalmási gazdász.
13. Zsedér Sándor tizedes, porcsaknai gazdász.
14. Kraszovszky Dezső tizedes, budapesti hivatalnok.
15. Saj Jenő gyalogos, kökényesdi hivatalnok.
16. Pavel György gyalogos, budapesti szerelő.
17. Pap János gyalogos, lévai ékszerész.

Egyedül Brändström Elzának köszönhattük, hogy ennek a vérengzésnek nem volt folytatása. Nagy Kálmán református lelkész, dr. Horváth István ügyvéd és mások a börtönben ültek és minden pillanatban várták, hogy rájuk kerüljön a sor.

Ekkor érkezett meg a távirati parancs a vérengzés azonnali megszüntetésére. A vizsgálatot befejezték, akik pedig a börtönben voltak, azokat szabadon bocsájtották.

Érdekes, hogy e lázadás alkalmával, hogy bennünket a lakosság előtt befeketítsenek, miként írtak rólunk a krasznojarszki lapok:

«A krasznojarszki Vojenni Gorodokban állomásozó 30. szibériai gyalogezred legénysége tegnap éjjel tisztjei ellen fellázadt és meg akarta szervezni az ellenforradalmat. A felbujtók a magyar tisztok voltak. Az ellenforradalom székhelye Krasznojarszk, de szálai egész Szibériára kiterjedtek. A szibériai vasútvonalat a kezükbe akarták keríteni, hogy így az európai orosz kommunistáknak Szibériába való mielőbbi bevonulását elősegítsék. Szerencsére e kalandot idejekorán észrevették és még csírájában elfojtották. A bűnösök a hadbírótság előtt lakolnak bűneikért.»

1920 január elején, amikor Kolcsak admirális és Gajda tábornok hatalma Szibériában megdőlt, ezeket a szerencsétlen áldozatokat exhumálták és őket ünnepélyesen eltemették. Ott nyugsznak a tábor udvarán, szemben a parancsnoki épülettel. Innen hirdetik a krasznojarszki véres napok szomorú emlékeit.

*

*

*

..... A fehér uralom leverése után a vörösök átkutatták a Vojenni Gorodok irattárát is. Sok érdekes okmány került ez alkalommal felszínre. Többek között olyanok is, amelyek az 1919 július 30-ki felkeléssel és a 17 magyar hadifogoly kivégzésével foglalkoztak. Ezek közül különösen érdekes Skrivanek podporucsniknak jelentése, amelyet a krasznojarszki fogolytábor vezetőjéhez intéz, és a csehszlovák kormány meghatalmazottjának átírata az irkutzki dán vicekonzulhoz. Mindkét írást a krasznojarszki internacionalisták az általuk szerkesztett «Vörös Ujság»-ban szószerinti magyar fordításban közölték s így azok tartalma előttünk is ismeretessé lett. Íme:

Katonai tábor parancsnokság.¹

1919 aug. 10. 3262. Krasznnojarszk.

J E L E N T É S .

A krasznnojarszki fogolytábor vezetőjének.

Az Ön f. év augusztus 7-én 3097. sz. alatt megkeresésére jelentem, hogy az általam és a 12. cseh-szlovák lövészezred hadbírósa által végzett vizsgálat a hadifoglyoknak a július 30-ki felkelésben való részességét nem állapította meg.

A cseh-szlovák csapatoknak a fogolytáborban tartott házkutatásainál levelezés találtatott, melyből kiderült, hogy a táborban egy «Magyar Szövetségi» létezett, melynek politikai céljai voltak, azaz Magyarországot a háborúelőtti határok közé akarta visszaállítani. A «Magyar Szövetség»nek f. év május 27-ki felhívásában (Dr. Pély által aláírva) az áll, hogy ma vagy holnap mindenkinek készen kell állani, hogy visszaszerezzék azt, amit a háború alatt elvesztettek.

Ennek alapján föbelövettek:

1. Dr. Pély Géza, a szövetség volt elnöke
2. Székely Lajos fhndgy, a szövetség alelnöke
3. Dr. Száva István hdgy, titkár
4. Fekete Emil hdgy, a szövetség tagja
5. Dr. Katona Gyula, a szövetség tagja.

Bolsevik propaganda, a bolsevik párhoz való tartozás miatt és mint volt vörösgárdisták föbelövettek:

1. Papp János gyalogos	5. Dukesz Arthur hadapród
2. Pavel György gyalogos	6. Dr. Molnár Alajos hadapród
3. Gáspár Albert hadapród	7. Krassovszky Dezső tizedes
4. Dr. Forgács Dezső zászlós	8. Ludwig Kálmán zászlós
	9. Skoff Béla hadapród

Egy orosz lázadó elrejtéséért föbelövettek:

1. Zsedér Sándor tizedes
2. Saj Jenő gyalogos
3. Szekér Károly zászlós.

Az említett 17 hadifogoly agyonlövésére a 12. cseh-szlovák lövészezred hadbírósaának ítélete alapján történt.

A hadifogolytábor csehszlovák parancsnoka:

Skrivanek s. k. podpor.

¹ Stessel Ernő: Hadifoglyok élete Szibériában. 204. old.
Katonai tábor parancsnokság.

A cseh-szlovák kormány meghatalmazottjának átirata pedig a következőképpen szólt:

A csehszlovák kormány meghatalmazottja.

Kopie No. 23 h. No. 8030/D.

Irkutzk, 1919. nov. 7.

A dán királyi vicekonzul úrnak

Irkutzk.

Ez év szeptember 18-án kelt 2316. sz. átiratára vonatkozólag van szerencsénk a 3. cseh-szlovák dandárparancsnokság jelentését a krasznojarszki bolsevik felkelés alkalmából agyonlövés által kivégzett oroszok-magyar hadseregbeli tisztek és legénység ügyében közölni.

A krasznojarszki Vojenni Gorodokban az ez évi július 30-án történt fegyveres bolsevikfelkeléssel összefüggésben, melyben hadifoglyok résztvettek, a hadifoglytáborban a 12. cseh gyalogezred 2. zászlóalja házkutatást tartott, miután a titkos kémhivatal egy jelentése szerint a táborban egy titkos szövetség áll fenn, amely ugyan bolsevik célokat követ, de valóságban az oroszországi cseh-szlovák hadsereg ellen irányul.

A kutatás alkalmával tényleg sok veszélyes irat és a cseh-szlovák hadsereg ellen irányuló ellenséges és izgató cikkeket tartalmazó magyar újságok találtak, ezenkívül egy titkos gödör is fedeztetett fel, amelyben egy elbújt magyar tartózkodott, ki, mielőtt a gödörből kivehették volna, búvóhelyén agyonlőtte magát.

A vizsgálat eredményéből kifolyólag a 3. cseh-szlovák dandár parancsnokának és Krasznojarszk város cseh-szlovák helyőrségi főnökének parancsára vizsgálóbizottság alakult, mely a rögtönítélő hadbíróság jogával ruházott fel, mely az egész előtte fekvő anyag pontos kutatása és vizsgálata, valamint a terheltek és egy egész sereg tanúinak a hadifoglyok köréből történt kihallgatása után a következőket állapította meg:

Hogy a magyar hadifoglyok között egy titkos szövetség áll fenn, izgató és lelkesítő célzattal, úgyszintén támadó szervezetkezés az oroszországi cseh-szlovák hadsereg ellen, s hogy ez a szervezettség, tudatában az akkori hadiállapotnak a cseh és magyar köztársaságok között egy fegyveres támadást készített elő az oroszországi csehszlovák csa-

patok ellen, s hogy ez a szervezettség a krasznajarszki Vojenni Gorodokban történt fegyveres felkelésben résztvett, miért is a szervezetnek tizenhét következő vezetőjét agyonlövés általi halálra ítélte:

(Itt következik a 17 név.)

Az ítélet kimondását az azonnali végrehajtás követte.

Kiváló tisztelettel és nagybecsüléssel a cseh-szlovák kormány meghatalmazottja:

Olvashatatlan aláírás
titkár.

Blagosch dr. s. k.

Nézzük most már közelebbről e két írást és hasonlítsuk őket össze egymással.

Míg Skrivaneeknek, a cseh parancsnoknak a krasznajarszki fogolytábor vezetőjéhez intézett jelentése határozottan kimondja, hogy a hadifoglyok a július 30-ki felkelésben nem vettek részt, addig a cseh-szlovák kormány meghatalmazottjának átírata az irkutzki vicekonzulhoz arról számol be, hogy a foglyok a felkelésben résztvettek.

Mindkét írás megállapítja, hogy a fogolytáborban egy titkos szövetség, a «Magyar Szövetség*» működött, amelynek politikai céljai voltak, — a háború által elvesztett területek visszaszerzése. Az átírat ezenkívül azzal is megvádolja a «Magyar Szövetsége-ét, hogy támadást készített elő az oroszországi cseh-szlovák hadsereg ellen s hogy bolsevik célokat követ.

Hogyan lehetséges az, hogy a csehek a «Magyar Szövetség» létezéséről csak most, a házkutatás alkalmával lefoglalt írásokból és a titkos kémszervezet jelentéséből szereztek tudomást, amikor már a megalakulás alkalmával, mielőtt még a szövetség működését megkezdte volna, alapszabályait jóváhagyás végett a tábor cseh és orosz parancsnokaihoz betérjesztette? A «Magyar Szövetség» írásait még jóval az orosz ezred lázadása előtt foglalták le, — mint azt már láttuk —, de csakhamar vissza is adták, mivel

semmi kompromittáló adatot sem találtak benne. Ha csináltak is a csehek ez alkalommal belőle maguknak jegyzeteket, az legfeljebb az ott találtak rosszakarató beállítása és szándékos félremagyarázása volt. Amint ez alkalommal, éppúgy később sem jutottak kompromittáló adatok birtokába, amikor a fegyveres felkelés leverése után fogolytáborunkban házkutatást tartottak.

Az átirat egy «titkos gödör»-ről beszél, amelyben egy magyar bujkált, aki, mielőtt még elfoghatták volna, főbelötte magát. Ez sem felel meg a tényeknek. Először is a gödör nem volt titkos, hanem a legénységi földbarakok mellett elhúzódó árok volt, amelyben nem magyar bujkált, hanem az egyik felkelő orosz katona, — amint az Skrivanek jelentéséből is megállapítható. Az ő jelentésének erre vonatkozó része így szól: «Egy orosz lázadó elrejtéséért főbelövettek Zsedér Sándor tizedes, Saj Jenő gyalogos és Szekér Károly zászlós». Ez sem felel meg a valóságnak, miután nevezettek nem rejtették el az orosz katonát. Hogy ki rejtette el, vagy egyáltalában elrejtette-e valaki, az nem volt megállapítható. Éppen azért, miután ezt megállapítani nem tudták, agyonlőtték a három ártatlan embert.

Ami végre a vörösgárdistákat illeti, hogy voltak vörösgárdisták a táborban, akik szolgálatokat teljesítettek az előbbi uralomnak, azt a csehek már előbb is tudták, miután a pereverot első napjaiban már letartóztatták őket. Ezek az emberek hónapokig ültek a börtönben és csak hónapok malva bocsájtották őket szabadon. Érthetetlen, hogy miért vált éppen most esedékessé az ő kivégzésük.

A jelentés megemlíti, hogy Skoff Béla hadapródot is bolsevik propaganda miatt lőtték le. Ez egyáltalában nem felel meg a tényeknek. Skoff Béla vörös nem volt és soha semminemű bolsevik propagandát sem üzött. Ez csak

ürügy volt az ő kivégzésére. Amint az előbbi fejezetek egyikében már láttuk, főbelövésének valódi oka az volt, hogy nem akart a cseh-szlovák hadseregben szolgálni.

A «Magyar Szövetség» soha bolsevik propagandát nem üzött. Hiszen éppen azért alakult meg, hogy a legénységet támogassa és megakadályozza azt, hogy a magára hagyott, elkeseredett magyar legénység a bolsevizmus karjaiba vesse magát.

*

*

*

Nemcsak Krasnojarszkban kegyetlenkedtek velünk a csehek, kegyetlenül bántak ők máshol is a védtelen hadifoglyokkal. Ennek bizonyítására csak egy-két esetet fogok felemlíteni Brándström Elza svéd vöröskeresztes hölgy már többször idézett könyvéből:

«900 birodalmi német fogolyból álló transzportot, melyben főleg tisztok voltak, hazaszállítás közben feltartóztattak és kelet felé szállítottak a csehek. (A brestlitowski béke után.) 1918 június 29-én e transzport Kanskba érkezett. Következő napokon a 7. cseh vadászrezred vasútvonal mentén működő különítményének parancsnoka közölte a hadifoglyokkal, hogy azonnali motozást fog elrendelni és a hadifoglyoktól minden, esetleg náluk levő fegyvert, élelmiszert és pénzt 50 rubelen felül el fog koboztatni. Mindenki, aki valamit elrejt, agyon fog lövetni. Ha pedig a vasúti kocsiban találnak meg valamit, úgy, ha a tulajdonos nem jelentkezik, a kocsiban utazó hadifoglyok közül fog minden ötödik agyonlövetni. Erre megkezdődött a motozás, amelynek folyamán csaknem mindent elszedtek a hadifoglyoktól. Általános felháborodás közepette egy birodalmi német tiszt erre egy sajtóját képező nadrágot vagdalt össze, egy másik összetaposott egy csomag do-

hányt, egy katona pedig 275 rubelt kísérelt meg cipőjébe elrejteni. E három hadifoglyot erre az említett parancsnok rendeletére azonnal félrevezették, és néhány másodperc múlva hallhatták bajtársaik az ösztüzet, amely mindháromnak az életét kioltotta. Egy nappal ezen eset előtt ugyanettől a szállítmánytól két tiszt megszökött. A csehek elfogták őket és agyonlőtték.

1918 augusztusában Troitzban egy osztrák ezredest és egy oroszot lőttek agyon a csehek, mert őket a bolsevikiek kémeinek tartották, annak dacára, hogy ezek minden eszközzel éppen azt akarták megakadályozni, hogy a hadifoglyok a vörös hadseregbe beálljanak.

Számtalan esetben találtak a Volgában rettenetesen megcsonkított hadifogoly-hullákat, amint hátrakötött kézzel úsztak a felszínen.*

TIZENNYOLCADIK FEJEZET.

A foglyótábor a csehek vérengzése után. — A nemezygár megalapítása. — Hogyan dolgoztunk s mit készítettünk a nemezygárban?

A csehek által rendezett vérfürdő után jó ideig nagyon szomorú képet mutatott táborunk. Mintha teljesen kihalt volna. Alig lehetett benne egy-két lézengő hadifoglyot látni. Mindenki otthon ült a szobájában s csak szobatársaival és legközelebbi szomszédaival érintkezett. Velük beszélte meg az elmúlt napok gyászos eseményeit. Csak az étkezés ideje alatt mutatkozott az udvaron egy kis élénkség. Amint azonban az étkezésnek vége volt, az étkezőhelyiségekből megint mindenki a szobájába sietett s ott ült addig, amíg a következő étkezés onnan ki nem szólította.

A csoportosulást az udvaron különben maguk a csehek is eltiltották. Skrivanek porucsik, a tábor cseh parancsnoka, szigorúan elrendelte, hogy háromnál több fogoly nem mehet együtt az udvaron. Este hét óra után pedig senki a szobáját el nem hagyhatja.

Így tartott ez jó ideig. Hetek kellettek hozzá, míg a kedélyek kissé lecsillapultak s a normális élet a táborban ismét helyreállt.

Ekkor újra a megélhetés után néztünk. A csehek vérengzése csak megakasztotta egy időre, de nem szüntette meg végleg a munkát a táborban. Aki élni akart, annak dolgoznia kellett. Mert amit az oroszok adtak, attól ugyan éhen halhattunk volna.

Ismét tanácstalanul álltam. A pénzem elfogyott, munkát kellett vállalnom nekem is. Igen — de mit? Nem tudtam, hogy mihez kezdjek? A mahorkavágógépünk megvolt még, de sok kilátás nem volt rá, hogy azzal kenyerünket meg tudjuk keresni. Hiszen láttuk, mily körülményes dolog volt a mahorkakórót a táborba beszállítani. A kefeüzem sem ment. Abból sem lehetett megélni. Éppígy volt a politírozással is. Nap-nap után kevesebb és kevesebb munkát kaptunk s azt is oly rosszul fizették, hogy azzal, amit ott kerestünk, nem sokra mentünk volna. Azon törtem tehát a fejemet, hogy mihez kezdjek?

Ez nem oly könnyű probléma volt. Nem volt az az iparág, amit a Vojenni Gorodokban a foglyok ne űztek volna már. Olyan mesterséget kellett tehát keresni, amivel eddig a táborban senki sem foglalkozott. Sokáig gondolkoztam, társaimmal sokáig tanácskoztam, de bizony semmi okosat sem tudtunk kisűtni.

Ekkor elhatároztam, hogy megpróbálom a nemezgyártást.

Az idea nem tőlem származott. Én csak megvalósítottam.

tam azt. Az eszme Pély Gézáé volt. Vele jó barátságban voltam, összes terveit ismertem. Sokat beszélt nekem erről s csodálta, hogy ezzel a dologgal eddig még senki sem foglalkozott. Pedig maholnap már itt a tél s a szi-bériai hidegben mi sem nélkülözhetetlenebb, mint a nemez-csizma.

Volt Pélynek a legénységi táborban¹ egy pozsony-megyei kalaposmester ismerőse: Lénárt Vince. Ez értett a nemezcsizmák készítéséhez. Ő beszélte rá Pólyt arra, hogy állítson fel egy nemezgyárat a Gorodokban.

Már minden előkészületet megtettek. Megrendelték az eszközök nagy részét is, amelyek a nemezgyártáshoz szükségesek voltak. Ott feküdt már minden készen a Vojenni Gorodok asztalosműhelyében. Csak ki kellett volna váltani és helyiség után kellett volna nézni, hogy a munkát megkezdhessék.

Csakhogy ekkor már szegény Pély Géza nem élt. S az ő halála után nem volt senki, aki ezt az életrevaló ideát megvalósította volna. Egy hét múlt, a másik jött, s az eszközök még mindig ott heverték gazdátlanul a Gorodok asztalosműhelyében.

Amikor láttam, hogy az idő múlik s még mindig nem történik semmi, elhatároztam, hogy kezembe veszem ezt a dolgot s ha nem vállalkozik rá más, majd nyélbe ütöm én. Csakhogy egyedül nem lettem volna rá képes. Nem volt .meg a szükséges tőkém hozzá. Társakat kerestem tehát.

Egy napon a tábor udvarán Rihmer István huszár-őrnaggyal találkoztam. Közöltem vele tervemet s megkérdeztem, nem volna-e kedve az üzembe társnak belépni.

Rihmer őrnagy az ideát életrevalónak találta s be-

¹ Ebben az időben a tisztitáborból át lehetett járni a legénységi táborba, s az érintkezés a legénységgel ismét meg volt engedve.

lépett. Kívüle még két társamat hívtam meg a vállalat-hoz, így most már négyen lettünk volna. Nemsokára egy ötödik is csatlakozott hozzánk, akit főleg azért vettünk be a társaságba, mert az oroszokkal jó összeköttetései voltak s általa sok mindent reméltünk elérhetni, Így alakult meg tehát öt taggal nemezgyárunk, vagy amint a táborban a nemezcsizma orosz neve után elnevezték: a pimigyár.

Amikor a szükséges tőke együtt volt, komolyan hozzá - kezdtünk az üzem felállításához. Rihmer és én kimentünk a legénységi táborba, felkerestük Lénárt Vincét, hogy megbeszéljük vele, mily feltételek mellett lenne hajlandó az üzem felállításában segítségünkre lenni és munkásainkat — akik, három legénységi egyén kivételével, tisztak voltak — a nemezgyártásra betanítani. Az alku hamar megvolt. A munkások betanításáért a tiszta jövedelem egyhatod részét ajánlottuk fel Lénárt mesternek, az általa végzett munkáért pedig — minden darab után — ugyanazt a munkadíjat, amit a munkások is kaptak.

Ezután elmentem az asztalosműhelybe s kiváltottam a Pély Géza által megrendelt eszközöket. Amikor minden együtt volt, — miután más helyiség egyelőre nem állt még rendelkezésünkre — felmentünk a Rihmer lakása mellett levő konyhahelyiségbe, hogy — mielőtt nagyobb befektetéseket tennénk — ott Lénárt mester előttünk a tudományát bemutassa s az első pár nemezcsizmát jelenlétünkben elkészítse.

A vizsga sikerült. Ha az első pár pimi nem volt is éppen minden tekintetben kifogástalan, volt rá remény, hogy némi gyakorlat után tökéletesebb darabok is kerülnek ki Lénárt mester kezéből.

Az első próba után megrendeltük a még hiányzó eszközöket, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy az üzem

teljes gőzzel megindulhasson. A rendelést előbb szaktanácskozás előzte meg, amelyre megint csak a mindenhez értő Czuczy Emil gépészmérnök barátunkat hívtuk meg. Neki oly mindegy volt, hogy mahorkavágásról volt-e szó vagy nemezgyártásról. Nem volt az a kérdés, amelyhez szakszerűen hozzá ne tudott volna szólni. Nála értékesebb, jobb tanácsokat a táborban senki sem tudott volna adni., Az egész üzemet az ő utasításai szerint rendeztük be. S hogy az kifogástalanul működött, Lénárt mesteren kívül egyedül neki köszönhattuk.

Így már minden meglett volna, csak a legfontosabb hiányzott még. Helyiségünk nem volt. Ennek a megszerzése volt a legnehezebb. A fogolytáborban rengeteg üzem működött s ezek minden helyiséget lefoglaltak. Hosszú keresés után találtunk egy legénységi konyhabarakot. Ez üresen állt. Nem volt még lefoglalva. Eögtön beadtunk tehát a jóléti bizottság útján egy kérvényt az orosz parancsnoksághoz s kértük az üzem céljaira az épület kiutalását.

Ez volt a hivatalos út. Hogy kérvényünket ezen az úton hamarosan elintézzék, arra nem sok remény volt. Megpróbálkoztunk tehát más úton is.

Volt a táborban egy öreg muszka pallér: Baulin. A Vojenni Gorodok összes épületeire ő ügyelt fel. Ehhez fordultunk. Havi száz rubelt ígértünk neki, ha a konyhabarakot az üzem céljaira megkaphatjuk. Baulin szerény ember volt. Az ajánlatot elfogadta, s mi a konyhabarakban még aznap megkezdhattuk a pimigyár berendezését.

Elsősorban rengeteg téglára lett volna szükségünk, hogy a nemezgyártáshoz szükséges tűzhelyeket megépíthessük. Volt mellettünk egy elhagyott és félig már lefordított legénységi barak. Baulin megengedte, hogy a téglákat innen vegyük. Külön díjazást nem kért ezért.

Csak egyet kötött ki magának. Hogy nagyon korán hordjuk mindig a téglát, amikor még nem járnak a táborban a muszkák.

Nem telt bele két hét, az egész üzem készen állt. Már javában dolgoztunk, csináltuk a pimit meg a sok nemezlapot, amikor egy nap a jóléti bizottság kikézbesítette a táborparancsnokság válaszát a hozzá beadott kérvényünkre. Kérelmünket elutasították s a kért konyhabarakot nem utalták ki.

Szaladtam rögtön az írással Baulinhoz s megkérdeztem, hogy most már mit csináljunk? Baulin nevetett egyet s azt válaszolta, hogy egész nyugodtan dolgozzunk csak tovább. Hogy a táborparancsnokság mit írt rá a kérvényünkre, azzal egyáltalában ne törődjünk. Nem fontos. Az a fontos, amit ő mond.

Úgy tettünk, ahogy mondta. Mintha semmi sem történt volna. Ott maradtunk szépen a konyhabarakban s folytattuk tovább a munkát. Soha senki sem háborgatott bennünket. Csak Baulin látogatott meg minden hó elsején, hogy felvegye tőlünk a neki járó 100 rubelt.

Eleinte, amíg munkásaink bele nem gyakorolták magukat a nemezgyártásba, csak filclapokat készítettünk, — csak később tértünk át a nemezcsizmák gyártására. Első csizmáink egy kissé gyengéknek bizonyultak, ezen úgy segítettünk, hogy bőrtalpakat raktunk alájuk. A bőrtalpak nagyon ügyesen és Ízlésesen erősítették a csizmákra. Az egész csizmafej úgy nézett ki, mintha egy bőrbocskorba lett volna beledugva. Ilyent még nem láttak a muszkák s éppen ezért nagyon tetszett nekik. A kész árút eladás végett Szentiványi Dezső barátunk hordta le a városba. Nem tudtunk annyit csinálni, amennyit ő el ne helyezett volna.

Eleinte csak tíz munkással dolgoztunk. Később az

üzemet megnagyobbítottuk s még tíz munkást állítottunk be, úgy hogy most már húsz embert foglalkoztattunk.

Az első időben a nemezlapokat mint lapokat adtuk el. Később feldolgoztuk s igen szép és Ízléses női felsőcipőket gyártottunk belőlük. Ezek a cipők fehér prémezést kaptak köröskörül, ami a muszkának nagyon tetszett. Ezzel a munkával újabb 10—15 embert foglalkoztattunk. A nemezgyárat magam személyesen vezettem, míg a női felsőcipők készítését egyik társam irányította olyan szak-, értelemmel, mintha nem is tényleges tiszt lett volna, hanem mindig, egész életében ezzel foglalkozott volna.

Karácsonykor Brandström Elza kisasszonyt egy pár szép szőrscizmával és egy pár ízlésesen kiállított hócipővel leptük meg. Minden üzemtől kapott valamit. Amennyit ő tett fogságunk egész ideje alatt, annyit senki sem tett az érdekünkben. Neki nagyon sokat köszönhattünk. Ezzel akartuk most kifejezni iránta érzett nagy hálánkat. A filc-csizmák nagyon tetszettek neki. Fel is húzta mindjárt s abban járt egész nap. De csak az első nap. Úgy feltörték a lábát, hogy többé nem gyalogolt bennük. Az ő gyenge női lába nem volt ilyesmihez hozzászokva. Annál többet hordta azonban a tőlünk kapott hócipőket.

December végéig megszakítás nélkül dolgoztunk. Az utolsó rendelést, 24 pár csizmát, 1920 január 2-án küldtük le a városba. Jámbor Lajos barátunk szállította le azokat. Éppen hogy még ki tudott jutni velük a táborból. Ahogy a tábor kapuján kilépett, azt lezárták s többé senkit sem engedtek ki a táborból. Újra megkezdődött a városban a pereverot. Éppen a negyedik pereverot, amit megéltünk Szibériában.

TIZENKILENCEDIK FEJEZET.

A fehér uralom végnapjai. — Wolkow lovas generális jelentése. — A csehek magatartása a hadtápkörletben. — Scsetikin felhívásai. — Krasznnojarszkban megtörténik a fordulat. — A fehérek teljes veresége. — Kiütéses tifuszbajrány táborunkban.

Már október második felében különböző hírek szivárogtak be a városból táborunkba: hogy a csehek nem akarnak Szibériában maradni, hanem követelik Wladiwostokba való szállításukat, hogy onnan mielőbb hazakerülhessenek, — hogy a fehér hadsereg a fronton teljesen szétszűllyött és ész nélkül fut vissza, — hogy Petropawlowsk elesett, — hogy Omszk is veszélyeztetve van, sőt hogy nem-sokára Krasznnojarszokra is rákerül a sor.

Mindezekről a dolgokról az orosz újságok semmit sem írtak. Legfeljebb sejtették a sorok között, hogy baj van. Amikor azonban Petropawlowsk elesett, azt már nem lehetett titokDan tartani. Ezt már megírták a lapok is, s közölték az okokat is, amelyek Petropawlowsk elestéhez vezettek.

Hogy milyen rettenetes állapotok uralkodtak ebben az időben a fehér hadseregben, kitűnik Wolkow lovas-generálisnak 1919 október 25-ről kelt s a hadseregfő-parancsnoksághoz intézett alábbi jelentéséből: ¹

Az utóbbi időben a katonáknál az erkölcsi depresszió nagy mértékben mutatkozik, aminek oka a legénység folyton csökkenő létszáma és az utánpótlás teljes elmaradása. A katonák izgatottak s nem tudják elképzelni, mi lehet oka annak, hogy mindezideig egy ezred sem nyert kiegészítést, annak dacára, hogy van, nak századok, amelyeknek már csak tíz emberük van.

¹ Generalleutnant K. von Sakhrow: «Das weisse Sibirien.»

Ezen állapot kiválóan alkalmas az agitációra, amelyet ellenfeleink, akik mindarról, ami nálunk történik, pontosan értesülve vannak, fel is fognak ellenünk használni. Már eddig is felhívásokat bocsájtottak ki a vörösök, amelyekben katonáinkat a háború befejezésére szólítják fel s arra beszélnek rá, hogy tisztjeiket megöljék és Kolcsák admirálist a vörösöknek kiszolgáltassák. Ezzel szemben ők megígérik, hogy komiszárjaikat gyilkolják le és katonáinknak Lenint és Trozskit fogják kiszolgáltatni. Amennyiben ilyen felhívások kerülnek katonáink kezébe, lehetetlen, hogy azok rájuk, különösen a kevésbé értelmes elemekre befolyással ne legyenek . . .

... A hideg és nedves idő beállt; gyakran szükséges, hogy a katonák az erdőben, a szabad ég alatt éjjelezzenek; miután azonban meleg ruhájuk nincs, az elégedetlenség közöttük mindig nagyobb és nagyobb lesz. A katonák mindig arra hivatkoznak, hogy a hadtápkörletben mindenkinek van jó és meleg ruhája . . . Ily körülmények között kitesszük magunkat annak, hogy hősi csapataink utolsó maradványait is elveszítjük.

A hőmérő süllyedésével a viszonyok mindig nehezebb és nehezebbek lettek s ezzel együtt nőtt az elégedetlenség is a hadseregben. Ennek pedig az volt a következménye, hogy mindig több és több ember dobta el magától a fegyvert és adta meg magát a vörösöknek.

Ugyanebben az időben a hadtápkörletben is a legerősebb agitáció folyik a fehérek ellen, akik különben is elvesztették már a nép rokonszenvét. Ezt főleg a csehek magatartásának köszönhetjük, akik nemcsak erőszakkal rekviráltak, de egész falvakat gyűjtöttek fel azon a címen, hogy azok vörös bandákat rejtegetnek magukban. Még

néhány hónappal ezelőtt dicshimnuszokat zengett az orosz nép a csehek hősiességéről s mint felszabadítóját üdvözölte azt. Most a falvak és városok utcáin ilyen és ehhez hasonló plakátok olvashatók: «Üssétek a cseheket!» Az agitáció főfészke Irkutzk, Krasznojarszk és Minusinszk.¹ Minusinszkban 11 ezredből álló hadtestet szervezett meg Ssetikin. Ezzel vonul Krasznojarszk irányába, hogy a vasútvonalat elvágja a fehérek hátában. Sakharov generális. Kolcsák vezérkari főnöke, «Das weisse Sibirien» c. könyvében Ssetikinnek néhány parancsát és felhívását közli, amelyek eredetiben kerültek kezébe. Ezekben a parancsokban és felhívásokban Ssetikin többek közt ezeket írja:

«... Itt az idő leszámolni Oroszország rombadöntőivel, Kolcsákkal és Denikinnel, akik az áruló Kerenszky munkáját folytatják. Mindenkinek fegyvert kell fognia a meggyalázott szent Oroszország és az orosz nép védelmére.

Nikolaj Nikolajevics nagyherceg megérkezett Wladivostokba s átvette az egész hatalmat az orosz nép felett. Egy generális útján parancsot kaptam tőle, hogy az orosz népet Kolcsák ellen vezessem.

Lenin és Troztkij is meghódoltak Nikolaj Nikolajevics nagyhercegnek, aki őket kinevezte minisztereinek.

Fogjon tehát mindenki fegyvert a cárért és a szovjetért.»¹

Omszk, Tomszk, Novo Nikolajewsk eleste után a fehér hadsereg ész nélkül fut Krasznojarszk irányába. A vörösök mindenütt a nyomában. Ez bátorságot önt az eddig

¹ 350 km-re Krasznojarszktól délre, a Jenissei-folyó mellett.

² Generalleutnant K. v. Sakharow: «Das weisse »Sibirien» München 1925.

titokban bujkáló bolsevik agitátorokba. Most már nincs mitől félniök. Nyíltan lépnek fel és nyíltan agitálnak.. Az egész város falragaszokkal van tele. Ilyen és ehhez hasonló felírásokkal:

«Le a rabszolgáinkkal! Éljen a szabad munka!
Le a burzsoákkal! Világ proletárjai egyesüljétek! Szakítsuk fel a börtönök ajtait és ünnepeljük a szabadságot. Mert a szabadság órája ütött. Éljen a világ-szabadság!!*»

*

*

*

Még mielőtt elérte volna a vörös hadsereg Krasznójarszkot, a városban megtörtént a fordulat. Az egész helyőrség vörös lett. A helyőrséghez csatlakoztak a parasztok és a munkások, akik fegyverrel a kézben támadták hátba a visszavonuló fehéreket.

Hogy a városban a pereverot megtörtént, azt a tábor hirdetőoszlopán 1920 január 2-án megjelenő következő hirdetményből tudtuk meg:

«A fehér parancsnokság megszökött. A fogolytábor feletti parancsnokságot egy munkásokból és parasztokból álló bizottság vette át. A városban a parasztok tömegéhez rövidesen 10 ezer felfegyverzett vasúti és gyári munkás csatlakozik, akik a város feletti hatalmat ideiglenesen a kezükbe veszik. Figyelmeztetnek az összes hadifoglyok, hogy a tábor bekerített részét el ne hagyják s magukat mindennemű politikai mozgalomtól távoldartsák.»

Ebben az időben a kelet felé visszavonuló fehér haderő már közel járt Krasznójarszkhhoz. Két oszlopban vonultak vissza. Az egyik oszlop (a 2. hadsereg) a vasútvonaltól északra, a másik oszlop (a 3. hadsereg) attól délre.

A terv az volt, minél hamarabb Krasznnojarszktól elérni, mielőtt még a Minusinszkból előnyomuló Scsetikin 11 ezredével oda megérkeznék.

Január 3-án este, az északi oszlop Minimo vasúti állomást érte el, amely mindössze néhány kilométerre fekszik Krasznnojarszktól. Miután a fehér parancsnokság itt megtudta, hogy a városban a pereverot megtörtént, elhatározta, hogy másnap, január 4-én, a várost megtámadja és rohammal beveszi. Az első támadás a vasúti állomás ellen irányult. Innen visszaverték őket.

A déli oszlop január 5-én érkezett Krasznnojarszkhöz. Miután időközben Scsetikin is megérkezett Minusinszkból, a hadvezetőség a további támadástól elállt és elhatározta, hogy január 6-án Krasznnojarszktól északról megkerülve folytatja további visszavonulását kelet felé.

Igen ám, csak hogy az összes utak, amelyek Krasznnojarszktól északra vezették, a helyi vörös osztagoktól voltak megszállva, amelyek a visszavonuló fehéreket tüzzel fogadták. Ugyanekkor nyugatról is közeledtek a vörös csapatok. Ezek szintén tüzeltek a fehérekre. Erre az a kis rend is, ami még volt az oszlopban, felbomlott s mindenki arra futott, amerre látott. A világ mind a négy tája felé. Közben kivonult Krasznnojarszk város vörös tüzérsége is, s szintén lőtte a visszavonuló fehéreket.

A harc egy része a fogolytábor közelében játszódott le, a tőlünk alig 1500—1800 lépésre lévő magaslatokon. A nagy lövöldözésre az udvarra szaladtunk s az épületek mögé húzóda, szemléltük a fehér csapatok visszavonulását s a fehérek és vörösök élethalálharcát.

A Vojenni Gorodokban alig volt több egy félszázad gyalogságnál. Ez rögtön megszállta a tábor mellett elhúzóda árkot és onnan lőtte a fehéreket.

A fehér hadsereg Krasznnojarszknál teljes vereséget

szenvedett. Elvesztette egész tüzértségét és a traint. Ezenkívül halottakban, sebesültekben és foglyokban 60 ezer embert veszített.

*

*

*

... A harc a sötétség beálltaig tartott. Ekkor az ágyúk elnémultak, a fegyverek ropogása és a géppuskák kattogása megszűnt. Csak a hordágyak körvonalait lehetett még látni — ahogy a sebesülteket szállították hátra — és a hidegtől megdermedt, fáradt vörös osztagokat, amint a fehér foglyok tömegét kísérték be a fogolytáborba.

Este hét óra volt. A tisztí étkezöben ültünk, a közös vacsoránál. Az ajtó nyílt s egy fehér tiszt lépett a terembe. Kard volt az oldalán, — és egy hatalmas pisztoly. Egy pillanat, ott vagyunk körülötte s feszült figyelemmel hallgatjuk minden szavát.

—Ide menekültem, — mondja — enni kérek. Rettenetes az, amin mi keresztülmentünk. Napoleon visszavonulása a mi visszavonulásunkhoz képest. . .

Tovább nem folytathatta. Egy munkásokból álló vörös járőr lépett be az ajtón. Egyenesen a fehértisztnek tart, puskát szegez a mellének s fegyvereit követeli tőle. A Kolcsák-tiszt szó nélkül oldja le kardját és adja át pisztolyát. Körülveszik és kivezetik a teremből, a tábor udvarára, a többi fehérkatoná közé.

Amikor másnap reggel felkeltünk, hemzsegett az egész tábor a sok fogoly Kolcsák-katonától. Csikorgó januári hideg volt. S ez a rengeteg ember mégis napokon keresztül a fogolytábor udvarán, a szabadban éjjelezett. Ez a negyedik forradalom volt, amit megéltem Szibériában, de valamennyi közül ez volt a legrémesebb.

Aki nem látta, az el sem tudja képzelni azt a szomorú képet, amit ezekben a napokban táborunk mutatott.

Az udvaron rengeteg szán, összetört kocsi és megszámlálhatatlan sokasága a gazdátlan, kóbor lovaknak. Kimerülve, agyoncsigázva, az éhség és szomjúságtól agyongyötörve, apatikusan állnak szegények az udvar közepén, vagy támasztják csontos, sovány fejüket valamelyik épület falához. Addig állnak ott, amíg össze nem esnek és ki nem lehelik nyomorult párájukat. Ugyanez a kép a város felé vezető utakon, de magában a városban is. Ott is lóhulla lóhulla mellett fekszik. Sokat már kikezdték vagy félig megettek a kóborló ebek. 25—30 ezer lóhulla feküdt Krasznójarszk és környékén eltakarítatlanul. Eltakarítására, amint a fagy kissé engedett, egész osztagokat rendeltek ki a vörösök. Bennünket is, 1200 magyar, osztrák és birodalmi német fogolytiszte.

A tábor minden részében, ahova csak néz az ember, az épületek között fehér foglyok lézengenek. Tisztek és legénység. Megdermedve, az éhségtől félig eszméletlenül, valóságos rajokban lepik el azoknak az épületeknek a folyosóit, amelyekben mi laktunk. Itt keresnek egy-egy pillanatra oltalmat a kegyetlen hideg ellen. Szobáinkba is bejönnek, hogy *egy* darabka száraz kenyeret kolduljanak. Azok a büszke, gőgös Kolcsák-tisztek, akiktől, még nem is olyan régen, oly sokat kellett szenvednünk, — most kenyeret koldulnak tőlünk!

Amerre csak a szem ellát, mindenütt a rémes pusztulásnak és a rettenetes nyomornak a képe.

Néhány napba került, míg azt a rengeteg Kolcsák-foglyot fedél alá tudták hozni. Egy kis részét a tőlünk nem messze fekvő «Kozák Tábor»-ban helyezték el, de a zöme ott maradt velünk, fogolytáborunkban. Ember ember hátán, — ahogy éppen elfértek. Nem egy épületben ugyan velünk, de közvetlen a szomszédságunkban, a mellettünk fekvő barakokban.

Mi tiltakoztunk ez ellen az elhelyezés ellen. Az egész Kolcsák-hadseregben járvány dühöngött. Amerre csak visszavonultak, a kiütéses tífuszbetegek ezreit és ezreit hagyták vissza a vasútvonal és az utak mentén. Orvosaink is mindent elkövettek, hogy tőlünk távolabb helyezték el őket. De minden hiábavaló volt. Tiltakozásunkat nem vették figyelembe, orvosaink kérelmét pedig nem teljesítették a vörösök. Még csak annyit sem tudtunk elérni, hogy a Kolcsák-foglyoknak megtiltsák, hogy épületeinkbe belépjenek.

Pedig a tífuszbetegek száma napról-napra emelkedett. Ekkor végre megmozdult az orosz parancsnokság is. De már késő volt. Hiába tiltották most már meg a Kolcsák-foglyoknak, hogy épületeinkbe belépjenek, — hiába utasítottak bennünket, hogy botokkal felfegyverzett őrséget állítsunk épületeink bejárói elé, — már késő volt. Táborunkban ekkor már 10 ezer, a városban pedig 25 ezer ember feküdt kiütéses tífusszal betegen. S ez a szám napról-napra emelkedett.¹

Bámulatos volt az, amit ezekben a nehéz napokban orvosaink kifejtettek. Emberfeletti munkát végeztek. Nem volt se nappaluk, se éjjelük. Minden gondolatuk csak az volt, hogy beteg bajtársaikon segítsenek, hogy őket az életnek megmentsék.

Sajnos, munkájukban sem az orosz orvosok, sem pedig az orosz hatóságok nem támogatták őket. Hiába sürgették a nagyobb tisztaságot, hiába kérték a betegek jobb elhelyezését, hiába kérték megfelelőbb élelmezést és orvosságot, — mindig és mindenütt süket fülekre találtak.

¹ Huszár Károly: «Égő Oroszország» c. munkájának 166. oldalán írja, hogy kiütéses tífuszban magában Krasznojarszkban, a polgári lakosságot is beleszámítva, 70,000 ember halt meg.

S azért mégis, amit a maguk erejéből megtehettek, mindent megtettek a betegek érdekében.

Hanem az orosz kórházakban, ott egyenesen leírhatatlanok voltak az állapotok.

Egyik orvosunk, Fábián Béla dr., aki parancsot kapott az oroszoktól, hogy a fogolytáborban elhelyezett egyik orosz kórháznak a vezetését átvegye, — s aki később maga is áldozata lett a kiütéses tífusznak — a következőket beszélte el nekünk:

— Elképzelhetetlenek azok az állapotok, amiket ebben a kórházban találtam. Ágyak és priccsek hiányában, a betegek hering módjára összezsúfolva, szalma és takaró nélkül feküdtek a csikorgó hidegben, a pusztta földön. Az a pizok és bűz, ami ezekben a helyiségekben uralkodott, — leírhatatlan. Gyógyszer egyáltalában nincs. A betegek szítálatlan rozslisztből készült, fekete, sületlen kenyeret kapnak és naponta kétszer egy-egy csajka levest. Káposzta- vagy burgonyalevest. Valóságos élethalálharcot kellett vívnom, amíg annyit el tudtam érní, hogy a hullákat naponta szedjék össze. Mert eddig ez sem történt meg. A legelképzelhetlenebb helyekről — ahova lázas állapotban másztak szét a betegek, — kellett a többnapos hullákat összeszedni.

S aztán hogy történt ezeknek a hulláknak elszállítása! Ezt egy kultúrember elképzelni sem tudja.

Az egyik orosz kórház, amelyben a tífuszos fehérekatonákat ápolták, szemben feküdt azzal az épülettel, amelyben én is laktam. Alig 30—40 lépésre. Itt minden délelőtt tíz és tizenegy óra között egy szán állt meg, szemben a bejáratral. Erre dobálták fel az orosz katonák a teljesen mezítelen hullákat. Mintha csak hasábfákat dobáltak volna. Ezután a szán megindult. Még csak egy ponyvát vagy lepedőt sem dobtak rá. Rettenetes látvány

volt! Az egyiknek a feje lógott le a szánból, a másiknak a lába vagy a karja.

Mintán a föld erősen meg volt fagyva s ásni még nem lehetett, a hullákat egyelőre nem temették el. Bedobálták őket a fogolytábor egyik üres fáskamrájába. Ezután a szán megfordult és élelmet vitt be a kórházba. Ugyanaz a szán. Kenyeret, káposztát és burgonyát, Így volt ez nap-nap után. Talán el sem hiszi, aki nem látta.

Mikor aztán a föld egy kissé engedett, megásták a tömegsírokat. «Mire a járvány kitombolta magát, — írja Stessel Ernő ezredes a «Hadifoglyok élete Szibériában» c. könyvében — májusig mintegy 30 ezer ember lelte sírját a tábor mellett rögtönzött temetőben. Ide hordták a fáskamrából is a többhetes hullákat. Kocsira dobálták őket és elvitték a sírgödör széléig. A kocsi itt megállt, felfordították és belegurították a sírba a hullákat. Egyik kocsi után jött a másik. Addig, amíg az árok meg nem telt. Ha az egyik sír megtelt, meglocsolták egy kevés mésszel, földet hánytak rá és folytatták a következő sírnál. Addig, amíg az is meg nem telt.

Január végén, február elején már közöttünk is mind jobban és jobban pusztított a járvány. Alig volt már olyan szoba, ahova a ruhatetűt be ne cipelték volna a Kolcsákatonák. Már pedig ez volt a kiütéses tífusznak egyetlen terjesztője.

Amikor a tífuszbetegek száma a maximumot elérte, — történt a legnagyobb szerencsétlenség: csaknem teljesen orvos nélkül maradtunk. Talán két orvos kivételével összes orvosaink megbetegedtek.

Egyik orvos fogolytársunk, O .. . Béla dr. ugyanis, pontosan már nem emlékszem, hogy hol, de alighanem valamelyik szakfolyóiratban olvasott a kiütéses tífusz elleni védőoltásokról és a szükséges szórum előállításáról.

Erre 8—10 napos kiütésestífuszos betegek véréből oltóanyagot állított elő. A friss vérből kivonta a vérsavót — szérumot — s azt hevítette, hogy a betegséget előidéző kórokozók virulenciáját megfelelően gyengítse. Ezzel a szérummal próbaoltást végzett, s miután ez sikerült, nagyobb mennyiség előállításához fogott.

Az oltásoknak az volt a célja, hogy egészen gyengelelfolyású kiütéses tífuszbetegséget idézzen elő, ami semmi esetre sem lehet halálos s így megfelelő ellenmérget termeljen a szervezetben a tulajdonképpeni betegség ellen. A szérum előállításánál azonban valami hiba történt, aminek aztán igen gyászos következménye lett.

Összesen beoltottak 72 foglyot — köztük, úgy emlékszem, egy kivételével valamennyi orvost. Ebből a 72-ből 64 igen súlyosan megbetegedett, majd a betegekből 32 meghalt. Meghalt hat orvos is és több orvosnövendék. Ez utóbbiak számára pontosan nem emlékszem. Maga dr. O Béla is áldozata lett a saját maga készítette szérumnak.

Tavaszi felé a járvány mind jobban és jobban gyengült, majd májusra teljesen megszűnt.

Hogy hány társunkat veszítettük el ezekben a szomorú napokban — nem tudom pontosan megmondani. Csak egyet tudok. Hogy sok, nagyon sok jóbarátomat, sok kedves jó pajtásomat hiába kerestem. Elragadta őket körünkből a kegyetlen halál!

HUSZADIK FEJEZET.

Miért örültünk a vörösök győzelmének? — A főparancsnok ígérete. — Annullálják a Kolcsak-pénzt. — Jelentkezés munkára. —

Miért igyekeztünk le a városba? — Felállítjuk a városban a nemezgyárat. — Hogyan folyt a munka Szovjet-Oroszországban.

A vörösök győzelmének mindannyian szívből örültünk, őket mint felszabadítókat üdvözlöttük. Míg a fehérek voltak az uralmon, semmi reményünk sem volt arra, hogy hazakerüljünk. Annál jobban bízunk benne most. Tele voltunk reménységgel és optimizmussal.

Másról sem beszéltünk a táborban, mint a küszöbön álló kicserélésről. Bízunk benne, hogy mihelyt helyreállítják a vasúti forgalmat európai Oroszországgal, mi leszünk az elsők, akiket Szibériából elszállítanak.

1920 január 8-án vonult be a vörös hadsereg főparancsnoka Krasznojarszkba. Táborbizottságunk két tagját másnap kihallgatáson fogadta s biztosította őket, hogy hat hét múlva nem lesz több hadifogoly Krasznojarszkban. Megbízottaink egy kissé kételkedve fogadták ezt a kijelentést s a főparancsnok szavaira azt a szerény megjegyzést tették, hogy éppen hat év óta biztatnak ezzel bennünket az orosz hatóságok. A főparancsnok mosolygott e tamaszkodás felett s szavaikra ekként válaszolt: «Biztosítom Önöket, ha a hatalom hat év óta lenne a szovjet kezében, Önök már régen otthon volnának».

Nagy volt az öröm és boldogság, amikor a két megbízott meghozta a jó hírt a városból. Örömmámorban úszott az egész tábor. Mindenki csomagolt és készülődött. Még a legnagyobb pesszimisták is hittek benne, hogy hamarosan elindulunk. Hiszen maga a főparancsnok mondta.

Azt a nagy boldogságot, ami a táborban uralkodott, csakhamar egy igen kellemetlen hír zavarta meg, amely érzékenyen sújtott mindannyiunkat. A vörösök annullálták a Kolcsák-pénzt.

Január 11-e volt. Szombat este. Néhány jó barátommal vacsora után a «Suvajow»-nak nevezett hadifogolykávéházban ültem. A Kolcsák-foglyokról beszélgettünk. Sokat szenvedtünk tőlük. A fehér tiszték nem egyszer megkínóztak bennünket. S azért mégis sajnáltuk őket. Rettenetes volt az, amit a vörösöktől szenvedniök kellett. Tömegesen tartóztatták le őket és lőtték agyon. Akivel nem végeztek ma, arra holnap került a sor. A börtönbe hurcolták, vagy az internáló táborba s ott várhatta további sorsát.

Ezután a hazaszállításról kezdtünk beszélgetni. Mérlegettük a főparancsnok szavait s azt fontolgattuk, vajjon hat hét alatt helyre tudják-e állítani annyira az elromlott vasúti vonalat, hogy bennünket elszállíthassanak? Ha február végéig nem is, de abban mindannyian megegyeztünk, hogy legkésőbb március közepéig túl leszünk az orosz határon. Sokat szenvedtünk az elmúlt évek alatt. De az a tudat, hogy nemsokára otthon leszünk, — boldoggá tett mindannyiunkat.

Így beszélgettünk, amikor hirtelen egy igen kellemetlen hírről értesültünk. Ott tárgyalták a szomszéd asztalnál s innen jutott el hozzánk. A hír kívülről érkezett, a városból. Éppen most jött vissza egyik társunk a fogolytáborba s azt beszélte, hogy a város tele van falragaszokkal, amelyben a hatóság a lakosság tudomására adja a Kolcsák-pénz annullálását.

Ez a hír futótűzként terjedt el nemcsak a kávéházban, hanem az egész táborban. Késő este volt. A fogolytábor nagy része nyugovóra tért. Mégis a szomorú újságot még

azonap megtudta mindenki. Nagy volt az ijedelem és kétségbeesés. Egyszerre koldusok lettünk ismét mindannyian. Még azok is, akiknek a tárcájuk tele volt pénzzel. Csak Kolcsák-pénzünk volt. Ezért pedig már nem adtak semmit.

Másnap, az ú. n. «gorodoki fekete vasárnap», ahogy Pusu barátunk nevezte el e napot, nagyon szomorú képet mutatott a fogolytábor. Ahova csak nézett az ember, nagy csoportokban összeverődött hadifoglyokat lehetett látni, lógó orral és megnyúlt ábrázatokkal. Arról tanácskoztak, hogy mit csináljanak, mihez kezdjenek?

Mit lehetett mást tenni? Minden holminkat, fehérneműt, ruhát, lábbelit s minden más egyebet, amit csak nélkülözni tudtunk, összeszedtük s becseréltük. Vagy szovjetpénzre, vagy élelemre. Lementünk a városba, ki a bazárra s ott árulgattuk kopott, megviselt holmijainkat. Vagy elálltuk az utakat, amelyen az élelmicikkekkel megpakott parasztszekerek igyekeztek a város felé s ott kínáltuk a parasztnak rongyainkat. Egynéhány tojásért, egy fazék tejért, egy darab kenyérért vagy túróért. Volt két darab osztrák-magyar százkoronásom. Még azért is kaptam valamit. Ezt is becseréltem. Csak a százkoronás aranyamat nem adtam oda. Azt, amit annakidején Erneyi barátom mentett meg Simbirskben. Ezt a hajkefém fedele alatt rejtegettem. Ez volt az utolsó tartalékom. Megfogadtam, hogy ezen semmiféle körülmények között sem adok túl, bármily nagy nyomorba jussak is. Arra az esetre tartogattam, ha komolyan megbetegszem, vagy ha már vonatban ülünk s indulunk haza. Gondoltam, ha minden kötél szakad, legyen valami, amiből a hosszú út alatt élelmezhetem magam.

A Kolcsák-pénz annullálása után csakhamar jött a másik kellemetlenség. A táborparancsnokság elrendelte,

hogy három napon belül mindenki köteles bejelenteni, hogy milyen mesterséghez ért, illetve hogy hol, milyen munkában óhajtja erejét érvényesíteni.

Ez a parancs nagyon kellemetlenül lepett meg mindannyiunkat. Azt következtettük belőle, hogy eszköz ágában sincs az oroszoknak bennünket hazaszállítani. Előbb meg akarnak dolgoztatni bennünket. Ezért a táborbizottság útján kérdést intéztünk a tábor parancsnoksághoz, hogy mi a célja ennek a parancsnak s hogy számíthatunk-e arra, hogy hat hét múlva hazaszállítanak. Itt azt a választ kaptuk, hogy egy kis baj van a vasútvonal helyreállításával. A fehérek jobban megrongálták azt, mintsem a szovjet hatóságok gondolták volna. Ennek helyreállítására néhány hónap kell. Most a kiütéses tifuszbajjárvány is akadályozná az elszállítást. Amire az megszűnik, a vasúti forgalom is helyreáll, s akkor mi leszünk az elsők, akiket szállítanak. Míg azonban a szállítás megindul, az alatt a rövid idő alatt dolgoznunk kell.

Nem tudtam hamarjában, hogy milyen munkára jelentkezzem. Érteni egyikhez sem értettem. Bejelentettem az asztalosmunkát. Ez könnyű és tiszta^ munka. Gondoltam, annyira, amennyire keli, majd csak megtanulom.

Bár az orosz táborparancsnokság azt ígérte, hogy csak rövid ideig kell dolgoznunk, — nem hittem nekik. Tisztában voltam a helyzettel. Láttam, hogy mit akarnak. Tudtam, hogy egyhamar nem szabadulunk ki a karmaik közül. Ez aggodalmamat közöltem barátaimmal is. Nem értettek velem egyet. Még mindig tele voltak optimizmussal. Csak egynéhányan kezdtük sötéten látni a jövőt. Főleg Karkis barátom és én. Ezért Pusu el is nevezett bennünket «kéményseprőknek». Sajnos, most utólag megállapíthatom, hogy még mi sem voltunk eléggé feketén-

látók. Nem vártunk jót. Minden rosszra el voltunk készülve, de annyi rosszra, amit meg kellett érnünk, — még mi sem számítottunk. Azt, amit nekünk át kellett élnünk, amit még át kellett szenvednünk, azt még a legnagyobb pesszimisták sem gondolták volna.

Alig vették át a városban a vörösök az uralmat, kezdtek a táborban a vörösgárdisták szaporodni. Megkezdődött megint az agitáció s kezdtek újból kellemetlenkedni velünk. Napról-napra, mind jobban és jobban megérlelődött bennem a gondolat, hogy csak a táborból szabadulni! Csak minél messzebb az internacionalistáktól! Le szerettem volna menni a városba s ott valami munkát vállalni. Addig, amíg a kicserélés meg nem indul. Dolgozni így is, úgy is kellett volna. Nem akartam megvárni azt, amíg az oroszok rendelnek ki valahova. Félttem, hogy így majd ráfizetek.

Január 22-ike volt. Ekkor érkezett a fogolytáborba Hoffmann Jenő tartalékos huszárhadnagy. Eddig Novo-Nikolajewskben élt, onnan menekült egy fehér osztaggal Wíadiwostok felé, hogy onnan a tengeren szökjék tovább haza. Útközben a vörösök a szállítmányt elcsípték, s miután ő igazolta magát, hogy magyar hadifogoly, behozták a krasznojarszki fogolytáborba. Mint huszártiszt felkereste a táborban levő lovastiszteket, hogy nekik bemutatkozzék.

Így ismertem meg őn is. Mindjárt első este nagyon belemelegedtünk a beszélgetésbe. Elmesélte, hogyan éltek Novo-Nikolajewskben a fehérek alatt, én is elmondtam, miként tengettük életünket Krasznojarszkban az elmúlt hónapokban. Szóba került a nemezgyár is. Elmondtam, hogyan létesítettük, mit dolgoztunk benne, mennyit kerestünk stb.

Ezután kezdtünk a kicserélésről is beszélgetni. Hoff-

mannák is az volt a nézete, ami az enyém. Hogy bizony várhatunk egy ideig, amíg a muszkák Szibériából bennünket elengednek. Azért ő is azon az állásponton volt, hogy nem szabad megvárnunk azt, amíg valami munkára vezényelnek el bennünket, hanem nekünk magunknak kell utána néznünk, hogy valami könnyebb munkát kapjunk a városban.

— Igen, de mit? — kérdeztem tőle.

Hoffmann felugrik, a homlokára csap s így kiált fel:

— Hah! Megvan! Tudod mit kellene csinálni, Kapitány uram? Ketten felállítunk a városban egy nemezgyárat. Ha magadra vállalod az üzem vezetését, v— a többi az én dolgom lesz.

Az ideát kitűnőnek találtam. A vezetést el is vállaltam volna, csak azt nem tudtam elképzelni, hogyan akarja Hoffmann az üzem felállítását nyélbeütni.

Másnap korán reggel újra felkeresett. Megkért, hogy mondjak el neki mindent a legapróbb részletekig, hogy mi minden kellene az üzem felállításához. Mosolyogtam magamban. Gondoltam, var idő, elmondom. Arra, hogy ő, aki csak most jött Novo-Nikolajewskból s a városban idegen — valamit tudjon csinálni, arra egy percig sem gondoltam.

S mégis nyélbeütötte. Nemcsak kitűnően beszélt az orosz nyelvet, de olyan fellépése volt, hogy amit akart, mindent keresztül tudott vinni a muszkáknál, Így tudta megvalósítani a nemezgyár felállítását is.

Másnap délben megint nálam volt. Éppen akkor érkezett vissza a városból, ahol a nemezgyár felállítását illetőleg Petrow mérnökkel tárgyalt. Előadta neki tervünket. A terv végtelenül tetszett s mindjárt megbízást is kaptunk az üzem felállítására. Válasszak ki rögtön 34 munkást, állítsak róluk össze egy névjegyzéket s adjam azt

át neki. A névjegyzékben nyugtázzon minden munkás fejéenként 500—500 rubel előleget. A pénz holnap kezeinkben lesz.

Őszintén szólva, nem hittem neki. Azt hittem, hogy a falhoz akar állítani s csak nagyzol előttem. Ezért nem is készítettem el a névjegyzéket. Mikor azonban ismételtén megsürgette, nem tudtam kitérni előle. A 34 munkást kiválasztottam, 29 tisztet és 5 legényt. Róluk névjegyzéket készítettem s minden munkással nyugtáztattam az 500 rubel előleget. De azt is megmondtam mindegyiknek, ha a pénzt nem kapják meg, ne engem szidjanak.

A pénz az utolsó kopekig másnap a kezeinkben volt. Egyben meghívást is hozott Hoffmann a részemre a rákövetkező nap délután 2 órára a városba. Ő a Peszocsnájaulica 63. szám alatt szobát bérelt magának. Ide fog jönni a jelzett időben Petrow mérnök. Engem is kéret oda. Hogy velem ott megbeszélhesse a nemezgyár felállításának részleteit.

Másnap a mondott időben Hoffmann lakásán voltain. Ugyanitt Petrow is megjelent. Hoffmann bemutatott bennünket egymásnak. Néhány barátságos szót váltottunk, majd rátértünk a tárgyra, a nemezgyár felállítására. Petrow kitűnően beszélt a német nyelvet s így a tárgyalás minden nehézség és fennakadás nélkül folyt.

Az első kérdés mindjárt az volt, hogy hány helyiségre volna szükségem s milyen nagyok legyenek ezek a helyiségek?

Miután a fogolytáborban hónapokon keresztül vezettem a nemezgyárat, úgy erre, mint a rákövetkező kérdésekre pontosan megfeleltem.

Hét helyiséget kértem. Egyet a nyersanyag előzetes megmunkálására, az ú. n. szőrtisztításra, két helyiséget a nemezlapok összeállítására, egyet a kész nemezlapok

gőzölésére és egyet a kigyúrására. Ez összesen öt helyiség lett volna. Ezenkívül kértem egy raktárt a nyersanyag és kész áru őrzésére és egy irodahelyiséget. Egyben az egyes helyiségeknek hozzávetőleges méreteit is megadtam. Ez előterjesztésemet Petrow elfogadta s róla jegyzeteket készített magának. Ezután következett a második kérdés:

— Hány munkással óhajtok dolgozni?

— Harmincnégygyel, — feleltem én — amint azt a benyújtott névjegyzékben már fel is tüntettem.

Hogyan gondolom az üzemet berendezni, és milyen 'nyersanyagokra volna szükségem? — volt a következő kérdés.

Amikor a feleletet erre is megadtam, következett a negyedik és utolsó kérdés.

— Harmincnégy munkással mennyi heti termelésre számítok? És pedig mennyi nemezlapot és mennyi kalapot gondolok naponként előállítani?

Engem ez a kérdés nagyon meglepett, amiért is a legnagyobb csodálkozás hangján kérdeztem: «Kalapot?» E pillanatban^x az asztal alatt erős rúgást éreztem. Hoffmann rúgott meg, aki azonnal át is vette helyettem a szót:

— Számításunk szerint minden munkás naponta öt darab kalapot képes elkészíteni, — mondta ő — ami kitesz naponként 170-et és hetenként 1020 darabot. Ebből valamit leszámítva, 800 darab kalapra hetenként bizonyosan számíthatunk.

En ezt az egész dolgot nem értettem. Úgy látszik, hogy nagyon csodálkozó arcot vághattam hozzá, mert Hoffmann, mialatt erre a kérdésre a feleletet megadta, folyton rugdosott az asztal alatt. Ebből arra következtem, hogy a dolog mögött valami csalafintaság lehet.

Nem akarva Hoffmant kellemetlen helyzetbe hozni, hallgattam és csak a filclapokra vonatkozólag adtam meg a választ, amikor Hoffmann a kalapkalkulációt befejezte.

Petrownak mindez nagyon tetszett. Az egész előterjesztést elfogadta és megígérte, hogy azonnal kerestet az üzem céljaira alkalmas épületet és egy kényelmes lakást számomra és munkásaim számára. Én csak mesterembereket néztek a fogolytáborban a hadifogoly legénység között, kőművest és asztalost, akik az üzemet berendezik.

Ezt megígértem neki. Ezzel azután búcsúzott és távozott.

Talán még be sem csukta egészen az ajtó*, amikor Hoffmantól felvilágosítást kértem a kalapokat illetőleg. Hiszen én erről sohasem beszéltem vele, de embereim sincsenek, akikkel ezt meg tudnám csináltatni.

Hoffmann jóízűen nevetett zavaromon s megnyugtatót. El is felejtette nekem mondani, hogy az egész üzem felállítását egyedül a kalapok miatt engedélyezték. Ezen fordult meg tulajdonképpen az egész dolog. Erre van szükségük a muszkáknak, ezt ő, — Hoffmann — a városban megtudta és ezért tette nekik ezt az ajánlatot. Ha a kalapokat elő nem hozta volna, soha az üzem felállításába bele nem mentek volna.

Engem nagyon kellemetlenül érintett ez a dolog. Meg is mondtam Hoffmannak mindjárt, hogy ha ezt tudom, soha a dologba bele nem mentem volna. De ő csak mosolygott és ennyit válaszolt:

— Kapitány Uram, nem ismered még a muszkákat. Bánni kell tudni velük.

— Csak el el ne bánjanak velünk! — Válaszoltam én. — Vigyázz csak, hogy a kalapok miatt mind a ketten börtönbe ne kerüljünk. Nagy költséggel berendezik az üzemet, fizetik a sok munkást és mi egyetlen egy kalapot

sem tudunk produkálni. Nahát szép komédia lesz ebből. Én ezért a felelősséget nem vállalom.

Hoffmann aggodalmaim hallatára még hangosabban nevetett. Legyek teljesen nyugodt, majd tartja, ha kell, ő a hátát. De erre nem kerül sor. Csak nem szabad azonnal kétségbeesni. Kalap kell nekik. Ám jó! Ha kell, majd csinálunk. Kérünk hozzá olyan nyersanyagokat, amit nem tudnak előteremteni. Akkor azután, ha nincs nyersanyag, nincs kalap sem! Ez az egész bűvészet. Csak nem szabad minden kicsiségen fennakadni.

Nem igen voltam Hoffmannal egy véleményen. Ezt ismételten ki is fejeztem előtte.

Néhány nap múlva a szükséges mesterembereket, a kőműveseket és asztalosokat megfogadtam. Február első hetében alkalmas épületet is talált Hoffmann, amit Petrow közbenjárására a városi lakáshivatal ki is utalt a részünkre, így aztán február 15-én megkezdhattük az üzem felállításának előmunkálatait. Miután azonban lakásunk még nem volt rendben, március 27-ig naponta a táborból jártam le a városba az építkezések ellenőrzésére. Csak március 27-én hurcolkodtunk le a városba. Egyelőre csak harmadmagammal mentem le, hogy legyen valaki, aki az építkezésnél segít nekem, majd néhány hét múlva lehoztam többi társamat is.

Bizony az építkezéssel nagyon lassan haladtunk előre. Minden szeget, minden téglát, amire szükség volt, írásban kellett kérnünk. Hány aláírás kellett ezekre az írásokra s hányféle kellett szaladgálni, amíg valamit kiutaltak! Egyszer ez nem volt, máskor az. Mindig volt valami fennakadás. Hányszor álltunk napokig csak azért, mert akinek a «treboványát» (utalványt) alá kellett volna írnia, — nem írta alá. Egyszerűen csak azért, mert nem volt kedve aznap aláírni.

Végre május 10-én, úgy ahogy, elkészültünk s 11-én megkezdtük a munkát az üzemben. A megnyitásnál Petrow is jelen volt.

A munka nagyon tetszett neki. S ott mindjárt az első napon kijelentette mindannyiunk előtt, hogy ha 2—3 hónapig szorgalmasan dolgozunk és a nemezgyártásra egynéhány orosz munkást betanítunk, ki fogja eszközölni részünkre, hogy Krasznojarszkból Moszkvába vezényeljenek bennünket, onnan pedig hazaengedjenek.

Másnap a Krasznojarszokban megjelent újságokban a következő cikket olvastuk: «A magyar hadifoglyok nagyszabású nemezgyárat állítottak fel a városban. A gyár már a tegnapi napon megkezdte működését és rövid idő múlva az egész város lakosságát el fogja látni a legfinomabb kalapokkal).

Ezen az újságcikken magunk mulattunk a legjobban.

Alig indult meg a munka, máris meg kellett állnunk. Kilyukadt a nagy üstünk, amelyben a kész filclapokat gyúrtuk keményre. Természetesen azonnal megtettem erről a jelentést, — de semmi sem történt. Végre is nekünk — Hoffmannak és nekem — kellett utána szaladnunk, hogy egy másik üstöt kerítsünk elő valahonnan. Éppen négy hétbe került, míg ezt ki tudtuk járni. Addig az egész üzem állt. Jellemző, hogy azok az emberek, akiknek tulajdonképpen ellenőrizniük kellett volna bennünket, éppen azok csinálták mindig a nehézséget, ha valamire szükségünk volt. Így volt ez most az üsttel is. Ezért álltunk négy hétig.

Emlékszem egy másik alkalomra is. Sok minden hiányzott még ahhoz, hogy az üzemet úgy, ahogyan kell, működésbe hozzam.

Felmentem Petrowhoz s megkértem, hogy jöjjön el,

hogy megmutassam neki, mi minden kell még ahhoz, hogy dolgozhassunk.

— Hogyne, hogyne, — válaszolt — holnap dolgom van, de holnapután bizonyosan elmegyek.

Ezután még sok mindenről beszélgettünk. Egy félóra múlva ajánlottam magam és távoztam. Már az ajtóban voltam, amikor így kiáltott utánam:

— Mondja csak, Imre Albertovics,¹ okvetlenül szükséges, hogy én oda menjek?

— Annyira szükséges, — feleltem én — hogy a munka áll, és míg Ön el nem jön, nem dolgozhatunk.

— No, akkor holnap minden bizonnal ott leszek.

Persze nem jött el másnap. Elmúlt egy hét, két hét, elmúlt egy hónap, még mindig nem láttuk. Ha magunk nem segítettünk volna magunkon, egyáltalában nem dolgozhattunk volna. Augusztus 18-áig vezettem én ezt az üzemet, de ez idő alatt a nemezgyárba soha senki el nem jött. Nem törődtek velünk. Felénk sem néztek. Ha nyersanyagot kértünk, kaptunk. Annyit, amennyit kértünk. De hogy ezt a nyersanyagot feldolgoztuk-e, vagy hogy mit csináltunk vele, azt soha senki sem kérdezte. Soha senki sem ellenőrizte, termelünk-e valamit, és ha igen, mennyit és mit. A fizetést, elég pontosan, minden hónapban megkaptuk. Addig sürgettük, amíg ki nem adták. Én a lakáson és ételmezésen kívül 1850 rubelt kaptam havonta, a munkások 1750 rubelt kaptak. Ugyanakkor fél liter tej 500 rubel, egy doboz gyufa 250 rubel volt. A fizetést azt kiadták, de hogy dolgozunk-e vagy sem, s ha nem, miért nem, azzal egyáltalában nem törődtek.

Elképzelhető, hogy hogyan ment ott a munka, amikor

¹ Az orosz keresztnévvel és az atya keresztnévvel szólítja meg azt, akivel bizalmasabb viszonyban van. Miután atyám Béla, így lettem én Oroszországban Imre Albertovics.

május 11-től augusztus 18-ig, tehát több mint három hónap alatt, 34 munkással, 250—260 nemezlapot gyártottunk. Ez volt az összertermelés. A kalapok még csak szóba sem jöttek soha!

Nemcsak a mi üzemünknel volt ez így, Így ment ez mindenütt egész Oroszországban. Bámulatos az az ügyesség, amivel az időt lopták a szovjet-munkások. De hát miért is dolgoznának? Akár csinálnak valamit, akár nem, egyformán nem fizetik őket! Mert azt a pár rubelt csak nem lehetett fizetésnek nevezni, amiért jóformán semmit sem tudunk venni.

Június közepén 10—12 munkásom megszökött. Csupa magyar tiszt. Szerencsét próbáltak. Hátha hazakerülnek. Természetesen én tudtam tervükről. Egy-két napot vártam, amíg egéruat nyernek, és akkor kötelességszerűen bejelentettem Petrow mérnöknek, hogy a munkásokat illetőleg létszám alá kerültem, miután egynéhány megszökött. El voltam rá készülve, hogy ebből nagy kellemtelenségem lesz!

Petrow mosolyogva fogadta jelentésemet s csak annyit jegyzett meg: «Szerencse, hogy nem az egész üzem szökött meg». Ezzel azután napirendre tért a dolog felett!

Július közepén ismét felkerestem a hivatalában. Bejelentettem, hogy a megszökött magyar tisztek helyébe orosz munkásokat fogadtam fel, akiket a nemezgyártásra már be is tanítottunk. Ezzel azután itt az ideje annak, hogy ígéretéhez képest most már Moszkvába való vezénylésünkről beszélgessünk.

— Látja, mérnök úr, — mondtam neki — mindannyian megszökhettünk volna, én is, mert ugyan soha senki bennünket nem ellenőrzött. De én ezt nem tettem meg. Nem tette meg a többi húsz társam sem. Tudja, mérnök úr, miért? Mert megígértem önnek, hogy előbb az orosz

munkásokat betanítjuk. Mi megtartottuk ígéretünket, s most Önön a sor, hogy Ön is beváltsa a szavát!

E szavaim láthatólag kellemetlenül érintették. Bele is pirult, a sarkától a feje búbjáig, amikor az ő gavallérságára hivatkoztam. Tüstént bejött velem az elnökhöz és javasolta Moszkvába való vezénylésünket.

Az elnök barátságosan fogadott. Kijelentette, hogy teljesíti kérésünket, ha módjában áll. Ezután becsengette a titkárját és megkérdezte, hogy hogyan áll a dolog a mi elvezénylésünkkel. Vájjon az ő hatáskörébe tartozik-e ez? A titkár távozott, majd néhány perc múlva egy irattal jött vissza, amelyet előttünk felolvasott. E rendelet értelmében bármely üzemnél dolgozó magyar hadifogolynek a város területéről való elvezénylése tiltva van. Ez egyedül a forradalmi tribunál elnökének a joga. Aki e rendelet ellen vét, azt a tribunál elnöke vonja személyesen felelősségre.

Ezzel azután eldőlt a mi ügyünk is. Megint becsaptak bennünket. Mehettünk vissza az üzembe s húzhattuk tovább az igát.

HUSZONEGYEDIK FEJEZET.

Az acsinszki magyar tisztek letartóztatása és átkísérése Krasznójarszkba. A jekaterinburgi mese. — Konecsni János közlegény. Elszállásolás a padlás bádofödele alatt. — Hogyan tartóztattak le Pusu miatt. — Mit beszélt a két magyar vörösgárdista. Méhes Aladár. — Lekísérnek a cseka halálpincéjébe.

1920 július 3. délelőtt 11 óra volt. Üzemzavar miatt gyárunkban már napok óta állt a munka. Egyéb elfoglaltság hiányában, a nemezgyár előtt, az árnyékban álldogáltunk és a járóelőket szemlélgettük. Ekkor hirtelen a távolban egy csoport embert pillantottunk meg. Vöröskatonák vették körül őket s a cseka irányába, kísérték. Üzemünk

alig néhány száz lépésre feküdt a csekától. S így hasonló látványban igen gyakran volt részünk.

Amint a csoport hozzánk közelebb érkezik, társaink egyike így kiált fel:

— Nézzétek csak urak, nem hadifoglyok azok, akiket a vöröskatonák ott kísérnek? Mintha csukaszürke ruhában volnának.

Jobban szemügyre vesszük a csoportot s látjuk, hogy társunknak tényleg igaza van. Akiket kísérnek, azok osztrák-magyar hadifoglyok. Egy-két társam közelebb húzódik hozzájuk, hogy a csoportot jobban szemügyre vehesse. Sőt az egyik társunk meg is szólítja őket. Megkérdi, hogy kicsodák.

— Magyar tiszték vagyunk a szomszédos Acsinszkból, feleli egyik a csoportból. Majd így folytatja: Igaz, hogy Krasznnojarszkban is letartóztatták a magyar tiszteket?

Tovább nem folytathatta. Az egyik vöröskatona oda ugrott hozzá és a puskatussal úgy hátbavágta, hogy jobbnak látta elhallgatni.

A csekára kísérték őket. Itt a kapu becsapódott mögöttük, s mi néhány napig semmit sem hallottunk róluk.

Az acsinszki tiszték letartóztatásának híre futótűzként terjedt el a városban, ahol kívülünk különféle vállalatoknál még igen sok magyar hadifogoly dolgozott. Letartóztatásuknak legkülönfélébb magyarázatát adták. Beszélték, hogy fellázadtak a vörös uralom ellen, hogy megakarták szervezni Acsinszkbán az ellenforradalmat, hogy megtagadták a munkát és hazaszállításukat követelik stb. Persze, ezek mind csak légből kapott hírek voltak, amelyeknek semmi komolyabb alapjuk sem volt.

Ebben az időben, amint az előbb említettem, a városban éppúgy, mint mi a nemezgyárban, különböző vállalatoknál igen sok hadifogoly dolgozott. De azért a táborban

is maradt még vagy kétszáz. Többnyire öregek és rokkantak. Július 17-én ezek parancsot kaptak, hogy délután négy óráig az irodában jelentkezzenek. Itt majd lajstromozzák s nyomban szállítják őket Jekaterinburgba és onnan haza.

Nagy öröm volt a táborban. Mindenki jelentkezett. Még a városból is jelentkeztek. Aki a jó hírt idejekorán meghallotta, sietett a táborba, nehogy kimaradjon a szállítmányból. Úgy hogy délután négy órakor az iroda előtt nem kétszáz ember állt, hanem sokkal több. Itt a neveiket felírták, vöröskatonákat rendeltek melléjük és lekísérték őket a városba. De nem a vasúti állomásra, hanem a csekához tartozó egyik házba, ahol bezárták őket.

Így kerültek a hazaszállítás helyett a magyar tisztek a börtönbe. Akik a táborban laktak, mind léprementek. Csak egy ember nem ült fel nekik. Pusu. Ő is a táborban lakott ekkor még, de nem jelentkezett, így kerülte el a börtönt. Legalább is egy időre.

Amikor meghallottuk, hogy több, mint kétszáz társunk üzemünk szomszédságában — az egyik házban — el van zárva, elhatároztuk, hogy segítünk rajtuk. Miután más nem volt, kenyeret akartunk nekik beküldeni. Annyi nem volt, hogy mind a kétszáznak küldjünk, de legalább azokon akartunk segíteni, akikhez szorosabb baráti kötelek fűzött bennünket. Kívülünk volt még sok hadifogoly a városban, gondoltuk, a többieknek majd küldenek azok. Kiki a maga barátainak.

A börtönbe természetesen nem engedtek be bennünket. Csak a kapuig lehetett menni. A kenyeret a kapuőrnek kellett átadni s őt kellett megkérni, hogy azt továbbítsa. Igen, csakhogy ki vigye el a kenyeret a kapuig? Senki a tisztek közül nem vállalkozott rá. Mindenki attól tartott, hogy bedugják őt is a többi magyar tiszt közé.

Beszélgetésünket hallotta egyik derék emberünk, Konecsni János közlegény, aki velünk együtt dolgozott a nemezgyárban. Elém lépett és a meghatottságtól könnyes szemekkel így szólt hozzám:

— Kapitány Uram, hallom, hogy arról beszélgetnek, hogy ki vigye be a kenyeret a tiszt uraknak a börtönbe. Hogy az urak nem vihetik be, azt jól tudom. Az okát is tudom. Tessék megengedni, hogy én vigyem be. Nekünk, a legénységnek is, van fölösleges kenyerünk. Éppen tegnap sütöttünk. Tessék megengedni Kapitány Úr, hogy azt is beadhassuk. Eleget segítettek a tiszt urak mi rajtunk, most a mi kötelességünk, rajtuk segíteni.

Ezzel elő is szedett mindjárt két cipót, amit az üzemben dolgozó öt magyar legény: Lénárt Vince, Németh Pál, Lőrinc János, Kummer István és ő szántak a letartóztatott magyar tiszteknek.

A nemezgyárban dolgozó magyar tiszték kenyérével együtt zsákba tette és megindult vele szerencsétlen társaink börtöne felé.

Ennek az egyszerű, de becsületes magyar embernek a ragaszkodása annyira meghatott, hogy nem tudtam szólni. Csak a kezemet nyújtottam neki és melegen megszorítottam az ő tisztességes jobbját.

Konecsni János a kenyérrel elment. De hamar vissza is jött. A kenyeret is visszahozta. A börtön kapujában véletlenül egy magyar vörösgárdista állott s ez nem volt hajlandó a kenyeret továbbítani a «csillagos gazembereknek.»

Erre is csak ezek a hitvány vörösgárdisták voltak képesek. Ha muszka őr állt volna a kapuban, az a kenyeret bizonyosan beengedte volna.

A letartóztatott magyar tiszteket három napig őrizték a városban. A negyedik napon elvitték őket a Jenissei

folyó egyik kis szigetére. Ezen a szigeten néhány épület volt. Ezek az épületek éjjeli pihenőül szolgáltak azoknak a szerencsétlen száműzötteknek, akiket a szibériai vasút építése előtt gyalog hajtottak Szibéria belsejébe. Ide volt internálva az a kevés Kolcsák-tiszt is, akit nem tyurmába zártak, vagy akit eddig még nem lőttek főbe. Ezek elfoglalták az összes épületeket. A magyar tiszték számára nem jutott más hely, csak a padlás. Ide, erre a bádoggal fedett alacsony padlásra zárták be szegény társainkat a július és augusztusi kánikulában. Rettenetes volt az, amit a hőségűl itt szenvedniük kellett. Bokáig érő piszokban és homokban gázoltak a padláson, amely oly alacsony volt, hogy csak meghajolva lehetett benne járni.

Minden reggel kényszermunkára vitték őket. Késő estig a legnehezebb fizikai munkát kellett végezniük. Az öregeknek is. Aki beteg volt, annak egy paraszt orosz felcsernél kellett jelentkeznie. Egyedül csak ő adhatott felmentést a munka alól, annak, akinek ő akart. Akit ő nem fogadott el betegnek, annak dolgoznia kellett. Addig, amíg össze nem esett.

Augusztus végéig voltak társaim e szigeten internálva. Augusztus végén már oly nagy volt az internáltak száma, hogy a szigeten lévő épületekben nem fértek el. Ekkor a Vojenni Gorodokban rendeztek be a számukra kényszermunkatábort. Körülbelül tíz földbarakot kerítettek el drótsövénnyel. Azokat a földbarakokat, ahol még nem régen a hadifogoly legénység lakott. Ide helyezték el őket és innen vitték le nap-nap után a városba kényszermunkára. Ekkor már én sem jártam a városban szabadon. Letartóztattak és börtönbe zártak. A legrémesebb börtönbe. A cseka pincéjébe és onnan a tyurmába.

... Augusztus 14-én, mint minden szombaton, d. u. két óráig dolgoztunk csak az üzemben. Megvártam, amíg egy kissé hűvösebb lett s úgy öt óra felé nagyobb sétát tettem a Jenissei folyó mentén, ahonnan este kilenc órakor tértem vissza. Még egészen világos volt. A szovjet órák a naphoz viszonyítva, éppen három órával voltak előretolva s így tulajdonképpen d. u. hat óra volt még csak.

Amint szobámba lépek, ágyamon egy idegen hátizsákot pillantottam meg. Másodmagammal laktam ebben a szobában. Lovász Bódog hadnagy volt a lakótársam. Tőle tudtam meg, hogy Pusu járt nálunk. Jelenleg a városban van, de visszajön és az éjszakát is nálunk tölti. Azért hagyta itt a hátizsákját is. Pusu volt az egyedüli fogolytiszta, aki még a táborban bujkált. Mint már említettem, őt nem tartóztatták le, mikor a magyar tiszteket lefogták. Nem dűlt be a jekaterinburgi mesének és egyszerűen nem ment el az iroda elé, ahol a magyar tiszteket összeírták.

Éjjel tizenegy óra volt, amikor a városból visszaérkezett. Még egy darabig elbeszélgettünk, azután aludni térünk. A mellettünk levő szobában volt egy üres prics, oda készítettünk neki ágyat.

Másnap reggel a szovjetidő szerint félhétkor — valóssággal tehát félnégykor — udvarra nyíló ajtónkon valaki erélyesen zörgetett. Azt hittem, hogy Pusu van már fenn és be akar jönni szobánkba. Kiugrottam ágyamból és az előszobába siettem, hogy ajtót nyissak neki.

E pillanatban az előbbinél is erélyesebb zörgés volt hallható. Ki az? — kérdem. — Te vagy az Pusu? Kérdésemre egy ismeretlen hang válaszol oroszul. Erélyesen követelte, hogy ajtót nyissak neki, mert obüsköt (házkutatót) akar tartani.

Annyi időm sem volt, hogy megijedjek. Rögtön ajtót nyitottam s előszobánkba három állig felfegyverzett orosz

katona lépett. Az előszobából a szobába jöttek s az igazolványainkat követelték. Lovász igazolványát és az enyémet.

A kért igazolványokat átadtuk. De csak azokat az igazolványokat, amelyeket a nemezgyárra felügyelő Petrow mérnök állított ki a részünkre. Volt még egy igazolványunk. A regisztrálólap, amelyen rajta állt az is, hogy magyar tisztek vagyunk s meg volt jelölve rajta a rendfokozat is. Ezt nem kérték, tehát be sem mutattak. Az egyik katona átvette tőlünk a két igazolványt, azt megnézte és nekünk visszaadta. Azután megkérdezte, hogy kik laknak még a házban. Azt feleltem, hogy ugyanolyan szovjetmunkások, mint mi. Megkérdezte, hogy van-e mindenkinek igazolványa. Én igennel feleltem, amire ő köszönt s mind a három katona eltávozott.

Ilyen könnyen talán még egy obüsköt sem úsztunk meg Oroszországban. Csak Pusu volt megijedve, amikor hallotta, hogy kik jártak nálunk. Ő volt a házban ugyanis az egyedüli, akinek nem volt a városban való lakhatásra igazolványa.

Nemsokára azután, hogy a katonák eltávoztak, összes társaim, akik a házban laktak, szobámba jöttek, hogy részletesen megtudják tőlem a történeteket. Pusu is bejött. Éppen vele beszélgettem, amikor Kummer István, az én jó öreg tisztiszolgám, akit mint munkást a nemezgyárba magammal hoztam, azzal a hírrel rohant be a szobába, hogy az obüsk alkalmával nagyon sok asszonyt és gyereket szedtek össze a muszkák és azokat éppen most kísérik a mellettünk fekvő vöröslaktanyába.

Egy pillanatra kinéztem az utcára, hogy lássam, mi van ott. Az egész utca tele volt vöröskatonákkal. Minden sarokon állt két-három. A járókelőket megállították s mindenkit igazoltattak. Néhány pillanat múlva visszajöttem ismét

a szobába. Pusu továbbra is az utcán maradt és a katonákkal beszélgetett. Az ő szokott modorában. Humoros történeteket adott elő nekik, ami fölött a katonák jóízűen nevettek. Mindig többen és többen gyülekeztek köréje. A járókelők is megálltak és áhítattal hallgatták elbeszéléseit.

Már délfelé járt az idő, Pusu vörösnadrágban és vörösapkában még mindig az utca közepén állt és szórakoztatta a katonákat. Engem kezdett a dolog bosszantani. Kimentem az utcára a ház elé, hogy Pusut behívjam a szobába.

E pillanatban egy magastermetű fiatalember haladt el mellettünk. Polgári ruhát viselt. A fején lapos orosz sapka volt, azon egy vörös kokárda. Az oldalán pisztoly lógott. Elmegy mellettünk, amint a piros nadrágot és a piros sapkát megpillantja, visszafordul, odalép hozzánk, elsősorban Pusuhoz és elkéri az igazolványát. Pusunak csak egy igazolványa volt. A regisztráló lapja. Mielőtt ezt átadta volna neki, felszólítja az idegent, hogy igazolja magát, hogy kicsoda és mily alapon kéri az okmányait.

Erre az idegen gúnyos mosollyal a zsebébe nyúl, felmutatja az igazolványát, amellyel igazolja, hogy ő Nagy János elvtárs, az omszki titkosrendőrség tagja, aki a mai obüskhöz rendeltetett ki Omszkból Krasznnojarszkba.

Nem maradt más hátra, erre Pusunak át kellett adnia az igazolványát. A regisztráló lapot. Amikor Nagy elvtárs megtudta, hogy akivel ő szemben áll, az százados, nyomban letartóztatta. Ugyanekkor letartóztatott engem is és Rajháty László tart. hadnagyot, aki szomszédságunkban lakott és vesztére jött lakásunk elé, hogy Pusut meghallgassa.

Ezután Nagy elvtárs a kapában ácsorgó Lénárt mesztet a szomszédos laktanyába küldte, hogy két magyar vörösgárdistát hívjon elő. Amikor a két magyar megérke-

zett, bekísértek bennünket a laktanyába. Nagy elvtárs ment elől, a két vörösgárdista pedig hátul vigyázott ránk, hogy meg ne szökjünk.

Pusu nem tudott oly gyorsan lépni, mint ahogy Nagy elvtárs elől szaladt. Oda is szólt neki, hogy ne siessen, mert ő nem tud rohanni. Nagy elvtárs erre hátrafordult s gúnyosan így felelt Pusunak:

— Na, vitéz kapitány úr! Most mutassa meg, hogy micsoda fenegyerek. Valamikor, még nem is olyan régen, nagy legény volt. Most mutassa meg, hogy mit tud. Persze az imperialista vörös sapka most is ott van a fején! Majd megtanítom én becsületre!

Pusu ezekre a szavakra elkezdett lármázni, kikérte magának azt a hangot, amit vele szemben Nagy elvtárs használt s figyelmeztette őt, ha nem fog vele udvariasan bánni, azonnal táviratozni fog Leninnek, akivel együtt járt a zürichi egyetemen.

Nagy elvtársnak — úgy látszik — nem nagyon imponált ez az előkelő összeköttetés, mert épp oly gúnyosan, mint az előbb, csak annyit felelt rá: Táviratozzon, akinek tetszik.

Ezalatt megérkeztünk a laktanyába, a főőrség elé. Nagy néhány pillanatra eltűnt, de csakhamar újra visszajött. Kezében egy írást tartott, azt átadta az egyik vörösgárdistának, akinek megparancsolta, hogy hármunkat, Pusut, Rajhátyt és engem kísérjen át a csekához.

Mi a két vörösgárdistával megindultunk a cseka felé. Nagy elvtárs pedig visszament a lakásunkra, hogy a többi tisztet is igazoltassa. Brandstetter Ferenc százados és Szemere Zoltán főhadnagy éppen abban a pillanatban érkeztek haza. Egyenesen Nagynak a karjaiba rohantak. Mind a kettő tényleges tiszt volt. Ezért mindkettőjüket letartóztatta s személyesen kísérte át őket a csekához.

Bennünket hármunkat, Pusut, Rajhátyt és engem a csekából az egyik szomszédos házba utasítottak. Itt igazoltatták a cseka emberei azokat, akiket az obüsk alkalmával a vöröskatonák letartóztattak. A kapuban a cseka egyik főembere állt. A vörösgárdisták ennek adtak át bennünket regisztráló lapjainkkal és a tőlünk, Rajhátytól és tőlem, időközben elszedett munkásigazolványokkal együtt.

Hármunk közül Rajháty beszélte legjobban az orosz nyelvet. Csaknem tökéletesen bírta azt. Mindjárt ott a kapuban, amikor a vörösgárdisták átadtak bennünket, megkérdezte a cseka emberét, hogy tulajdonképpen mit akarnak tőlünk s miért tartóztatnak le bennünket, mikor mind a hárman szovjetmunkások vagyunk s erről ott vannak az igazolványaink is. Persze azt, hogy tiszték vagyunk, Rajháty bölcsen elhallgatta.

A cseka embere egy pillantást vetett a kezében tartott igazolványokra. Miután azokat rendben találta, az igazolványokat visszaadta s bennünket szabadon engedett.

Mintha puskából lőttek volna ki bennünket, úgy siettünk hazafelé. Nehogy visszahívjanak. Nem tehattünk 25—30 lépést, amikor hátunk megett kiabálást hallottunk. «Stoj»-t kiáltott valaki. «Állj»-t. Első pillanatban úgy tettünk, mintha nem hallottuk volna. Siettünk tovább hazafelé. Mikor azonban ismételen erélyesen ráncszóltak, hátrafordultunk. Intettek, hogy jöjjünk vissza.

Időközben ugyanis a két vörösgárdista a cseka emberének megmondta, hogy mi magyar tiszték vagyunk. Ezért aztán bennünket is betessékeltek a házba.

Ebben a házban rettenetes piszok volt. Az udvar embeerekkel, asszonyokkal és gyermekekkel volt tele. Ide hozták be a vöröskatonák azokat, akiket az obüsk alkalmával letartóztattak. Az egyik szobában egy bizottság működött. Ez elé kellett mindenkinek járulnia. Aki ez előtt igazolta

magát, az egy, a cseka pecsétjével ellátott cédulát kapott, amellyel a kapun kiengedték.

Igazolványaink nálunk voltak. Még a kapuban visszaadták. Azokat magasra tartva, utat törtünk magunknak s a tömegben keresztül igyekeztünk be a bizottsághoz, hogy előtte magunkat — azt, hogy t. i. munkások vagyunk — igazoljuk.

A nagy tolongásban csak Rajháty jutott be a bizottsághoz. Ő meg is kapta a pecsétes cédulát. Ezzel a kapu felé tartott. Én mindenütt a nyomában. A kapuban a cseka emberének a cédulát átadta, amire az mindkettőnket szabadon engedett.

Ahogy a lábunk bírta, úgy siettünk haza. A legtekervényesebb utakon, nehogy útközben Nagy elvtárssal találkozzunk. Szerencsésen meg is érkeztünk a lakásunkra. Itt hallottuk, hogy Nagy elvtárs Brandstettert és Szemerét is letartóztatta s személyesen kísérte be őket a csekára.

Délután négykor Pusu is itthon volt. Ő is kivágta magát. De nem sokáig maradt nálunk. Csak a hátizsákját vette magához és sietett vissza a táborba, a lakására.

Sajnos, a szabadságot nem sokáig élveztem. Három nap múlva újra letartóztattak. Úgy látszik, az internacionalisták megtudták, hogy kiszabadultam a börtönből s azért újból eljöttek értem, hogy ismét letartóztassanak. Örültek, hogy egyszer horogra kerültem. Volt rá gondjuk, hogy egyhamar ki ne szabaduljak a karmaik közül.

Augusztus 18. volt. Éjjel tizenkét óra. A napi idő szerint még csak este kilenc. Épp a konyhában foglalatostkodtam. Megtakarított kenyereket szárítottam. Amint az oroszok nevezik, «szuhari»-t készítettem magamnak belőle, hogy legyen majd mit enni a hazautazáskor. Mert még mindig élt bennünk a remény. Bízunk benne, hogy előbbutóbb mégis csak hazaszállítanak bennünket.

Egyszer csak rohan ki szobatársam, Lovász Bódog a konyhába. Feldúlt arccal, alig tud beszélni az izgalomtól. Tudomásomra adja, hogy két internacionalista keres a szobában.

Azonnal tisztában voltam a helyzettel. Tudtam, hogy eljöttek értem, hogy letartóztassanak.

Bármennyire fel voltam is izgatva, összeszedtem az idegeimet, nyugalmat parancsoltam magamra s a szobába léptem. Két felfegyverzett, vöröskokárdás tartalékos zászlóst találtam ott. Méhes Aladárt és Szántót. Mindkettőt csak látásból ismertem.

Amint a szobába lépek, Méhes e szavakkal fogad:

— Nemde, Ön Grób, «volt» huszárszázados?

— Nem, — feleltem én, — én Grób huszárszázados vagyok.

Méhes erre egy nagyot nyelt, majd így folytatja:

— Laknak-e még ebben a házban tényleges tiszték s kik azok?

Mit felelhettem volna erre? Megmondtam az igazat. Megmondtam, hogy csak Lovász Bódog hadnagy tényleges. De miután csak a mozgósításkor került ki a hadapródiskolából, oly fiatal, hogy őt nem lehet ténylegesnek tekinteni. (Ezt azért mondtam, nehogy véletlenül őt is letartóztassák.) Kívülünk még két tényleges tiszt lakik itt. Brandstetter százados és Szemere Zoltán főhadnagy. Augusztus 15. óta azonban mindkettő le van tartóztatva.

E szavaimra Méhes Szántóhoz fordul s ezt mondja neki: Brandstetter és Szemere állítólag le vannak már tartóztatva.

Engem borzasztóan bosszantott az, hogy Méhes kételkedni mert abban, amit én mondtam. Ezért feléje fordultam s erélyesen ezt válaszoltam neki:

— Nem állítólag vannak letartóztatva, hanem le van-

nak tartóztatva. Ha én valamit mondok, abban ne tessék kérem kételkedni.

Méhes erre gúnyosan csak ennyit mondott:

— S Ön szintén le van tartóztatva. Készüljön.

Megkérdeztem letartóztatásom okát, de erre nem volt hajlandó válaszolni. Durván, ismételten rámszólt, hogy készüljek.

Elővettem a hátizsákomat és csomagolni kezdtem. Három rendbeli fehérneműm volt egész készletem. Egy a podgyászládámban feküdt, egy rajtam volt és egy száradt az előszobában. Éppen aznapi mostam ki. Miután még nedves volt, azt ott hagytam s csak azt csomagoltam be, ami a ládámban feküdt. Ezenkívül beraktam a hátizsákomba egy törülközőt, kefét, teásédényt és egy lábast, meg egy kanalat az étkezéshez. Ez volt egész podgyászsom. Amikor a csomagolással készen voltam, bundámat magamra dobtam, a hónom alá csaptam a takarót, Lovásztól elbúcsúztam és megindultam. Mielőtt a szobát elhagytuk volna, Méhes Lovászhoz fordult s így szólt hozzá:

— Önt pedig figyelmeztetem, hogy meg ne szökjék, mert főbelövetem. Ugyanezt mondja meg minden ténylegesnek, akivel a városban találkozik. Minden ténylegest agyonlövetek, aki megszökik.

Amikor a kapun kiléptünk, meg nem állhattam, hogy oda ne szóljak neki:

— Mégis csak hallatlan, hogy nemrégén a csehektől kellett szenvednünk s most a saját társaink nehezítik meg sorsunkat.

Méhes csak ennyit felelt rá:

— A csehek.....az önök szövetségesei?

Többet nem beszéltünk. Sem ők, sem én. Közben odaérkeztünk a vöröslaktanyához, amelyben az internacionalisták tanyáztak. Méhes megzörgette az ajtót. Ez kinyílt

s engem bekísértek a laktanyába, a vörösgárdisták irodahelyiségébe.

Ebben a szobában két vörösgárdista magyar paraszt várt reám. Mindkettőnél feltűzött szuronyú puská volt. Méhes és Szántó ezeknek átadtak engem s parancsot adtak nekik, hogy addig őrizzenek, amíg Méhes értem nem jön. Senki másnak ki ne adjanak. Csak a csekának. Úgy vigyázzanak reám, mint a szemük világára. Ha pedig szökni akarnék, lőjjenek agyon.

Ezután Méhes és Szántó eltávoztak. Néhány pillanat múlva azonban újra visszajöttek és felszólítottak, mondjam meg nekik, hogy a tényleges tiszték közül kik laknak a városban és hol van a lakásuk?

Erre aztán igazán nem akartam felelni nekik, amiért is e szavakkal fordultam Méhes felé:

— Önöknek, mint volt tiszteteknek, tudniok kellene, hogy erre a kérdésre én nem válaszolhatok.

Amire Szántó gúnyosan csak ennyit jegyzett meg:

— Persze, nem engedi a tiszti becsület?!

Ezután végleg eltávoztak. Egyedül maradtam a két magyarral. Halotti csend volt a szobában. Ők nem beszéltek, én is hallgattam. Leterítettem a földre a bundámat és lehevertem rá. Lehetett éjfél után félkettő.

A csendet végre is az egyik magyar katona törte meg:

— Mondja csak elvtárs — fordult hozzám — az elvtársak, akik Önt idehozták, azt mondták nekünk, hogy Ön százados. Igaz ez?

— Igaz, feleltem röviden.

— Miért van Ön letartóztatva?

— Ezt magam is szeretném tudni, válaszoltam én.

Erre azután a másik is megszólalt:

— Hát már én csak azt mondom az elvtársnak, hogy a legnagyobb gazember az volt, aki ezt a puskát kitalálta.

Hát nem szenvedtünk eleget a muszkától? Most egymást ütjük? Mégis csak szégyen, hogy magyar bántja a magyart! Én hallgattam. Amikor látta, hogy nem felelek, így folytatta:

— Látja elvtárs, elbolondítottak bennünket. Ugyanazok bolondították el, akik magát is letartóztatták. Már évek óta várjuk a hazaszállítást s most elhitették velünk, hogy addig haza nem kerülhetünk, amíg fegyverrel ki nem kényszerítjük magunknak a hazajutást. Elhitették velünk, hogy a kormány nem enged bennünket haza, mert attól fél, hogy felvilágosítjuk az otthoniakat. Mi hittünk nekik, fegyvert fogtunk és beálltunk közibük. Most látjuk csak, hogy mennyire becsaptak bennünket. Nem haza visznek, hanem a muszkafrontra. S most mi lesz? Eddig megúsztuk valahogy s most majd elpusztulhatunk a muszkáért. Ha ezt tudjuk, soha fegyvert nem fogtunk volna.

— Bizony elbolondítottak, vette át a szót a másik. Rútul becsaptak bennünket ezek a gazemberek. S most mehetünk harcolni és meghalni a muszkák helyett. Itt fogunk mi mindannyian elpusztulni s soha az életben meg nem látjuk azokat, akik után annyira vágyódunk. Bizony, mondom én magának elvtárs, az volt a legnagyobb gazember, aki a puskát kitalálta! Bár engedné az Isten megérni azt, hogy eldobhatnám..... De hová is való maga elvtárs?

Megmondtam, hogy hová való vagyok, amire ő így folytatta:

— Látja, én is a Bácskában lakom. Bár kereket oldhatnánk mind a ketten. De szívesen kísérném el a háza kapujáig, ott aztán eldobnám a puskát s mennék én is haza. De fogadja el tőlem ezt a darab kenyeret. Tudom, hogy éhes.

A kenyeret elfogadtam, megköszöntem és tovább hall-

gattam. Világért sem válaszoltam volna egyetlenegy megjegyzésükre sem. Hosszú orosz fogságom alatt megtanultam, hogy az ember sohasem lehet eléggé óvatos Oroszországban.

Amint hajnalodni kezdett, megkértem az egyik «elvtársat», hogy menne el a szomszédba, a lakásomra. Ott szárad az előszobában egy rendbeli fehérneműm, hozná el azt. Tegnap óta bizonyára megszáradt már.

Egy negyedóra múlva ott volt a fehérnemű. Lovász kiadta, sőt még egy darab kenyeret is küldött. Teát is kaptam egy öreg osztrák századostól, aki az internacionalista laktanyában teljesített szolgálatot. Szegény öreget lóápolónak rendelték be oda. Ő gondozta és nyergelte a vörösgárdisták parancsnokának a lovait.

Másnap, augusztus 19-én, valami szovjetünnep volt. Az internacionalista vezetők az irodába gyülekeztek, abba a helyiségbe, ahol engem is őriztek. S nekem óráig kellett hallgatnom azt, amint ők egymással izetlenkedtek. Közben egyik-másik gúnyosan végigmért s megjegyzéseket tett reám.

Déli tizenkét órakor ebédet hoztak az irodába. De csak a két vörösgárdistának, aki engem őrzött. Egy-egy csajka levest kaptak, benne egy darabka marhahússal. Rólam senki sem gondoskodott. Amikor a két magyar paraszt látta, hogy rólam megfeledkeztek, mind a kettő hozzám lépett, elkérték az evőedényemet és megosztották velem szerény ebédüket.

Egy órakor délután érkezett meg Méhes Aladár a vörösgárdisták irodájába. Orosz katonaruha volt rajta, pisztoly az oldalán s az ötágú szovjetszög a mellén. Leült az íróasztal mellé, tollat és papirost vett elő s írt. Néhány pere múlva az írást befejezte. Ekkor felállt. Hozzám fordult és így szólt:

— Tessék felkészülni.

Felkészültem. Magamra dobtam a hátizsákomat, amelybe összes holmim csomagolva volt, vettem a köpenyt s a takarómat s vártam. Néhány perc múlva megindultunk. Én elől mentem, ő közvetlenül mögöttem. Szentül meg voltam győződve róla, hogy az internálótáborba megyünk, a Vojenni Gorodokba. Ebben az időben közölték ugyanis az orosz lapok, hogy augusztus 10-én Trozskij tiltakozó jegyzékkel fordult a magyar kormányhoz a kommunisták bebörtönözése miatt és elrendelte, hogy az Oroszországban élő fogoly magyar tisztek közül ezer tisztet válasszanak ki, ezeket zárják internáló táborokba és ugyanolyan elbánásban részesítsék, mint aminő bánásmódban részesülnek a kommunisták Magyarországon. Ezért zárták be azokat a magyar tiszteket is, akikről az előbbi fejezetben megemlékeztem.

Mint tényleges huszárszázados, nemcsak bizonyosra vettem, de természetesnek is találtam, hogy az ezer tús között én is ott leszek. Azt hittem, hogy azért tartóztattak le s így nem vihetnek máshová, mint az internálótáborba. Nagy volt tehát- meglepetésem, amikor a cseka előtt elhaladva, Méhes ott hirtelen megállt, odaszólt valamit az ajtóban álló őrnök, ez ajtót nyitott előttünk s Méhes betessékelt engem a cseka felvételi irodájába, a «prijom arrestovanih»-ba.

A «prijom arrestovanih» piszkos, telefüstölt igazi szovjetszoba. A vakolat köröskörül leverve, a falak össze-vissza repedezve, tele ezer meg ezer agyonnyomott véres poloskával. Az egész bútorzat egy rozoga, kopott íróasztal, egy-két pad, néhány szék és két kép: Leninnek és Trozskijnak a képe. Az íróasztal mellett a cseka egyik napos szolgálatot teljesítő hivatalnok ül, a «dezsurni». Körülötte vöröskatonák ácsorognak, mahorkát szíva és újságot olvasva.

Közben apró magocskákat — «szemicskit» — ropogtatnak és nagyokat köpködnek a padlóra.

Ebbe a szobába vezetett be engem Méhes Aladár. Egyenesen a «dezsurni»-nak tartott, kezét nyújtott neki és azt, mint régi ismerősét üdvözölte. Ezután föléje hajolt, halkan hogy én ne halljam, néhány szót suttogott a fülébe s átadta neki az írást, azt az írást, amit az imént írt a vörösgárdisták laktanyájában. A dezsurni bólintott, elvette az írást és azt hosszasan nézegette. Forgatta jobbra, forgatta balra, végre is visszaadta Méhesnek azzal, hogy nem érti. Méhes erre félrehívja s egy-két pillanatig magyaráz neki valamit. A dezsurni ismét íróasztalhoz ül, egy darabka papirost vesz elő és ír. Amikor az írással elkészül, a sok ácsorgó katona közül egyet magához int, ennek átnyújtja az írást és parancsot ad neki, hogy engem a «podval»-ba kísérjen, a pincébe. Az őrfelkapja fegyverét, a szemem láttára tölt, majd szuronyos puskáját nekem szegezve, durván rám kiált: «idi».

Az irodából egy sötét, dobos folyosóra jutottunk. A folyosóajtóban két szuronyos őrfel állt. Ezek feltartóztattak bennünket és a jelszót követelték. Kísérőm a jelszót megmondta és bemutatja a dezsurni írásbeli parancsát, amellyel engem a pincébe kell kísérnie.

Az ajtó erre megnyílik s mi azon át egy tágas, de piszkos udvarra jutottunk. Innen egy melléképülethez mentünk, annak pincelejárójához. A pinceajtót fegyveres katonák őrizték. Amikor bennünket megpillantottak, az egyik katona «karaul nacsalnik»-ot kiáltott. «Őrparancsnok»-ot. Az őrparancsnok előlép, átveszi kísérőmtől az írást s engem. Ezután zsebéből egy könyvecskét húz elő. Azt felnyitja és abba bejegyzí a nevemet. Amikor ezzel kész, kitarja a pinceajtót és betuszkol a pincébe.

Hirtelen nehéz, kellemetlen, dohos szag ütötte meg az

orromat. Az első pillanatban semmit sem láttam. Teljes sötétség volt a pincében. Egy kis villanykörte égett ugyan benne, de oly gyenge és halvány fényel, hogy mellette semmit nem láttam. Egy-két perc telt el így, míg szemem a sötétséget megszokta és én lassan kezdtem az alakok körvonalait kivenni.

Egy ideig tehát ott álltam a pinceajtóban és vártam. Ekkor hirtelen ismerős hangokat hallottam. «Szervusz édes jó barátom, hát Te is ide kerültél közénk?»

A hangokat rögtön megismertem. Két társam volt. Brandstetter százados és Szemere főhadnagy, akiket a razzia alkalmával augusztus 15-én velem együtt letartóztattak. Ők nem tudtak megszökni akkor, amikor én megszöktem.

Egy pillanat s mindkettő ott termett mellettem. Elvették tőlem a podgyászt, a kezemet szorongatták s így szóltak hozzám:

— Szomorú, nagyon szomorú helyzet. De talán mégsem reménytelen. Majd csak megsegít bennünket az Isten s kiszabadulunk innen is valahogy. — Majd így folytatták:

— Te éppen a százkettedik vagy ebben a pincében. Úgy fekszünk, mint a heringek. De sebj. Jöjj csak oda mellénk a pricsre, majd szorítunk helyet a Te számodra is.

HUSZONKETTEDIK FEJEZET.

A cseka halálpincéje. — Első és utolsó kihallgatásom. — Tömegmészárlás a pincében. — Hogy éltünk a csekán. — Az egyetlen női fogoly. — A halálpincéből a tyurmába. — Mi is az a cseka? — A cseka áldozatai.

Amikor bekerültem abba az átkozott pincébe, az első benyomásom az volt, hogy a pokolban vagyok. Vagy még ennél is rosszabb helyen. Attól a bűzös, dögletes levegő-

től, ami a pincét betöltötte, azt hittem, hogy elájulok. Elkezdtem szédülni, forgott velem a világ, rosszullet fogott el s fuldokoltam. Önkéntelenül is vissza akartam rohanni oda, ahonnan jöttem, ki a szabadba, az udvarra. De már nem lehetett. Az ajtó mögöttem becsapódott s én a cseka halálpincéjéből nem tudtam többé kijönni.

Amennyire a szűk hely megengedte, aki csak tudott, leugrált a pricséről s szaladt felém. Alig tudott két társam, Brandstetter százados és Szemere főhadnagy ezen a sok emberen keresztül magának hozzám utat törni. Ez a sok idegen ember ezer meg ezer kérdéssel ostromolt. Mind újságot várt tőlem. Valami kellemes, jó hírt, amitől a szabadulását remélte. De én nagyon hamar leráztam őket nyakamról. Kijelentettem, hogy én «külföldi» vagyok, «inostranci», hadifogoly tiszt, senkivel nem érintkezem, orosz újságot nem olvasok s így senkinek semmi újat sem tudok mondani.

Ezután két társam egy rozoga létrán felkalauzolt az emeletre. Az első pricsor tetejére felrakott második pricsorra. Itt lerakták a podgyászomat és helyet csináltak a számomra.

Az egész pince alig volt 10—12 méter hosszú s talán 4½—5 méter széles. A falak mellett deszkapricsek álltak, amint az orosz nevezi, «nari»-k. Két sor egymásnak a tetején. Ezekon feküdtek egész nap a fegyencek. Persze minden szalmazsák és takaró nélkül. Szerencse, hogy a köpenyem velem volt. Ezt magam alá raktam. Takaróm is volt. Elvittem magammal, amikor letartóztattak, Így azután nem feküdtem minden nélkül a pusztá deszkán, mint oly sokan mások.

A pince nemcsak szűk, de sötét is volt. Egész nap világy égett benne. Vasárnaponként a villanytelepen délután öt óráig üzemszünet volt. Ez alatt az idő alatt nem

volt áram s mi koromsötétben ültünk. Még csak egy szál gyertyát vagy egy petróleummécsest sem adtak. Ez a vaksötétség még kellemetlenebbé, még elviselhetlenebbé tette számunkra az ottlétet.

A levegőről nem is beszélek. Az egyenesen dögletes volt. Minden ablak légmentesen volt elzárva és sehol az egész pincén egy lyuk vagy egy szellőztető készülék sem volt.

Mindössze egy órát ülhettem ebben a pokolban, amikor a pince ajtaja kinyílt, megjelent az őrpárancsnok s harsány hangon kiáltotta be a pincébe:

- Tovarisz Grób, na dopros.
- Grób elvtárs, kihallgatáshoz.

Leugrottam a pricsről s az ajtón keresztül kiléptem a pincéből. Itt egy katona átvett, szuronyos puskáját reám szegezte s ugyanazon az úton, amelyen előbb a pincébe jutottam, visszakísért az irodába. Ugyanabba az irodába, ahol Méhes átadott, a «prijom arrestovanih»-ba.

Az íróasztal mellett most egy fiatal, alig 15—16 évesnek látszó, orosz suhanc ült. Az ő ez elé vezetett. A fiú megkérdezte, hogy hívnak. Én a nevemet megmondtam s ő azt egyelőre fekvő vaskos, nagy könyvbe beírta.

Ezután a többi kérdések következtek. Hány éves vagyok? Mikor és hol születtem? Mi a foglalkozásom? Melyik párthoz tartozom?

Erre az utolsó kérdésre kijelentettem, hogy egyik párthoz sem tartozom. Amíg egyenruhát viselek, addig aktív tiszt vagyok s mint ilyen, nem politizálok.

Ez a tacsó nem értett meg engem s ezt a kijelentésemet nem akarta jegyzőkönyvbe venni. Én azonban ragaszkodtam hozzá, hogy szavaim szószerint kerüljenek bele a jegyzőkönyvbe. Ezen aztán összedisputáltunk. A vége

az volt, hogy ez a fiatal gyerkőc felugrott, a könyvet az íróasztalhoz csapta és elrohant.

Ezután néhány perc szünet következett. Ott álltam az íróasztal mellett, az ór pedig töltött puskával mögöttem. Talán öt-hat perc telt el így. Ekkor egy 34—35 évesnek látszó orosz kommunista lépett be a szobába. Leült az íróasztal mellé, felnyitotta a nagy könyvet és folytatta tovább a kihallgatásomat.

Ott kezdte ő is, ahol a másik elhagyta. Milyen párthoz tartozom? Ugyanazt feleltem, amit az imént. Ő sem értett meg s tolmácsért küldött. Erre egy fiatal magyar kommunista lépett be a szobába. Egy volt honvéd altiszt. Megkérdezte a nevemet és hogy hovavaló vagyok. Megmondtam neki. Ezután megkérdezte, hogy melyik párthoz tartozom. Erre megint csak azt feleltem, amit az előbb. Ő megértett s megmagyarázta szavaimat a cseka emberének. Ez jegyzőkönyvbe vette kijelentéseimet.

Ezután a többi kérdések következtek. A legképtelenebb kérdések, amiket ma már megértek, de akkor fogalmam sem volt, hogy miért kérdezik. Vannak-e testvéreim? Hányan vannak? Ezek neve és foglalkozása? Melyik párthoz tartoznak? Kikkel jövök össze a leggyakrabban? Hol találkozunk? Milyen párthoz tartoznak ismerőseim?

Fogalmam se volt róla, hogy miért kérdezik ezeket a dolgokat tőlem? Minden szavamat meggondoltam tehát és minden kérdésre nagyon óvatosan feleltem.

Csak később tudtam meg, a börtönben, hogy ezeket a kérdéseket miért tették fel hozzám. A csekának nevére van szüksége. Minél több névre, hogy azok közül válogathassanak és újabb letartóztatásokat eszközölhessenek. Teljesen ártatlan embereket fogat le. Egynéhányat azok közül, akiknek nevei a jegyzőkönyvben szerepelnek. Ezeket a pincébe zárja, éhezeti, kínozza, vallatja, hátha valami

érdekeset tud belőlük kivenni. Olyasvalamit talán, amit a maga céljaira értékesíthet. Vagy súlyos vádakat hoz fel ellenük. Oly súlyos vádakat, amiért halálbüntetés jár. De egyúttal a kegyelmet is kilátásba helyezi, ha a cseka szolgálatába lépnek, Így dolgozik a cseka!

Az utolsó kérdés, amit hozzám intéztek, az volt, tudom-e, mivel vagyok vádolva? Erre nem felelhettem mást, mint azt, hogy nem tudom. Mint ahogy tényleg nem is tudtam. Bár megkérdeztem Méhes Aladárt, amikor le tartóztatott, hogy mi a vád ellenem s miért tartóztatnak le, de ő erre röviden csak annyit felelt, ne törődjem oly dolgokkal, amikhez semmi közöm.

Szavaimra a csekahivatamok a tolmáccsal együtt a szomszédos szobába ment, a telefonhoz. Felvette a kagylót és beszélt valakivel. Hogy kivel beszélt s mit beszélt, nem tudom. De hogy rólam szó, az bizonyos. Egynéhányszor hallottam, amint a nevemet a telefonba mondta. A többit nem értettem meg.

A telefonbeszélgetés befejezése után mindkettő ismét visszatért az irodába. Mosolyogtak s nyájas, barátságos hangon ennyit mondtak:

— Úgy látszik, a dologban valami tévedés van. Ön rövidesen szabad lesz. Ha ma már nem is lehet, de holnap egészen bizonyosan.

Szavaiktól egyáltalában nem voltam meghatva. Elég régen éltem már Oroszországban, az orosz viszonyokat kitűnően ismertem s így tudtam, mennyit lehet az ilyen fecsegésekre adni.

Később tudtam meg, hogy csaknem minden fegyencet ezekkel a szavakkal bocsájtanak el az első kihallgatástól.

Ezután a jegyzőkönyvet aláírtam, amire ismét visszakísértek a pincébe.

Egész fogságom ideje alatt senki többet ki nem hallga-

tott és soha senki meg nem mondta, hogy mi a vád ellenem? Ezt még a mai napig sem tudom. Én csak ültem és szenvedtem, de hogy miért, sejtelmem sincs róla. Csak annyit hallottam, ezt is csak hónapok múlva, amikor már az internálótáborban voltam, hogy a Troztkij-főle jegyzéktől teljesen függetlenül, a magyar internacionalisták zárattak le, állítólag azért, mert ismételt felszólításukra megtagadtam a «Lovassági Gyakorlati Szabályzatnak összeállítását a részükre.

Ez tényleg megtörtént. Az internacionalista lovasság egyik szakparancsnoka, két vagy három magyar zászlós, útján is, ismételten felszólított, hogy írjam le részére a szabályzatnak a lovasszakaszra vonatkozó rendelkezéseit. Én ezt mindannyiszor megtagadtam. Nem teljesítettem annakidején a fehéreknek sem szolgálatot, annál kevésbé akartam most a vörösöknek szolgálatokat tenni. Mint hadifogoly, teljesen távol akartam tartam magamat mindenféle mozgalomtól.

Lehet, hogy ez volt letartóztatásom oka. De ezt senki, soha hivatalos formában nem közölte velem. Csak egy-két társamtól hallottam, olyanoktól, akiknek igen jó összeköttetések és mindig mindenről pontos értesüléseik voltak. Ugyanezt mondta nékem egynéhány magyar katona is, olyanok, akiket erőszakkal cipeltek el laktanyájukba a vörösgárdisták, hogy ott mint szakácsok, pékek stb. teljesítsenek szolgálatot. Ezek az emberek állítólag hallották volna, amikor a vörösgárdisták erről egymásközt beszélgettek.

.... A pince, amelyben el voltam zárva, már az első percben leírhatatlan hatással volt reám. Ez a kellemetlen érzés csak fokozódott, amikor megtudtam, hogy ugyanabban a pincében augusztus 16 és 17-én, tehát két nappal letartóztatásom előtt, tömegmészárlás folyt. Ezen a két

napon 108 embert végeztek itt ki. 101 férfit és 7 nőt. Ezeket a szerencsétlen áldozatokat részben a városban fogdosták össze, részben a börtönből és a pincéből válogatták ki. Azokból, akik már ott ültek. A pince többi lakóit erre az időre a csekával szomszédos házba helyezték. Itt voltak mindaddig, amíg a véres munka véget nem ért.

Mindezt egy angol tisztól tudom. Egy tüzérkapitánytól, aki szintén velünk ült a cseka pincéjében. A nevét már elfelejtettem. Arra sem emlékszem, hogyan került a vörösök kezébe. Csak rémlik előttem, mintha beszélte volna, hogy a Murman harcoknál esett fogságba. Amikor egy angol osztaggal a Murman partokról Petrograd irányában támadtak. Néhány heti börtön után a vörösök szabadon engedték, de rákényszerítették, hogy egy vörös tüzérségi tisztiiskolát szervezzen meg az ütegparancsnokok kiképzésére. Ő az iskolát felállította s az embereket kiképezte. Amikor már minden készen volt s rá többet nem volt szükség, újra letartóztatták. Börtönből börtönbe cipelték, míg végre a krasznojarszki cseka pincéjébe került.

Ezzel az angol tiszttel én is, meg két társam is nagyon összebarátkoztunk. A nap legnagyobb részét vele töltöttük el. Sok érdekes és előtünk ismeretlen részletet beszólt el nekünk a csekáról. Törte csak a német nyelvet, de azért mindhárman, két társam, meg én is egészen jól megértettük.

Mindjárt az első nap figyelmeztetett bennünket arra, hogy nagyon vigyázzunk minden szavunkra, amit a cseka pincéjében kiejtünk. Soha senki előtt semmiről se nyilatkozunk. Az egész cseka kémekkel van tele. Itt ülnek közöttünk a pincében és mindenkit megfigyelnek. Ha két ember beszél, ők már ott vannak s kihallgatják, miről beszélgetnek. Ezután eltűnnek, hogy észleleteikről jelentést tegyenek a csekának.

Ennek az angolnak tényleg igaza lehetett. Ilyen embereket én magam is megfigyeltem. Nemcsak kihallgatták a beszélgetéseket, de vitákat is provokáltak és közben gyűjtötték adataikat. Még ma is előttem van egy fehérsapkás, ellenszenves külsejű, magas, szikár orosz, aki már az első pillanattól kezdve gyanús volt előttem, Figyelt mindenkit és mindig, mindenkivel vitatkozott. Egy szép napon aztán eltűnt. Többé sohase láttuk. Egészen bizonyosan fizetett embere volt a csekának.

Az angoltól hallottam azt is, hogyan szokott végezni a cseka az áldozataival. Ő hónapokig szolgált a vörösök alatt s így sok mindent látott és tapasztalt. Elbeszélte, hogy egy csomó embert egyszerűen összefognak. Többnyire ártatlanokat. Ezeket azután halomra lövik. Másokat megint hajóra raknak s a tengerre küldenek. Az őrség egy másik hajón követi őket. Egy jel a kíséző hajóról, beleágyúznak a szerencsétlenekbe s azokat hajójukkal együtt elsülyesztik. Száz meg százakat öltek így meg Archangelszknél. Volt, akiket megskalpiroztak, akikre tüzesvassal sütötték rá a szovjetszillagot, akiket megcsonkítottak, élve eltemettek, keresztre feszítettek, vagy félig ástak be a földbe és éles kaszával vágták ketté a testét.

Az angol beszélte el azt is, hogyan történt augusztus 16-án és 17-én a száznyolc ember kivégzése.

A pince, amelyben ültünk, két részből állt. Az egyik részben voltunk mi, a másik üresen állt. A két részt egy vásaitó választotta el egymástól, amely állandóan le volt lakatolva. Abba a részbe, ahol minket is tartottak, terelték az áldozatokat. Ezeknek a szerencsétleneknek itt le kellett vetközniök s várniök, amíg a sor rájuk kerül. Innen sétáltak azután át a vasajtón keresztül a pince másik részébe. Itt már várták őket a hóhérok, akik a legválogatottabb kínzások között ölték meg ezeket a szerencsétleneket. Bol-

dog lehetett az, akinek golyóval oltották ki az életét. Amíg a kivégzések tartottak, a cseka udvarán felállított autó motorja egész idő alatt zúgott, így akarták tompítani a lövéseknek a zaját és megakadályozni azt, hogy a megkínzott, szerencsétlen embereknek rémes jajkiáltása az utcán vagy a szomszéd házakban hallható legyen.

A tömegkivégzések, kivétel nélkül, mindig éjjel történtek. Nappal csak egyes embereket lőttek agyon. Ezekkel nem sokat teketóriáztak. Kivezették a pincéből, fal mellé állították őket s végeztek velük. A hullákat teherautóra rakták, a város végére kiszállították s ott, az éj leple alatt, valahol egy félreeső helyen elföldelték.

Az áldozatok ruhája, fehérneműje és a náluk talált értéktárgyak felett — amint az angol beszélt — a hóhérok osztoztak. Még az aranyfogait is kitörték a szerencsétlen áldozatnak. Ezt különben más forrásból is hallottam. Dolgozott velem a nemezgyárban egy intelligens lengyel fiatalember. Egy tizennyolc-tizenkilenc éves fiú. Ez mesélte nekem, hogy egy mérnök ismerősét a cseka agyonlövötte. Nagy utánjárással és protekcióval sikerült az özvegynek elérni, hogy a szerencsétlen ember hulláját kiadják neki. De az aranyfogak már nem voltak a szájában. Ezeket egytől-egyig kitördösték és megosztottak rajta a cseka-hóhérok.

Miközben az angol a néhány nap előtti kivégzés részleteit elbeszéli, megmutatja nekem és két társamnak a pince lépcsőjénél a friss vérnyomokat. Felhívja figyelmünket a falakra is, amelyek tele vannak felírásokkal. Búcsúsor búcsúsor mellett. Sok még a régebbi hónapokból. De éppen elég augusztus 16. és 17.-ről is. Ezek a búcsúsorok több-kevesebb változással így szólnak:

«Kérlek benneteket, kik ezt olvassátok, ha kiszabadultok, értesítsétek szegény feleségemet, aki lakik Kraszno-

jarszk, ilyen és ilyen utca és házszám alatt, hogy szerencsétlen férjét, 1920 augusztus 16-án éjjel a eseka pincéjében ártatlanul agyonlőtték. Isten veletek. Aláírás.»

... Mindez, amit itt láttam és hallottam, rémes hatással volt reám. Lelkiállapotomat még rettenetesebbé tette az a körülmény, hogy fogalmam sem volt róla, mivel vagyok vádolva s hogy tulajdonképpen mit akarnak velem. Nem akarnak-e valami ellenforradalmi ténykedést reám bizonyítani, vagy azt, hogy a szovjetnek ellensége vagyok. Ezért halál jár. Annak a sok ideges embernek a látása, aki velem együtt ült, még idegesebbé tett. De uralkodtam magamon, parancsoltam az idegeimnek s elhatároztam, hogy erős leszek. Erős, az utolsó pillanatig. Még ha puska-cső elé állítanak is. Ha kell, meghalok, de úgy halok meg akkor is, ahogy férfihoz illik.

... A pincében, a cseka embereivel szemben, a rendért a «starosta» volt a felelős. Ő is fegyenc volt. Maguk a fegyencnek választották meg saját kebelükből erre a magas állásra. Addig viselte hivatalát, míg ki nem szabadult, vagy el nem csapták s helyette mást nem választottak.

Az összes fegyenceket a «starosta» osztotta be tízes csoportba. Egy ilyen tízes csoportnak a neve «deszjatka» volt. A deszjatka parancsnokait is a starosta nevezte ki.

Ha munkára fegyenc kellett, az őrparancsnok a starostával tárgyalt. Neki adott parancsot, hogy hova hány embert vezényeljen. A starosta erre megjelölte, hogy a sorrendben melyik tízes csoportok következnek s hogy a deszjatka-parancsnokok hova hány embert állítsanak.

Itt aztán nem volt se kivétel, se protekció. Mindenkinek kellett dolgoznia. Maguk a fegyencnek ellenőrizték, hogy a starosta ki ne hagyjon valakit.

A munkásokért szuronyos örök jöttek a pincébe. Ők kísérték a fegyenceket a munkahelyre -és vigyáztak arra,

hogy senki a munka alatt meg ne szökjék. A munka befejezése után minden egyes embert névszerint adtak át az őrpapancsnoknak, a «karaul-nacsalnik»-nak.

Rendszerint magában a cseka épületében dolgoztunk. Nagy ritkaságszámba ment, ha egyes megbízhatóbb embereket a csekán kívül alkalmaztak. De ekkor is csak a cseka közvetlen közelében és kettős őrséggel.

Nyolc napig ültem ebben a halálpincében. Ez alatt az idő alatt egynéhányszor istállót takarítottam, az udvart söpörtem, tisztogattam a pincét, autót és kocsit mostam.

. . . Étkezés naponta kétszer volt. Déli tizenkét órakor az ebéd és este hatkor a vacsora. Reggelire csak forró vizet kaptunk, «kipjatok»-ot. Akinek volt teája, az beledobta a vízbe s így itta. De hát hány embernek volt teája? Hogy a cukorról ne is beszéljek. Ez olyan ritkaság volt ebben az időben Oroszországban, mint a fehér holló. Halandó embernek nem igen jutott belőle, Így aztán megittuk a forró vizet minden nélkül.

A kenyeret is reggel kaptuk. Egyszerre az egésznapis adagot. Fejenként egy orosz fontot, 410 grammot. Ezt a starosta vételezte fel annyi főre, ahányan a pincében ültünk.

A starosta a deszjatka-parancsnokok között osztotta szét a kenyeret, ezek viszont közöttünk. A deszjatka-parancsnokok a nekik kiadott kenyeret feldarabolták. Annyi részre, ahányan csoportjukban voltak. Ezután egy fegyenc — minden nap más — arccal a fal felé fordult, úgy hogy a starostát ne lássa s a starosta «kamu» — «kié» — kérdésére megmondta, hogy a starosta kezében levő kenyéradag kié legyen, így történt naponta a kenyér kiosztása.

Az ebéd levesből állott és néhány darabka főtt lóhúsból. Ezt a szakácsok osztották ki a pince előtt az udvaron. Aki az adagját megkapta, az visszament ismét a pincébe.

A vacsora egy evőkanál főtt búza volt. Persze zsír és minden nélkül. Ez volt az egésznapos étkezés.

Négy magyar katona volt a szakács. Ők is fegyencek voltak. Szökés miatt voltak bezárva s már hónapok óta ültek. Ott feküdtek ők is az emeleten, az én szomszédságomban, így aztán délben is, este is, amennyire a többiek-től lehetett, én is, meg két társam is protekciós adagokat kaptunk. Egy kevéssel több levest és egy-két szebb húsdarabkát.

Vacsora után minden nap «poverka» volt, «ellenőrzés». Ekkor a pincéből mindenkinek az udvarra kellett mennie. Itt gyülekeztettek bennünket és összeszámláltak. Ezután minden tízes csoportból egy-egy ember visszament a pincébe s azt nagyjából kitakarították. Igazán csak nagyjából, mert az egész tisztogatásra legfeljebb csak tíz perc állott a rendelkezésre. Pedig éppen elég szemét volt a pincében. Ételmaradékok, sár, papírdarabok, cigarettavégek stb. Olyan piszok, hogy azt leírni nem lehet.

Hetenként kétszer, szerdán és szombaton, «peredácsi» volt. Ez mindig ünnepnapot jelentett a pincében. Ilyenkor a hozzátartozók vagy ismerősök megjelentek a cseka épülete előtt s kosarakban kenyeret, tejet, húst, kalácsot és egyéb ételneműt hoztak be a foglyoknak. A csomagokat az őrparancsnok vette át, a «karaul-nacsalnik». Ő megvizsgálta, hogy nincs-e benne elrejtve írás vagy más, meg nem engedett tárgy s a csomagot az őrség útján leküldte a pincébe, annak, akinek az címezve volt. Minden csomaghoz egy papírszeletke is volt mellékelve. Ezen nyugtázta a címzett a csomag átvételét. Hogy ez a nyugta ismét vissza kerüljön annak a kezébe, aki a csomagot leadta, arról is az őrparancsnok gondoskodott.

A «peredácsi» mindig rendben ment. A csekán is, meg a börtönben is. Talán semmi olyan rendben nem ment Orosz-

országban, mint éppen ez. Ebből valósággal becsületbeli kérdést csináltak az oroszok. Hosszú oroszországi fogságom alatt nem emlékszem, hogy egyszer is hallottam volna, hogy valakinek a «peredácsi»-ját ellopták volna.

Amikor társaink megtudták, hogy mi a csekán ülünk, azonnal gondoskodtak róla, hogy legalább kenyérünk legyen. Mászt nem tudtak küldeni. Szegényeknek maguknak sem volt mit enniök.

Rólam egy fiatal tényleges hadnagy gondoskodott: a már említett Lovász Bódog, aki velem együtt a nemezgyárban dolgozott s velem is lakott együtt egy szobában. Ez a derék fiú a maga egy font kenyéradagjának a felét naponta félrerakta, hogy nekem beküldhesse.

Mint tényleges magyar tiszt nem jöhetett oda a csekához, mert lefogták volna. Odaküldte tehát a kenyérral az én jó öreg volt tisztiszolgámat, a derék, becsületes Kummer Istvánt, akit a nemezgyárba is magammal hoztam s aki az utolsó percig, még a vörösök alatt is kitarított mellettem.

Ez a Kummer István, amilyen derék és becsületes, éppoly naiv is volt. Fogta a kenyeret, amit Lovász barátom átadott neki és eljött a cseka elé. A véletlen sors azt akarta, hogy éppen egy magyar elvtárs álljon akkor a cseka kapujában őrt. Ezt szólította meg Kummer István. Természetesen oroszul, miután az illetőn orosz egyenruha volt s így nem tudta, hogy kivel áll szemben.

Az elvtárs magyarul válaszolt s megkérdezte őt még egyszer, hogy kit keres.

— A Grób kapitány urat, felelte naivan, most már magyarul Kummer István.

— Kicsodát? — kiáltott rá az elvtárs.

— A Grób kapitány urat, felelte még egyszer a jó öreg Kummer.

— A «kapitány urat?!» Majd adok ön magának kapitány urat. Kicsoda maga?

— Én a Grób kapitány úr tisztiszolgája vagyok s kenyeret hoztam neki. Adja át neki elvtárs a kenyeret és mondja meg neki, hogy a Lovász hadnagy úr küldi.

— Micsoda?! Maga a «kapitány úr» «tisztiszolgája». Hát nem tudja, hogy ma csak elvtárs létezik. Na majd adok én magának! Ordított a méregtől kékülve-zöldülve az elvtárs. Visszavigye ezt a kenyeret, de rögtön, mert mindjárt bedugom magát is oda a «hadnagy urával» együtt a «kapitány ura» mellé. Majd adok én maguknak. Magának is, meg a hadnagy urának is. Hol lakik a hadnagy ura?

Kummer megmondta, hol lakik s hogy a nemezgyárban dolgozik, alig néhány száz lépésre a csekától. Ezután távozott. Ment vissza a nemezgyárba, hogy visszavigye Lovásznak a kenyeret és megjelentsen neki, hogy mi történt.

Nemsokkal ezután a magyar kommunista is megérkezett az üzembe és ott Lovász elvtársat kereste. Neki ugrott, leszidta és felelősségre vonta, hogy honnan vette azt a kenyeret, amit nekem beküldött.

Csakhogy Lovász sem volt éppen az az ember, aki megijedt a saját árnyékától. Kikérte magának ezt a hangot és kikérte magának, hogy valaki beleavatkozzék abba, hogy ő mit csinál azzal a kenyérral, amit a saját szájától von meg.

Erre a vörösgárdista elvtárs még jobban ordított. Szidta az összes magyar tisztet, akik a nemezgyárban dolgoztak, hogy mindannyian ellenforradalmárok, miután egy ellenforradalmárt támogatnak, és kijelentette, hogy ha ez még egyszer előfordul, az egész üzemet le fogja tartóztatni. Ezzel sarkon fordult, nagy dühösen becsapta maga után az ajtót és távozott.

Ez után az incidens után egyideig nem küldött be nekem a cseka pincéjébe Lovász semmit. Csak amikor a csekából

a tyurmába kerültem, akkor járt oda ismét a tyurma kapujába hetenként kétszer a jó öreg Kummer István, hogy beadja nékem azt a kenyeret, amit Lovász barátom küldött be a számomra. Azt a kenyeret, amit Lovász magától vont meg, az ő napi egy font adagjából.

Lovász Bódognak és Kummer Istvánnak köszönhetem, hogy a börtönben éhen nem haltam.

. . . Naponta este tíz órakor már teljes csend uralkodott a pincében. Ekkor ha nem is aludt mindenki, de legalább hallgatott. Csak itt-ott zavarták meg a csendet a kétségbeesettek kínos sóhajai és a tetvektől és poloskáktól agyongyötört emberek fájdalmas nyögései.

Mindjárt az első éjjel váratlan meglepetés ért bennünket. Talán fél egy lehetett éjfél után. Az őrparancsnok egy 19—20 évesnek látszó fiatal, intelligens leányt tuszolt be közénk a pincébe. Előtte hosszú fekete kötény volt, a kötény közepén egy vöröskereszt. A százkét férfi között ő volt az egyetlen nő, a százharmadik lakója ennek a szomorú helynek. A nagy zajra mindenki felébredt és aki csak oda fért, a leány felé tolakodott. Mindenki kérdezett tőle valamit. Amint ez már ilyenkor szokás volt.

De ő senkinek sem felelt. Megállt az egyik sarokban, a fejét dacosan hátraszegte, a zsebéből mahorkát húzott elő, abból idegesen cigarettát sodort, rágyújtott és füstölni kezdett. Egyik cigaretta után a másikat szívta el. Egy-két intelligensebb orosz összébb szorult és helyet csinált számára. De ő nem fogadta el, így állt reggelig. Reggelfelé azonban már nem bírta tovább. Felkapaszkodott az egyik pricsre — ahol éppen helyet csináltak neki — s nemsokára mély álomba merült.

Három napig volt velünk, a százkét férfi között, ez a szerencsétlen leány. Csak a negyedik napon vitték el a cseka női osztályába. Ugyanazon épületnek egy másik pincéjébe.

Hogy miért kellett erre három nap s miért nem vitték el oda mindjárt az első éjjel, ki tudna erre felelni? Önkénytelenül is eszembe jut egy orosznak a mondása, akivel még a háború előtt ismerkedtem meg. Azt hiszem 1910-ben. Feleségemmel Svájcban keresztül Párizsba utaztunk. A vasúti kupéban hárman ültünk. Feleségem, én és egy idegen, akivel a hosszú út alatt összeismerkedtünk s akiről csakhamar megtudtuk, hogy orosz politikai menekült, aki kénytelen volt hazáját elhagyni. Az úton sok mindentről beszélgettünk, a legtöbbet persze Oroszországról. Én már nem tudom, hogy miről lehetett szó, csak arra emlékszem, hogy egyszer feléje fordultam s ezt kérdeztem tőle: «Warum?» Ő rám nézett, sóhajtott egyet, majd szomorúan így válaszolt: «Mein Herr, wissen Sie nicht, überall hat das «Darum» ein «Warum», nur in Russland nicht».

Hosszú orosz fogságom s szibériai száműzetésem alatt de sokszor eszembe jutott ez a mondás!

Augusztus 27-ig ültem a cseka pincéjében. Augusztus 27-én ebéd után lejött a pincébe az őrpárancsnok s egy papírlapról, amelyet a kezében tartott, két nevet olvasott fel. Egy orosz gárdahadnagynak a nevét és az én nevemet. Egyúttal parancsot adott, hogy szedjük össze a sátorfánkat és készüljünk a börtönbe, a tyurmába.

Ez a dolog annyira meglepett, hogy az első pillanatban azt hittem, talán nem jól értettem. Odaléptem tehát még egyszer az őrpárancsnokhoz s megkérdeztem még egyszer, hogy mit akarnak velünk s miért szedjük össze a holminkat? Ő megint csak azt mondta, amit az előbb. Hogy át fognak bennünket kísérni a tyurmába.

Sehogysé értettem a dolgot. Mindenre gondoltam volna, csak erre az egyre nem. Erre igazán nem voltam elkészülve. Ha még átkísértek volna bennünket, két társamat és en-

gem a kényszermunkatáborba, ahol a többi magyar tiszt is ült, ezt megértettem volna. Ezt mi magunk is kértük. Alig néhány nappal előbb egy közös kérvényt — «zajevlenijé»-t — adtunk be a cseka elnökéhez, amelyben kértük átutalásunkat a kényszermunkatáborba, ahol társaink is ülnek. A mi bűnünk is csak az, a mi az övék: az, hogy magyar tisztetek vagyunk.

S most szétválasztanak bennünket. Két társam, Brandstetter százados és Szemere főhadnagy a pincében marad, engem pedig a börtönbe kísérnek. Sehogysem tetszett nekem ez a dolog. Meg voltam róla győződve, hogy hármunk közül engem illettek a legsúlyosabb váddal. Ezért kísérnek most át a tyurmába.

Nem sok jót vártam a börtöntől. A legkevesbbé azt, hogy onnan hamarosan kiszabaduljak.

Mielőtt folytatnám élményeimnek további leírását a börtönben, egy-két szót szeretnék még szólani a csekáról. Mindenekelőtt el szeretném mondani, hogy talajdonképpen mi is az a «Cseka», hogy született s honnan kapta a nevét.

A cseka nem egyéb, mint titkos politikai rendőrség, amelynek feladata volna az ellenforradalom, a spekuláció és a szabotázs elleni küzdelem. Ugyanaz, ami a cári «Ochrana» volt, csakhogy ennél sokkal fontosabb szereppel.

1917 október 28-án ragadták magukhoz Péterváron a bolsevikiek a hatalmat. A népbiztosok első ülési egy hatalmas, nagy iskolaépületben folytak le, a «Smolny-Intézet»-ben. Ezt az épületet, miután a vörösök még gyengék voltak s nem érezték magukat teljes biztonságban, megerősítették s belőle valóságos várat építettek.¹ Ennek a várnak parancsnoka a híres Dzserszinszki lett, aki ezeket

¹ Georg Popoff: Tscheka der Staat im Staate. 1925. Frankfurt am Main.

meg ezeket küldött a másvilágra, s akit még nem is oly régen gyilkoltak meg Moszkvában.

Dzserzsinszki mindenfelé az egész városban őrzőjáratokat szervezett s egész Pétervárt spionokkal árasztotta el. Mindenki ellenforradalmárt látott s minduntalan összeesküvéseket fedezett fel. Ezer meg ezerszámra tartóztatta le és végeztette ki az ártatlan embereket.

Az ellenforradalom hatásosabb leküzdése céljából az ő indítványára alakítja meg még 1917 december 20-án a népbiztosok tanácsa a «rendkívüli bizottság»-ot, amely a Smolny-intézetben székel s melynek elnöke Dzserzsinszki lesz. A «Csrezvicsajna Comissia» kezdetűitől a «Cs» és «K» betűktől kapta nevét a «Cse-ka».

1918 márciusában a szovjet kormány Pétervárról Moszkvába költözik át. Vele együtt átköltözik Dzserzsinszki is és a «Ljubjanká»-ban megszervezi az összes orosz csekát, a «Vszerosziskaja-csrezvicsajna»-t, azaz kezdetűi után röviden a «Ve-cse-kát». Természetes a pétervári cseka tovább működött «Pe-cse-ka» név alatt. Nevezték «Gorohawaja»-nak is, azután az utca után, amelyben feküdt. Parancsnoka Uritzki Mózes volt. Uritzki ellen később merényletet kíséreltek meg. Ezért a merényletért a szovjethatóságok nyolcszáz ártatlan túszt lövettek agyon.

A pétervári és moszkvai csekák mintájára csakhamar minden városnak megvolt a maga csekája. A krasznojarszki csekának a neve talajdonképpen «Gubcseka» volt, azaz Guberniumi cseka, miután hatásköre az egész Jenisejszki Guberniumra kiterjedt.

Amikor mi 1922 április elején kicserélés céljából Moszkvába érkeztünk, már a «Ve-cse-ka» helyét a «Ge-pe-u» foglalta el, azaz a «Gossudarstvenojje-Politicseszkoje-Up-ravlenije». Az állami politikai igazgatóság, amelynek elnöke Unschlicht lett. De csak névleg. Valóságban továbbra

is Dzserszinszki maradt. Az intézmény nevének megváltoztatására és Dzserszinszki leváltására a külföld miatt volt szükség. Oroszországnak szüksége volt a külföldre. Ezért kellett előbb a csekát átszervezni. Tényleg azonban csak a név változott, a lényeg megmaradt.

Még csak egynéhány statisztikai adatot szeretnék közölni annak megvilágítására, hogy micsoda tömegben gyilkolja le a eseka az áldozatait.

Adataimat Ch. Sarolea edinburgi egyetemi tanár «Impression of Soviet Russia» c. könyvéből vettem. Ch. Sarolea úgy a háború előtt, mint a háború után is hosszabb időt töltött el Oroszországban s kitűnően ismeri az orosz viszonyokat. Könyvében a bolsevista statisztikai hivatal egyik kimutatását közli, amely szerint 1923. év végéig a cseka 28 püspököt, 1219 papot, 6000 tanárt és tanítót, 9000 orvost, 54,000 katonatisztet, 260,000 legénységi állományú katonát, 70,000 rendőrt, 12,950 földbirtokost, 355,250 az intellektuális osztályhoz tartozó szakembert, 193,290 munkást és 815,100 parasztot, azaz összesen 1.776,837 embert végeztetett ki.

Ennyit mond a hivatalos kimutatás. Ezt maga a cseka mutatja ki. S én állítom, hogy az áldozatok száma ennél jóval nagyobb. Az egyes városokban, falvakban stb. sok ezer meg ezer olyan embert tettek el láb alól, akiről a központban nem is tudnak. S így a statisztikai hivatal sem vehetett róluk tudomást.

HUSZONHARMADIK FEJEZET.

Átkísérnek a tyurmába. — Hogyan fogadott ott a dezurni esinovník. — A földszint 2. számú cella és lakói. — Felvisznek a II. emelet 6. számú zárkába. — Leckeórák a börtönben. — A permi városparancsnok tragédiája. — Romanow. — Élet a tyurmában. — Tömegkivégzések. — Kivégzik az én lengyel barátomat és a többi lengyel tisztet is. — Kihallgatás nélkül elítélve.

Alig hangzott el az őrparancsnok parancsa, máris készen voltam a csomagolással. Gyorsan ment. Nem igen volt mit csomagolni, mert összes vagyonom egy-két darabka fehérnemű volt. Ezt hamarosan belegyömöszöltem a hátizsákba, összehajtogattam a takarómat, kezembe vettem a csajnikot (a bádog teáskannát, ami nélkül embert Szibériában elképzelni sem lehet) és készen voltam. A gárdahadnagyra sem kellett sokáig várni. Sokkal több csomagolni valója neki sem volt.

Amikor elkészültünk, jelentkezünk az őrparancsnoknál. Ez szigorú tekintetével tetőtől-talpig végigmért bennünket, mégegyszer megkérdezte a nevünket, egy pillantást vetett a kezében tartott cédulára, hogy tényleg azok vagyunk-e, akiket keres, felnyitotta előttünk a pinceajtót s bennünket az udvarra vezetett.

Az udvaron négy vöröskatonára várakozott reánk. Három, szuronyos puskát szorongatott a kezében, egynél pedig forgópisztoly volt. Ez utóbbi volt a fogolyörkíséret parancsnoka. Az őrparancsnok ennek adott át bennünket. Ez vette át okmányainkat is, amellyel a gárdahadnagyot és engem át kellett adni a börtönben.

Nem telt el egy pillanat, a vöröskatonák közrefogtak bennünket, szuronyt és revolvért szegeztek ránk s parancsot adtak az indulásra.

Így haladtunk szuronyok között a városon keresztül

a tyurmáig. Úgy kísértek bennünket, mintha Isten tudja, micsoda nagy gonosztevők lettünk volna. Talán tizenöt percig sétáltunk így. Szótlanul, némán mentünk egymás mellett.

Egyszer csak az egyik utcasarkon egy ismerős fogolytiszttel pillantottam meg. Szerettem volna neki valahogy jelt adni, hogy a tyurmába kísérnek s megkérni őt, hogy hozza ezt barátaim tudomására. Igen ám, de hogyan? Se beszélni, se integetni nem lehetett. Amikor egészen közel haladtunk el mellette, a nélkül hogy odanéztem volna, félhangon csak ennyit szóltam oda neki: «tyurma». Az örök ezt meghallották. Mint négy megvadult bika, nekem ugrottak, elkezdtek szidalmazni s kicsibe múlt, hogy a szuronyukkal át nem dőfték.

Tizenöt perc múlva ott voltunk a tyurma kapujában. Itt megálltunk. Parancsnokunk kardjával erélyesen megdöngette a kaput. A kapun vasrostély volt. Ez kinyílt, a rostély mögül egy bozontos szakállú, torzonborz kinézésű, nagy szőrsapkás orosz dugta ki a fejét. Olyan volt, mint egy madárijesztő.

Parancsnokunk az orra alá tartotta a cseka írását, morgott valamit s bebocsájtást kért. Erre a vasrostély becsukódott s a tyurma kapuja megnyílt.

Amikor ennek a rémes helynek a küszöbét átléptem, önkénytelenül is Dante szavai jutottak az eszembe:

«Lasciate ogni speranza voi, ch'entrate!» — «Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel!»

Az első kapu után egy második nyílt meg előttünk. Ugyanolyan formaságok között, mint az első. Ezen keresztül egy épülethez jutottunk. Ebben az épületben volt a börtöniroda. Ide vezettek be bennünket.

A börtönirodában a «dezsurni csinovnik» fogadott. A napos tisztviselő. Átvette a parancsnoktól az írást és

felszólított bennünket, a gárdahadnagyot és engem, hogy mondjuk be neki személyi adatainkat. Ugyanúgy, mint a csekán. Amikor ezzel elkészült, felém fordult s megkérdezett, tudom-e, mivel vagyok vádolva? Miután többet most sem tudtam, mint eddig, tagadólag válaszoltam s most már ön kérdeztem meg tőle, hogy mi a vád ellenem?

Egy pár pillanatig hallgatott. Ugy látszott, hogy nem akart nyilatkozni. Majd meggondolta magát és beszélni kezdett. Gúnyosan végignézett rajtam s félvállról, az ő rossz németiségével csak ennyit mondott: «Parum pist ká Russ». Amivel valószínűleg azt akarta mondani, hogy azért tartóztattak le, mert nem vagyok orosz.

Most már legalább tudtam, hogy mi a bűnöm. Ennél többet ma sem tudok.

Ezután a négy vöröskatona távozott. Amikor ezek eltávoztak, a dezsumi csinovnik csengetett. Néhány pillanat múlva egy börtönőr lépett az irodába. Ez a csinovnik parancsára nekünkessett és bennünket tetőtől-talpig átvizsgált. Előbb a gárdahadnagyot, azután engem, összes holminkat átkutatta. Azután a zsebeinket forgatta ki. Amit nálunk talált, — egynéhány rubel készpénzt, gyűrűt, zsebkést, beretvát stb. — azt elszedte tőlünk. A gárdahadnagynak az óráját is elvette. Az enyémet nem találta meg. Még a csekán, amikor csomagoltam, a jegygyűrűmmel együtt azt is eldugtam. Egy harisnyába csavartam bele s úgy sülyesztettem el a hátizsákom legfenekére.

A motozás befejezése után a börtönőr felszólított bennünket, hogy kövessük. Az irodából ezután egy vasajton keresztül egy hosszú, széles folyosóra értünk. A folyosóra sok ajtó nyílt. Ezek voltak a cellaajtók. Ezek egyikét, a második számút, a börtönőr kulcsával kinyitotta s bennünket a cellába zárt.

Belépve a zárkába, a gárdahadnagy is, meg én is «Zdravstvujte»-vel, a szokásos orosz köszöntéssel üdvözlöttük az ottlevőket. Ezután az ajtóban egy pillanatra megálltam és körülnéztem. Helyet kerestem magamnak. Mindjárt a második hely az ajtó mellett üres volt. A holmimat ide leraktam és leültem. Ugyanezen idő alatt, tőlem valamivel távolabb, a zárka másik felében, a gárdahadnagy is elhelyezkedett.

Jobboldali szomszédom egy alig 18—20 évesnek látszó orosz fiatalember volt. Egészen gyermek volt még. Az álla is alig pelyhedzett. Amint csakhamar megtudtam, praporcsik — zászlós — volt a fehér hadseregben.

Amikor mellé telepedtem, felállt, udvariasan meghajtottta magát és bemutatkozott. Le sem írhatom, mennyire sajnáltam ezt a szegény fiatalembert. Már éppen hat hónapja ült a börtönben, de kihallgatva eddig még nem volt.

A baloldali szomszédom egy 26—28 éves lengyel főhadnagy volt. Megmondta a nevét és perfekt németességgel a rangom iránt érdeklődött. Azt, hogy az osztrák vagy a magyar hadseregnek vagyok tagja, azt az egyenruhámról látja, csak a rangfokozatomat nem tudja megállapítani. A vörösuralom alatt ugyanis se aranyzsinórokat, se pedig a rendfokozati jelvényeket — a csillagokat — nem viselhettük.

Megmondtam, hogy ki vagyok. Megmondtam, hogy huszárcapitány vagyok s hogy a csekából kerültem ide. Hogy miért, azt magam sem tudom. Erre ő is elbeszélte részletesen az élethistóriáját.

Főhadnagy volt az osztrák-magyar hadseregben. Mint lengyel nemzetiségűt, később a lengyel légióba sorozták. Ott kellett neki hagynia a fogolytábort és újra fegyvert fogni. Ő is a fehér hadseregben harcolt mindaddig, amíg

szét nem verték azt. Ekkor fogságba került. A vörösök fogságába, akik mindjárt az első napokban börtönbe zárták. Azóta itt ül és szenved. A nagy járvány idején ő is megkapta a kiütéses tifuszt. Negyven fokos lázzal feküdt a cella padlóján. Máshol nem volt hely. A börtön kórháza zsúfolva volt, a zárkák is tele voltak betegekkel. Akinek nem jutott hely a pricsen, az a prics alatt feküdt, vagy a cella közepén a földön. Rengeteg ember pusztult el. Szerencsétlenségére ő felgyógyult. S most mi haszna van belőle? Az ő sorsa is csak az lesz, ami a többi lengyel tiszté. Egy szép napon elvezetik és agyonlövik.

Ezután csakhamar a cella többi lakójával is megismerkedtem. Egyik a másik után jött hozzám. Mindegyiknek volt valami kérdezeni- vagy mondanivalója.

A velem szemben levő pricsen, a cella másik oldalán, két lengyel százados feküdt a puszta deszkán. Még csak egy köpenyük sem volt, amit maguk alá rakhattak volna. Ők is Kolcsak hadseregéből kerültek ide. Börtönből-börtönbe cipelték őket, amíg végre ide hozták. Mind a kettő sovány, vézna, sápadt, beteges ember. Csak csont és bőr. Már csak hálni jár beléjük a lélek. Be nem áll a szájuk a köhögéstől. Az egyiknek lábbelije sincs. Cipő helyett piszkos rongydarabokba van belecsavargatva a lába.

Mellettünk egy orosz generális feküdt, Perm városának katonai parancsnoka, akinek a felesége is le van tartóztatva. Itt ült ő is velünk, nem messze tőlünk, a börtön női osztályában.

A generális szomszédja egy szibériai zsidó kereskedő. Szilberstein-nek hívják. Csalás miatt került a börtönbe. Egész cellánknak ez a legkellemetlenebb lakója. Éjjel-nappal sóhajtozik és hangosan sír. Egy pillanat nyugtunk sincs tőle. Formálisan idegbeteggé tett mindannyiunkat.

Több intelligens ember nem volt a cellában. De volt vagy 25—28 muzsik. Orosz parasztok, akik furcsa szokásaikkal és különös modorokkal nagyon elkésérítettek. Igen kellemetlen lakótársak voltak. Le sem tudom írni, el sem tudom mondani, milyen nehezőre esik egy európai embernek ezekkel az alacsony műveltségű és ápolatlan testű szibérijakkal hosszabb időt eltölteni és éjjel-nappal velük együtt lenni. Én legalább nagyon sokat szenvedtem tőlük.

Természetesen nemcsak politikai bűnösök ültek a cellánkban. Volt ott mindenfajta ember. A rablógyilkostól a pénzhamisítóig.

Az első éjjel nagyon rosszul aludtam. A szememet nem tudtam lehunyni. A pricsek tele voltak bolhával, poloskával, de főleg ruhatetvekkel. Ezek a bestiák egész éjjel marcangoltak. Majd megettek. Egy pillanat nem sok, de annyi nyugtom sem volt tőlük. Kétségbe voltam esve. Az egész testem égett. Majd megőrültem. Nem tudtam már mit csináljak, mihez kezdjek. Lehetetlenség volt ellenük védekezni.

Úgy láttam, társaim sem igen tudtak aludni. Legalább az intelligens emberek nem. A sok szibériai muzsik persze fel sem vette. Az ő bőruk már edzve volt az ilyesmihez. Hiszen otthon is csak piszokban és tetvek közt éltek.

A generális sem aludt. Egész éjjel még csak le sem feküdt. Felhúzott lábakkal, törökösen ült a pricsen. Folyton kereszteteket hányt magára, imádkozott és hangosan sóhajtozott. Ő már tudta, hogy mi sors vár rá. Tudta, hogy legfeljebb napok kérdése lehet már csak és végeznek vele. Valahányszor a zár csikorgott, mindig összerezett. Azt hitte, hogy érte jönnek.

A lengyelek is nyugtalanul forgolódtak a pricsen. Sorukkal ők is tisztában lehettek már.

Szilberstein sem aludt. Egész éjjel sóhajtozott, sírt és jajgatott. Úgy hogy még azokat sem hagyta aludni, akik a poloskáktól és tetvektől talán tudtak volna.

Augusztus 29-ig ültem ebben a cellában. Ekkor újra rendeztek bennünket és új zárkákat jelöltek ki a számunkra. Ez is a rendszerhez tartozott. Senkit meg nem hagyni sokáig egy és ugyanazon a helyen. Minél gyakrabban cserélgetni és minél jobban összekeverni az embereket.

Így kerültem augusztus 29-én a II. emeleti hatos számú cellába. Legnagyobb szerencsétlenségemre Szilbersteint is idehozták. Ettől az embertől — bármennyire óhajtottam is — nem tudtam szabadulni. Mindenhova követett. Még a kényszermunkatáborba is utánam jött.

A hatos számú zárkában csak egy intelligens embert találtam. Egy magasabb rangú orosz hivatalnokot, akit Florenszkynek hívtak. Ezt a szerencsétlen embert halálra ítélték s csak később, befolyásos emberek közbenjárására változtatták át a büntetést börtönre. Hogy hány évi börtönre, azt nem tudta. Ezt már nem közölték vele.

Miután Florenszky mellett éppen hely volt, mellé telepedtem. Nagyon hamar jó barátok lettünk. Sokat tanultam tőle oroszul, ő pedig német leckéket vett tőlem. Néha egy-egy darabka fehér kenyeret is juttatott nekem. Abból, amit hozzátartozói küldtek be neki a tyurmába, a «peredács» alkalmával.

Leckeóráim csakhamar megsaporodtak. Néhány nap múlva még három intelligens embert hoztak be a cellánkba. Zseleznikow orosz tanítót, akivel már a csekán is együtt ültem, egy fiatal orosz festőművészt, Staraszonow-ot és egy orosz hadnagyot. Mind a három megkért, hogy velük is gyakoroljam a német nyelvet. Én ebbe belementem. Csak azt kötöttem ki, hogy ők meg orosz órákat adjanak

nekem. Így aztán csaknem az egész napom el volt foglalva. Legalább kevesebb időm maradt arra, hogy bizonytalan sorsom felett tépelődjem!

A második emeleti hatos számú cellának is megvolt a maga egy-két igen érdekes lakója.

Mindjárt a harmadik vagy a negyedik szomszédom egy Ivanow nevű paraszt volt. Amint elbeszélte nekem, kivüle még két vagy három Ivanow nevű paraszt volt a börtönben. Persze más és más cellában. Igen érdekes a le-tartóztatásuknak a körülménye. Mindannyian tévedésből, ártatlanul ülnek, egy Ivanow nevű orosz tábornok helyett. Ezt a tábornokot mindenütt keresték a vörösök. Egész Szibériát tűvé tették érte. De nem találták meg. Találtak azonban két vagy három Ivanow nevű muzsikot, akiknek a névrokonságon kívül semmi közük sem volt a tábornok-hoz. Ezeket tartóztatták le helyette. Már hónapok óta ültek a krasznojarszki börtönben. Közben a generális is megkerült. Agyon is lőtték már azóta. De a muzsikok még mindig ültek. Hogy mikor szabadultak, vagy hogy egyál-talában kiszabadultak-e, azt nem tudom. Amikor én a tyurmából a kényszermunkatáborba kerültem, ők még a börtönben ültek.

Hasonló tévedés miatt ült cellánkban egy másik mu-zsik is. Őt is tévedésből tartóztatták le egy másik ember helyett. Egy asztalos helyett, akit az egyik asztalos-üzemnek a «zavedujucsij»-a, főnöke jelentett fel szabotázs miatt. Ez a szerencsétlen ember vasúti munkás volt. Semmi köze sem volt az asztalosüzemhez. És mégis bezárták. Pedig a vasút is tett lépéseket az érdekében. De mindez nem használt semmit. Internálták és három-évi kényszermunkára ítélték. Együtt ültem vele az inter-nálótáborban is. Innen jártunk mind a ketten kényszer-munkára.

Volt a cellánknak még egy nevezetes lakója. Egy Romanow nevű orosz földműves. Egy öreg ember, akinek az volt a bűne, hogy egy ízben az utcán hangosan szidta a szovjetet. Ezt az embert valósággal üldözték a neve miatt. Már egészen nevetséges volt, hogy mit csináltak vele. Erőnek erejével azt akarták rásütni, hogy valamelyik megszőkött Romanow nagyherceg. Amíg vele ültem egy cellában, ismételten megtörtént, hogy a «dezsurni csinovník» cellánkba jött, kezében fényképet tartott, maga elé rendelte Romanowot és azt vizsgálta, hogy nem azonos-e valamelyik körözött Romanow nagyherceggel.

A mellettünk levő celláknak is volt egynéhány érdekes lakója. Közelebről nem igen ismertem őket. Csak éppen hallottam egyikről-másikról beszélni, Így például közös sétáink alkalmával mutattak nekem egy embert, aki a választások miatt került a börtönbe. Az egyik szomszédos faluban volt választási elnök. Az eredmény azonban nem úgy ütött ki, mint ahogy azt a bolsevikiek szerették volna. A választást megsemmisítették, az elnököt pedig bezárták.

Még fiatalabb koromban olvastam egyszer Kennán György «Szibériá»-ját. Azt hittem, hogy sok dologban túloz. Ma már más véleményen vagyok. Ma már mindent elhiszek Szibériáról. Még a leghihetetlenebbnek látszó dolgokat is.

Mert bizony hihetetlen viszonyok uralkodtak a szibériai börtönökben.

Van-e a világnak még egy olyan része, ahol ártatlan embereket zárnak be, évekig börtönben tartják őket, a nélkül hogy egyszer is kihallgatnák, vagy legalább azt közölnék velük, hogy mi a vád ellenük?

Sok, nagyon sok ilyen emberrel ültem együtt, akiknek fogalmuk sem volt, miért vannak lezárva. Ugyanígy voltam én is.

Másoknak meg az írásaik veszttek el a börtönben. Ezek a legszánalomraméltóbb emberek. Addig ülnek, amíg el nem pusztulnak, avagy a véletlen folytán szabadságukat vissza nem nyerik.

Mert ilyen eset is előfordulhat. Például nagyobb tömeget tartóztatnak le valahol, ahol lázadás volt a környéken. A lázadók egy részét agyonlövik, a másik részét pedig börtönbe zárják. Csakhogy a börtönben minden hely el van foglalva. Zsúfolásig tele van. Erre a fegyencek egy részét — amennyi helyre éppen szükség van — szabadlábra helyezik. Ötletszerűen. Ha szerencséje van, ilyenkor olyan is szabadulhat, akinek az írása elveszttek s aki máskülönben talán sohasem szabadult volna.

Persze az sem ritkaság, hogy azok egy részét, akiket ma szabadon engedtek, másnap újra lefognak, Így járt különben az én két társam is, Brandstetter százados és Szemere főhadnagy, akik velem ültek a cseka pincéjében. Egy darabig együtt ültünk. Ekkor engem a tyurmába kísértek, őket pedig szabadlábra helyezték. Nem sokáig jártak szabadon. Néhány nap múlva vöröskatonák jelentek meg a lakásukon s mindkettőt újra letartóztatták. Megint a pincébe kerültek. Itt ültek október 3-ig. Október 3-án átkísérték őket is a tyurmába. Itt együtt ültünk október 13-ig. Ekkor engem a kényszermunkatáborba internáltak, ők pedig a tyurmában maradtak. Itt ültek még hat hétig. Hat hét után szabadlábra helyezték őket. Hónapokon át szabadok voltak, ekkor újra internáltak őket. Bekerültek a kényszermunkatáborba, ahonnan velem együtt jártak kényszermunkára, Így kerültek be ők velem együtt a hatvan' főtűsz közé. Itt azután együtt ültünk, mindaddig, amíg 1922 júliusban ki nem cserélték bennünket.

Hihetetlen dolog az is, ami Perm városának katonai parancsnokával történt. Azzal a generálissal, akivel mind-

járt az első napon egy cellában ültem s akiről az előzőkben már ismételten megemlékeztem.

Ezt a szegény embert Permben tartóztatták le a feleségével együtt. Ugyanekkor többeket letartóztattak. Ezeket mind egy piszkos «Sztolypin-kocsi»-ba¹ zsúfolták össze s úgy szállították őket Krasnojarszkba. Hónapokig ültek a börtönben. Ekkor a generálist néhány társával együtt agyonlőtték, feleségét pedig kényszermunkára ítélték. Egy napon a csekától a tábornok okmányai megérkeztek a kényszermunkatáborba. Tízévi kényszermunkára ítélték. Akkor, amikor már előzőleg agyonlőtték.

Szóról-szóra ugyanaz történt egy másik fehér tiszttel is. Egyik orosz ismerősömtől hallottam, akit a fehér tiszthez szorosabb baráti kötelék fűzött. Ezt a szerencsétlen embert is agyonlőtték előbb és azután, hetek múlva-ítélték el kényszermunkára. Amikor már halott volt.

Ugyancsak Krasnojarszkban történt meg az is, hogy a tanukat letartóztatták, Éppen elhagyni készültünk a várost, amikor az egyik fontos állami intézménynek, a «Sovjet narodnogo hozaiszta odgyel»-nek nyolcvannál több magasrangú hivatalnokát letartóztatták. Lopással voltak vádolva. Ugyanekkor a tanukat is lefogták és azokat is a börtönbe zárták. Be a tyurmába, ahol ugyanolyan bánásmódban részesültek, mint azok, akiket lopás miatt tartóztattak le. A főtárgyalás, amelyet a színházban tartottak meg, nyilvános volt. Ekkor még Krasnojarszkban voltunk. A tyurmából a főtárgyaláshoz szuronyok között kísérték a vádlottakat, de a tanukat is.

Ami különben magát a tyurmát illeti, ott az elhelyezés valamivel jobb volt, mint a csekán. Itt legalább száraz,

¹ Speciális rabszállító kocsik, amelyek Sztolypin orosz miniszterelnök parancsára készültek. Ezekben szállították Szibériába a forradalmárokat.

magas és tágas cellákban ültünk. A baj csak az volt, hogy ezekben a cellákban mindig több embert helyeztek el, mint amennyire hely lett volna. Legalább két-háromszor annyit, így például a mi cellánkban, a II. emeleti 6-os számúban, legfeljebb tizenöt emberre lett volna hely. Csakhogy mi nem ennyien ültünk ott, hanem harmincan-harmincötven, sőt volt rá eset, amikor negyvennél is többen. Még a priccsek alatt, az asztal és a pad tetején is feküdtek, sőt még a cella közepén, a földön is.

Úgy látszik, ez mindig így volt Oroszországban. Kennan is azt írja az orosz börtönökről szóló könyvében, hogy az egyik börtönben, ahol csak 207 fegyencre lett volna hely, 484-en ültek. Szuvalkiban 165 helyen 483-an, Petrokóban pedig 125 helyen 652-en voltak lezárva.

Ha már a békében is így volt, mennyivel nagyobb volt a túlszűfoeltság most, a háború után, a forradalmak idejében, amikor ezer meg ezer ember sínylődött a börtönben.

A cellák világosak voltak. Minden cellának volt 2—3 ablaka. Az ablakok az utcára nyíltak és nagyobbrészt töröttek voltak. Ennek az az előnye volt, hogy állandóan friss levegőt kaptunk a cellába. De megvolt a hátránya is. Az, hogy sokszor majd megfagytunk. Különösen éjjel.

Az ablakok oly magasán feküdtek, hogy nem lehetett rajtuk keresztül az utcára látni. Legfeljebb akkor, ha az ember felállt az asztal vagy a pad tetejére. Ez pedig veszélyes vállalkozás volt. A tyurma magas kőfallal volt körülvéve. A fal mentén, az utcán kis tornyocskák álltak (innen kapta a tyurma elnevezését is¹). Ezekben vöröskatonák álltak őrt, akiknek szigorú parancsuk volt, mindenkire rálőni, aki az utcai ablakokhoz közeledik.

S a vörösök akárhányszor éltek is ezzel a joggal.

¹ Ma a bolsevikik alatt a börtön hivatalos elnevezése: «Szabadságtuktól ideiglenesen megfosztottak kastélya.*

Addig, amíg én a börtönben voltam, egy kozákot löttek agyon. Pedig nem is ő állt az ablaknál, hanem az egyik cellatársa. De a golyó célt tévesztett. Az ablaknál ácsorgó fegyenc füle mellett elsivított és a kozákot ölte meg, aki gyanútlanul feküdt a helyén.

Mielőtt a börtönbe kerültem volna, néhány nappal előbb két embert löttek az ablaknál agyon. Közvetlenül kiszabadulásom után pedig egy fiatal orosz tisztet. Édesanyja a tyurma kapujában állt. «Peredácsi» volt és élelmet akart beadni a fiának. A fiatal tiszt az ablakból észrevette és zsebkendőjével integetett neki. E pillanatban az őrlött és a szerencsétlen fiatalember anyja szemeláttára holtan rogyott össze.

Nézzük most már, hogyan teltek napjaink a tyurmában.

Naponta reggel hét órakor volt az ébresztő. Hosszú éles fütty riasztott fel bennünket álmunkból, Már tudniillik azokat, akik a tetvektől és poloskáktól aludni tudtak. Ez volt a jel a felkelésre.

Ezután öt-hat perc múlva egy második fütty következett, amellyel egyidejűleg hallható volt a nadziratel — börtönőr — «Na poverku» vezényszava is. Ez a reggeli ellenőrzés kezdetét jelentette.

Erre a vezényszóra minden cellában két sorban a pricsek elé kellett állni s mindaddig várni, amíg a napos szolgálót teljesítő börtöntisztviselő, a «dezsurni csinovnik» a nadziratel kíséretében a cellába nem jött, meg nem számlált bennünket és a létszámot a könyvébe be nem írta. Amelyik cellával elkészült, annak ajtaját a nadziratel ismét bezárta és csak akkor nyitotta ki újból, amikor a folyosóra nyíló összes cellákat már ellenőrizték.

Ezután a naposok — a starosta által naponta kivezé nyelt két-két ember — kivitték a cellából a szobaedényt, a «parasá»-t. Ez egy dézsaszeru faedény volt, amelyre azért

volt szükség, mert az esti ellenőrzés után senki többé a cellából ki nem léphetett. Ez az edény egész éjjel — de sokszor éjjel-nappal — a cellában állt s annak már úgyis dögletes levegőjét még dögletesebbé tette. Szerencse, hogy az ablak-táblák ki voltak törve és így mégis jöhetett be a cellába kívülről egy kis friss levegő.

Amikor ezzel a naposok elkészültek, a «kipjatok»-ért mentek. A forró vizért, amelyből reggeli teánkat készítettük volna el, ha lett volna teánk. De miután nem volt, a forróvízzel is meg kellett elégednünk. Ugyanúgy volt itt is, mint a csekán.

Amíg a naposok a «kipjatok»-ért a börtönkonyhában jártak, mi felöltözködtünk. Gyorsan magunkra rántottuk a ruhát és kimentünk a folyosóra mosdani. A folyosó egyik fülkéjében ugyanis 2—3 bádgomosdó állt, alig egy-két csappal és 8—4 vödör vízzel. Miután vízvezeték nem volt a tyurmában, a mosdáshoz szükséges vizet vödrökben hoztuk fel. Ezekben az edényekben történt a mosdás.

Ez a 3—4 vödör víz körülbelül 220—230 ember mosdására szolgált. Miután azonban a legtöbb ember nem mosdott, ez a víz bőven elegendő volt. Még maradt is belőle.

A szibériai muzsik ugyanis nem nagyon rokonszenvez a vízzel. Vagy egyáltalában nem mosakszik, vagy csak a maga módja szerint. A teáskannából, a csajnikból egy kevés vizet önt a tenyerére s azzal töröli ki a szeméit. Ez az egész mosdása.

Velem egy gumilavór volt. A fronton is mindig a nyereg-táskán ban tartottam, a börtönbe is magammal hoztam. Mikor ezt a lavórt a cellában magam elé tettem a pricsre és benne európai módon megmosakodtam, az a sok muzsik körülállt és szájtátva bámult. Hát még amikor a fogkefemet előszedtem. Ilyen csodabogarat igazán nem láttak még.

Az öltözködés mindössze 10—15 percig tartott. Amikor

ezzel elkészültünk, ismét a cellába mentünk. A nadziratel újra megszámlált bennünket és ránk zárta az ajtót.

Nemsokára ezután a «za hlebom» «kenyérért» vezényszó következett. A nadziratel sorra kinyitotta a cellaajtókat és leengedte a naposokat a konyhába, hogy azok a^x kenyeret felhozhassák a cellába.

A kenyeret minden zárka részére az illető zárka starostája vette át. Ő is osztotta ki az egyes fegyencek között. Éppúgy, mint azt a cseka leírásánál már elbeszéltem.

Minden fogoly előírt napi kenyéreltménye egy orosz font lett volna, azaz 410 gramm. De ezt a mennyiséget soha pontosan ki nem kaptuk. Hogy hova lett, azt hiszem könnyű eltalálni. Később — talán a harmadik héten — a kenyéreltményt le is szállították. Csak háromnegyed fontot kaptunk, majd nemsokára csak félfontot.

Ezután megreggeliztünk. Megittuk a forróvizet, a «kipjatok»-ot és egy falat kenyeret ettünk hozzá. Annyit, hogy a napi adagból délre is, meg estére is jusson.

Most következett a nap legfurcsább része: az első számú tetvéskedés. Azért mondom első számú, mert a cellánkban lévő rengeteg ruhatetű szükségessé tette, hogy ezt a harcászati műveletet délután is megismételjük.

Már előre is bocsánatot kérek, ha egy kicsit tovább időzöm ennél a tárgynál. De elmondom részletesen, mert nem sok ember látott ilyent. Csak azt sajnálom, hogy fogóságba jutásom alkalmával elszedték a fényképezőgépet. Mert ha lehetett volna, ezt a jelenetet igazán érdemes lett volna megörökíteni.

Már említettem, hogy a cellákban csak úgy hemzsegett a sok ruhatetű. Ami nemcsak kellemetlen, de veszélyes is volt. Ez volt ugyanis a kiütéses tífusznak, «az orosz nemzeti betegségnek» egyetlen terjesztője. Akit egy tífuszos

tetű megcsípett, annak vége volt. Több mint bizonyos, hogy megkapta a betegséget.

Hogy tehát a ruhatetű még jobban el ne szaporodjék, minden cellában a starosta kétszer napjában — reggeli után és ebéd után — hivatalosan elrendelte a «tetvész-kedős»-t.

Erre sorba ültük a pricseket és minden darab ruhát és férneműt pontosan átnéztünk.

Tessék ezt a képet elképzelni. Negyven ember volt körülbelül a cellában.

Hogy mennyi tetű volt, arról embernek fogalma sincs, monfak egy példát. Peredácsi volt. Lovász barátom kenyeret küldött be a számomra. A kenyérral együtt derék tisztilegényem, Kummer István, fehérneműt is hozott be nekem. déli tizenkét órakor a tiszta fehérneműt felhúztam. Három-négy óra körül délután már nagyon kellemetlenül éreztem magamat. Az egész testem égett. Az az érzésem volt, mintha csalánba feküdtem volna bele. Lehúztam az inget és azt átvizsgáltam. Még ma is emlékszem rá, nem kevesebb, mint negyven egynéhány ruhatetűt fogtam benne.

Ezek után tessék elképzelni, hogy mennyit szenvedtünk ezektől au állatoktól.

Ha már a tetveknél vagyunk, meg nem állhatom, hogy egy dolgot el ne mondjak.

A közeli Kainszk községből két orosz muzsikot hoztak egy napon cellánkba. Az egyiknek a felesége mindjárt első peredácsi alkalmával egy sűrűfésűt is küldött be a jenek. Ez a sűrűfésű a cellában kézről-kézre járt. Kivételesen nélkül az összes muzsikok végig fésülködtek vele. Letették a prics elé a földre és atetveket a közös pricsre fésülték. Amikor egy csomót kifésültek, ezeket megölték. Már persze csak azt, amelyik időközben a szomszédhoz át nem mászott.

Tessék elképzelni, intelligens embernek ilyen emberek társaságában hosszabb időt eltölteni és velük éjjel-nappal együtt lenni. Kell-e ennél nagyobb büntetés?

A reggeli ruha- és fehérneművizsgálat után minden ember tehetett azt, amit akart. A legtöbb ember — nemesebb szórakozás hiányában — végighevert a pricsen és a cella mennyezetét nézte. Olvasni nem igen lehetett, mert nem engedtek be könyvet. Különben ez is teljesen ötletszerűen ment. Az egyiknek megengedték, hogy könyvet hozzon be magával a börtönbe, míg a másiktól már az irodában elszedték a könyveket, akkor, amikor a holmiját átvizsgálták. Én ezt az időt az orosz nyelv tanulására és a német nyelv tanítására használtam fel déli féltizenkettőig.

Féltizenkettőkor a nadziratel «Na progulku»-t kiáltott. Ami magyarul annyit jelent: «Sétára». Ezután felnyitotta a cellaajtókat és bennünket leengedett a börtön udvarára. Az egy folyosón lévő cellák fegyencei egyszerre sétáltak. Kivéve azokat, akik magánzárkában ültek. Ezeknek céljuk előtt külön őr állt, senki velük egy szót sem válthattott és őket soha sétára le nem engedték.

Séta naponta kétszer volt. Délben egy félóra és délután egy félóra. De ez is teljesen ötletszerűen ment. Néha egy óráig is sétálhattunk, máskor már tíz perc után «koncsili»-t kiáltott a nadziratel. Ezzel jelezte a séta végét. Egyszer délelőtt-délután sétálhattunk. Máskor meg napokig egyáltalában nem engedtek le bennünket. Aminf éppen a nadziratelnek eszébe jutott.

Tizenkettő és feleget között volt az ebéd. A nadziratel ekkor elkiáltotta magát «za obedom» s a naposokat kiengette a cellából az ebédért.

Az ebéd, amelyet ugyanabban a piszkos faedényben hoztak fel a cellába, amelyben a reggeli forróvizet is adták, levesből állt. Erre mindent rá lehetett volna fogni, csak

azt nem, hogy leves. Közönséges piszkos forró víz volt, benne se só, se rántás. Egy-két szeletke hámozatlan burgonya úszkált benne. Más semmi. Ez volt nap-nap után az ebéd.

Az ebédet a starosta osztotta ki. Ő vette kezébe a a konyhából felhozott bádogkanalat és azzal mérte ki mindenkinék a porcióját.

Nem hiszem, hogy amikor a vadállatokat etetik a ketrecben, azok jobban dulakodnak egymással a bedobott falatért, mint ahogy ez a sok muzsik marakodott ezért a «leves»-ért. Olyan zajt csaptak és úgy ordítottak, hogy az ember a saját szavát sem értette. Az volt a szerencse, hogy a késeket mindenkitől elszedték, amikor bezárták, mert különben bicskára ment volna. Érdekes volt nézni, hogy reszketett ez a sok ember azért a meleg vízért s hogy figyelték és ellenőrizték a starostát, nehogy véletlenül az egyiknek többet mérjen ki belőle, mint a másiknak.

Az ebédrel tulajdonképpen a teljes napi étkezés is be volt fejezve. Mert este már csak «kipjatok»-ot kaptunk. Csak egyszer volt hetenként vacsora. Minden csütörtökön. Ilyenkor sótalan, vízbe főtt búzát kaptunk. Fejenként egy-egy evőkanállal.

Délután félhatkor megkezdődtek az előkészületek az esti ellenőrzéshez. A poverkához. A nadziratel egy pillanatra mégegyszer felnyitotta az összes cellák ajtajait, a naposok pedig — ha már napközben nem volt benn a cellában — bekészítették a «parasá»-t, azt a rettenetes faedényt, amely csaknem tűrhetlenné tette a zárkában való tartózkodást.

Délután hat órakor egy hosszú éles fütty az esti poverka — ellenőrzés — kezdetét jelezte. Éppúgy állottunk fel sorban a pricsek elé, mint reggel. Addig, míg a dezurni az ellenőrzéssel el nem készült. Amikor ezzel elkészült, át-

vette a cseka elnökéhez vagy a börtönigazgatósághoz címzett kérvényeket. Kérvényeket, amelyekre soha válasz nem érkezett. S azért a fegyencek mégis folyton kérvényeket írtak, ahogy egy darabka papiroszhoz jutottak. Némi-lyik egész regényt összeírt, hogy az ártatlanságát bizonyítsa. Persze, ez a sok írás mind papírkosárba vándorolt.

Az esti ellenőrzés befejezése után a dezurni csinovník a cellaajtókat lezárta s a másnap reggeli ellenőrzésig senki többé a celláját el nem hagyhatta. Még csak a folyosóra sem léphetett.

Csütörtök és vasárnap délelőtt tíztől tizenkettőig «peredácsi» volt a tyurmában, ami ugyanúgy folyt le, mint a csekán.

Ahogy a pincéből kikerültem, Lovász Bódog barátom újra küldözgette részemre a kenyeret. Mást nem igen tudott küldeni szegény fiú. Neki sem volt mit ennie. A jó öreg Kummer István hetenként kétszer a peredácsi napján pontosan megjelent a tyurma kapujában és addig ácsorgott ott, amíg a kenyeret és a tiszta fehérneműt be nem tudta részemre adni.

Ha ez a derék ember minden héten ki nem mosta volna a fehérneműmet, nem tudom, mit csináltam volna. Mert a tyurmában egyáltalában nem volt meg a lehetősége annak, hogy tiszta alsóruhához jussunk. Mi magunk nem moshattunk. Nem volt hol és miben. A börtönigazgatóság pedig nem gondoskodott rólunk.

Igazán megható ennek a két embernek, Lovász Bódognak és Kummer Istvánnak a viselkedése. A legnehezebb pillanatban is ott álltak mellettem és nem engedtek elpusztulni. Nem is tudom, ha ők nem támogattak volna, mit csináltam volna. Soha, amíg élek, el nem felejttem, hogy ennek a két embernek mit köszönhetek.

.....Hosszú időn át, heteken keresztül semmi neve-

zetesebb esemény sem zavarta meg a tyurma csendjét. Lassan, unalmasan múltak el a napok. Egyik úgy, mint a másik.

Végre szeptember 8-ika meghozta a maga szenzációját. E napon oly esemény történt, amely mindannyiunk idegeit súlyosan próbára tette.

Délután öt óra volt. II. emeleti folyosónk vasajtáját valaki a szokottnál erélyesebben megzörgette. A nadziratel rögtön ajtót nyitott, mi pedig, ahányan csak odafértünk, ajtónk rácsozatához rohantunk, hogy megnézzük, mi történt.

A folyosóra egy vérvörös ingbe öltözött, hórihorgas bolsevik lépett. Fején a sapka félre volt csapva, alóla hosszú haj fürtjeinek a vége kikandikált. A két vállán és a derekán keresztül megszámlálhatatlan sokasága a szíjnak. Oldalán egy hatalmas revolvertáska. Benne egy óriás revolver. Oly nagy, hogy egy kisebbszerű ágyúnak is beillett volna.

Ezt a rettenetes embert, akit én már a cseka pincéjéből ismertem, két állig felfegyverkezett vöröskatona kísérte.

A katonák a cellaajtók előtt, a folyosón megálltak. A vörösinges bolsevik, kísérve a nadzirateltől, celláról-cellára járt s a kezében tartott papírlapról neveket olvasott fel. Akit felolvasott, arra úgy csapott le, mint a karvaly. Galléron ragadta s valósággal kilódította a cellából. Ki a folyosóra, ahol a két katona ácsorgott.

A mi cellánkban csak egy nevet olvasott fel: Panowot. Még ma is a hideg fut át rajtam, valahányszor erre a jelenetre gondolok.

Ez a szerencsétlen Panow 60—65 év körüli magasabb-rangú hivatalnok volt. A krasznojarszki élelmezési központnak egyik főtisztviselője, aki a fehéruralom alatt teljesített szolgálatot. Ezt a szerencsétlen embert ez a fene-

vad torakonragadta és a cellánk előtt ácsorgó két vöröskatona karjába lökte.

Le nem tudom írni, hogyan hatott ez a jelenet mindannyiunkra. Látni ott a folyosón azokat a szerencsétlen embereket, akiket a cellákból összeszedtek, azért, hogy nemsokára végezzenek velük.

Lehettek vagy negyvenen-negyvenketten. A folyosóról az udvarra vitték őket, ahol lovasok és gyalogos katonák várakoztak rájuk. Ezek kettős kordonnal vették körül a szerencsétleneket. Belül voltak a gyalogosok, kívül a lovasok, Így kísérték a csekába, a halálpincébe, hogy ott az éj folyamán agyonlőjjék őket.

Közel nem mertünk az ablakhoz menni, nehogy az ör cellánkba lőjjön. De azért felálltunk az asztal és a padok tetejére és tisztes távolságban az ablaktól néztük, hogy kísérik ki őket a tyurmából.

De sok ilyen gyászmenetet láttam a csekától alig néhány száz lépésre levő nemezüzemünk előtt elhaladni, amikor még én is szabad voltam és a városban dolgoztam. Még ma is előttem vannak, amint lehorgasztott fejjel, szomorúan lépkedtek az utcán, kísérve a sok gyalogos és lovas katonától.

Borsószik az ember háta, ha erre a sok kegyetlenségre visszagondol.

Másnap, szeptember 9-én ugyanez a jelenet megismétlődött. Újabb 38 embert szedtek Össze a cellákban. Ezeket is a halálpincébe vitték és ott agyonlőtték.

Ezek között a szerencsétlenek között voltak az én első napi cellatársaim is. A permi tábornok és a lengyel tisztok. Az a lengyel főhadnagy is, aki az első napokban a baloldali szomszédom volt. Vele néhány órával ágyonlövetele előtt még beszéltem.

Teljesen az előző napi események hatása alatt, szomo-

rúan, magamba mélyedve, egyedül sétáltam a börtön udvarán. Szeptember 9-e volt délután. Az I. emeletnek a börtön udvarára nyíló ablakánál egyszer csak hangokat hallok. Mintha valaki «Herr Rittmeister»-t kiáltott volna.

Felnéztem az ablakba. Az én lengyel főhadnagy barátomat pillantottam ott meg. Kabátjának a gallérja fel van hajtva, két keze a zsebében, a hangja reszket, alig tud beszélni az izgatottságtól.

Amikor látta, hogy észrevettem és az ablak mellett megálltam, így szólt hozzám:

— Herr Rittmeister! Heute in der Nacht wird man mich erschiesen!

Rettenetesen hatottak rám ezek a szavak. Hamarjában azt sem tudtam, mit válaszoljak neki. Alig tudtam idegeimen uralkodni. Végre is így feleltem neki:

— Es ist ja unmöglich! Reden Sie doch nicht!

Majd így folytatta. Alig értettem meg remegő hangját:

— Leider, die Sache ist schon ganz bestimmt. Soeben wurde es mir verlautbart.

Erre már igazán nem tudtam, mit válaszoljak. Minden erőmet össze kellett szednem, hogy valamit felelni tudjak. Csak ennyit mondtam neki:

— Nein! Es ist unmöglich! Nur Hoffnung! Tovább nem tudtam folytatni. Még egy utolsó búcsút intett nekem s azután távozott az ablakból.

E pillanatban csatlakozott hozzám Zseleznyikov tanító. Az egyik tanítványom, akinek a cellában német órákat adtam.

Szótlanul mentünk egymás mellett. Egyszer csak az egyik folyosó-ablakból egy összehajtogatott papírdarabka repült a lábainkhoz. Zseleznyikov lehajolt, felvette és kibontotta. Néhány sor volt ráírva oroszul. Elolvastuk. Egy másik szerencsétlen embernek a búcsúja. Üzenetet küld

a feleségének, hogy az éjjel a cseka pincéjében agyonlövök.

Október 3-án újabb hatvan embert löttek agyon. Ezen a napon került a tyurmába az én két fogolytársam is, Brandstetter százados és Szemere főhadnagy, akikkel együtt tartóztattak le augusztus 15-én. Eddig ültek a csekán.

A II. emelet hatos cellájában október 6-ig ültem. Október 6-án egy katona lépett a cellába és a nevemet kiáltotta. Szedjem össze minden holmimat és készülődjek.

Izgatottságom tetőpontra hágott. Nem tudtam, mit akarnak velem. Lehet, hogy szabadlábra helyeznek, talán egy másik cellába kísérnek, de lehet az is, hogy a kényszermunkatáborba visznek vagy a halálpincébe s ott agyonlőnek.

A földszintre vezettek. Ugyanabba a cellába, ahol az első nap ültem. Amint az ajtón belépek, valaki rám kiált:

— Good day, Mister Grob!

Az angol tüzérkapitány volt. Egy-két héttel utánam ő is a tyurmába került.

Nagyon megörültünk egymásnak. Meghívott, hogy legyek a szomszédja. A cella zsúfolva van, még a picsek alatt is fekszenek. Ő is az asztal tetején kapott már csak helyet. Ezt megosztja velem.

Megköszöntem és a felajánlott helyet elfogadtam, Így feküdtünk egy pár hétig. Ekkor az angolt elvitték innen. Egy másik cellába. Hogy hova került azután s mi lett vele, nem tudom. Többé nem találkoztunk.

A helyét az asztalon egy Schachmatow nevű orosz paraszt foglalta el. Egész fogságom alatt — pedig nyolcvannyolc hónapot ültem — ez az ember volt a legkellemetlenebb szomszédom. Alig fértünk el egymás mellett a keskeny asztalon. Egész éjjel rugdosott és az orrom alá fújta a mahorka füstjét. Egyik mahorkát a másik után szívta. Különben sem vagyok dohányos és nem igen állom a do-

hányi üstöt. Még kevésbé a mahorkát. Majd megfulladtam, annyira köhögtem tőle.

Így teltek napjaim október 12-ig.

Október 12-én délfelé egy csinovnik jött a cellánkba. Neveket olvasott fel egy a kezében tartott névjegyzékből. Többek között az én nevemet is. Egyben tudomásunkra hozta azt is, hogy kényszermunkára ítélték, amiért másnap, október 13-án át fognak bennünket kísélni a Vojenni Gorodokba, a kényszermunkatáborba.

Megmondta azt is, hogy ki hány évet kapott. Felolvasta az én büntetésemet is. Engem a polgárháború végéig ítélték el. Az «indokolás» rovatban a nevem mellett csak ennyi állt: «azért, mert magyar tiszt.» Ennyi volt az egész indokolás¹.

Még aznap este felvittek a második emeletre. Oda, ahol eddig ültem. Csak más cellába. Itt koncentrálták mindazokat, akiket másnap a kényszermunkatáborba kellett átkísélni.

HUSZONNEGYEDIK FEJEZET.

Lekísérnek bennünket a kényszermunkatáborba. — Három nap a «jégverem»-ben. — Miért dolgoztunk szívesebben a városban, mint a Vojenni Gorodokban. — Hogy nyújtják az első segílyt Szibériában. — Miként kerültem ki a koncentrációs táborból állandó munkára az Odgyel pitániához.

Másnap, október 13-án mindjárt ebéd után, mindannyiunkat, akik kényszermunkára ítéltettünk, a tyurma irodájába kísérték.

¹ 1921-ben Lenin hivatalosan bejelentette a polgárháború végét. Sok orosz elítélt amnesztiát kapott. Csak a mi büntetésünket emelték fel. A magyar tisztékét. Megtoldották még öt esztendővel. Igazán szerencse volt, hogy 1922 július havában kicseréltek bennünket. Különben még most is az internáló táborban ülhethénk.

Negyvenhármán voltunk összesen, 42 férfi és egy nő. Az egyik fehértisztnek a felesége. A büntetések időtartama öt és nyolc év között váltakozott. Egyedül engem ítéltek el a polgárháború végéig. Eddig szólt a többi magyar tisztnek a büntetése is, akik már a kényszer-munkatáborban ültek. Csakhogy ők simábban kerültek oda, mint én. Őket mindjárt oda vitték s nem járatták velük a «halálpince» és a tyurma kálváriáját végig. Hogy nekünk, Brandstetter Ferenc századosnak és Szemere Zoltán főhadnagynak miért kellett ezeket a poklokat előbb végigszenvednünk, ki tudna erre válaszolni.

A tyurma irodájában délután négy óráig várakoztunk. Ez alatt az idő alatt megírták az okmányainkat. Amikor ezek elkészültek, az udvarra vezettek bennünket és átadtak az őrségnek azzal az utasítással, hogy mind a negyvenhármunkat a Vojenni Gorodokba kísérjenek, a kényszermunkatáborba.

Az út a Vojenni Gorodokig hét-nyolc kilométer lehetett. Máskor ennyi utat játszva megtettünk. Most alig tudtunk elmenni odáig. Annyira ki voltunk éhezve, annyira le voltunk gyengülve, hogy állni alig tudtunk. Az őrség kénytelen volt minden kilométer után megállni velünk, hogy pihenhessünk. Most látszott csak igazán, mennyire leszedett mindannyiunkat a lábunkról a börtön.

Sötét este volt már, amikor a Vojenni Gorodokba megérkeztünk. Lehetett félnyolc, mikor odaértünk. Az őrség az iroda elé kísért bennünket, hogy ott a dezurninak átadjon.

A dezurni átvette az okmányokat és ellenőrizte a neveket. Minden név után felolvasta azt is, hogy ki hány évre lett elítélve. Amikor az én nevemhez ért, a büntetés időtartamát nem említette. Előléptem tehát és megkérdeztem, hogy én hány évet kaptam. Oroszul szólítottam

meg, ő németül felelt. Az ő rossz kiejtésével ennyit mondott csak:

— Sie können noch recht lång sitzen.

Ezután a dezurni elrendelte, hogy ki melyik barakban jelentkeznek. Engem a 43-as számúba utasított. Itt ült a többi magyar tiszt is, akik túszerként voltak kiszemelve, így kerültem én is a túszer közé.

Társaim leírhatatlan örömmel és szeretettel fogadtak. Körém sereglettek mindannyian s igaz részvétellel hallgattak, amint kéthónapi kálváriát nekik elbeszéltem.

A negyvenhármas barakban 120—130-an laktunk. 18 tényleges, 52 tartalékos magyar tiszt és 50—60 muzska, hercegtől muzsikig vegyesen.

Néhány napig laktam csak ebben a barakban. Azután költözködni kellett. Nemcsak nekem, de a többi tényleges tisztnek is. Ugyanis parancs érkezett Moszkvából, állítólag Kún Bélától, hogy bennünket a tartalékosoktól külön válasszanak és «különleges bánásmódban részesítsenek. Hogy ez a «különleges bánásmód» az oroszoknál mit jelentett, azzal már tisztában voltunk.

Október vége volt. A hőmérő —25° Réaumurt mutatott. Ebben a kegyetlen hidegben egy olyan helyiségbe kerülünk, ahol még kályha sem volt. Itt legalább 150 ember elfért volna. De csak mi laktunk benne. A 18 magyar tiszt. Életemben hidegtől annyit még nem szenvedtem, mint ezekben a napokban. Ugyanígy szenvedtek a társaim is. Mindent, amink csak volt, magunkra öltöttünk s egész éjjel le-fel szaladgáltunk a barakban, mint az örültek. Egy pillanatra sem hunytuk le a szemünket.

Szerencsére ez az emberkínzás nem sokáig tartott. Harmadik napon véletlenül barakunkba vetődött parancsnokunk, Kuznecow elvtárs. Amikor látta, hogy itt mit szenvedünk, elrendelte, hogy azonnal költözzünk vissza a

negyvenhárom barakba, oda, ahol eddig is laktunk. Meleg itt sem volt. Akárhányszor — 7° Réaumur volt csak a hőmérséklet. Szenvedni itt is szenvedtünk. De mégsem anynyit, mint a másik épületben.

Lássunk most egy napot a koncentrációs táborból is.

Reggel fél hét. Az ügyeleti szakács sorba járja a barakokat s mindenhova «Za kipjatkom»-ot kiált. «Forróvízért». Ez az ébresztő. Miután a nagy hideg miatt teljesen felöltözve aludtunk, gyorsan leugráltunk a pricsekről és a konyhába szaladtunk a «reggeli»-ért. Itt hosszú libasorban — «ocsered»-ben — addig váraoztunk, amíg a forróvizet meg nem kaptuk.

Aki a reggelijét elfogyasztotta, rohant az iroda elé. Itt történt ugyanis a munkáscsoportok kijelölése és beosztása. A munkások zöme a táborban maradt. Csak egynéhány csoportot engedtek le a városba. Azokat, akik a sorban legelől álltak. Ezért volt az a nagy rohanás az iroda elé. Sokan még a «reggeli»-jüket is otthagyták, csakhogy a városba lejussanak.

Én is szívesebben dolgoztam a városban, mint a Vojenni Gorodokban. Inkább gyalogoltam 16 kilométert (nyolcat oda s ugyanannyit vissza), csak a táborban ne kelljen maradnom. A városban legalább tudtam, hogy mi a dolgom. Ha ezt elvégeztem, aznap békében hagytak. A táborban nem így volt. Ott folyton ráncigálták az embert. Egyszer fát kellett fűrészelni és hasogatni, máskor vizet hordani a konyhába, utat javítani vagy a parancsnokság számára valami munkát elvégezni. Alig fejezte be az ember az egyiket, már is zavarták a másokra. Soha egy percig sem volt nyugta. Még éjjel sem. Hányszor megtörtént, hogy késő éjjel bejött a dezurni s felverte az egész társaságot vízért. Csak azokat nem bántotta, akik aznap a városban dolgoztak. Sötét éjszaka kellett lemenni a Jenisseihez —

miután a kutak a nagy hideg miatt felmondták a szolgálatot — ott léket kellett vágni s onnan kellett vödörrel hordani a vizet a konyhába, hogy a nyolcszáz internált részére másnap reggel kipjatokot csinálhassanak.

De volt a vízhordásnál kellemetlenebb munka is a táborban: az emésztőgödrök tisztítása. A legtöbb ember — köztük én is — főleg ez elől szökött le a városba. Bármit is dolgoztam ott, csak ezt az utálatos munkát ne kelljen végezni a Vojenni Gorodokban. Mert ez igazán utálatos munka volt. Minden csonttá volt fagyva. Az ürüléket csákmánnyal és vasrudakkal kellett felvágni és hordókba lapátolni, amely hordókat nekünk kellett szánon a földekre kihúzni és ott kiüríteni. Lovat nem adtak erre a célra. Azért, mert soványak voltak. Pedig dehogy ezért. A ló a parancsnoknak kellett. Ő fuvarozott vele. Magánemberek részére, akik fizettek érte.

A legtöbb embert ezeken kívül még más is vonzotta a városba. Csaknem mindenkinek volt valami ügyes-bajos dolga, vagy valami magánügye, amit a városban kellett elintéznie. Erre ez volt a legjobb alkalom, amikor munkára kísérték le bennünket. Minden csoporttal egy, legfeljebb két ór ment. Ezekkel pedig mindig lehetett okosan beszélni. Egynéhány cigarettára való mahorkáért, vagy egy-két adag kenyérért bárkit szívesen elengedtek a munkahelyről. Bánták is ők, ki hova ment. Csak időre a kapu előtt legyen, amikor este a táborba kell bevonulni.

A táborban az étkezés kritikán alóli volt. Levest kaptunk, meg egy font kenyeret. A levesben egy-két darabka romlott birkahús volt, vagy egy-egy apró halacska, amelynek már a szagától is rosszul lett az ember. Akik a városban dolgoztak, azok ott is kaptak ebédet. Erről a munkaadó volt köteles gondoskodni. Az étkezés valamelyik állami stolovájában (étkezőhelyiség) történt, ahol ugyanazt kap-

tunk, amit minden szovjetmunkás. A sok éhes embert ez az ebéd is hajtotta le a városba.

Első munkám, amit a városban végeztem, egy hajó fának a kirakása volt a Jenissei partjára. Kellemetlen, hideg tél volt. A munka délelőtt tíz órától délután négyig tartott. Talán mindössze tizenöten voltunk hozzá. Magyar tiszték és orosz muzsikok vegyesen.

A következő napon a vágóhídra rendeltek ki. Lehetünk húszan. Csupa magyar tiszt. Egész internálásom alatt ez volt a legkellemetlenebb és a legnehezebb munkám. Felébe vágott marhákat kellett másod-, legfeljebb harmadmagammal a mérlegre cipelni és onnan teherautóra rakni. Akárhányszor a földre ültem le irtózatossá súlyuk alatt. Erre a terhes munkára háromszor rendeltek ki. De ez is éppen elég volt.

A vágóhid után a káposztagyűlés és a savanyítás következett. Ez volt a legkönnyebb munkám. Valamilyik szovjetraktár részére kellett néhány vagon káposztát télire elrakni. Ezt a munkát vegyesen végeztük az oroszokkal. A káposztát meggyűlűltük és hordókba dőngöltük. Amelyik hordó tele volt, azt lemértük és a súlyát a hordóra festettük. A munkavezetőm jóemberem volt. Egy fiatal fogoly tiszt. Ennek a jóvoltából én végeztem a legkönnyebb munkát. Ráfestettem a számokat a hordókra.

Amikor ezzel is elkészültünk, a vasúti állomásra vittek bennünket. Ládákat, vasszerszámokat, deszkát kellett kirakni, vagy szemet a vasúti kocsikból kilapátolni. Ez utóbbi munka elvégzésére minden vasúti kocsihoz négy-négy embert adtak. Amelyik csoport a munkáját befejezte, az elmehetett oda, ahova neki tetszett. Csak este kellett a tábor kapujánál gyűlekeznie.

Egy ízben, amikor deszkákat és gerendákat raktunk ki, egy kis szerencsétlenség is történt. Jelentéktelen dolog

volt az egész. Inkább csak azért említtem meg, hogy jellemezzem vele az orosz viszonyokat.

Az egyik bajtársam, aki a deszkák kirakásánál nekem segédkezett, egy pillanattal előbb hajolt le, mintsem kellett volna. Ennek az volt a következménye, hogy az egyik gerenda, amelyet épp akkor löktek ki a vasúti kocsiból, elütötte. Az orrcsontjára is kapott egy ütést s pedig oly szerencsétlenül, hogy az orrából patakzott a vér.

Rögtön orvost kerestünk s szerencsétlen társunkat hozzá vezettük. Csakhogy nem olyan könnyű dolog volt ám az orvos elé jutni. Előbb bizonyos formaságokon kellett neki keresztülesnie.

Az orvos előszobájában egy felcser fogadott bennünket. Előadtuk neki, hogy mi járatban vagyunk. Ő előszedte nagy könyvét és a kérdések özönével árasztotta el szerencsétlen társunkat. Miután a vérzés igen erős volt, kértük, hogy engedjen előbb bennünket az orvos elé s csak akkor töltsse ki a rovatokat, ha már a vérzés elállt. De a felcser erről hallani sem akart. Addig, amíg könyvébe be nem vezette társunk nevét, életkorát, foglalkozását, születési helyét és idejét, amíg be nem írta, hogy van-e neki vagyona és milyen párthoz tartozik, addig nem engedett be bennünket az orvoshoz. S ha mindjárt el is vérzett volna az a szerencsétlen ember.

... A munka rendszerint délután négyig tartott a városban. Ennek befejezése után ebédelni mentünk. Amikor a stolovájában az ebéddel elkészültünk, visszamentünk a táborba.

Koromsötét volt már, amikor a Vojenni Gorodokba visszaérkeztünk. Előbb elmentünk az irodába, ahol az őrtől a dezurni átvett bennünket. Ezután ment mindenki a maga barakjába, hogy a nap fáradalmaikat kipihenve, másnap újra munkába állhasson.

Nagyon hamar meguntam ezt az életet a kényszer-munkatáborban. Szerettem volna valahogy menekülni innen. Szökni ebben az időben már nehéz volt. A vörösgárda kitűnően meg volt szervezve s nemcsak a vasúti-állomást őrizték, de a nyugatfelé induló vonatokat is folyton vizsgálták. Ha lecsíptek volna, nemcsak nekem lett volna belőle kellemetlenségem, de többi társaimnak is, akikkel szemben okvetlenül szigorításokat alkalmaztak volna.

Így a menekülésnek nem volt más útja, mint állandó munkára jelentkezni a városba. Akinek sikerült állandó munkára lejutnia, az — legalább egy időre—megszabadult a tábortól. Ehhez pedig nem kellett más, mint hogy valamelyik vállalat állandó munkásokat kérjen a csekától. Ha az illető vállalat felelősséget vállalt a munkásokért, hogy azok meg nem szöknek és politikai mozgalmakban részt nem vesznek, a cseka kiadta őket a táborból. Erre, az alatt a rövid idő alatt is, amíg én a táborban voltam, nem egy példa volt. Még magyar tisztet is adtak ki. De csak tartalékosokat. Ilyen helyre szerettem volna én is lejutni..

Csakhogy egy nagy akadálya volt ennek énnálam. Tényleges tiszt voltam. Bennünket «különlegesen» kezeltek s állandó munkára nem engedtek. Csak nehezebb munkákra. Oda szívesen kiadott volna a cseka.

Így egy alkalommal többi tényleges tisztársammal és egynéhány tartalékossal együtt majdnem szénbányába vittek bennünket. Igazán csak a véletlenen múlt, hogy nem jutottunk el ide.

Egy bányavállalatnak munkásokra volt szüksége. A parancsnok bennünket jelölt ki, az idősebb tisztet, akiknek nagy része csaknem teljesen munkaképtelen volt már. Az volt a szerencsénk, hogy a munkások megvizsgálására a bányagazgatóság egy orvost küldött ki, aki egytől-egyig

alkalmatlannak talált és visszautasított mindannyiunkat. Ő maga válogatta ki a munkásokat, csupa hatalmas termetű, fiatal, izmos muszkát, akiket a bányában használni tudtak.

Egy napon csoportomat, amellyel a városban dolgoztam, a L.....szovjetüzem szomszédságába vitték le munkára. Itt dolgozott jóemberem Petrow¹ mérnök is, aki annakidején főnököm volt a városban, az általunk létesített nemezgyárban. Napi kenyéradagom fejében a bennünket kísérő vöröskatona megengedte, hogy őt felkeressem.

Letartóztatásom óta most látott először. Még mindig hosszú szakállt viseltem, mint a börtönben. Ezért az első pillanatban nem tudta, hogy kivel áll szemben. Csak akkor ismert meg, amikor a hangomat hallotta. Összecsapta két kezét, amikor meglátta hosszúra megnyúlt, sovány arcomat, fáradt tekintetemet.

Elmondtam neki, hogy mi járatban vagyok. Hogy munkát kérek tőle, hogy kiszabaduljak a táborból, abból a rémes pokolból, ahol majdnem úgy szenvedek, mint azelőtt a börtönben.

Petrow végtelen kedvesen fogadott s mindent megígért. Csak a módját mondjam meg neki, hogy hogyan tudnék onnan kijutni. Ő sem időt, sem fáradságot nem kímél, ha arról van szó, hogy engem kiszabadítson.

Megmondtam a módját. A csekához kell neki érdeklőben egy kérvényt beadnia. Igaz, hogy tényleges tiszt vagyok, de ha van megfelelő protektorom, el lehet a dolgot intézni.

Amikor Petrow ezt a szót «cseka» meghallotta, egy

¹ Az ezután következő, orosz nevek csaknem mind álnevek. Az itt szereplő oroszok ma is Szovjet-Oroszországban élnek s így könnyen érthető okokból célszerűnek tartottam valódi nevüket elhallgatni.

szempillantás alatt megváltozott egész magatartása velem szemben. Egyszerre jéghideg lett hozzám és rövidesen kijelentette, hogy nem tehet semmit az érdekemben. Ő a csekához nem megy. De még a tájékára sem. Ugyanúgy volt ő is a csekával, mint mindenki más Oroszországban.

Teljesen letörve s minden remény nélkül mentem vissza a táborba. Hogy onnan hamarosan kiszabaduljak, arra egyáltalában nem gondoltam többé. Pedig a viszonyok mindig nehezebbek és tűrhetetlenebbek lettek ott. Eddigi parancsnokunkat, Kuznecowot felváltották. Új parancsnokot kaptunk, aki napról-napra kieszelt valamit, amivel bennünket megbosszanthatott, amivel életünket elkéséríthette.

Csak egy példát a sok közül. Egy napon vöröskatonák hatoltak be barakunkba és az összes mosdótálakat összeszedték. A parancsnok kijelentette, hogy lavórban mosdani fenyűzés, már pedig ő semmiféle luxust sem tűr meg a kényszermunkatáborban.

Persze ez a rendelkezés az oroszokat nem igen érintette. Mert ők nem sok gondot csináltak maguknak a mosdásból. Csak nekünk volt kellemetlen, akik sehogysem tudtunk abba beletörődni, hogy muszkamódra végezzük el a mosdást. Szerencsére gumilavóromat, amit még a tyurmába is magammal vittem, meg tudtam menteni.

Az új parancsnok kellemetlenkedései még inkább megkeserítették életemet a koncentrációs táborban. Kezdtem megunni a sok lemászkálást is a városba. Belefáradtam már. Aki nincs hozzászokva a gyalogláshoz, az hamarosan megunja a napi 16 kilométereket. Otthon meg nem akartam maradni a koncentrációs táborban. Ott még rosszabb volt.

Egy napon, amikor munkáról jöttünk vissza a városból,

egy ismerősömmel találkoztam. Egy fiatal tartalékos hadapróddal, Horváth Andrással, aki nekem igen jó emberem volt. Egy-két pillanatra megálltam és elbeszélgettem vele. Elmondtam neki az utolsó néhány hónap keserves szenvedéseit. Ő részvétellel hallgatta szavaimat és megígérte, hogy segíteni fog rajtam. Módjában áll. Befolyásos állása van neki a városban. Az Odgyel pitániánál teljesít szolgálatot. Az élelmezési központnál, amelynek az összes étkezdék alá vannak rendelve. A főnök mellett titkári teendőket végzett. Legyek teljesen nyugodt, ahogy az első alkalom kínálgatik, kiszabadít a koncentrációs táborból.

Amit Horváth megígért, azt meg is tartotta. A kedvező alkalom nem sokáig késett.

Az Odgyel pitániának állandó munkásokra volt szüksége. Szakácsokra, ételkiosztókra, pékekre stb., a szovjet-étkezdék számára. Összesen 34—85 emberre. A pitánia főnöke, Stecher, magyar tisztet kért erre a munkára. A cseka a kérést teljesítette, de azzal a megszorítással, hogy csak tartalékos tisztet adhatók ki munkára. Tényleges tisztet nem vehetők fel a névjegyzékbe.

A névjegyzéket Stecher megbízása folytán Horváth állította össze. Ő a nevek közé három tényleges tisztet is becsempészett. Két társamat és engem. Miután Stecher nem ismert bennünket, a jegyzéket aláírta.

A csekán csak az egyik társamat vették észre, hogy tényleges. Őt a névsorból törölték is. Másik társamat és engem elnéztek. A cseka elnöke az ívet aláírta s mi kiszabadultunk a táborból.

November 22-én — vasárnap — délután két órakor barakunkba jött a dezurni s felolvasta a cseka rendeletét. Hogy kik vannak állandó munkára vezényelve az Odgyel pitániához. Összesen harmincötén voltunk. Én is köztük voltam.

Gyorsan és boldogan csomagoltunk. Az irodában megkaptuk okmányainkat és mehetett mindenki, ahova neki tetszett, őr nem adtak mellénk. Teljesen szabadok voltunk. Mindenki lakhatott ott, ahol tetszett neki. Csak Stechernek és az Odgyel pitániához beosztott komiszárnak, Piatiknak kellett értünk felelősséget vállalniok, hogy nem szökünk meg és semmiféle politikába sem avatrkozunk.

HUSZONÖTÖDIK FEJEZET.

Kényszermunkán egy szovjet-étkezdében. — Átköltözés a tömeglakásba. — Hogy szereztem lakásigazolványt régi lakásomra. — A stolovájákat bezárják és én menekülök az Odgyel pitániától. — Wladimirow, Popow és Dibow mérnökök.

Miután a Sowjetskaja ulica 115. szám alatt levő lakásom még megvolt, ide költözökdttem. Ugyanabba a szobába, ahol azelőtt is laktam. Addig, míg én a kálváriák sorozatát jártam, Lovász barátom egyedül lakott a szobában. Most, hogy sikerült újra lejönnöm a városba, Lovász ismét helyet csinált nekem. A többiek is hamarosan elhelyezkedtek, mindenki ott, ahol éppen szobát talált magának.

Másnap, november 23-án a hármas számú stolovájában gyülekeztünk. Mind a harmincötén. Ide vártuk az élelmezési osztály főnökét, Stechert is. Nála kellett volna jelentkezünk. De nem jött el. Elküldte maga helyett a titkárát, Horváth Andrást, aki megcsinálta beosztásunkat.

Kívánságomhoz képest én a hármas számú stolovájában maradtam. Ott kaptam alkalmazást. Ez volt a városban a legnagyobb étkeзде. Hatezer ember részére főztek benne naponta.

Még aznap délelőtt megkezdtem a munkát. Kiküldtek

a vágóhídra húst felvételezni. Éppen a legnehezebb munkát sózták a nyakamba, amitől a legjobban irtóztam.

A hármask számú stolovájának zavedujuscija (főnöke) egy birodalmi német katona volt. Fritz Mayer. Úgy hallottam, hogy azelőtt tisztiszolga volt a fogolytáborban. Igen derék, jóra való és intelligens ember volt, aki nekünk, tiszteknek, mindig megadta a kellő tiszteletet. Nem volt kommunista. Egy krasznojarszki orosz leányt vett el feleségül s ennek révén került a magas állásba.

Amikor Fritz Mayer megtudta, hogy engem a vágóhídra küldtek, bocsánatot kért tőlem s biztosított, hogy a kirendelésem tévedésből történt, amiről neki nem volt tudomása. Egészen más munkakört tartogat ő számomra. Reméli, hogy meg leszek vele elégedve. Ételkiosztó leszek. Razdacsik. Ez könnyű és tiszta munka. Nem lesz más dolgom, mint a kész ételt kiadagolni.

Összesen tizenöten voltunk razdacsikok. Karácsonyra én lettem ennek a csoportnak a főnöke. Három helyen adagoltuk egyszerre az ételt. Tizenketten dolgoztak, hárman mindig szabadok voltak.

Egész fogságom alatt ebben az időben nélkülöztem a legkevesebbet. Még társaimat is tudtam segíteni. Akik a városban éltek, de főleg azokat támogattuk, akik még mindig az internálótáborban szenvedtek.

Pedig két magyar kommunistát is osztottak be mellénk, hogy azok bennünket ellenőrizzenek. Egy fiatal makói magyar katonát, Szalárdit és egy Kishegyi nevűt. Mindkettőt hamar megszelídítettük. Nemcsak annyit ehettek, amennyi beléjük fért, hanem megengedtük azt is, hogy haza is vihessenek, Így aztán nem sokat törődtek velem, ha a fogolytiszteket is segítettük.

... December végéig nyugodtan éltünk a városban.

Mintha nem is kényszermunkások lettünk volna. Minden

csütörtökön jelentkeznünk kellett a «prinuditelni rabot»-nál, a kényszermunka alosztálynál. Egy ívet kellett ott aláírunk s azután a következő csütörtökig azt csinálhatuk, ami tetszett.

Úgy látszik, ez nem nagyon tetszhetett a magyar kommunistáknak. Elkezdtek áskálódni ellenünk s nem nyugodtak addig, amíg a cseka velünk szemben szigorításokat nem léptetett életbe.

Először megtiltották, hogy este kilenc óra után az utcán mutakozzunk. Néhány nap múlva pedig elrendelték, hogy már este hatkor mindenki otthon köteles tartózkodni. Miután pedig a stolovájában este hatig tartott a szolgálat, így a szolgálat befejezése után mindenki a lakására volt köteles menni s azt másnap reggel hétig el nem hagyhatta.

Ezt a parancsot eleinte teljesítettük is. Mikor azonban láttuk, hogy a muszkák nem ellenőriznek bennünket, megint csak kimaradtunk s éltünk úgy, mint ezelőtt.

Erre a magyar kommunisták megint feljelentettek bennünket. Feljelentésüknek az lett a következménye, hogy tömeglakásba kellett költözködnünk. Mindazon magyar tiszteknek, akik kényszermunkára voltak ítélve, ott kellett hagyniok magánlakásaikat és át kellett hurcolkodniok egy tömeglakásba, amit az Odgyel pitánia jelölt ki a számunkra.

Egy piszkos nagy terembe helyeztek el bennünket, amely tele volt tetűvel és poloskával. Parancsot kaptunk, hogy huszonnégy órán belül ide átköltözködjünk. Ezt az épületet vöröskatonákkal akarták lezárni. Hogy ez nem történt meg, azt csak Piatik «elvtársnak» köszönhattük, aki nemcsak az élelmezési központnak volt komiszárja, de a csekának is tagja volt. Ő felelősséget vállalt értünk, amire a cseka a vöröskatonák kirendelésétől eltekintett.

Ebben a tömeglakásban egy teljes hónapig laktam. Amikor azonban láttam, hogy nem ellenőriznek bennünket,

egy reggel összeszedtem a sátorfámat és megszőktem. Mentem vissza a régi szobámba, Lovászhoz.

Itt jóidég örökös rettegésben éltem. Nem volt lakhatási engedélyem, «ndostroveniám». A mikor a tömeglakásba való átköltözést elrendelték, lakásigazolványainkat a «prinuditelni rabot» bevonta.

Pedig e nélkül nem volt tanácsos a városban élni. Sose tudhatta az ember, mikor tartanak a vörösök razziát. Ekkor az «udostrovéniát» követelték elsősorban. Akinek udostrovéniája nem volt, azt letartóztatták. Ezt pedig sem testem, sem lelkem-nem kívánta mégegyszer.

Azon tűnődtem tehát, miként tudnék igazolványt szerezni magamnak. Hogy egyenes úton nem jutok hozzá, azzal tisztában voltam. Egy kis ravaszsághoz folyamodtam tehát.

Volt egy igen jó emberem Krasznojarszkban. Wladimirow mérnök. Őt is, meg a fiát is a német nyelvre tanítottam. Ez az ember nagyon sokszor segített rajtam. Boldog volt, ha tehetett értem valamit. Hozzá fordultam. Megkértem, hogy szerezzen lakásigazolványt a részemre.

Wladimirow elment az Odgyel pitániához, Piatikhoz, akitől engedélyt kért arra, hogy régi lakásomban továbbra is megmaradhassak. Piatik nem akart részemre igazolványt kiállítani. A «prinuditelni rabot»-hoz utasította Wladimirowot. Kérésünket itt sem teljesítették.

Erre egy hadicselt eszelt ki Wladimirow. A legfőbb krasznojarszki hatósághoz fordult, az ispolnitelni komitéhez,¹ amelynek a cseka is alá volt rendelve. Egy kérvényt adott be ide, amelyben igazolta, hogy mi ketten, Wladimirow és én, valami nagy találmányon dolgozunk, amiért is kéri megengedni, hogy én a tömeglakásból magánlakásba költözhessem, ahol vele együtt nyugodtan foly-

¹ Végrehajtóbizottság.

tathatom kísérleteimet. Ezt a kérvényt két igen magasállású egyénnel is aláíratta, akik Wladimirowval együtt felelősséget vállaltak értem, hogy nem szököm meg és semmiféle politikai mozgalomban sem veszek részt.

Volt Wladimirownak az ispolnitelni komiténál egy jó embere, Borissow. Ennek adta át a kérvényt elintézés végett. Ez a kért engedélyt huszonnégy óra alatt megszerezte. A «prinuditelni rabot» parancsot kapott, hogy részemre a lakásigazolványt kiállítsa, Így jutottam Wladimirow mérnök jóvoltából lakásigazolványhoz.

Volt azonban még egy baj. Nem volt rendben a regisztráló lapom sem. Amikor bekerültem a kényszer-munkatáborba, elkérték tőlem a regisztráló lapomat s rávezették oroszul e három szót: «A koncentrációstábor állományából».

Nekem kellemetlen volt ez a megjegyzés a regisztráló lapomon. Mindig attól féltem, hogy egy esetleges razziánál ezt is elkérhetik s esetleg kutatni kezdik, hogy milyen jogcímen lakom a Sowietskaja ulica 115. szám alatt.

Ezen is segítettem. Bedobtam a regisztráló lapomat a sárba s a felét eltéptem. Éppen azt a felét, ahol az a kellemetlen három szó állott. A regisztráló lapokat a guberniumi evakuáló bizottság (a gub. evak.) elnökének, Sisskin «elvtársnak» megbízása folytán Szántó «elvtárs» írta alá. Annáig a Szántónak testvérbátyja, aki hónapokkal azelőtt Méhes-sel együtt engem letartóztatott. Ennek a titkára a stolo-vájában étkezett.

Ehhez folyamodtam. Azt mondtam neki, hogy a regisztráló lapom véletlenül a sárba esett s megrongálódott. Kértem, hogy készítsen róla számomra egy másodlatot. Ezt elkészítette és Szántóval aláíratta.

Sokszor tettem a titkárnak én is szívességet a stplová-

jában. Nem egyszer kapott tőlem protekciós adagot. Ezért aztán megtette nekem, hogy a másodlatra a kellemetlen három szót nem vezette rá.

Így tehát megvolt a lakásigazolványom, meg a regisztráló lapom is rendben volt. Élhettem nyugodtan kis szobámban. Csak a magyar internacionalisták elől kellett bujkálnom, mert tarthattam tőle, hogy ha ők meglátnak, feljelentenek.

1921 június 23-ig teljesítettem a hármas számú stolovájában szolgálatot. Ekkor bizalmasan tudomásomra jutott, hogy miután a szovjet nem tud többé a lakosságnak enni adni, a gyermek-stolováják kivételével rövidesen az összes stolovájákat bezárják. Mi lett volna ekkor az én sorsom? Bekerültem volna ismét a koncentrációstáborba.

Ettől pedig irtóztam. Felszaladtam Wladimirowhoz tanácsért. Nagyon hamar készen volt a válasszal. Az ispolnitelni komitéhoz egy újabb kérvényt kell beadni és kérni kell, hogy az Odgyel pitániától elvezényeljen.

Wladimirow le is ült mindjárt és megírta a kérvényt. Hivatkozott a múltkori beadványra s kérte az ispolnitelni komitét, hogy miután kísérleteink előrehaladott stádiumban vannak, szükséges volna, hogy minél több időt együtt dolgozhassunk. Kéri, hogy engem végleg vezényeljen el az ispolnitelni komité az Odgyel pitániától és bocsásson teljesen az ő rendelkezésére, hogy vele együtt dolgozhassam ezután a vezetése alatt álló Cüzemben.

A jó Borissow ezt a kérvényt, is hamar elintézte, úgy hogy negyvennyolc óra múlva már búcsút mondhattam az Odgyel pitániának s így a hármas számú stolovájának is. Hogy miért váltam meg ez intézménytől, persze mindenkinek nem mondhattam el. De néhány jó barátomat mégis értesítettem arról, ami bizalmasan tudomásomra jutott, s figyelmeztettem őket. hogy ha nem akarnak visszake-

rülni a koncentrációs táborba, idejekorán nézzenek ők is más foglalkozás után.

Július 1-én a gyermek-stolováják kivételével tényleg bezárták az összes stolovájákat s szegény társaimat, akik idejekorán nem tudtak elhelyezkedni, visszavitték a kényszermunkatáborba. De már nem a Vojenni Gorodokba, a volt fogolytáborba, hanem a tyurmába. Időközben ugyanis ide helyezték át az összes internáltakat.

*

*

*

Amíg az Odgyel pitániánál dolgoztam, addig az étkezés nem sok gondot okozott nekem. Annál többet most. Új állásomban fizetést alig kaptam. Főleg élelmicikkeket kellett volna kapnom. De ezt sem kaptam meg. Naponta egy levest adtak és havonta hat font kenyeret. Nem egészen két és fél kilót. Ennyit kapott a többi munkás is. Ebből kellett volna megélnem.

Amíg Wladimirow még ott volt, addig nem volt baj. Mindennapi vacsorám és naponta fél liter tej biztosítya volt a számomra. A német órák fejében kaptam ezt tőle. Sajnos, azonban nemsokára elhelyezték őt Krasznojarszkból. Elvesztettem benne egyetlen protektoromat, de elvesztettem a vacsorámat is, meg a napi félliter tejet.

Wladimirow utóda Popow lett. Egy 65 éves, gyomor-bajos, mindig morózus öreg úr. Mielőtt Wladimirow átadta volna neki a C üzem vezetését, bematatót neki, elmondta az élettörténetemet, egész kálváriámat, s megkérte őt, hogy tartson meg továbbra is az üzemben s legyen a protektorom.

Úgy látszik Popow nem igen lehetett meghatva Wladimirow szavaitól. Továbbra is hideg és barátságatlan maradt és még csak szóra sem méltatott. Úgy tett, mintha

ott sem lettem volna; még csak nem is válaszolt Wladimirow szavaira.

Viselkedése nagyon kínosan érintett. Még aznap felmentem Wladimirowhoz és megkértem őt, hogy keressen valami más állást a számomra. Inkább elmegyek utca-seprőnek, de Popow alatt nem óhajtok szolgálni.

Miután Wladimirow áthelyezése után még tizennégy napig Krasznnojarszkban, tartózkodott, megígérte, hogy majd körülnéz egy kissé, hogy hol tudna engem elhelyezni. Kért, hogy két-három nap múlva keressem fel ez ügyben őt újra, akkor többet tud talán már mondani.

Néhány nap múlva ismét felkerestem. Volt neki Krasznnojarszkban egy jó barátja, Dibow mérnök, aki több állami üzemnek volt a zavedujuscija. Ehhez vezetett.

Dibow fiatal ember volt. Nem lehetett több, mint harmincnyolc éves. Nagyon barátságosan fogadott, elmondta, hogy Krasznnojarszktól nem messze, az egyik szomszéd faluban él a családjával s onnan jár be naponta a hivatalba. Megkérdezett, hogy nem volna-e kedvem két fiú gyermeke mellé nevelőnek elmenni?

Nekem ez az állás felelt volna meg a legjobban. Szívesen el is fogadtam volna. De ehhez, miután Dibow családja nem a városban élt, előbb a prinuditelni rabot, illetve a cseka engedélyére lett volna szükség. Amikor Dibow előtt a «cseka» szót kiejtettem, nem kellett neki több. Ő is úgy volt vele, mint a többi muszka. Még a nevétől is félt a csekának. Előbbi ajánlatát visszavonta és rögtön kijelentette, hogy ő a csekától nem kér semmit. Megígérte azonban, hogy mint munkást valamelyik üzemében alkalmazni fog. Hogy hol, azt egyelőre még nem tudja. Előbb tájékozódni fog. Jöjjenek fel másnap délben újra, addig keres majd munkát a számomra.

Másnap délben újra felmentem hozzá. Miután Wladi-

miownak más dolga volt, egyedül mentem. Kopogtatam s benyitottam a szobájába. Az íróasztala mellett tilt s újságot olvasott. Amikor megpillantott, szórakozottan csak ennyit mondott:

— Igen . . . igen . . . rögtön . . . csak itt végzek előbb. Éppen valami sürgős elintézni valóm akadt. 5—6 perc múlva kész vagyok. Tessék addig várni az előszobában. Ha elkészültem, hívatni fogom.

Tizenkettőtől délután félháromig vártam az előszobában. Ekkor végre kinyílt az ajtó s Dibow néhány irattal a kezében az előszobába lépett. Feléje siettem és üdvözöltem. Amikor megpillantott, zavarba jött és így szólt hozzám:

— Persze.... persze.... csaknem elfelejttem Önnel még nem is beszéltem. Csak egy pillanatot tessék még várni. Egy aláírásért megyek be csupán a szomszéd szobába. Rögtön itt leszek s akkor beszélhetünk.

Dibow viselkedése mélyen sértett engem. De hát mit tehettem mást. Munkát kértem tőle, mert nem volt mit ennem. Várnom kellett addig, amíg fogad.

Néhány perccel három óra előtt ismét keresztülment az előszobán. Jött ki a szomszéd szobából s ment vissza irodájába. Oda lépett hozzám, a kezét nyújtotta nekem s barátságos hangon így szólt hozzám:

— Bocsásson meg, hogy eddig megvárakoztattam, de ma nagyon el vagyok foglalva. Annyira, hogy eddig nem is volt időm az Ön dolgával foglalkozni. Legyen szíves nyolc nap múlva újra felfáradni, addig egészen biztosan találok munkát az Ön részére.

Ez már a soknál is több volt. Alig tudtam uralkodni magamon. Éppen három órát várakoztam az előszobában azért, hogy ezt megmondja nekem. Rohantam le az utcára. Megesküdtem, hogy inkább éhen halok, de többé ettől az embertől semmit sem kérek.

Ezután újból felkerestem Wladimirowot. El akartam neki beszélni a történeteket. De erre már nem jutott idő. El volt foglalva a csomagolással. Másnap indult új állomáshelyére, európai Oroszországba. Összes élelmikészletét nekem hagyta. Kaptam tőle lisztet, zsírt, burgonyát. Egy nyeret is, amit sikerült szintén értékesítenem. Ez utóbbiért két tyúkot és öt kg. szalonnát kaptam. Néhány hétre tehát ismét el voltam látva élelmiszerral. Ha nem is bőven, de annyi volt, hogy belőle valahogy eltengődjem. Hanem, hogy mi lesz akkor, ha ez elfogy, arra gondolni sem mertem.

HUSZONHATODIK FEJEZET.

Megkezdődik megint a nyomorgás. — Találkozás Tihomirowékkal. — Visszakerülök Popowhoz. A német leckeórák. Koncentrálás hazaszállítás céljából. — A «Gréf-féle botrányleves». Éliás és Skoromkin. — Újabb munkára rendelnek ki bennünket. -- Menekülés a városba, előbbi munkahelyemre.

Állás és kereset nélkül voltam tehát. Abból tengődtem, amit elutazása előtt Wladimirow hagyott reám. Lovásznak is volt valamije. Mióta a nemezgyár feloszlott, cipészkedett. Cipőket javított s ha akadt kinek, újakat is készített. Mind ezért a munkáért élelmiszert kapott. Amink volt, azt összetettük s abból vezettük szerény háztartásunkat. Többnyire én főztem. Amíg ő dolgozott, én elkészítettem az ebédet. Naponta csak egyszer ettünk. Délután öt órakor. Ez volt az ebédünk, de egyúttal a vacsoránk is. Ezt sem bírtuk sokáig. Az idő múlt s én még mindig kereset nélkül voltam. Amit Wladimirowtól kaptam, az elfogyott s itt álltam megint minden nélkül.

Nem tudtam mihez kezdjek. Lovásznak sem ment valami fényesen. Nem igen volt munkája. Amit meg-

keresett, arra neki is szüksége volt. Derék fiú volt, aki mindent megosztott velem. Az utolsó falatját is. De én már nem akartam ezt tőle elfogadni. Kellemetlen volt nekem az, hogy abból éljek, amit ő nehéz munkával keresett. Eleget segített rajtam, amíg a börtönben voltam. Nem akartam szívességét többé igénybevenni.

Egy napon, közel a kétségbeeséshez, szomorúan sétálgattam a Jenissei partján. Azon tűnődtem, mit csináljak, mihez kezdjek. Ekkor váratlanul egy régi ismerősömet pillantottam meg. Wladimirownak a főnökét, Tihomirow mérnököt, aki feleségével és egyetlen leányával sétálgatott. Tihomirow nagyon jó emberem volt. Egynéhányszor találkoztam vele Wladimirowéknál. Egy ízben már segített is rajtam. Ő is aláírta azt a kérvényt, amit Wladimirow adott be érdekemben az ispolnitelni komitéhoz.

Amikor megpillantottam, üdvözöltem őt. Ő hozzám lépett, kezet nyújtott nékem, bemutatott a feleségének és a leányának, s felszólított, hogy csatlakozzam hozzájuk.

Útközben sok mindenről beszélgettünk. Főleg Wladimirowékról. Hogy milyen kedves emberek voltak, hogy mennyire sajnálják, hogy elmentek stb. Később a hadifogságról is szó esett. Tihomirowné melegen érdeklődött sorsunk iránt, kérdezte, hogy mikorra számítjuk hazamenetelünket s hogy addig is mivel foglalkozom s miből élek.

Elmondtam neki, hogy bizony jelenleg állás nélkül vagyok és nyomorgók. Ott vagyok, hogy holnap már betevő falatom sem lesz. Amíg Wladimirowék itt laktak, csak meg voltam valahogy. Ott dolgoztam mellette a C... üzemben és német órákat adtam neki meg a fiának. Ebből éltem. Hogy Wladimirow elutazott, utóda Popow lett. Bár Wladimirow bemutatott neki és jóindulatába ajánlott, Popow oly barátságtalanul fogadott, hogy semmi kedvem sincs többé bejárni a vezetése alatt álló

üzembe. Inkább nyomorgok, de ettől az embertől nem kérek semmit.

Tihomirowné őszinte részvétellel hallgatta szavaimat, s láttam rajta, de a férjén is, hogy azon gondolkoznak, hogyan tudnának segíteni rajtam. E közben lakásuk elé értünk. Búcsúztam tőlük. Mielőtt elváltunk volna, az asszony így szólt hozzám:

— Végtelenül szeretném, ha a leányom németül tanulna. Remélem, elvállalja? Ami pedig beosztását illeti, menjen fel kérem holnap délelőtt férjemhez a hivatalba. Emelem tudja, hogy ő Popownak főnöke. Holnap Popowot férjem magához rendeli s majd beszél vele az Ön érdekében. Ön továbbra is megmarad állásában. Ugyanabban az állásban, amiben Wladimirow alatt volt. Nemde Kóla? — fordult mellette álló férjéhez.

Be sem várva ennek válaszát, így folytatta:

— Ön mindennap délig az üzemben fog dolgozni. Ekkor feljön hozzánk s német órát ad a leányomnak. Ezenkívül fogok Önnek még egynéhány tanítványt szerezni. Legyen teljesen nyugodt, a férjem is meg én is, gondoskodni fogunk Önről. Végtelenül örülök, hogy találkoztunk. Éppen azon gondolkoztunk, hol tudnók Önt megtalálni. Mielőtt Wladimirowék elutaztak volna, Önt figyelmünkbe ajánlották s mi megígértük, hogy Önt támogatni fogjuk. Legyen róla meggyőződve, hogy ígéretünket teljesítjük is. Tehát holnap déli tizenkét órakor lakásunkon a viszontlátásra! '

Ezután elváltunk. Én boldogan hazasiettem, hogy Lovásznak elmondjam véletlen szerencsémét. Alig vártam a másnap reggelt. Aludni sem tudtam az izgatottságtól.

Másnap délelőtt tizenegykor felmentem Popowhoz az irodába. Félve nyitottam ajtót s elfogulva léptem szobájába.

Mintha kicserélték volna. Annyira barátságos volt, hogy azt sem tudta, hova tegyen. Rendkívül sajnálta, hogy én félreértettem. Várt mindennap és nem tudta fel-fogni, mi lehetett oka annak, hogy én végleg elmaradtam az üzemből. Ugyanabban a beosztásban maradok, amiben Wladimirow alatt is voltam. Reggel tízkor néztek be mindig s tizenkettőkor már elmehetek. Lesz rá gondja, hogy pontosan megkapjam a fizetésemet. Arra az időre is, amíg távol vagyok.

Megköszöntem irányomban tanúsított jóindulatát s azzal búcsúztam tőle, hogy holnaptól kezdve mindennap pontosan bejárok az üzembe s ott épp oly szorgalmasan dolgozom, mint ahogy dolgoztam Wladimirow alatt is.

Ezután siettem Tihomirowékhoz. Tihomirow hivatalában volt, csak a feleségét és a leányát találtam otthon. Terített asztallal és kitűnő villásreggelivel vártak. Itt a párolgó thea mellett beszéltük meg a leckeórák feltételeit.

A díjazást teljesen rájuk bízam. Pénzt nem fogadtam el tőlük, csak élelmiszert. Ugyancsak élelmiszert kaptam többi tanítványomtól is, akiket Tihomirowné szerzett nekem. Az egész vállalatot tanítottam. Az elnököt, titkárt, tisztviselőket. Naponta volt legalább három-négy óram. S mindezért élelmiszert kaptam. Boldog voltam. Gond nélkül élhettem ismét egy darabig, s végre Lovásznak is viszonzozhattam azt a sok jót, amivel a börtönben elhalmozott.

S mindezt Tihomirowéknak köszönhettem. Ezek az emberek nagyon sokat tettek értem. A későbbiek folyamán is. Amikor csak kellemetlenségem volt, vagy bajban voltam, hozzájuk fordultam. S Tihomirow, aki tekintélyes állásban volt, mindig kíségetett. Őket és Wladimirowékat soha az életben el nem felejtem.

*

*

*

Ez az élet augusztus végéig tartott. Naponta bejártam az üzembe és tanítottam. Augusztus közepén hír terjedt a városban, hogy hamarosan kicserélnék bennünket. Már t. i. a magyar tiszteket, mert az osztrákokat, birodalmi németeket s a magyar legénységet már hónapokkal azelőtt elszállították. Maguk a magyar kommunisták beszéltek, hogy kicserélésünket illetőleg a magyar és az orosz kormányok egymással megegyeztek, sőt a kicserélési szerződést a két állam megbízottjai Rigában már alá is írták. A magyar kormány részéről Jungerth Mihály dr. miniszteri tanácsos volt megbízva a tárgyalásokkal és a szerződés aláírásával. Izgatottan vártuk az elkövetkezendő napokat. Vájjon igazat mondtak-e a magyar kommunisták, s törtenik-e intézkedés elszállításunkat illetőleg?

Végre augusztus 30-án kellemes híre ébredtünk fel. A városban falragaszok jelentek meg, melyben az ispolnitelni komité felhívja mindazon krasznojarszki üzemeket és hivatalokat, ahol hadifoglyok vannak alkalmazásban, hogy azokat huszonnégy óra alatt a szolgálatból elbocsássák és őket utasítsák, hogy összes podgyászaikkal együtt a Vojenni Gorodokban Éliás «elvtársnál» (egy 24 óv körüli tart. hadapród, aki az acsinszki csoporttal érkezett s csak néhány nappal azelőtt lépett be a kommunista pártba) jelentkezzenek, aki az összes magyar tiszteket hazaszállítás céljából összeírja.

Boldogan siettünk fel a Vojenni Gorodokba. Minden fölösleges holminkat — akinek még volt — eladtuk, illetve azokat élelmiszerre cseréltük be. Most már egészen bizonyosra vettük a hazaszállítást, miután a Krasznojarszkon kívül dolgozó foglyokat is mind bevonták a régi hadifogoly táborba. Ugyanekkor érkezett ide egy kisebb tisztiszállítmány Krasznojarszkbba. hogy azokat szállítmányunkhoz csatolják.

A Vojenni Gorodokban szeptember 3-án jelentkeztem. Azonnal felvették személyi adataimat és egy barakba vezettek, amely barak a kiütéses tífusz idején kórháznak volt berendezve. Ide bezártak bennünket. Még a barak elé sem volt szabad kimenni. Éliás «elvtárs» azzal vigasztalt meg bennünket, hogy ez csak egy-két napig lesz így, amíg a Krasznojarszk és környékén lévő 800 magyar tisztet regisztrálják. Ahogy ez elkészül, a szállítmány megindul a kicserélőállomásra.

Vártunk, vártunk, a napok múltak, de a szállítmány csak nem indult. Pedig az összeírás már régen készen volt. Mind a 800 tiszt ott szorongott az épületben s vártuk az indulást. De az indulási parancs csak nem jött. Mindig volt valami ok, ami miatt nem indulhattunk. Egyszer vasúti koci nem volt, máskor a mozdony romlott el, azt kellett megvárni, amíg kijavítják. Amikor a mozdony elkészült, akkor meg más ok volt, ami a szállítást késleltette.

De ha legalább enni adtak volna ez alatt az idő alatt. De erről nem gondoskodtak. Mindössze 100 gramm kenyeret kaptunk naponta és a szokásos melegvizet, a kipjatokat. Mást nem adtak.

Ekkor Éliás megengedte, hogy két társunk a Vojenni Gorodok előtt elvezető országútra menjen s az arra haladó parasztkocsikról sárgarépát vásároljon. Amíg pénzünk volt, ebből éltünk. A sárgarépát felszeleteltük és azt a kipjatokban megfőztük. Ez volt az ú. n. «Gréf-féle botrányleves», elnevezve Gréf Endre honvédszázados barátunkról, aki a sárgarépa elkészítését magára vállalta.

Néhány napon keresztül a «Gréf-féle botrányleves»-ből éltünk és 100 gramm kenyérből. Csaknem mindannyiunknak volt egy kevés készlete, amit a koncentráció alkalomával eladott holmijainkért kaptunk cserébe. De ehhez

nem akartunk hozzájárulni. Ezt az utazásra tartogattuk.

Egy napon Éliás «elvtárs» azzal a kellemetlen hírrel lepett meg bennünket, hogy a hazautazással baj van. Hogy a megegyezés még nem perfekt s a kicserélés elé újabb akadályok gördültek. Miután pedig arra nincs kilátás, hogy ezek az akadályok hamarosan elsimuljanak, a «prinuditelni rabot»-nak főnöke, Skoromkin «elvtárs» úgy rendelkezett, hogy be kell osztani bennünket munkáscsoportokba, s amíg a szállítmány el nem indul, ki kell adni bennünket a közeli falvakba kényszermunkára.

Egyik társunk, egy tartalékos főhadnagy (a nevét elfelejtettem), amikor ezt a hírt meghallotta, felsikoltott, a szívéhez kapott és mindannyiunk szemeláttára halva esett össze.

De ez nem izgatta Skoromkinékat, akik valóságos rab-szolgakereskedést űztek velünk. Áruba bocsájtottak bennünket, kiadtak vállalatoknak munkára, annak a vállalatnak, amely a legtöbbet ígért értünk. És a pénz s más egyéb, ami értünk befolyt, Skoromkin és Éliás zsebébe vándorolt.

Úgy hallottuk később, néhány hónap múlva, hogy ez a dolog kipattant, s ezért Skoromkint le is tartóztatták. Éliást is felváltották. Más beosztást kapott. Többé nem ő volt a főnökünk. Egy oroszrt rendelték ki mellénk. De mindez már csak hónapok múlva történt, amikor Skoromkin és Éliás előbb alaposan megkínóztak bennünket.

.....Az első munkáscsoport, 130 magyar tiszt, szeptember 18-án indult el a Krasznójarszktól 20 kilométerre fekvő Bugacsra, ahol zöltség és burgonya felszedésére rendelték ki őket.

Amikor az első csoportot kirendelték, láttam, hogy ennek a dolognak a fele sem tréfa. Én a harmadik cso-

portba voltam beosztva. Ahogy a második csoportot elindítják, én is készülhetek. Ezt meg akartam előzni. Nem a munkától irtóztam, hanem a munkaadók durvaságától.

Hogy a hazaszállítás egyhamar nem fog megtörténni, arra el voltam készülve. Éppen azért igyekeztem, amilyen gyorsan csak lehet, menekülni Skoromkin és Éliás karmai közül.

Igen — de hogyan? Ha legalább Tihomirowot tudtam volna valahogyan értesíteni sorsomról s megkérni őt, hogy tegyen lépéseket aziránt, hogy az ispolnitelni komité visszaengedjen előbbi munkahelyemre a C üzemhez. De amikor még a barak elé sem lehetett kijutni.

Addig-addig törtem az eszemet, addig gondolkoztam, amíg egyszer mégis csak sikerült kijutnom. Éliás nagy kegyesen megengedte egynéhány fogolynak, hogy mielőtt munkára elviszik őket, lemeheessenek a városba élelmiszert beszerezni. Ezen a címen engem is leengedett.

Siettem le a városba, egyenesen Tihomirowékhoz. Ő nem volt odahaza. Csak feleségével és leányával beszélhettem. Elmondtam, hogy hogyan szedtek már megint rá bennünket s hogy a haszasállítás helyett újabb munkára rendelnek ki. Egyszerűen eladtak bennünket. Pénzért és élelemért. Lehet, hogy holnap-holnapután már engem is visznek. Csak egy ember tudna segíteni rajtam. A férje, aki összeköttetései révén, ha kérvényt adna be az érdekekben, okvetlenül ki tudná vinni azt, hogy előbbi munkahelyemre visszaengedjenek.

Tihomirowné biztosított, hogy a kérvényt férjével azonnal megírhatja s ő maga fogja azt elintéztetni. Borisow neki is jó ismerőse. Személyesen fog hozzá az ispolnitelni komitéhoz elmenni s neki fogja a kérvényt átadni elintézés végett.

Szívésségét megköszöntem és siettem vissza a Vojenni

Gorodokba. Amint a Gorodok felé közeledtem, egy csoportot látok menetelni. Csukaszürke egyenruhában, orosz katonáktól kísérvé.

Ez volt a második munkáscsoport. Vitték őket a közeli Monasztírba, szintén gazdasági munkára. Szegény Lovász Bódog barátom is velük volt. Mindent elkövettem — ahogy módomban állt, — hogy őt is kiszabadítsam. Sajnos, nem sikerült. S ennek részben ő maga volt az oka. Egy megdölgondolatlan pillanatban bejelentette, hogy ért a cipésmesterséghez. Erre a prinuditelni rabot külön rendeletére a többi cipésszel együtt visszarendelték őt is Krasznajarszkba, a koncentrációstábor cipésműhelyébe, az u. n. «Liter B»-be, a «B» betűvel jelölt osztályába a kényszer-munkatábornak. Ez a város közepén volt elhelyezve, a leégett Múzeum egyik pincéjében. Itt kellett nekik napi egy adag leves és egy font kenyér mellett ingyen munkát végezniök a szovjetállamnak. Minden egyes munkásnak hetenként két pár csizmát kellett elkészítenie.

Ami az én ügyemet illeti, Tihomirowné beváltotta ígérétét. Borissow közbenjárására az ispolnitelni komité — mielőtt még a harmadik csoport munkára elindult volna — elrendelte, hogy visszamenjek előbbi helyemre s elfoglalam régi állásomat.

Eléggé bosszantotta Éliást, amikor megtudta, hogy kisiklottam a karmai közül. El is követett minden tőle telhetőt, hogy vezénylesemet hatályon kívül helyeztesse. Ezt meg is mondta nekem. Szentől-szembe megmondta, amikor tudomásomra hozta az ispolnitelni komiténak reám vonatkozó rendeletét. A zsebébe nyúlt és egy jegyzőkönyvet húzott ki belőle. Azt felnyitotta előttem s egy névsort mutatott benne. Ott volt az én nevem is. Utasítása volt a kommunistapárt magyar szekciójától, hogy mindazokat, akik a névsorba fel voltak véve, különös

figyelemmel kísérje. Erről telefon útján jelentést is tett Skoromkinnak. De Skoromkin nem tudott a dolgon segíteni. A parancs az ispolnitelni komitétól jött s ennek ő is engedelmeskedni tartozott.

Rögtön csomagoltam tehát és indultam a városba. A podgyászt hátamra vettem s így tettem meg gyalog a hót kilométeres utat a városig. Először elmentem régi lakásomra. A Sowietskaja ulica 115. szám alá. Régi házigazdám, Bubin Sergijew, helyet szorított a számomra. Éégi szobám, amelyben hónapokon keresztül Lovással laktam, el volt foglalva. Mások laktak benne. Egy fiatal kommunista a feleségével, néhány hónapos gyermekével és egy másik kommunista. Ők lakták négyen a szobánkat. Ugyanabban a házban, de egy másik szobában kaptam helyet. A prinuditelni rabot megengedte, hogy itt lakhassam. Csak egyszer kellett hetenként — csütörtökön — jelentkeznem. Éppúgy, mint hónapokkal azelőtt.

Amíg lakásigazolványomat kiállították, a prinuditelni rabotnál várakoztam. Érdekes jelenetnek voltam itt fül-tanuja.

Egyik krasznojarszki fésűgyárnak munkásokra volt szüksége. Skoromkinhoz fordult s tőle magyar tiszteket kért. Skoromkin a kért munkaerőt hajlandó volt kiutalni, csak a «rabszolgák» árában nem tudtak még meg egyezni. A fésűgyár nem akarta megadni, amit a magyar tisztekért Skoromkin kért. Sok huza-vona és alkudozás után végül megegyeztek. Az egyik is engedett valamit, a másik is. Semenow, a titkár is megkapta a maga részét. Egynéhány tucat fésűt, amit a parasztok élelemre cseréltek be neki, Így alkudoztak a mi bőrünkre. S mindez a huszadik században történt! A mintaországban, a rabszolgákat felszabadító Szovjetoroszországban!

HUSZONHETEDIK FEJEZET.

Újra nyomorgok. — Pusu, a diplomata. — Hogy lettem tanár s mit láttam egy szovjetiskolában.

Szeptember 22-én tehát ismét a városban laktam. Igaz, hogy csak feltételesen szabadlábbon, de azért sorsom mégis jobb volt, mintha gazdasági munkára vagy bányába vittek volna.

Amit megtettem én, kívülem még egynéhány társam megcsinálta. Menekültek Éliástól, vissza régi munkahelyükre, ahol mégis csak jobban megvoltak, mint az idegenben, ahova Éliás akarta őket elvezényelni.

Természetesen Pasu is lekerült a városba. Az ő eszén nem jártak túl a muszkák. Hogy ehhez kinek a segítségét vette igénybe, azt nem akarta elárulni. De megcsinálta. Egy-két nappal utánam ő is a városban volt. Visszakerült a «szamogyitelnost»-hoz, egyik legnagyobb szovjetüzemhez, amelynek aktatáskákat gyártott. Ebben óriási tökélyre vitte. Nem Krasznojarszkban, de egész Szibériában sem volt senki, aki olyan bőrtáskákat készített volna, mint ő.

Csak Lovász Bódognak nem sikerült lejutnia. Őt a «Liter B»-be zárták és csizmákat csináltattak vele. Eléggé bántott ez engem. Éreztem, hogy mi a kötelességem vele szemben. Minden összeköttetésemet mozgósítottam, de nem tudtam őt kiszabadítani.

Valami fényesen nem éltem ebben az időben a városban. Nyomorogtam. Egy-két tanítványom volt. Ebből éltem. Ahogy szeptember elsejével a Vojenni Gorodokba mentem, tanítványaim nagy részét elveszítettem. Az üzemtől sem kaptam fizetést. Ott naturáliákat kellett volna kapnom, épp úgy, mint a többi szovjetmunkásnak. De

szeptember elsejével töröltek a létszámból. Most újra növekedésbe kellett, hogy vegyenek. Ha arra vártam volna, hogy ezt elintézzék, felkopott volna az állam.

Egy ízben Pusu látogatott meg a lakásomon. Az asztalomon meglátott egy üveg vérlúgsót. Potassium ferroeiánidát. Wladimirowtól kaptam. Ott állt az asztalomon, nem tudtam, mit csináljak vele. Pusu megkérdezte, hogy miért nem értékesítem. Megmondtam neki az okát. Először, mert nem lehet, másodsor pedig, ha lehetne, sem tenném. Én azt Wladimirowtól kaptam. Isten tudja, hogy ő hogyan jutott hozzá. Nem az üzemből hozta-e haza? Pusu jót nevetett rajtam, fogta a vérlúgsót és magával vitte. Én nem ellenkeztem. A vérlúgsót odaadtam neki, csak azt kötöttem ki magamnak, hogy hozzánk az üzembe nem hozhatja el értékesítés végett. Ezt Pusu meg is ígérte nekem.

Néhány nap múlva bemegyek az üzembe. M... mérnök, akivel együtt dolgoztam, mosolyogva fogad s így üdvözl:

— Engedje meg, hogy gratuláljak önnek, Imre Albertovics.

— Mihez? kérdeztem én csodálkozva.

— Hát Ön még nem tudja? Nagy újságokat tartogatok az Ön számára. Épp most volt itt egy diplomata, egy magyar tábornok. Vörösnadrágot és vörössapkát viselt. A szemén monokli volt. Bizony a nevét, azt nem értettem meg. Azt beszélte, hogy osztrák-magyar nagykövet volt a háború előtt Amerikában. Később ugyanezen minőségben Pétervárra került. Itt érte őt a háború is. A hadüzenet alkalmával, a nemzetközi jog megsértésével letartóztatták, így került hadifogságba. Beszélte, hogy ebből az ő fogságba jutásából még óriási bonyodalmak lesznek.

Rögtön tudtam, hogy hányadán állok, éppen azért

félbeszakítva M mérnök elbeszélését, ezt kérdeztem tőle:

— Nos, s ehhez gratulál Ön nekem?

— Ejh, dehogy, — vágott ő szavamba — de ahhoz a jó hírhez, amit a diplomata hozott. Jelezte, hogy most már egészen bizonyosan meglesz az Önök kicserélése. Nem nézhette azt a sok huza-vonát s most már ő vette kezébe az ügyet. Egyenesen Leninnek írt, akivel együtt végezte a zürichi egyetemet. Már választ is kapott tőle. Éppen tegnap kézbesítették ki neki. Lenin értesítette őt, hogy Önöket a legrövidebb idő alatt ki fogják cserélni. Egy-néhány napon belül. Ehhez gratulálok én Önnek, Imre Albertovics.

Rosszat sejtve, ezzel a kérdéssel fordultam M mérnökhöz:

— Mondja csak mérnök úr, tulajdonképpen miért jött az a diplomata ide az üzembe?

— Egy üveg Potassium ferrocianidát hozott eladásra. Beszélte, hogy szenvedélyei bőrmunkás s még a cárizmus alatt hozatta azt Japánból. Miután most meg van szorulva, el akarja adni. Én Popowhoz utasítottam őt, a zavedujuscsihoz, aki, tudomásom szerint, meg is vette tőle a vérlúgsót.

Rettenetesen bosszantott a dolog. De nem mutattam. Csak annak örültem, hogy amikor Pusu meglátogatta üzemünket, én nem voltam ott.

Másnap ismét felkeresett a lakásomon. Nevetve lépett be a szobámba s csak ennyit mondott:

— Na úgy-e, hogy lehet a vérlúgsót értékesíteni?

*

*

*

Egy napon az üzemben véletlenül összejöttem egy idegen úrral. Beszélgettünk. Érdeklődött, hogy szabad időmben foglalkozom-e valamivel. Elmondtam, hogy német leckeórákat szoktam adni s hogy ebből élek. Szó szót követett, végre is az idegen azt kérdezte tőlem, hogy miért nem vállalom el egy-két krasznojarszki középiskolában a német nyelv tanítását? Megmondtam neki, hogy miért. Mert nincs összeköttetésem a krasznojarszki iskolák felügyelőségéhez.

Véletlenül ez az idegen jó ismerőse volt Zlotarownak, az iskolák felügyelőjének. Rögtön tollat, papírost vett elő s egy levelet írt hozzá. Mint német nyelv mestert figyelmébe ajánlott.

Ezzel a levéllel másnap elmentem a felügyelőséghez. Azt átadtam a címzettnek, Zlotarow «elvtársnak», aki rögtön alkalmazott. Úgy egyeztünk meg, hogy minden óráért 8000 rubelt kapok. Ez abban az időben éppen egy font rozskenyérnek volt az ára.

Szorgalmasan adtam óráimat a Batalionszki pereulokon lévő iskolában. A három felső osztályban tanítottam, Zlotarow magához rendelt. Egy másik iskolában is alkalmazni akart. Ezt is elfogadtam, csak arra kértem, hogy ott majd csak egy hónap múlva kezdhessem meg óráimat. Azt akartam látni előbb, vajjon megkapom-e a megígért 8000 rubel óradíjakat?

Persze, hogy nem kaptam meg. Zlotarow egészen bizonyosan felszámította a szovjetnek, azt minden valószínűség szerint ki is utalták a részemre, de én abból soha egy kopeket sem kaptam. Felvette más helyettem. Nem tudom, nem maga Zlotarow-e?

Ezzel aztán a Batalionszki pereulokon is megszüntettem a leckeadáást. Mindössze hat hétig tanítottam, de

éppen eleget láttam és tapasztaltam ott, hogy magamnak tiszta képet alkothassak a szovjetiskolákról.

Amikor Zlotarow alkalmazott, egy írást állított ki a részemre. Ezzel az írással kellett jelentkeznem az igazgatónál, vagy mint ott nevezték, a «precedatel»-nál. Miután az igazgatónak, illetve precedatelnak nem volt külön szobája, a tanári szobában kerestem őt. Itt azt a felvilágosítást kaptam, hogy a precedatel jelenleg az erdőben van. Fát vág magának télire.¹ Csak három nap múlva beszélhetek vele.

Három nap múlva újra beállítottam hozzá. Miután történetesen nem volt a tanári szobában, az épületben kerestem. Egy fiatal, tizenhat-tizenhét évesnek látszó fiút szólítottam meg s megkértem, vezessen a precedatel el*. Nemsokára, néhány perc múlva, ott álltam egy nagyszakállú, rendetlenül öltözött, piszkos öreg ember előtt, akiről csakhamar megtudtam, hogy az a precedatel. A ruháján szakadás szakadás mellett, folt folt mellett volt. Külseje éppen nem volt bizalomgerjesztő.

Bemutatkoztam neki. Megmondtam a nevemet és átadtam az írást, amelyet Zlotarow küldött neki.

A precedatel igen barátságosan fogadott. Mindjárt ki is nevezett a VI. osztály főnökének. Én szabadkoztam. Hivatkoztam arra, hogy az orosz nyelvet nem bírom annyira, hogy egy osztályt elvezethessek. Csak éppen, hogy meg tudom értetni magam. Ez pedig kevés ahhoz, hogy az ember egy osztály ügyeit el tudja intézni. De a precedatel nem tárgított s nekem a VI. osztályt át kellett vennem.

¹ Aki télen fűteni akart, annak magának kellett a kiutalt erdő-részből fát vágnia. Aki magáról nem gondoskodott, az fa nélkül maradt.

Ezután megcsináltuk az órabeosztásokat s én másnap reggel megkezdtem a németórákat.

Az intézetnek mindössze hat osztálya volt. Minden osztályban fiúk és leányok vegyesen voltak. Mint már említettem, én a három felsőben tanítottam.

Azt a figyelmetlenséget, rendetlenséget, ami egy ilyen szovjetiskolában uralkodik, európai ember nem tudja elképzelni. Hogy tizenkét-tizennégy éves növendékek, a fiúk épp úgy, mint a leányok, az intézet folyosóján mahorkával szaladgáltak s tanároktól «dajte zakurity» szavakkal tüzet kértek, ebben senki sem talált semmit. Ezen senki meg nem ütközött, legkevésbé maga a precedatel.

Egy-egy osztálynak lehetett negyven-ötven növendéke. De tíznél többet egyszerre sohasem láttam az előadáson. Hogy a többi hol volt, miért maradt el az iskolából, senki sem kérdezte. Aki akart, résztvett az előadáson, aki nem akart, az otthon maradt. Osztálykönyvet nem vezettek. Ez teljesen ismeretlen fogalom volt a szovjetiskolában.

Előírás szerint az előadásoknak reggel kilenc órakor kellett volna kezdődniük.¹ De háromnegyed tízkor még senki sem volt az iskolában. Sem növendék, sem tanár. De miért is lettek volna, amikor háromnegyed tíz előtt az iskolaszolga soha ki nem nyitotta az intézet kapuját.

A tanárok, akik közül alig hiszem, hogy egynek is lett volna diplomája, épp oly piszkosan jártak s épp oly rendetlenül öltözködtek, mint a precedatel. Kedvetlenül tanítottak, sőt lehet mondani, hogy egyáltalában nem foglalkoztak az ifjúsággal, órára sem igen mentek be. Benn ültek a tanári szobában és politizáltak. Egyhangúlag a szovjetet szidták és a komiszárokat. Pénzt nem igen kaptak. Természetben kapták ki a fizetésüket. «Pajok»-ot kaptak,

¹ Szeptemberben már téli időszámítás volt s a napidő szerint jártak az órák.

naturáliákat. De ezzel is már hónapok óta adós maradt nekik a szovjet.

Abból éltek, amit a növendékek adtak. Amit azok hazulról hoztak. Érdekes volt nézni, amikor iskolába jöttek. Az egyik lisztet vitt egy kis zacskóban, a másik szalonnát, a harmadik tejet vagy egy tyúkot. Voltak, akik egy-egy hasáb fát vittek a hónuk alatt. Mindezt a precedatel szedte össze naponként a tanulóktól. Az élelmiszereket a tanárok között osztotta szét, a fát pedig a tantermek fűtésére használta fel. Mert a szovjet az iskolaszobák fűtéséről egyáltalában nem gondoskodott.

Az iskolában sem könyvet, sem tanszereket nem láttam. Sem ceruzát, sem táblát vagy füzeteket. Venni nem lehetett, a szovjet meg nem gondoskodott róla, hogy legyen.

Egy napon benn ültünk a tanári szobában és beszélgettünk. A folyosón éktelen lárma volt. Fűlsiketítő lárma. Nemcsak kiabáltak a növendékek, de énekeltek és füttyüreztek is. Egyszer csak a precedatel felém fordul s így szól hozzám:

— Mondja csak Imre Albertovics! Milyenek találja Ön a mi iskolánkat? Hogy tetszik Önnek a nálunk uralkodó fegyelem?

Erre a kérdésre alig tudtam a nevetést visszatartani. Éppen válaszolni akartam, amikor a tanári szoba ajtaja hirtelen felpattant s néhány rakoncátlan kölyök idétlen, artikulálatlan szavakat kiáltott be a szobába, majd az ajtót becsapva, gyorsan elszaladt.

Kitűnően mulattam ezen az eseten. Gondoltam, na ez éppen jókor jött. Amiért is így válaszoltam a precedatelnek:

— S ez az, amit Ön fegyelemnek nevez?

HUSZONNYOLCADIK FEJEZET.

Kitesznek újra az üzemből, ahova azonban Tihomirowék jóvoltából ismét visszakerülök. — Hogyan leckéztettem meg Dibowot. — Tihomirow letartóztatása. — Kidobnak a lakásomból. — Menekülés a kórházba. — Bevonulok a tyurmában lévő koncentrációs táborba.

Hat hét múlva otthagytam az iskolát. Ugyanakkor az üzemben is megingott az állásom. A munkások létszámát csökkentették, aminek következtében Popow engem is törölt a névsorból.

Ez a kellemetlen hír végtelenül lehangolt. Megint itt álltam minden nélkül. Tanítványaim sem igen voltak. Mindössze kettő. Tihomirownak a leánya és egy tizenöt-éves lengyel fiú.

A kellemetlen hír hatása alatt, igen rossz kedélyállapotban mentem fel november közepén Tihomirowékhoz, hogy tanítványomnak német órát adjak. Tihomirownéval az előszobában találkoztam. Ugy látszik, észrevehette rajtam, hogy nincsenek teljesen rendben a dolgaim, mert ahogy beléptem az ajtón, mindjárt e szavakkal fogadott:

— Imre Albertovics, Önnek valami baja van. Ön nem szokott ilyen rosszkedvű lenni.

Elmondtam neki, hogy mi bánt. Hogy már megint állás nélkül vagyok, mert a létszámcsökkentés következtében Popow törölt a munkások névsorából.

Amikor ezt Tihomirowné meghallotta, be sem várva, hogy szavaimat befejezzem, magából kikelve, így kiáltott fel:

— Oh az a nyomorult Popow! Látja, ilyenek az emberek! így lehet hinni valakinek! Hogy a lelkére kötötte az uram, de meg én is, hogy Önről meg ne feledkezzék s önt támogassa. Mindent megígért. S most egyszerűen

törli Önt a névjegyzékből. De csak jöjjön haza az uram, majd elmondom neki, hogyan tartotta meg Popow az ígéretét. Holnap, vasárnap, okvetlenül várom ebédre. A többit majd ott megbeszéljük. Legyen egészen nyugodt, nem fogunk megfélekezni Önről!

Másnap az ebédnél pontosan megjelentem. Kívülem két vendég volt még. Egy hölgy, akinek a nevét nem tudom és Dibow mérnök, aki annak idején oly sokáig megvárakoztatott az előszobában.

Amikor beléptem, Tihomirowné férjéhez fordult s így szólt hozzá:

— Na úgy-e, hogy mégis csak különös ember ez a Popow? Mit szólsz hozzá? Imre Albertovicsot törölte a listából?

Tihomirow, amikor engem megpillantott, székéről fel-, emelkedett, felém sietett, a kezét nyújtotta s barátságosan így szólt hozzám:

— Foglaljon helyet és ebédeljen egészen nyugodtan. Ön továbbra is az üzemben marad. Hogy milyen beosztásban, azt ma még nem tudom megmondani. Azt előbb Popowval fogom megbeszélni. Holnap délben okvetlenül keressen fel a hivatalomban, a többit ott fogom majd Önnek megmondani.

E szavakra Dibow, akinek éppúgy hivatali főnöke volt Tihomirow, mint Popownak, látván a köztem és Tihomirowék között lévő jó viszonyt, hogy főnökének kedveskedjék, így szólt hozzám:

— Van Önnek holnap vagy holnapután délután ideje, Imre Albertovics? Jöjjön fel félháromkor hozzám a hivatalba. Egy pár font lisztet, meg egy darab szappant fogok Önnek adni.

Dibow szavai felett valósággal megbotráncoltam. Ez az ember könyöradományt akar nekem adni. Amikor mun-

kát kértem tőle, akkor órákig várakoztatott az előszobában s elbocsájtott a nélkül, hogy segített volna rajtam. S most, csak azért, hogy főnökének kedveskedjék, alalmazását akar nekem nyújtani. Szavaira így válaszoltam:

— Szívességét nagyon köszönöm, mérnök úr! Igazán nagyon kedves Öntől, hogy segíteni akar rajtam. Sajnos, ezt nem fogadhatom el. Én becsületes munkával akarom megkeresni a kenyeremet, még itt a fogságban is. Könyöradományokat senkitől nem fogadok el. Legkevesébbé Öntől, akinek lett volna módjában segíteni rajtam, amikor néhány hónappal ezelőtt munkát kerestem.

Dibow e szavaimra óriási zavarba jött. Elkezdett dadogni valamit, amit én nem értettem meg. Az egész beszélgetés németül folyt le közöttünk. Tihomirow csak törte a nyelvet, a felesége egyáltalában nem értette. Dibow zavara még nagyobb lett, mikor az asszony feléje fordult s megkérte őt, hogy tolmácsolja neki oroszul szavaimat. Erre még jobban dadogott s nem tudta, hogy mit is mondjon zavarában. Jól rápirítottam. De erre a leckére rászolgált.

Másnap délben pontos időben felmentem Tihomirowhoz a hivatalba. Az előszobában Popowval találkoztam. Éppen Tihomirowtól jött. Ő barátságosan üdvözölt s így szólt hozzám:

— Minden rendben van. Ön továbbra is az üzemben marad. Miután azonban más munkakört nem tudok adni önnek, szolgának fogom megtenni Önt. Rendszerben tartja a helyiségeket, seper, fát hord, tüzet rak stb. Legalább is egyelőre. Addig, amíg jobb beosztást nem tudok adni.

Megköszöntem a szívességét. Nekem ez az állás is megfelelt. Kész voltam bármit is dolgozni, csak a napi kenyeremet tudjam megkeresni. Egytől irtóztam csupán. Az ala-

mizsnától. Becsületos munkával akartam megkeresni azt, amire szükségem volt.

Következő vasárnap ebédre újra Tihomirowék vendége voltam. Ez volt náluk utolsó ebédem. Amikor a szobába léptem, Tihomirowné szomorú arccal fogadott.

— Rossz hírek... nagyon rossz hírek, Imre Albertovics. Egynéhány jóemberünket az éjjel a cseka letartóztatta. Dibowot is. (Gondoltam magamban, ezért az emberért igazán nem kár.) Hogy miért? Azt senki sem tudja. Azt hiszem, Önnek nem kell már magyarázni, miként megy nálunk Szovjet Oroszországban. A férjemet, is el akarják helyezni Krasznojarszkból. Képzelve, most télnak idején. Arról van szó, hogy Novo-Nikolajewskbe mennénk. Eette-netes! Most, amikor a negyvenfokos hidegek közelednek.

E pillanatban lépett a szobába Tihomirow. Az arca sápadt, alig vonszolja magát. Húsz évet öregedett egyetlen éjszaka. Leül egy karosszékbe s szórakozottan maga elé néz. Észre sem veszi, ha szólnak hozzá.

Másnap reggel Tihomirow már nem volt a hivatalában. Csak a kocsijával találok, amikor az üzembe mentem.

— Zdravstvuyte Ivane, — köszöntöttem a kocsist — hova vitted gazdádat?

— Nem vittem én sehova, felelte egykedvűen a kocsis. Orvosért megyek. Azt viszem hozzá, mert nagyon beteg.

Délben felmentem a lakására, hogy meglátogassam. Halotti csend volt. Az egész ház lábujjhegyen járt. Tihomirow komoly beteg. Egész éjszaka ott virrasztott az orvos mellette. A gutaütéstől féltik.

Másnap délben újra fel akartam menni hozzájuk. Az állapota iránt akartam érdeklődni. Útközben azonban találok vele. Egy idegen kocsin ült, két fegyveres katona ült mellette. A cseka kocsija volt. Vitték a halál-pincébe.

Felszaladtam a lakásba, hogy megtudjam, mi történt? Az egész házat a legnagyobb kétségbeesésben találtam. Mindenki sírt, jajgatott. Csak Tihomirowné ült ott mereven, az ablak mellett, parázként izzó szemeit csaknem eszelősen rögzítve arra az útra, amelyen a katonák férjét elhurcolták. Semmi sem lehet örjítőbb, marcangolóbb, mint a hangtalan, könnytelen fájdalom. Halkan elébe járultam, megfogtam kezét és kényszerítettem, hogy vegye le szemeit arról a kálváriás útról. Egyikünk sem szólt, hisz minden hang banális disszonancia lett volna. De éreztem, hogy amikor az az eszelős szempár belekapcsolódott az én könnyektől fátyolozott szemeimbe, tudta, hogy családjának legrésztvevőbb barátja áll előtte. Merevsége fölengedett s zokogva dobta magát a szőnyegre. Mit lehet ilyen pillanatokban beszélni? Fölzaklatva, hangtalanul távoztam.

Később, amikor én ismét a koncentrációtáborban ültem, hallottam, hogy Tihomirowot halálra ítélték. Hogy mi volt tulajdonképpen a vád ellene, nem tudom. Azt sem tudom, hogy a halálos ítéletet végrehajtották-e rajta. Mikor Krasnojarszkból elutaztunk, a vasúti állomáson egy ismerőst találtam. Ez beszélt, hogy Moszkvába fogják kísérni, ahol ügyét felülvizsgálják. Hogy azután mi történt velem, hogy agyonlőtték-e, vagy megkegyelmeztek neki, nem tudom.

Benne egyetlen pártfogómat vesztettem el, így is sokat nélkülöztem. De ha ez az ember nem támogatót volna, még többet kellett volna nélkülözniem.

Alig, hogy őt letartóztatták, a feleségét kidobták a lakásból s minden járandóságát megvonták tőle. Ő is, meg a leánya is nyomorogtak. Úgyszólván nem volt, nekik betevő falatjuk.

Én is itt álltam minden nélkül. Elvesztettem utolsó

tanítványomat is, tisztán arra voltam utalva, amit az üzemtől kellett volna kapnom. Innen pedig semmit sem kaptam. A raktár üres volt. Nem tudták kiadni a «pajok»-ot (naturáliákat) a munkásoknak. Az volt a szerencsém, hogy volt a városban két barátom. Knöbl Géza tartalékos zászlós, városi hivatalnok Temesvárról és Kőszeghy József tartalékos hadnagy, az angol-magyar bank főtisztviselője Budapestről. Ugyanabban a házban laktak ők is, amelyben én. Mindketten a kórházban voltak alkalmazva mint szakácsok. Napokig éltem abból, amit ők hoztak haza nekem a kórház konyhájából.

De a baj sohasem jön egyedül. Alig hogy egyedüli protektoromat, Tihomirowot letartóztatták, jött a többi kellemetlenség. Egyik a másik után.

Legelőször is elvették a szobámat. Bár a szovjettörvények szerint tizenegy köbméter terjedelmű lakás megilletett volna, ezt sem hagyták meg a számomra. Egy napon a lakásbizottság megjelent a szobámban s oda egy hatgyermekes családot telepített be. Én tiltakoztam ez ellen, de nem értem vele célt. A lakásbizottság elnöke azt felelte, keressek magamnak más helyet, ha nem tetszik. Ha pedig nem találok, menjek be a koncentrációtáborba, vagy a tyurmába, ahol mindig adnak helyet.

Csikorgó hideg volt. A hőmérő a szabadban —35° Réaumurt mutatott. S nekem egy darab fám sem volt. Rettenetes volt az, amit itt szenvedtem. Hogy éjjel meg ne fagyjak, bundában, szőröcsizmában, sapkában és keztyűben aludtam. Amim csak volt, mindent magamra húztam, Így talált reggel a lakásbizottság is. Amikor megláttak, összenéztek, megrázták a fejüket s csak ennyit mondtak:

— Valóban, nem embernek való ez! S azért mégis ki-

dobtak. Parancsot kaptam, hogy negyvennyolc óra alatt adjam át a szobámat.

Ehhez a kellemetlenséghez mindjárt másnap jött a másik kellemetlenség. A városban és környéken munkán levő törzstisztek és századosok szigorú parancsot kaptak, hogy a munkát otthagya, azonnal jelentkezzenek a tyurmában elhelyezett internálótáborban. Főtűsz gyanánt voltunk kijelölve, a halálraítélt magyar népbiztosokért. Összesen hatvanan voltunk. Törzstisztek, századosok és egy-két fiatalabb tiszt.

Egyszerűen figyelmen kívül hagytam ezt a parancsot. Nem vettem tudomást róla s maradtam tovább a régi szobámban, ahova időközben a hatgyermekes család is beköltözött. Csupa leánygyermek volt. A legidősebb 18 éves, a legfiatalabb két éves. Két napig aludtam velük egyszobában. De éppen elég volt. Nem kértem belőle többet.

Menekültem a kórházba. Gondoltam, inkább itt töltöm el a hátralevő időt a kicserélésig, mint a tyurmában.

Előbb el kellett mennem a kerületi orvoshoz. Derék ember volt, aki gyűlölte a kommunistákat. Kértem, hogy ischiással vegyen fel a kórházba. Megmondtam neki egészen őszintén az okát is, hogy miért akarok a kórházba menekülni.

Az orvos teljesítette a kérésemet s beutalt a kórházba.

Ezután hazamentem, Gyorsan összecsomagoltam s azt a kevés holmimat, ami volt, házigazdámnál hagytam, Rubin Sergijewnél, akit megkértem, hogy addig, amíg a kórházból kijövök, őrizze azt.

Bementem a kórházba. Oda, ahova a kerületi orvos beutalt. Itt nem fogadtak, el. Nem volt hely. Egy másik kórházba utasítottak. A Bolsaja ulicában fekvő «Gub. Zdráv»-hoz. Itt felvettek, de egyben tudomásomra adták, hogy ha nem akarok a pusztá deszkán feküdni, hozzak be

magammal szalmazsákot és ágyneműt. Visszamentem az onnan másfél kilométerre fekvő lakásomra. Az ágyneműt összecsomagoltam s bandukoltam vissza a kórházba.

Előírás szerint előbb a kórház fürdőjébe kellett volna mennem, hogy ott megfürödjem. Szerencsére a vízvezeték elromlott s így a fürdés elmaradt. Ettől a fürdéstől nagyon féltem. Attól tartottam, hogy majd én is úgy járok, mint egyik kedves jó barátom, Zádory Béla százados, akit néhány hónappal ezelőtt, múlt év áprilisának közepén epegörccsel én vittem be a kórházba. Hideg volt. Hiszen áprilisban még fagy van Szibériában. Mielőtt a betegszobába beengedték volna, szegény Zádory barátomnak a folyosón, a hideg kövön le kellett vetkőznie. Még csak egy széket sem adtak neki. Amikor levetkőzött, két ápoló megragadta s bevitték a fürdőbe, ahol jéghideg zuhany alá állították. Amikor alaposan lezuhanyozták, kilökték a hideg folyosóra. Sem lepedőt, sem törülközőt nem adtak neki. Csuumom víz volt, így kellett neki vizesen a kövezeten felöltöznie. És ami a szovjet viszonyokra jellemző, csak ezután, a minden komforttal véghezvitt higiénikus cselekmény után sült ki, hogy a kórházban tulajdonképpen nincs is hely. Egy ápolót rendeltek melléje, aki az én segítségével egy másik, onnan húsz percre fekvő kórházba kísérte át ezt a szerencsétlen beteg embert. Igazán isteni csoda volt, hogy komolyabb baja nem esett.

A fürdő elkerülésével a betegszobába kerültem tehát. Csupa öreg paraszt közé, akik között egynéhány nagyon súlyos beteg is volt.

Velem együtt húszan voltunk a szobában. Rettenetes bűzben és piszokban. A betegek egy része — a súlyosabb betegek — a szobában végezték el természeti szükségüket. Dacára ennek, a helyiséget nem lehetett szellőztetni. Szí-

bériai szokás szerint, ahogy az ősze beállt, az összes ablakokat leszegezték s minden rést vagy nyílást gondosan betömtek és leragasztottak, nehogy a hideg levegő kívülről a szobába tódulhasson.

Az éjjeli pihenő reggel hétig tartott. Hétkor a szolgálatot teljesítő ápolónő felcsavarta a villanyt és elkiáltotta magát: «Kto hjtye umivatsza?» «Ki akar mosdani?» Nem nagyon tolakodtak a betegek. Ahhoz a néhányhoz, aki jelentkezett, az ápolónő elvitte a sarokban álló bádogvedret (amiben a betegek természeti szükségüket is végezték) és egy bádog ivóedényben egy kevés vizet vitt. A beteg szájába egy-két korty vizet vett s a veder fölé hajolva, orosz módra megmosakodott.

A mosdás befejezése után következett a szoba felmosása. Ugyanabból a piszkos vederből, ugyanaz az ápolónő mosta fel a szobát, aki rögtön ezután a kenyéradagokat is kiosztotta a betegek között. Anélkül, hogy a kezét előbb megmosta volna.

Undor fog el még ma is, ha arra a néhány napra visszagondolok, amit ebben a kórházban eltöltöttem. Nem bírtam ki soká. Mindjárt másnap azon gondolkodtam, hogyan tudnék innen mielőbb szabadulni.

Közben ellopták az órát. Kétszer egymásután. Mind a kétszer óriási lármát csináltam, az ápolók és ápolónők összeszaladtak és a betegeket megmotozták. Az órát megtalálták. Mind a kétszer a szomszédom szalmazsákjából került elő.

Elhatároztam, hogy egy percig sem maradok tovább. Inkább megyek a tyurmában levő koncentrációtáborba. Rögtön mindjárt a legközelebbi orvosi vizsgán egészségeset jelentettem s kértem elbocsájtásomat a kórházból.

Elbocsájtottak. Gyorsan összeszedtem az ágyneműt és siettem vissza volt házigazdámhoz, Rubin Sergijewhez,

hogy magamhoz vegyem többi cókómókomat is, amit megőrzés céljából nála hagytam. Itt értesültem arról, hogy a hatvan főtúszon kívül, a városban és környékén lévő többi magyar tisztet is berendelték a tyurmába, hogy innen hamarosan hazaszállítsanak bennünket. Összes holmimat magamhoz véve Bubin Sergijewtól elbúcsúztam s bementem én is társaim közé a tyurmába.

HUSZONKILENCEDIK FEJEZET.

Megérkezés a koncentrációs táborba. Hogyan foglalkoztatott bennünket késő este Skoromkin elvtárs. — Éliás betiltja a peredácsit. — Skoromkin letartóztatása s egy bizottság a tyurmában.— Megindulnak a transzportok hazafelé.— Összeköttetésünk a rigai kicserélő bizottsággal, Jungerth dr.-ral és Karkis alezredessel. — Parancs a hatvan főtúsz elszállítására.

Már sötét volt. Lehetett este hat óra, amikor összes cókómókommal a hátamon a tyurma kapujához érkeztem. Nem a főkapuhoz. Az egyik hátsó bejáráthoz, amelyen keresztül a koncentrációs táborba lehetett jutni. Ide időközben, míg én a kórházban voltam, a hatvan főtúszon kívül a többi magyar tisztet is berendelték. Valamennyit. Mind a 750—800-at. Ott kellett hagyniok a munkahelyüket és be kellett vonulniok a tyurmába, csak azért, hogy a hazaszállítás előtt velünk együtt még egy kissé megkínózzák őket is.

A kapuban az őrség gúnyos mosollyal fogadott. Azt sem kérdezték, ki vagyok, mit akarok? Kinyitották előttem a kaput és engem bebocsájtottak a kényszermunkatáborba. Bejutni nagyon könnyű volt ide. Csak kijutni volt nehéz. Ehhez pár propuszk¹ kellett, vagy legalább is egy-két ezer rubel az őrparancsnok részére.

¹ Engedélyjegy.

Belépve a táborba mindjárt a kapu előtt néhány barátommal találkoztam. Szívélyesen üdvözöltek, a podgyászt lesegítették a hátamról és bekalauzoltak az egyik szobába, ahol már éppen nyolcvanan laktak. Magyar tisztek és oroszok vegyesen. A közös pricsen Szász György barátom mellett volt hely. Ezt a helyet elfoglaltam. Letelepédtem mellé s többé el sem váltunk, állandó szomszédok maradtunk. A következő 1922. év július 16-ig, amíg Bécsben búcsút nem mondtam összes társaimnak.

Szegény bajtársaimat a koncentrációstáborban rettenetes állapotban találtam. Ki voltak éhezve, agyoncsigázva, piszkosak és rongyosak voltak. A legtöbbről leszakadt a ruha. Volt, akinek nadrágja sem volt. A takaróját kötötte maga elé, hogy ezzel pótolja hiányzó ruhadarabját.

Alig hogy beérkeztem a táborba, Skoromkin is bejött oda. Ez a gazember még mindig szolgálatot teljesített. De már nem sokáig. Mindössze két hétig még. Ekkor letartóztatták. Ahogy a lábát betette a táborba, ordítózni kezdett, szidta a magyar tiszteket és elrendelte, hogy Éliás hozasson azonnal kézilámpákat az irodából és vezényeljen ki bennünket a koncentrációstábor emósztögödreinek tisztítására. Ezt a parancsot nem kellett kétszer kiadni Éliásnak.

A koncentrációstáborban egyébként ugyanolyan volt az élet most is, mint hónapokkal ezelőtt, amikor még a kényszermunkára elítéltek velem együtt a Vojenni Goro-dokban ültek. Most is kellett dolgozni. Éppúgy, mint azelőtt. Csakhogy most nem az iroda előtt jelölték ki a munkásokat, hanem a szobaparancsnokok határozták meg, hogy ki hova menjen.

A mi szobánk, vagy mint hivatalosan nevezték «kamará»-nk parancsnoka egy budapesti gépészmérnök volt. Sólyom Zoltán tart. tüzérhadnagy. Ő olvasta fel minden

este a poverka (ellenőrzés) után a vezényléseket. Hogy ki hova megy munkára. Megmondta, hogy ki dolgozik a táborban és ki megy le a városba. Le a Jenissei folyóhoz szálfákat kivágni a jégből, az ott rekedt tutajokból s ezeket kötéllel a táborba vonszolni. (Ezek a gazemberek még erre a célra sem adtak lovat.) Kik mennek a miliciára (rendőrség) udvart és klozetet tisztítani vagy szemetet kihordani, kik súrolják fel a prinuditelni rabot vagy ispolnitelni komiténak helyiségeit stb. Benn a táborban csak házimunkát kellett végezni. Fát fűrészelni és hasogatni, úgyszintén vizet hordani a konyha részére és az emésztőgödröket tisztítani. Ezzel kínoztak bennünket nap-nap után.

Az étkezés éppolyan rossz volt itt is, mint a Vojenni Gorodokban. Itt is csak meleg vizet kaptunk és egy kevés kenyeret. Akinek a városban ismerőse volt, az könnyen segíthetett magán. A Vojenni Gorodok 8 kilométerre feködt a várostól, azért ide nehéz volt eljutni. A tyurma azonban a városban volt. Nem messze a vasúti állomástól. Akinek volt valakije, orosz ismerőse (miután az összes magyar tiszték el voltak zárva), az akár mindennap kaphatott élelmet a táborban. Itt nem volt naphoz kötve a peredácsi, mint a tyurma másik részében, ahol a fegyvercek ültek.

Egy napon Éliás a peredácsit betiltotta. Parancsot adott az őrségnek, hogy a magyar tiszték részére semmit a táborba be ne engedjenek. Állítólag e rendelkezést Skoromkin adta volna ki. Azért, mert az első 50 magyar kommunistát, akik most érkeztek meg Moszkvába, állítólag láncraverve, leólmozott marhakocsikban szállították a magyar határig s még csak azt sem engedték meg nekik, hogy hozzátartozóiktól elbúcsúzzanak. Legalább is Éliás ezzel indokolta a parancsot. Hozzátéve, hogy ezt még több

represszália fogja követni, amelyeket majd csak akkor fog közölni velünk, ha az erre vonatkozó írásbeli parancs a prinuditelni rabottól megérkezik.

Szerencsére, ez a parancs soha sem érkezett meg. Még mielőtt azt Skoromkin kiadhatta volna, letartóztatták. Hogy miért, ezt már elmondtam. Azért, mert üzérkedett velünk, mert eladott bennünket, mint a rabszolgákat. Annak, aki többet adott értünk. Beszélték azt is, hogy letartóztatásának voltak egyéb okai is. Ellopta azokat az élelmicikkeket, amiket a tyurma raktárából adtak ki a mi élelmezésünkre. Ezeket részben eladta, részben pedig a koncentrációs táborban őrzött disznainak hizlalására használta fel.

Abban a muszkában, aki a disznait etette, jobb érzés volt, mint ebben az emberben. Itt-ott megrövidítette a disznókat és ellopott előlük egynéhány font rozslisztet, hogy déli kipjatokunkba egy kevés tésztát főzhessen belőle. Sok nem jutott a tésztából egynek-egynek. Azért is neveztük el ezt a levesnek csúfolt folyadékot: «kristály-leves»-nek.

Skoromkin letartóztatása után egy-két napra, december 18-án egy bizottság érkezett táborunkba, amely bizottság a cseka és a katonai tribunal tagjaiból volt összeválogatva. A táborban váratlan szemlét tartottak és meghallgatták panaszainkat. A magyar tisztek nevében — mielőtt még valaki szóhoz juthatott volna — Pusu beszélt. Előállt és a következőket adta elő:

— Biztos tudomásunk van róla, hogy bennünket csak azért koncentráltak itt, hogy könnyebben hazaszállíthassanak. Az erre vonatkozó rendelkezés Moszkvából jött, a központból. Ebben a rendeletben azonban szó sem volt arról, hogy bennünket hetekig-hónapokig tartsanak elzárva, éheztessenek és kényszermunkára alkalmazzanak.

Egy darabka kenyeret és meleg vizet kapunk. Ebből áll egésznapos étkezésünk. Alig van már valaki, akinek ne volna skorbutja. Skoromkin és Éliás elvtárs azt csinálnak velünk, amit akarnak. Néhány nappal ezelőtt a lengyel foglyokat egy vöröskeresztes misszió látogatta meg. Ez a misszió a mi részünkre is hozott tejkonserveket és egy-néhány font rizst, azzal az utasítással, hogy azt a beteg magyar tiszték kapják meg. Éliás ezt az élelmet nem engedi be a táborba. Azoknak, akik ebben a dologban nála közbenjártak, ezt felelték: «Pusztuljanak el mindannyian.» Kérjük a bizottságot, hasson oda, hogy a moszkvai parancs értelmében bennünket mielőbb hazaszállítsanak. De addig is, amíg itt vagyunk, adjanak enni nekünk és bánjanak velünk emberségesen.

Ennek a felszólalásnak csakhamar megvolt a következménye. Skoromkin után Éliást is felváltották s nekünk a következő naptól kezdve enni adtak. Minden nap egyszer káposztalevest kaptunk egy-két darabka lóhússal. Nem sok, de mégis valami. Legalább éhen nem halhattunk. Az elszállításra vonatkozólag is megjött a parancs. Ezt is másnap közölték velünk, december 19-én este.

Ekkor tudtuk meg, hogy a kicserélési tárgyalások sok huza-vona és vajúdas után, végre befejezést nyertek és a két kormány megbízottjai aláírták a kicserélési szerződést.

Összesen 750—800 magyar tiszt volt Krasznajarszkban. Egy kis jóakarattal mindannyiunkat egy transzporttal elszállíthattak volna. De nem ezt csinálták. Beosztották az egészet hat szállítmányba. Erre a célra összesen húsz tyep-luskát (marhakocsi) kapott a gubevak (a gaberniumi evakuáló bizottság) a vasútigazgatóságtól.

Nagy volt az öröm a táborban. Mindenki örült, csak mi nem. A hatvan főúsz. Telünk hivatalosan közölték,

hogy ez a parancs nem vonatkozik ránk. A mi elszállításunkat illetőleg még nem jött intézkedés. Hogy velünk mi fog történni, azt még nem tudják. A reánk vonatkozó parancs majd csak ezután fog megérkezni Moszkvából.

Másnapra itt volt ez a parancs is. Maradunk tovább a kényszermunkatáborban és dolgozunk tovább. Bennünket egyelőre nem szállítanak haza.

Az első transzport 1921 december 21-én indult el Krasznnojarszkból. Ez a szállítmány 120 emberből állott. Ezt követte a többi: december 25-én a második, 1922 január 5-én a harmadik, 7-én a negyedik, 16-án az ötödik és február 23-án a hatodik transzport egy része. A másik rész (az ú. n. fekete listások), mint hetedik transzport, március 1-én indult.

Mindezek a transzportok üres tyepluskát kaptak. Minden nélkül. Csak egy kis vaskályha volt a kocsi. A tyepluskákat maguk a transzportók rendezték be s ők szerelték fel picsekkel is. Amíg ezzel el nem készültek, addig a vasúti állomáson álltak. A legtovább az ötödik transzport állt. Már régen be volt rendezve a kocsi, még mindig nem indították őket. Ezzel a transzporttal ment Lovász is. Éppen azért, amit e szállítmányról írok, azt mind tőle tudom. Azokból a levelezőlapokból, amiket ő írt nekem útközben.

40—42° Reaumur hideg volt, amikor elhelyezték a vasúti kocsikban őket. Napokon keresztül étlen-szomjan a krasznnojarszki rendezőpályaudvaron álltak. Negyvenkilencen voltak egy tyepluskában összepréselve. Felváltva a társaság egyik része feküdt, a másik ült, a harmadik állt. Éjjel is. A kocsi közepén egy kis vaskályha volt. Akik hozzá közel ültek, majd megsültek a hőségtől, akik távolabb, voltak, azok dideregtek. Ha jól emlékszem, huszonegy napig utaztak Moszkváig. Mi-

után élelmet nem kaptak, sokan utolsó ruhadarabjukat adták el, hogy útközben éhen ne haljanak. A hosszú út alatt kiütéses tífusz lépett fel közöttük. Ezt már csak akkor tudtam meg, amikor Moszkvába érkeztünk. Itt értesültem arról is, hogy a tífuszt Lovász is megkapta. Mihelyt megérkezett Moszkvába, több társával együtt őt is a kórházba szállították. Szerencsére az ő betegsége könnyű lefolyású volt. Úgy, hogy mire a szállítmányt Moszkvából Rigába irányították, ő is elutazhatott.

Rögtön az első szállítmány elindítása után nálunk, a koncentrációstáborban is felütötte fejét a kiütéses tífusz. Igazán csoda, hogy nagyobbarányú megbetegedések nem történtek. Közös picseink voltak. Ha valaki megbetegedett, azt bevitték a rabkórházba. De a helyét, azt nem fertőtlenítették. Oda egy másik ember feküdt. Hogy azután megkapta-e az a kiütéses tífuszt vagy nem, ebből nem csináltak lelkiismeretben kérdést az oroszok. Orvos nem volt a tyurmában. Egy paraszt felcser járt be naponta a koncentrációstáborba, ez vizsgálta és kezelte a betegeket a rabkórházban is.

Az ötödik transzport elindítása után egy hónapnál tovább szünetelt a szállítás. Hogy miért kellett ilyen hosszú szünetet közbeiktatni, arra találtak a muszkák magyarázatot. Egyik nap azt mondták, hogy a szibériai vasútvonal mentén a kiütéses tífusz járványszerűen lépett fel. Amíg ez meg nem szűnik, transzportot nem küldhetnek. Másnap meg az volt a baj, hogy még nem jött meg a «nariád» (utalvány) Novo-Nikolajewskből a vasúti kocsikra. Ahogy ez megérkezik, a szállítmány indul. Azt persze bölcsen elhallgatták, hogy mit csináltak azzal a húsz kocsival, amit a magyar tisztek elszállítása céljából a vasúti hatóságok bocsájtottak a gubevak rendelkezésére. Néhány nap múlva kitaláltak egy harmadik okot is. Azt beszéltek,

hogy a szibériai vasutasok gyűlést tartottak és elhatározták, hogy ezentúl minden ingyen szállítást megszüntetnek. Bennünket sem akarnak szállítani. Úgy hogy a további utasítások kikérése céljából kénytelenek voltak a helyi hatóságok Moszkvába fordulni.

Mindez természetesen mese volt, amiből egy szó sem volt igaz. A hosszú szünetnek egyedüli oka az lehetett (így beszéltek a városban), hogy a komiszár urak eladták a gubevák részére szállításunk céljából kiutalt kocsikat, s most valami úton-módon újabb «nariád»-ot kellett szereznünk másik vasúti kocsikra. Ezért tudták csak február 23-án elindítani a hatodik transzportot, amely mindössze 28 emberből állott.

Ezt követte a hetedik transzport. Az ú. n. fekete listások. Összesen 17 magyar tiszt. Amikor ezeket is elszállították, már csak mi maradtunk, a 60 főtűsz. Ezek névsora a következő volt:

1. Albrecht Károly főhadnagy, a cs. és kir. 65. gy. ezredben,
2. Balbierer Vilmos százados, a cs. és kir. 43. gy. ezredben,
3. Bornemisza Dénes százados, a m. kir. 6. honv. tisz. ezredben,
4. Becsey Károly százados, a cs. és kir. 26. gyal. ezredben,
5. Brandstetter Ferenc százados, a m. kir. 8. honv. gyal. ezredben,
6. Gsánky Gyula főhadnagy, a 38. rohamzászlóaljtól,
7. Doliszta János hadnagy, a m. kir. 7. honv. gyal. ezredben,
8. Drahos Gyula százados, a m. kir. 7. honv. gyal. ezredben,
9. Engelsmann Gyula százados, a m. kir. 5. honv. gyal. ezredben,
10. Foy Gusztáv őrnagy, a cs. és kir. 46. gy. ezredben,
11. Gergelyffy László főhadnagy, a m. kir. 32. honv. gy. ezredben,
12. Gölka Lajos százados, a m. kir. 18. honv. gy. ezredben,
13. Gorsics Guidó százados, a cs. és kir. 76. gy. ezredben,
14. Gréf Endre százados, a m. kir. 32. gy. ezredben,
15. Grób Imre százados, a m. kir. 4. honv. hús. ezredben,
16. Hódy Fe-

renc százados, a m. kir. 6. honv. gy. ezredben, 17. Hruska Ferenc százados, a m. kir. 11. honv. gy. ezredben, 18. Kasza Dezső százados, a ra kir. 7. honv. gy. ezredben, 19. Kirchlechner János százados, a cs. és kir. 48. gy. ezredben, 20. Kirchlechner István százados, a cs. és kir. 82. gy. ezredben, 21. Kolibál József őrnagy, a m. kir. 2. honv. gy. ezredben, 22. Konkoly-Thege Kálmán százados, a m. kir. 9. honv. hús. ezredben, 23. Konc Ödön alezredes, a m. kir. 12. honv. gyal. ezredben, 24. Könczey Lajos százados, a m. kir. 22. gy. ezredben, 25. Kriszétinusz Nándor főhadnagy, a cs. és kir. 15. gy. ezredben, 26. Kutassy Ignác százados, a m. kir. 31. honv. gy. ezredben, 27. Lüdecke Hugó százados, a cs. és kir. 71. gy. ezredben, 28. Makassy Antal százados, a cs. és kir. 65. gy. ezredben, 29. Molnár Károly gt. százados, a 95. gy. dandárnál, 30. Nagy Kálmán ref. segédlelkész, a cs. és kir. 68. gy. ezredben, 31. Ochsenfeld János százados, a cs. és kir. 51. gy. ezredben, 32. Pintér József százados, a m. kir. 30. honv. gy. ezredben, 33. Puckel Sándor százados, a cs. és kir. 43. gy. ezredben, 34. Eabács Márton őrnagy, a cs. és kir. 34. gy. ezredben, 35. Easztóczy Ferenc százados, a m. kir. 7. honv. gy. ezredben, 36. Eihmer István őrnagy, a m. kir. 4. honv. hús. ezredben, 37. Ságvári Sándor dr. hadnagy, a cs. és kir. 44. gy. ezredben, 38. Salac Iván őrnagy, a m. kir. 8. honv. gy. ezredben, 39. Saltzleitner János százados, a cs. és kir. 65. gy. ezredben, 40. Sassy Árpád százados, a m. kir. 10. honv. gy. ezredben, 41. Siegler Konrád zászlós, a cs. és kir. 44. gy. ezredben, 42. Szabó Géza százados, a m. kir. 10. honv. gy. ezredben, 43. Szalay László főhadnagy, a m. kir. 5. honv. gy. ezredben, 44. Szász György hadapród, a m. kir. 40. honv. nehéz tarackosztálynál, 45. Szemere Zoltán főhadnagy, a m. kir. 7. honv. hús. ezredben, 46. Szenderszky Antal alezredes, a m. kir. 11. honv. gy. ezredben, 47. Szir-

bik István hadnagy, a m. kir. 12. honv. gy. ezredben, 48. Szokolay Viktor főhadnagy, a m. kir. 10. honv. gy. ezredben, 49. Schenker Lajos százados, a cs. és kir. 2. gy. ezredben, 50. Schmidt Frigyes százados, a m. kir. 1. honv. hús. ezredben, 51. Schneberger Hugó százados, a cs. és kir. 85. gy. ezredben, 52. Stessel Ernő őrnagy, a m* kir. 12. honv. gy. ezredben, 53. Tellyesniczky László százados, a m. kir. 8. honv. gy. ezredben, 54. Ujfalussy Miklós százados, a m. kir. 6. honv. hús. ezredben, 55. Végh István százados, a m. kir. 4. honv. hús. ezredben. 56. Vitányi Dezső főhadnagy, a m. kir. 10. honv. gy. ezredben, 57. Wekerle Lajos zászlós, a m. kir. 17. honv. gy. ezredben, 58. Würth Lajos százados, a cs. és kir. 60. gy. ezredben, 59. Zádory Béla százados, a m. kir. 5. honv. gy. ezredben, 60. Zlinszky Sándor százados, a m. kir. 29. honv. gy. ezredben.

Bennünket, az itt felsorolt hatvan tisztet, egyszerűen nem szállítottak. Kijelentették, a mi sorsunk ugyanaz lesz, mint a kommunistáké Magyarországon. Ha börtönbe zárják és éheztetik azokat, bennünket is börtönbe zárnak és éheztetnek, ha főbelövik vagy felakasztják őket, mi is halál fiai vagyunk.

Amikor március 1-én a hetedik transzport is elindult, Szántó utóda, Pozsonyi elvtárs, a gubevak akkori főnök-helyettese, Kun Béla címére Moszkvába a következő táviratot adta fel:

A szállítás alá, tartozó magyar tisztek utolsó csoportja a mai napon Moszkvába útba indított. Kérek utasítást, hogy a hatvan főtússzal mi történjék.

Pozsonyi.

Hogy erre a táviratra felelt-e Kun Béla és mit felelt, azt már nem sikerült megtudnunk.

Február elején váratlanul levelet kaptunk Rigából, kicserélő bizottságunk egyik tagjától. A levelet Karkis Kornél alezredes hadbíró írta. Értesített bennünket, hogy sikerült a pétervári tyurmából megszöknie, jelenleg Rigában van, ahol Jungerth dr. miniszteri tanácsossal együtt kicserélésünk ügyét intézi. Kér bennünket, hogy minél gyorsabban írjunk neki és teljes részletességgel értesítsük helyzetünkről.

Karkis, még mint százados, sok éven át szenvedett velünk együtt Krasznójarszkban. Amikor onnan megszökött, a pótervári tyurmába került. Ebből kifolyólag kitűnően ismerte az orosz viszonyokat. A rigai bizottságba való kirendelése mindannyiunkat megnyugtatott. Meg voltunk győződve róla, hogy az ő jelenléte csak könnyíteni fogja Jungerth dr. nehéz munkáját és siettetni a mi kicserélésünket.

Két levelet is kaptunk tőle egyszerre. Az egyiket Brandstetter százados, a másikat én. Amikor hozzám intézett levelét kézhez vettem, a legapróbb részletekig mindenről informáltam őt. Megírtam, hogy hány szállítmány ment el eddig és hogy bennünket, a 60 főtúsz, nem akarnak elszállítani. Kértem, hogy közölje levelem tartalmát Jungerth dr.-ral is és siettesék kicserélésünket, hogy mielőbb szabadulhassunk ebből a vörös pokolból. De addig is, amíg Szibériában kell szenvednünk, tegyék lehetővé, hogy pénzhez jussunk. Ők nem küldhetnek nekünk pénzt Rigából, mert azt útközben ellopják s így nem érkezik meg. Majd szerzünk mi azt itt, Krasznójarszkban. Kölcsönt veszünk fel. Ehhez semmi más nem szükséges, csak Jungerth dr. engedélye. Ha az engedély megérkezik, a pénzt itt megkapjuk. Kértük, hogy hozzánk intézett leveleit ezentúl ne címezze a tyurmába. Nehogy a magyar «elvtársak» kezébe kerüljenek azok. Egyik társunk, Nagy

Kálmán tiszteletes, Krasznajarszkból nősült. Egy ottani orosz nőt vett el feleségül. Kértük, hogy a jövőben minden értesítést az ő címére küldjenek.

E levelemre február 23-án Szenderszky alezredes, a hatvan főtűsz között a legidősebb, a következő táviratot kapta Rigából:

Az itteni orosz követ arról értesített, hogy ti mindannyian Moszkvát elhagytátok. Kérek azonnal távirati értesítést, hányan vagytok még Krasznajarszokban s mi okból vagytok visszatartva, ötvenezer márka kölcsön felvehető.

Jungert h.

Erre a táviratra Szenderszky alezredes február 24-én a következő távirati választ küldte:

J u n g e r t h

Riga,

Bastei Boulevard 6.

Tegnap elszállított 28. állítólag legközelebb 17, az utolsó hatvan elszállításának ideje ismeretlen. Ok: mesterséges késleltetése a szállításnak.

Szenderszky.

Az engedélyezett 50 ezer márka kölcsönt Brolly Ferenc népfölkelő hadnagy, pozsonyi rendőrkapitány szerezte meg egy krasznajarszki kereskedőtől, akitől 50 ezer német márka értékben szovjetrúbeleket és élelmiszert kaptunk. A pénzt és az élelmet Rihmer István huszárörnagy és Nagy Kálmán tiszteletes csempészték be a városból a koncentrációs táborba. Sok nem jutott belőle egynek-egynek. Kaptunk fejenként egy millió szovjet rábelt,¹ egy font

¹ Egy font rozskenyér ára ebben az időben 35 ezer szovjet rubel volt.

húst és egy font vaját. Ezt beosztottuk magunknak, úgy, hogy 10—14 napig éltünk belőle.

Két hét múlva egy újabb táviratot küldött Szendertzky címére Jungerth dr. Felhatalmazást adott neki egy második kölcsön felvételére is. De ezt a táviratot nem kaptuk meg s így a kölcsönt sem vettük fel. Csak utólag értesültünk róla, Karkisnak egyik hozzám intézett levélből, amelyet már akkor írt, amikor Moszkvában voltunk, az ottani internálótáborban.

Egy ízben, amikor már csak mi voltunk a krasznojarszki táborban, a hatvan főtűsz, bejött hozzánk a parancsnok s a következőket közölte velünk:

Szándékában van neki a koncentrációtáborban egy üzem felállítani, amelyben gyertyát, szappant és gyufát készítenének. Felszólított bennünket, hogy minél többen jelentkezünk önként erre a munkára.

Több sem kellett nekünk. Rögtön láttuk, hányadán állunk. Láttuk, hogy ezeknek az embereknek eszük ágában sincs bennünket hazaengedni. Most akarnak felállítani egy új üzemet, amelyben bennünket foglalkoztatni akarnak.

Erről azonnal levélig részletesen értesítettem Karkist. De hogy addig is tehessenek valamit az érdekünkben, míg ez a levél megérkezik, orosz nyelven a következő táviratot adtuk fel:

»Visszontlátásra semmi remény.«

Karkis ebből a táviratból mindent megértett. Ő maga is sokáig volt hadifogoly és így bele tudta magát képzelni lelkiállapotunkba. Megértette belőle hogy komoly oknak kellett lennie, amely bennünket arra kényszerített, hogy egy ilyen szövegű táviratot adjunk fel. Megértette belőle, hogy erélyes lépéseket kell tenniök érdekünkben. De

tudta azt is, hogy néhány vigasztaló szóra van szükségünk. Azért e távirat kézhezvétele után azonnal a következőket sürgönyözte nekünk:

«Sichere Aussicht auf baldiges Wiedersehen.»

Március 18-ig azonban nem történt semmi. Nap-nap után újból és újból munkára hajtottak bennünket s még csak hallani sem akartak hazaszállításunkról.

Március 18-án bizalmas úton értesültünk róla (egy orosz írnok mondta az ispolnitelni komiténál), hogy távirat érkezett Moszkvából, magától Csicserintől, amely elrendeli, hogy a hatvan főtűsz sürgősen Moszkvába szállíttassék. E parancs azonnali végrehajtásáért magát az ispolnitelni komité elnökét teszi személyesen felelőssé. A szállítmány elindításáról távirati jelentést vár.

A parancs oly erélyes hangú volt, hogy erre nem mertek már tovább visszatartani bennünket Krasznojarszkban. Elrendelték, hogy készüljünk az utazásra. Beosztottak bennünket két transzportba. Harminc tisztet az elsőbe és harmincat a másodikba. Az első csoport március 20-án indult, a második pedig, amelybe én is tartoztam, március 24-én hagyta el a krasznojarszki koncentrációtáborn.

HARMINCADIK FEJEZET.

Elindítanak bennünket is, a tűszok második csoportját.— Jegerov. —

Miért ment oly lassan a szállítás. — Muszka útitársaink. -

Sóvásárlás. — Mi mindenben mentünk keresztül, amíg Moszkváig-
elértünk. — Jegerov és a három spekuláns letartóztatása.

A tűszok második csoportja, amelybe én is be voltam osztva, 1922 március 24-én délben hagyta el tehát a kényszermunkatáborn.

Háromnegyed tizenegykor «kamará»-nkba lépett a

dezsurni nadziratel s elrendelte, hogy gyorsan csomagoljunk, miután délután két órára mindannyiunknak, az összes magyar tiszteknek, a vasúti állomáson kell lennünk.

Ezt a parancsot örömmujjongva fogadtuk. Végre elérkezett a pillanat, amelyre oly régóta vártunk. Hamarosan felkészültünk. Amit nem akartunk magunkkal vinni, azt odadobáltuk volt fogolytársainknak, a sok muszka muzsiknak, akik velünk együtt ültek egy helyiségben. Ezek irigy szemmel szemlélték készülődésünket és valósággal hajbakaptak egymással, valahányszor egy-egy rongyos fehérnemű, vagy más hasznavehetetlen apróság röpült feléjük.

Déli tizenkét órakor kivonultunk az udvarra. Itt névsort olvastak és ellenőrizték, hogy együtt vagyunk-e mind a harmincan. Amikor ezzel elkészültek, a koncentrációtábor parancsnoka átadott bennünket Jegerov elvtársnak, egy orosz kommunistának, aki szállítmányunkat azért vette át, hogy azt Moszkváig elkísérje. Ezután kinyitották a tábor kapuját s mégegyszer megszámlálva, egyenként kiengedtek bennünket a börtönből.

Kimentünk a vasúti állomásra. Itt Pozsonyi elvtárs várt reánk, a gubevak helyettes parancsnoka. Neki kellett átvennie a részünkre kiutalt vasúti kocsit s gondoskodni arról, hogy a legelső, nyugat felé induló vonathoz hozzácsatoljanak.

Csak hogy ez nem ment oly simán. Bár negyedosztályú személykocsira kaptunk «nariád»-ot, a főnök hallani sem akart arról, hogy nekünk kocsit adjon. Egyáltalában semmilyen kocsit sem akart adni. Sok huza-vona, szóharc és vitatkozás után végre belement abba, hogy egy tyep-luskát kapjunk. Ezt Pozsonyi visszautasította. Addig ide, addig oda, míg végre is a főnök engedett, s mi megkaptuk a személykocsit.

Nyolc muszka utazott velünk. Azt hiszem, ezeknek nagy részük lehetett abban, hogy nem tyepluskában kellett Moszkváig megtennünk az utat.

Abban az időben minden átázáshoz a cseka engedélyére volt szükség. E nélkül Oroszországban senki sem utazhatott. Csakhogy ennek a megszerzése körülményes és hosszadalmas volt. Ezen a mi nyolc muszka útitársunk úgy segített, hogy jó pénzért becsempésztette magát szállítmányunkba. (A többi szállítmánynak is voltak ilyen utasai.) A gubevak felvette őket is a listába, — persze álnév alatt — ahol úgy szerepeltek, mint magyar tisztek illetve azok hozzátartozói.

Egyszerre világos lett előttünk minden. Most láttují csak, hogy miért kellett az egyes transzportoknak oly sokáig várakozniuk s miért kellett minduntalan újabb és újabb nariádot kérni. A nekünk kiutalt helyeket a gubevak egyszerűen eladta.

Először a nyolc muszka szállt be. S fényképész, egy orosz színésznő a barátnőjével, egy muszka házaspár és három tatár kereskedő, akik spekuláció céljából igyekeztek Moszkvába. Ez a nyolc orosz elfoglalta a legjobb helyeket a kocsiban. Csak akkor, amikor már ők elhelyezkedtek, volt szabad nekünk beszállanunk.

A vonat március 25-én, hajnali félegy órakor indult. Március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony napján! Mily érdekes játéka a véletlennek! Hét évvel ezelőtt, Przemysl kapitulációja után, ugyanezen a napon indultunk a fogásba.

Amíg Pozsonyi «elvtárs» kocsink kiutalása miatt az állomásfőnökkel tárgyalt, Salac Iván őrnaggyal és még néhány fogolytársammal a perronon sétálgattam. Egyszer csak szemben találok magam a cseka másodelnökével. Látásból ismertük egymást, sőt köszönési viszonyban is

voltunk egymással. Ugyanabban a házban lakott, ahol az én ifjú lengyel tanítványom. Nap-nap után találkoztunk.

Amikor a cseka másodelnöke a Perronnon megpillantott, hozzám lépett, a kezét nyújtotta nekem s barátságosan így szólt hozzám:

— Tehát végre mégis elutaznak. Nem is hiszi, mennyire örülök neki, hogy szívük vágya teljesedett. Mi már 1918-ban haza akartuk önöket szállítani, de ebben megakadályoztak bennünket a fehér ellenforradalmárok. Önök sokat nélkülöztek és sokat szenvedtek. De töltöttek kellemes órákat (?) is Oroszországban. Felejtsek el a rosszat és gondoljanak a kellemes emlékekre. S most búcsúzóul csak annyit mondok Önnek, viszontlátásra itt Szibériában. Eemélem, hogy az életben találkozunk még.

Ezzel melegen megrázta a kezemet és elbúcsúzott tőlem. A hideg futott rajtam keresztül, amikor ezt a kezét megszorítottam. Eszembe jutottak összes szenvedéseim, amiket a cseka halálpincéjében kellett kiállanom.

Másnap, március 26-án délelőtt féltizenkettőkor értük el az első nagyobb állomást, Novo-Nikolajewszket. Amint a vonat megállott, hatalmas tömeg rohanta meg a kocsikat. Katonák és civilek, nők és férfiak. Mind hozzánk akartak betolakodni. Ebből valóságos dulakodás lett. Végre is parancsnokunk, Jegerov «elvtárs» úgy csinált rendet, hogy két vöröskatonát felengedett kocsink folyosójára, de azzal a meghagyással, hogy a kocsit őrizniök kell. s meg kell akadályozniuk, hogy idegen oda felszállhasson. E két katona Omszkiig utazott velünk s addig a kapott parancsot híven teljesítették is.

Novo-Nikolajewszkben kaptunk az úton először enni. Fejenként félfont kenyeret és egy-egy nyers tojást. Ezzel kellett beérnünk másnap délig, amíg Omszkba nem értünk.

Másnap, 27-én Omszkban voltunk. Itt megint meg-

kaptuk a magunk félfont kenyérét. Mást semmit sem adtak. Aki nem gondoskodott saját magáról s nem rakott félre magának az útra egy kis pénzt, az koplalt.

Én az egész utat a százkoronás aranyamból tettem meg. Amikor már holtbizonyos volt, hogy egy-két nap múlva mi is indulunk, előszedtem azt a kefém fedele alól és beváltottam. Kaptam érte 5 és félmillió szovjetrubelt és 15 aranyrúbelt. A szovjet pénzért útravalót vásároltam magamnak. Kenyeret, vaját és kolbászt. Mást nem lehetett a városban kapni. Miután Moszkvában tovább ültünk, mintsem gondoltuk volna, az ötrubeles aranyra is rákerült a sor. De a tízrubeleshez nem nyúltam hozzá. Azt visszahelyeztem megint a hajkefém fedele alá. Az ember sohasem tudhatja, hogy mi történik vele. Ezért őrizgettem az utolsó pillanatig ezt a tízrubeles aranyat. Úgy voltam vele, mint éveken keresztül a 100 koronás arannyal. Nem merem elkölteni. Félttem, hogy még rászorulhatok.

Ez a tízrubeles arany még ma is megvan. Hazahoztam Imre fiam számára. Mint emléket őrizze élete végéig. Intse egész életében takarékoságra és figyelmeztesse őt arra, hogy az ember ne csak a mának éljen, hanem a holnapnak is. Hányszor éheztem, hányszor koplaltam és nyomorogtam. S az aranyhoz mégsem nyúltam. Mindig arra gondoltam, nem leszek-e később még jobban rászorulva? Nem fogok-e később még jobban éhezni, még jobban nyomorogni?

— Tedd el fiam emlékébe ezt az aranyat, amelyet 88 hónapi keserves rabságból hoztam haza, és soha, egy pillanatra se felejtse el, amit most tőlem hallottál.

..... Omszkban körülbelül 5—6 órát várakoztunk.

Ezt az időt felhasználtuk arra, hogy a várost megtekintsük és spekulációra sőt vásároljunk magunknak.

Ezen a vidéken ugyanis sok a só és olcsó. Nyugat felé,

különösen Vologda körül, pedig sóhiány van. Itt akartuk jópénzért az Omszkban olcsón megvásárolt sót értékesíteni. Erre orosz útitársaink figyelmeztettek bennünket. De társaink is írtak róla, akik előttünk utaztak el Krasznojarszkból. Én mindössze másfél pud¹ sót vettem. Többre nem telt. Társaim közül azok, akiknek pénzük volt, szintén vásároltak sót, ki mennyit tudott.

Omszkból délután öt órakor indultunk tovább. Közvetlenül indulásunk előtt kocsinkat le akarták a személyvonatról kapcsolni s egy mellékvágányra kitolni, hogy később egy tehervonathoz kapcsoljanak bennünket.

Jegerov tiltakozott ez ellen. Nyomban felkereste az omszki állomásfőnököt s közölte vele, hogy bennünket Csicserinnek, a külügyi népbiztosnak egyenes parancsára visznek Moszkvába, s neki utasítása van mindent elkövetni, hogy oda minél előbb megérkezzünk.

Minden hiábavaló volt. A főnök nem tágitott. Eagaszkodott előbbi rendelkezéséhez s ismételt parancsot adott kocsink lekapcsolására.

Erre útitársaink, a velünk egy kocsiban utazó nyolc muszka hamarosan összeadott 30 millió szovjetrubelt. A pénzt Sfényképész adta át négyszemközt az állomásfőnöknek. Ennek megvolt a hatása. Kocsinkat meghagyták a személyvonaton s mi zavartalanul utazhattunk tovább, nyugat felé.

Március 30-án Tyumenben voltunk. Ez az orosz város a Tyumenka és a Túra folyók összefolyásánál fekszik. Idáig minden baj és akadály nélkül eljutottunk. Itt megint le akartak kapcsolni bennünket. Jegerov mindent elkövetett, hogy ezt megakadályozza. S fényképész is akcióba lépett. De ez mind nem használt semmit. Kocsinkat kitolták egy mellékvágányra és a helyett egy háló-

¹ 24 kg.

kocsit csatoltak a vonathoz. Annak utasai bizonyára többet tudtak fizetni, mint amennyit a mi muszka útítársaink áldozni képesek voltak.

Bennünket a legközelebb induló, személyszállításra berendezett tehervonathoz csatoltak. Amikor ezzel a vonattal 80—100 werstet mentünk, a szomszédságunkban levő egyik kocsi kigyulladt s a fék leszakadt, úgy hogy a lógó fék a pályatestet alaposan megrongálta. Szerencsére idejekorán észrevettük s mielőtt még katasztrófa történt volna, a vonatot megállították. A kocsit leakasztották s az utat tovább folytattuk.

Néhány óra múlva a mi kocsinkkal volt baj. Az egyik rúgó elhajlott. Így semmi körülmények között tovább nem utazhattunk.

Le akartak ismét kapcsolni bennünket. Érdeklődtünk, hogy mennyi időt vesz igénybe a javítás. Egy fiatal vasúti munkás fontoskodó arccal vizsgálgatta a hibát s kopogtatta a rúgót. Végre is kijelentette, hogy huszonnégy óránál előbb el nem utazhatunk. De lehet belőle negyven-nyolc is.

Miután Jegerov nem tudott semmit sem csinálni, orosz útítársaink egy pillanatra félrevonultak és tanácskoztak. Úgy látszik, fontos volt nekik, hogy Moszkvát minél előbb elérjék. Végre is összeadtak egy pud sót és négy font vajjat. Abból, amit spekulációra vettek Omszkban. Ezzel kenték meg a munkavezetőt. Egy óra nem telt bele s a rúgó már készen volt, úgy hogy mi fennakadás nélkül mehettünk tovább.

De csak este kilencig. Ekkor a vonatvezető a nyílt pályán megállt s másnap reggelig egy lépést sem tettünk előre.

Ennek okát csak másnap tudtuk meg. Másnap este. A vonatvezető megtudta, hogy a velünk utazó spekulán-

sok sok sót és vaját vásároltak össze Omszkban. Kijelentette, hogy ha két pud sót nem kap, megint állunk egész éjjel.

Április 4-én Vjatkán voltunk. 300 werstnyire északkeletre Kazántól. Itt újra meglazult a kocsink rugója, de nyolc font sóért és tízmillió szovjetrubelért rögtön megcsinálták.

Másnap, április 5-én hajnalban Vologdát értük el. Itt délelőtt tízig álltunk. A hosszú ittartózkodást felhasználtuk arra, hogy a bazárra besétáljunk s a sót ott eladjuk. Kerestem rajta másfél millió szovjetrubelt. Nem volt nagy pénz, de egynéhány napig megéltem belőle.

Ugyanaznap délután négy órakor Moszkvába érkezünk. Szovjetország fővárosába.

Amint vonatunk megállt, Jegerov kiszállt s a vasúti komiszárhoz ment, hogy onnan tegyen telefon útján megérkezésünkről jelentést a «Vecseká»-nak.¹ Társaim kérelmére Jegerov megengedte, hogy én is vele mehessek és a «Deutsche Fürsorgestelle für Zivil- und Kriegsgefangenen»-hez² telefonálhassak, hogy annak vezetőjét megérkezésünkről értesítem.

A telefonba először Jegerov beszélt. Amikor a beszélgetést befejezte, így szólt hozzám:

— Nincs rá szükség, hogy a németekhez telefonáljon. Menjen vissza társaihoz és értesítse őket, hogy még ma este tovább utazunk Eigába. Várom a Vecseka részletes parancsát. A futár már el is indult s a parancsot itt fogja kézbesíteni nekem az állomáson. Mondja meg a társainak, hogy amíg a futár a parancssal meg nem érkezik, senkinek a kocsiból kiszállni nem szabad.

Volt öröm, amikor ezt a jó hírt megvittem. Sajnos,

¹ 1922 febr. 6. óta a «Ve-ese-ka» neve «Ge-Pe-U». Lásd 22. fejt.

² Ez védte érdekeinket Moszkvában.

azonban nem sokáig örültünk. A futár megérkezett és elhozta a parancsot. De nem arra, hogy Rigába utazzunk tovább, hanem hogy bevonuljunk a Novo-Piszkovszki kényszermunkatáborba.

A futárral egyidőben megérkezett a Vecseka teherautója is. Parancsot kaptunk a kiszállásra. A podgyászokat leraktuk a vasúti kocsiból s kihordtuk az autóra.

Amikor az állomás épületét el akartuk hagyni, Jegerovot és a három tatárkereskedőt a vasúti rendőrség letartóztatta.

Amint cipeltük ugyanis ki az állomás épületéből a podgyászainkat, a vasúti rendőrség a három tatárt feltartóztatta és podgyászainkat megvizsgálta. A három spekuláns tele volt arannyal és rengeteg élelem volt náluk. Burgonya, vaj, só, hagyma stb., amit az úton összevásároltak, hogy Moszkvában jó pénzért eladják. A rendőrség mindezt elkobozta tőlük s őket letartóztatta.

Jegerov ezt nem hagyhatta szó nélkül. Neki is sok pénze feküdt az elkobzott cikkekben, ezért szót emelt a letartóztatottak érdekében. Gondolta, mint kommunista megteheti ezt. Csakhogy a moszkvai vasúti rendőrségnek nem imponált ám Jegerov ötágú csillaga. Őt is letartóztatták és megmotozták. Volt vele egy, körülbelül egy font súlyú ezüstgolyó. Krasznnojarszkból hozta, hogy itt eladja. Ezt elvették tőle.

Jegerov letartóztatása után ott álltunk az állomás előtt parancsnok nélkül. Azt sem tudtuk, hova kell mennünk, kinél kell jelentkeznünk, Így vártunk egy kis félórát. Ekkor egy fegyveres vöröskatona kíséretében megjelent Jegerov. Felkért négyünket, Doliszta János hadnagyot, engem és még két társunkat, hogy menjünk be vele a rendőrséghez, igazoljuk őt s jelentsük ki, hogy a tatároktól elvett élelem a magyar tiszti transzport tulajdona, amelyet

mi még Krasznnojarszkban kaptunk az ottani szovjet élelmezési raktárából.

Jegerov kívánságát teljesítettük. Erre az elkobzott zsákokat, amelyek élelmicikkkel voltak tele, visszaadták, őt pedig szabadon bocsájtották. De az egyfontos ezüstgolyó nélkül. Ezt nem kapta vissza.

Hogy a három spekulánsnak mi lett a további sorsa, nem tudom. Lehet, hogy átkísérték őket a tyurmába, de meglehet az is, hogy Jegerov után hamarosan őket is szabadon engedték.

Ahogy Jegerov kiszabadult, parancsot adott nekünk, hogy vonuljunk be a Novo-Piszkovszki koncentrációs-táborba. A tábor nevét felíratta velünk, megmutatta az irányt, amelyben haladnunk kell s azzal faképnél hagyott bennünket. Ott álltunk ismét egyedül, magunkra hagyatva.

Megindultunk. Utcáról-utcára mentünk, kóboroltunk. Csakhamar ránsötétedett, megeredt az eső s mi még mindig nem találtuk meg börtönünket. Maguk a moszkvaiak sem tudták, hogy hol van. Azt tudták, hogy létezik, hogy valahol a külvárosban van eldugva, de közelebbi felvilágosítást nem tudtak adni róla.

HARMINCEGYEDIK FEJEZET.

Bevonulásunk a Novo-Piszkovszki táborba. — Mit beszélt Fischer, a német misszió helyettes vezetője. — Áthelyezés a vladikinói táborba. — Tárgyalás a németekkel és az első ebéd a missziónál. —

Karkis Kornél levele Rigából. — Az amerikai csomagok és a tízmilliós rózsa.

Alig indultunk el az állomásról s alig haladtunk néhány száz lépést, az egyik utcakeresztezésnél egy ismerősömbe botlottam bele. Egy krasznnojarszki orosz úrba, akivel annakidején együtt ültem a cseka pincéjében. Mint emlí-

tettem, érdekeinket Moszkvában a német misszió «Deutsche Fürsorgestelle für Zivil- und Kriegsgefangenen» képviselte. Orosz ismerősömet megkértem, hogy hívja fel azt telefonon és tudassa velem, hogy az összes főtűszok Krasznójarszkból megérkeztek. Kérje meg nevünkben a misszió vezetőjét, hogy erről Eigába is küldjön távirati értesítést kicserélő bizottságunknak. Ez megtörtént. Bizottságunk az értesítést megkapta és Karkis barátom még aznap sürgönyileg közölte feleségemmel az örömhírt, hogy mi Moszkvába megérkeztünk.

Este tizenegy óra volt, amikor sok keresgélés és botorálás után, agyonfáradva, a hidegtől és esőtől átfázva és ázva megérkeztünk a Novo-Piszkovszki tábor kapujához. Csakhamar Jegerov is előkerült valahonnan. Gyorsan megszámolt bennünket, majd a kaput megzörgette és bebocsájtást kért. Csak nagyon nehezen tudtunk ide bejutni. Sehogysem akartak beengedni bennünket a börtönbe.

A Vecseka autója megrakodva podgyászainkkal, az udvaron állt. Az eső szakadt. Koromsötét volt. Seholy lámpa sem égett. Ebben a vak sötétségben kellett az autót lepakkolnunk és a podgyászt az I. emeleten levő szobákba hurcolnunk.

Itt találtunk rá, csavargók, betörők és politikai bűnösök társaságában társainkra, a 30 főtűszra, akik néhány nappal előbb indultak el Krasznójarszkból. Az elhelyezés rettenetes volt. Piszkos, nedves, hideg szobák. Seholy ablak, állandó és kellemetlen léghuzat mindenütt. Seholy egy ágy, prics vagy szék. Miután máshová nem lehetett, a szoba padlójára feküdtünk. Aki a szobában el nem fért, a folyosó hideg kövezetén keresett magának éjjeli szállást.

Az előttünk beérkezett 30 társunkat nem a legjobb hangulatban találtuk. Amikor megérkeztek, a vonatonál várta őket a «Peutsehe Fürsorgestelle» helyettes vezetője,

Fischer, aki közölte velük, hogy a kicserélés holtpontra jutott. Jungerth dr. két ízben is értesített arról, — mondta nekik Fischer, — hogy a magyar kormány Kéri Pált elindította Rigába. Ezt én az orosz kormány tudomására hoztam, amely erre a Kériért Moszkvában visszatartott Marschal huszárkapitányt Rigába küldte, hogy az Kéri ellenében, annak Rigába való beérkezése után, azonnal kicserélhető legyen. Ennek dacára Kéri még a mai napig sem érkezett meg Rigába, pedig Marschal éppen két hónapja van már ott. Nekem az a gyanúm — mondta Fischer, — hogy Kéri már nem is él. Hogy őt ré^en kivégezték, mint ahogy legalább húszat kivégeztek azon kommunisták közül, akiket a magyar kormány megígért, hogy Önök ellenében kiad Oroszországnak.

Ez a 30 társam, miután ők is éppúgy, mint a mi szállítványunk legnagyobb része, egy kopek nélkül érkezett Moszkvába, pénzbeli segílyt kért Fischertől. Fischer ezt megtagadta, azzal az indokolással, hogy már több ízben kért a Moszkvába érkező magyar tiszti transzportok számára Jungerth dr.-tól pénzt, de Jungerth dr. nem küld neki. Még azt a 30 ezer márkát sem hajlandó megadni, amit a «Fürsorgestelle» eddig előlegezett a magyar tiszteknek.

Sokáig gondolkoztam rajta, hogyan tudnám minderről Karkist, illetve az ő útján Jungerth dr.-t értesíteni. Semmi alkalom sem kínálkozott rá, hogy levelet tudtam volna a táborból kiküldeni. Néhány nap múlva váratlanul áthelyeztek bennünket egy másik táborba, Wladikinóba, 17—18 kilométerre Moszkvától. Gyorsan leültem, mindent részletesen megírtam s amikor gyalogmenetben Wladikinóba kísérték bennünket, a levelet egy póstaszekrénybe dobtam. A vladikinói tábor egy leégett gyártelepen van elhelyezve, egy erdőcske közepén. Ennek egyik I. emeleti

termében helyeztek el bennünket, az orosz foglyoktól teljesen elkülönítve. Dolgozni nem kellett. Amikor akartunk, lemehettünk az udvarra és csinálhattunk, ami tetszett. Csak a tábort nem volt szabad elhagyni. Vöröskatonák őrizték azt és senkit onnan ki nem bocsájtottak. Csak azt, akinek a parancsnoktól írásbeli engedélye volt.

Nekünk kettőnknek, Ságváry dr. budapesti ügyvéd, tart. hadnagynak és nekem állandó propuspunk volt, amellyel minden másodnap bemehettünk Moszkvába. Mi képviseltük a 60 főtúszot. Ságváry barátom a Centroe vakhoz¹ járt, hogy ott a sorsunkat intéző magyar kommunistákkal tárgyaljon, én pedig a Povarska ulicába, a «Fürsorgestelle»-re. Hetenkint egyszer a német követségen² is megfordultam, hogy ott átvegyem a címünkre Eigából érkezett postát s továbbítás végett átadjam azokat a leveleket, amelyeket társaim és én írtunk haza, hozzátartozóinkhoz. Ezeket a leveleket a német követség futárja vitte, illetve hozta Rigából.

A «Fürsorgestelle» vezetője, miután annak főnöke, Hilger kiütéses tifuszban megbetegedett, helyettesét, Fischert pedig Moszkvából elhelyezték, Gerber Gusztáv volt. Egy végtelenül kedves, rokonszenves berlini úr. Mindig a legnagyobb előzékenységgel fogadott s amit csak megtudott tenni, mindent megtett az érdekünkben.

Mikor első nap nála voltam, Nagy Kálmán tiszteletes jött velem. Ságváry dr. meg volt hűlve és otthon maradt. Gerber mindkettőnket meghívott ebédre. Valami félreértés következtében az alsó ebédlőbe vezettek bennünket. Egy nagy terembe, ahol a követség és misszió szolgálai és sofőrjei étkeztek. Meg kellett várnunk, amíg valahol

¹ Központi evakuáló bizottság.

² Ebben az időben a német követség neve: «Deutsche Vertretung in Russland».

helyet kapunk. Ekkor kerestünk magunknak egy edényt, amelyből épp az imént fogyasztotta el az egyik szolga ebédjét. Ezt az edényt saját kezüleg elmostam. Nagy Kálmán is az övét s mentünk a konyhába ebédünkért.

Forrt bennem a méreg. Vérig sértett az, hogy a németek így bánnak el velünk. Ha nem lettem volna úgy kiéhezve, el sem fogadtam volna ezt az ebédet. Feltettem azonban magamban, hogy szó nélkül nem fogom ezt hagyni. Csak alkalomra vártam, hogy Gerbernek a véleményemet megmondhassam.

Két napra rá ez eset után ismét a «Fürsorgestellé»-n voltam. Cipők miatt tárgyaltam Gerberrel. Legtöbb társamnak egyáltalában nem volt lábbelije. Április végéhez közeledtünk, s Pusu még mindig nemezsizmákban járt. Azok is rongyosak voltak. Szász György barátomnak, meg még egynehány társamnak pedig egyáltalában nem volt lábbelijük. Fatalpakat faragtak ki maguknak s ezt kötötték spárgával a lábukra, a talpuk alá.

Mikor a tárgyalásnak vége volt s a cipőket Gerber kiutalta, ismét ebédre hívott meg bennünket. A meghívást megköszöntem, Gerberre néztem és mosolyogtam.

Gerber azt hitte, hogy talán nem értettem őt meg. Ezért a meghívást megismételte. Én újra megköszöntem szívességét s tovább mosolyogtam. Ezt látván Gerber, felém fordult s udvariasan így szólt hozzám:

— Talán nem ízlett Önnek kapitány úr a tegnapi előtti ebéd? Vagy talán az adagok voltak kicsik?

— De kérem, — válaszoltam én s mosolyogtam tovább. Gerber kezdett ideges lenni s így folytatta:

— De valaminek mégis csak kellett történnie, mert ön mosolyog valami felett, kapitány úr.

— Legyen teljesen nyugodt, Gerber úr, válaszoltam én. Semmi sem történt. Csupán azért mosolygok, mert

tetszik nekem, mennyire akklimatizálódtak már Önök is a szovjet viszonyokhoz. Olyan érdekes volt a múltkor. Akárcsak egy szovjetétkezdeben lettem volna. Bevezettek egy terembe, megvártuk, amíg hely és üres edény volt.

Az edényt sajátkezüleg elmosogattuk...

E pillanatban Gerber székéről felugrott s néhány lépést téve előre, titkárja, Birnbaum felé izgatottan így szólt:

— De az Isten szent szerelméért, csak nem vitték a két magyar tiszt urat az alsó ebédlőbe? . . . Hogyan történhetett ez meg, Birnbaum úr? . . . Ki vezette oda az urakat? ...

Majd felém fordulva, így folytatta:

— Végtelenül kellemetlen nekem ez a dolog. Bocsásson meg kapitány úr a félreértésért. Úgy Ön, mint a kíséretében lévő másik úr egyszer és mindenkorra vendégeim. Sajnálom, hogy a lakásomra nem tudom meghívni Önöket, de nem vagyok úgy berendezve. Meghívom azonban Önöket a követség étkezőjébe, ahol a követség és a misszió urai és hölgyei étkeznek. Legyen szíves Birnbaum úr, vezesse oda személyesen a két urat és mutassa be őket a hölgyeknek és az uraknak.

Igazán nem csodálom, hogy az első nap a szolgák közé vezettek. Piszkos, agyontoldozott-foltozott ruhánkban inkább oda illettünk, mint a követség ebédlőjébe, ahol rémes öltözetünkben soha egy pillanatig sem éreztük jól magunkat.

Bár a Novo-Piszkovszki táborban megírt levelemre nem kaptam még választ, mégis értesültünk róla, hogy azonnali kicserélésünknek tényleg van valami akadály, és így mi egyelőre nem utazhatunk tovább, Rigába. Ezt Karkis Kornél barátomnak április 17-ről kelt alábbi leveléből tudtuk meg:

Kedves jó Bajtársaim!

Végtelen örömmel és megnyugvással kaptam kézhez a sürgönyt, amely a krasznojarszki összes fűtészoknak Moszkvába érkezését jelentette, örömet alig kell magyaráznom. Ilyen nagyon és minden hátsó gondolat nélkül csak az tud örülni, aki valaha veletek együtt szenvedett, aki érzi, hogy mit jelent az, megszabadulni Szibériától és pár nap múlva ismét majd a szabadság és kultúra földjére léphetni. A megnyugvást pedig az adja meg, hogy sikerült megtennem mindazt Értetek, ami emberileg megtehető volt és hogy ennek megvolt az eredménye. Lehető és lehetetlen utakon próbáltam meg Veletek az összeköttetést megtalálni és hogy ez február elején végre sikerült, ez adta meg nekünk a lehetőséget arra, hogy kéthónapi nehéz küzdelem árán sikerült Titeket Moszkvába hozatni. De adassék elismerés e küzdelemben mindannyiatoknak és közületek különösen azoknak, akik információkkal engem állandóan támogattatok és azáltal a kezembe adtátok azokat g, bizonyítékokat, amellyel eredeti álláspontomat beigazolhattam, azt t. i., hogy nem szabad mindjárt elhinni az oroszoknak minden szavát, hanem ezeknek figyelmen kívül hagyása mellett kell megszabadítástokon szakadatlanul dolgoznunk. S íme, így az, amit magamnak egyik életcélul tűztem ki, javarészt már beteljesedett, mert Ti Moszkvában, vagyis ott vagytok, ahova a mi kezünk is elér. Rögtöni ideutazásoknak egy kis politikai akadálya van, de ez csak alárendelt technikai kérdés, ez rövidesen el lesz hárítva. Nagyon kérlek mindannyiatokat, legyetek kis ideig még türelemmel, legyetek meggyőződve, hogy ha ideszállítástok csak rajtunk állna, úgy már régen itt volnátok.

S most csak befejezésül annyit: az Isten hozott mindannyiatokat Moszkvába és vezéreljen ki onnan Titeket mielőbb, hogy mielőbb láthassátok azt, hogy úgy az egész ország, mint egyesek, mily nagy elismeréssel és csodálattal vannak a Ti hősi magatartástok iránt eltelve. A Ti férfias béketűrésteh legyen állandó példaként szemeink előtt!

*A közeli viszontlátásig mindannyiatokat szívélyesen üdvözöl és szeretettel ölel
őszinte jó bajtársatok*

Karkis Kornél alezredes-hadbíró.

A következő heti futár nekem is hozott levelet Karkistól. Megkaptam a Novo-Piszkovszki táborból írt levelemre a várvavárt választ. Ez a levél, — amelyből oly sok érdekes dolgot tudtunk meg, — szószerint így hangzik:

Riga, 1922 április 30.

Kedves Imrém!

Végre-végre kaptam hírt felőled. Tegnapelőtt jött meg április 11-én kelt és postán küldött leveled, valamint az április 16-án kelt és április 18-án folytatott és futárral továbbított leveled. Legcélszerűbbnek tartom, hogy pontról-pontra veszem soraidat és így minden kérdésre reflektálok és csak azután fogok általánosságban felelni.

Elhiszem, hogy sokat nélkülöztetek az úton, hiszen a második távirati pénzküldeményünket,¹ mint soraidból kiveszem, nem kaptátok meg. Megkaptam Feri² levelezőlapját is, melyet Vologdából írt. Többek között azt

¹ A második távirati felhatalmazást, hogy újabb kölcsönt vehessünk fel Krasznojarszkban.

² Brandstetter Ferenc honv. százados.

írja, hogy pár font kenyérért utolsó jó ingét volt kénytelen eladni. Bár ez csak egy kis mozaik a Ti înséges utazásokból, de az én hadifogoly mentalitásom meglátja ebből is a nagy képet: hogy fehéreneműtök és felsőruhátok rongy. S mikor titeket ily ruhákban és éhségtől lefogyva magam elé képzelek, egész lidércnyomás nehezedik reám, hogy dacára minden jóakaratunknak, sem vagyunk képesek rajtatok e tekintetben momentán segíteni.

Nem kell azt előttem magyarázni, hogy a magyar kormány miért nem küld be Oroszországba ruházati cikkeket. Küldött, még pedig sokat, akkoriban, mikor még magam is a petrogradi tyurmában ültem, de bizony ebből ottlétem alatt a túszok nem kaptak semmit, és csak ismételt tiltakozások után adtak ki később pár darabot. Jelenleg az első raktárunk Stettinben van. Ide, Rigába, vámnehézségek miatt nem lehetett a holmikát behozni és ez nem is játszott szerepet, mert a transzportok normálisan itt csak pár napot töltöttek. Tehát Stettinben kap mindenki, ami neki a legszükségesebb. Csóton pedig mindennel el lesz látva. A Ti részetekre egészen különleges gondoskodások történtek. Persze, Ti erre azt jegyzitek meg, hogy inkább Moszkvában, ennek a mindennek az egytized része, mint otthon minden. Nem vitatkozom veletek, mert úgyis tudom, hogyha egy pillanatra át is villan az agyatokon a fenti gondolat, azért mégis megértitek a mi nehéz helyzetünket is és türtök zokszó nélkül, úgy a még hátralevő idő alatt, mint amily hősiességgel viseltétek hosszú évek alatt nehéz sorsotokat.

Gondoljátok meg, kedves Bajtársaim, hogy a legrosszabb és legnehezebb helyzetben már átestetek, ami hátra van még, az lehet kellemetlen és bosszantó, de ezeken ilyen igazi férfiak, mint Ti, könnyen túlteszitek magatokat.

Örömmel olvastam, hogy már a vladikinszki táborba

vagytok áthelyezve, hol tűrhető a sorsotok, mert emberséges parancsnokot kaptatok. Itt mindjárt figyelmeztetek valamire. Rendezzétek be a dolgokat úgy, hogy egy úr közületek minden héten egy bizonyos napon bemehessen a «Deutsche Fürsorgestellet»-hez.¹ Ugyanis Rigából minden hétfőn este indul a futár, azért aznap kellene a németeknél érdeklődőnők, amikor felbontják a futárcomagot, mert ebben mindig lesz valami a számotokra. Ezentúl a címetekre érkező leveleket Moszkvába küldjük, úgyszintén a magánpénzeket is. Megtudhatjátok ott, mennyi segélypénzt küldtünk és legalább is tőlem mindig lesz részetekre egy levél, amelyben a helyzetről tájékoztatni foglak, és a levél reményt mindig fog nektek hozni, mert nem fogok nektek lehetetlen híreket és kilátásokat előadni, hanem objektív szempontbői fogom a tényeket megvilágítani.

A «Deutsche Fürsorgestelle»-nél Hilger akkori helyetese, Fischer, igen derék úr volt, akinek mi igen sokat köszönhetünk, mert tényleg sokat fáradt az ügyünkben, de mert rendkívül agilis és mozgékony vérű, égy kissé hirtelen a beszédjében is. Nem kell fennakadni az ő szavain. Ő a legjobb meggyőződésből mondta, amit mondott, de mindig az ő pártállásának szemüvegén átnézve a tényeket. (Ő ugyanis baloldali szociáldemokrata.) S most menjünk át a jelen levélem legfontosabb részére.

Tehát Fischer közölte veletek, hogy Kéri meg nem érkezése az oka a Ti ottmaradástoknak. Szóval kipattant a nagy titok általa, mit én eddig csak kerülgettem. Ugyebár belátjátok, hogy én sem mondhatom el az összes titkokat, de ha már egyszer kitudódott, minek volna azt tovább tagadni. Tény, hogy február elején a szerződés mellett egy külön

¹ Ez, mint láttuk, megtörtént. Amint a vladikinói táborba lettünk áthelyezve, engem bíztak meg társaim, hogy bejárjak a németekhez.

megállapodó,? is jött létre: Marschal, Kéri ellenében, feltéve, hogy az összes krasznojarszki és turkesztáni túsók Moszkvába lesznek szállítva. E kikötésből Fischer nektek csak az első részt mondta el, mert neki ez látszik fontosnak.

De viszont a magyar kormánynak a garancia kérdése a fontos. Azt hiszem, felesleges magyaráznom, hogy tisztában vagyunk azzal, hogy nekünk nem angol gentleman diplomatakkal van dolgunk! Nos tehát, a garancia-kérdés a sarkalatos pont, és hogy a magyar kormány helyes alapon állt e kikötésnél, azt mutatják a tények, hogy a feltétel beállítása után Ti csak két hónap múlva, a turkesztániak pedig még egyáltalában nem. érkeztek be. TAtjátok, a kicserélés folyamán már volt ilyen garancia-esetünk. Az oroszok névleg megnevezett hat kommunistát kívántak a moszkvai táborok kiadásáért. Így ezeket a túsókat mi azonnal megkaphattuk volna és mégsem lehetett magasabb oknál fogva utánuk nyúlni.

Mi az oroszok e kívánságánál azt láttuk, hogy nekik fontos a hat egyén. Helyes, ha fontos, igyekezzetek őket hamar kihozni, csakhogy ennek feltételül mi azt állítottuk fel, hogy az első krasznojarszki szállítmányok Moszkvába érkezzenek. Ez csiklandozta az oroszokat, s tervünk jól bevált. Igaz ugyan, hogy a moszkvai túsók kissé idegeskedtek, — mert hiszen a pokolban voltak — de később belátták, hogy tényleg kötelességük volt kissé tűrni a többi túsú érdekében.

S íme ezzel elértem ahhoz a ponthoz, amit megakartam világítani, hogy úgy-e Ti is nyugodtan fogtok tűrni bajtársaitok érdekében. Meg vagyok győződve róla, hogy most, amikor tiszta előttetek a kép, hogy miért nem jöhettek azonnal, elmúlik felőletek a teljesen érthető izgatottság és nyomott hangulat, amit a bizonytalannak látszó jövőtök okozott. Nem bizonytalan az egy cseppet sem, holtbiztosan

ki fogtok jönni, csak egypár héttel eltolódik még a dolog. Megint csak azt mondom, higgyetek nekem, nem a levegőbe beszélek. Február közepén Krasznnojarszkba ezt táviratoztam, hogy «Sichere Hoffnung auf baldiges Wiedersehen», s Ti e sürgöny vétele után öt hét múlva elindultatok, pedig már minden reményt feladtatok, de az orosz lassúsággal én akkor is számoltam, és hogy őszinte legyek, ugyanekkor haza azt jelentettem, hogy biztosan meg vagyok győződve róla, hogy most már tényleg elindítanak Krasznnojarszkból, de Rigába csak május vége felé fogtok megérkezni. Akkor miniszterem kételkedve fogadta állításom első részében foglalt optimista nézetemet, de hála Istennek, a tények engem fényesen igazoltak.

Éppígy meg vagyok arról is győződve, hogy állításom második fele is pontosan be fog válni. Vagyis összegezve a kifejtetteket: a kicserélés egyáltalában nincs felfüggesztve, csak veszekszünk egy kicsit, mint minden újabb szállítmány előtt. Megjegyzem, hogy eddig hét transzport mind egyike teljesen más-más alapon volt kicserélve, megfelelő veszekedések és huzavona után.

Mégegyszer Fischer úr! Nem hogy mi tartozunk 30,000 márkával, hanem ők néztek el egy százezer márkás küldeményünket, amit én az idej első negyedévi elszámolásunk átvizsgálásánál vettem észre. Vagyis hetvenezer márka volt még a javunkra. Persze, most van nagy mosakodás a véletlen elnézésük folytán. További segélyezések miatt ne fájjon egy percig sem a fejetek. A honvédelmi miniszter úr most utalt ki újabb kérésemre nagyobb összeget... Jungerth is a legnagyobb buzgalommal dolgozik a megszabadítástokon és egy pillanatot el nem mulaszt, hogy tegyen valamit az érdeketekben.

Írj kedves Imrém minden bajtársról, kívánságtokról. Ha akár Neked, akár másnak bármily óhaja van, for-

*duljatok őszintén hozzám, örömmel állok a rendelkezés-
iekre ...*

*. . . Kérlek add át mindenkinek legszívélyesebb üd-
vözetemet. Alig várom életemnek a legszebb percét, ami-
kor Titeket viszontláthatlak és együtt örülhetünk meg-
szabadítástoknak.*

Őszinte szeretettel ölel barátod

Kornél.

Karkis idézett levele végre tisztázta előttünk a hely-
zetet. Sok mindent megtudtunk belőle. Megtudtuk azt is,
hogy a magyar kormány mindeddig azért nem adta ki
Kérit, hogy annál bizonyosabban kiszabadítson bennünket
és Turkesztánban szenvedő társainkat. Megnyugodtunk.
Láttuk, hogy ügyünk a legjobb kezekben van s bízunk
benne, hogy hamarosan találnak rá módot, hogy ben-
nünket ebből a pokolból kiszabadítsanak.

*

*

*

Az oroszok a moszkvai börtönben sem adtak többet
enni, mint Szibériában. Itt is levest kaptunk s egy darabka
kenyeret. Ez volt a napi étkezés. De azért most mégsem
éheztünk annyit, mint Krasznajarszkban, ide inkább el-
ért már kicserélő bizottságunk keze. Jungerth doktor is,
Karkis is mindent elkövettek, hogy nyomorunkat eny-
hítsék. Gondoskodtak róla, hogy a kormány részünkre
segélyt utaljon ki, amelyet a német misszió útján kaptunk
meg hetenként. Eleinte 200 ezer szovjetrubelt, később
egy milliót fejenként.

Sokat nem tudtunk belőle vásárolni. Mert a drágaság
rettenetes volt. Egy pohár tej 150 ezer, egy font fekete-
kenyér 250 ezer, a vaj 1 millió 700 ezer, egy font szalonna
pedig kétmillió 500 ezer szovjetrubel volt, de azért

nagyon jólesett és sokat segített rajtunk ez a pénz. Hiszen igényeink úgy a minőség, mint a mennyiség tekintetében igazán a minimumra redukálódtak.

Három-négy ízben a lett missziótól is kaptunk segílyt. Hogy hogyan jutottunk hozzá, nem emlékszem rá. Ezt a pénzt Ságváry barátunk szerezte meg nekünk. Ügyes és rendkívül agilis ember volt, aki nagyon sokat tett bajtársai érdekében.

Alig töltöttünk néhány napot a vladikinói táborban, értesítést kaptunk oda, hogy hadifoglyok részére az amerikai segélyakciótól — az A. E. A.-tói — 18 darab csomag érkezett. Utánajárván a dolognak, megtudtuk, hogy otthon egyes foglyok hozzátartozói 10—10 dollárokat fizettek be az amerikai segélyakciónál, s annak a fejében küldte az A. E. A. az élelmi csomagokat. Véletlenül az összes címezettek, akiknek a csomagok szóltak, már elhagyták Oroszországot.

Szerettük volna ezeket a csomagokat megszerezni valahogy. Óriási értéket képviseltek. Egy-egy ilyen csomag negyven font nulláslisztet, húsz font zsírt, húsz font rizst, három font cukrot, három font theát és nyolc darab tejkonzervet tartalmazott. Miután a címezetteknek kézbesíthetők nem voltak, azzal a kéréssel fordultunk az A. E. A.-hoz, hogy adja ki nekünk a csomagokat. Annak értékét — ha a feladók kívánják — otthon majd megtérítjük. Ságváry dr.-t és Nagy Kálmán ref. lelkészt bíztuk meg ez ügy elintézésével.

Nevezettek ebben a dologban egynéhányszor tárgyaltak az A. E. A.-val, de eredmény nélkül. Az A. E. A. másnak, mint a címezetteknek nem volt hajlandó kiadni a csomagokat.

Ekkor rigai képviseletünkhöz fordultam az ügyben. Megkértem, hogy Jungerth dr. tegyen lépéseket az A. E. A.-

nál, hogy az nekünk a 18 darab csomagot kiadja. Egyúttal arra is kértem képviselőnket, hogy a jövőben ne pénzt küldjenek nekünk a Fürsorgestelle útján, hanem a nekünk szánt segélyt csomagokra fizessék be az amerikai missziónál. Hangsúlyoztam és kimutattam azt, hogy sokkal jobban járunk így, mintha készpénzt kapunk, miután egy ilyen csomag annyi élelmet tartalmaz, hogy azt Moszkvában nem tíz dollár értékű szovjetrubelért, hanem annak még a háromszorosáért sem tudnók megvásárolni. Erre a levelemre május 7-én Karkis, futár útján a következő választ küldte:

..... *Ami az amerikai csomag átvételét illeti, erre nézve Jungerth a következőket közli: Az átírás csak Washingtonon át történhetnék, ami hetekbe kerül. Ha tovább ott kellett volna maradnotok, tervbe vétetett, hogy többen kapnátok egy csomagot. Ha azonban itt befizetjük az összeget, a csomag legkedvezőbb esetben is csak 14 nap múlva kézbesíthető. Akkorra azonban Ti már itt lesztek.¹ Ilyen körülmények között azonban nem lehet ily nagy összeget kockáztatnunk, miután egy csomag 10 dollár = 8000 korona.*

Jungerth dr. személyesen is írt e tárgyról, május 8-ról kelt s Szenderszky alezredeshez intézett levelében:

..... *Grób százados Karkishoz intézett levelében amerikai csomagok kiutalását kéri.*

Széchenyi követ által küldött csomagok egyes nevekre szólnak és a címzettek ismerőseitől származnak. Az átíráshoz való felhatalmazás kikérése Széchenyi gróf útján oly hosszadalmas procedúra, hogy azt Ti nem várhatjátok be. Én legalább nem akarom, hogy még annyi ideig ott maradjatok.

¹ Éppen hét hetet töltöttünk még Moszkvában.

*Ha valami előre nem látott ok miatt nem tudátok el-
menni, — amit most már kizártnak tartok — inkább
befizetek itt az A. B. A.-nál egynéhány ilyen amerikai
csomagra. Ez is azonban minimum egy hétig tart, amíg
megkapjátok. Egy hét múlva pedig már úton kellene len-
netek Riga felé*

Nem tudtunk, nem akartunk ebbe a válaszbba bele-
nyugodni. Ságváry, Nagy Kálmán, de magam is, tovább
jártunk ezután is az A. E. A.-hoz. hogy a 18 csomagot
csoportunk számára megszerezzük. Ez sikerült is. Időköz-
ben még 14 darab csomag érkezett oda, amit az A. R. A.
vezetője, egy kedves amerikai úr, az előbbi tizennyolccal
együtt kiadott nekünk.

Hogy ezt a 32 darab csomagot meg tudtuk szerezni,
nagyrészt az amerikai misszió két titkárnőjének köszön-
hettük, akik igaz lelkesedéssel karolták fel ügyünket és
addig nem nyugodtak, amíg főnökük el nem rendelte a
csomagok kiadását. Hogy azt a nagy szolgálatot, amit
ezzel nekünk tettek, némiképp is megháláljuk, közöltségen
két-két szál rózsát vettünk nekik, amit a hölgyeknek
hálánk jeléül én nyújtottam át. Ezért a két rózsáért tíz-
milliót fizettem. Soha, sem azelőtt, sem ezután ilyen drága
rózsákat nem vásároltam.

HARMINCKETTIK FEJEZET.

Folytonos és újabb bonyodalmak kicserélésünk körül. — Klein
Imre román kém kivégzése és annak következményei. — Meg-
egyezés az orosz követtel. — Gerber közli az örömhírt. — Autón
a vladikinói táborba.

Bizony a kicserélési tárgyalások folyamán nagyon sok
nehézséggel kellett Jungert dr.-nak megküdenie. Nem
olyan könnyű dolog az, az oroszokkal tárgyalni. Hogy e

tárgyalásokról és a felmerült nehézségekről csak némi fogalmat is alkothassunk magunknak, egyes részleteket fogok idézni Jungerth dr. miniszteri tanácsos és Karkis alezredesnek hozzánk intézett leveleiből. Látni fogjuk ezekből, mily óriási harcot kellett bizottságunknak az oroszokkal megvívnia, míg bennünket lehetetlen helyzetünkből ki tudott szabadítani.

Április 30-án Jungerth dr. ezt írja Szenderszky alezredesnek:

.....*A töletek érkező hírekből látom, hogy helytelen információkkal izgalmat keltenek köztetek.¹ Hogy kiszabadítástok körül folyó nehézségekkel tisztában legyetek, közlöm, hogy az orosz kormány kiszabadítástok ellenében az eredeti szerződésen túlmenő követelésekkel lépett fel, mely a többi² még Oroszországban lévő túsók kiszabadítását veszélyeztetné. Ezen körülmény miatt vált szükségessé Budapest és Moszkva újból való érintkezésbe lépése. Én a napokban közöltem az orosz követtel a magyar kormány ajánlatát és követeltem haladéktalan kicserélés-eket. Most várom Moszkva választát.....*

Május 12-én Jungerth dr.-tól Szenderszky a következő levelet kapta:

Riga, 1922 május 8.

Igen tisztelt Barátom!

Április 27-én kelt s bajtársaid nevében is hozzám intézett szíves soraidat május 6-án vettem.

Köszönöm a szíves, objektív és nyugodt felvilágosításokat. Bemélem, hogy e levelem már nem ér ott, vagy vétele után már csak egy-két napig lesztek Moszkvában.

¹ Céloz április 11-ről kelt levelemre, amelyben Fischer kijelentéseit közlöm Karkissal.

² A turkesztániak.

..... A kicserélés érdekében 3-án és 6-án hosszasan tárgyaltam az orosz követtel, időközben pedig Budapesttel. Az oroszokkal megegyeztem s a magyar kormány kiadja Kérit. Csak a kicserélési számarányról van még szó. A szerződés szerint hat tisztet kapunk egy kommunistaért. Nálatok azonban a hármás kicserélési arányszámot követelik. Én ajánlottam a magyar kormánynak, hogy fogadja el, hogy végre kijussatok. Majd csak biztosítom a többiek kijövetelét is.¹

Kedden várok választ Budapestről, s akkor rögtön megindulhat a csere. A rögtön persze az oroszoknál, mint már tapasztalatból tudom, 5—6 napot jelent, úgy hogy e hét végére, vagy a jövő hét elejére kell számítani
... Legyetek nyugodtak, itt lázas munka folyik kiszabadítástokért s a szerencse, mely eddig üldözött, most Veletek lesz ...

Ugyancsak május 7-ki kelettel Karkis ezt írja nekem:

..... Ügyetek pompásan áll. A magyar kormány kiadja Kérit s így Ti eljöhettek a nélkül, hogy a turkesztániakat be kellene várnotok. Ha ezek hamarosan beérkeznek Moszkvába, ez csak a mi dolgunkat könnyítené, mert egyszerűbbé tenné a kicserélést. De ha nem jönnek is, ez reátok nem vonatkozik s Ti a napokban indulni fogtok.....

Május 15-én Jungerth így ír:

..... a kicserélésnél a magyar kormány hozzájárult a kért arányszámhoz, amidőn azonban ezt az orosz követtel közöltem, újabb követeléseket állított fel, melyekre most várom a magyar kormány válaszát. Míg a turkesz-

¹ A turkesztáni magyar tiszteteket.

tániah beérkeznek, azt hiszem minden nehézség dacára rendezve lesz az ügy

Ennél részletesebben írt ügyünk állásáról Karkis alvezetes a hozzám intézett és május 14-ről kelt levelében, amelyben többek között ezeket mondja:

.....S most gyerünk át megint — sajnos — az általánosságnak szóló ügyre. Igen, azt mondom, sajnos, mert ma egy hete azt hittem, hogy már nem lesz szükség levelet írni, s íme, megint csak írni s magyarázni kell.

Az oroszokkal a múlt héten megvolt a megegyezés s vártuk kormányunk jóváhagyását. Ez csütörtökön meg is jött, s ekkor legnagyobb megrökönyödésünkre az oroszok felborították a dolgot. A régi nóta: zsarolás utolsó pillanatban, mert látják, hogy Ti minékünk értékesek vagytok, ezért egyszerűen visszavonták kötelező ígéretüket s újabb kommunisták kiadását kérik. Már úgy volt, hogy mindkét fél intézkedik a transzportok elindítására nézve, mikor Kun Bélának közbeléptek s felállították az újabb követelést. Ezt természetesen haza kellett telegrafálnunk, otthon a kérdésnek minisztertanács elé kellett kerülnie, s ezért a válasz legjobb esetben csak holnap vagy kedden lehet itt. E miatt célszerűnek láttam az ügyet a maga valójában veletek megismertetni, hogy tisztán álljon előttetek, hogy a késedelem miatt egyedül az oroszok felelősek.

A magyar kormány készségesen hozzájárult az oroszok azon borsos követeléséhez, hogy a Ti csoportotokat 1: 3 arány szerint cseréljék ki. Elfogadva azt is, hogy névleg megnevezett legsúlyosabb kommunistákat kiadjon, de ez a bolsevikieknek nem elég. Már hónapokkal ezelőtt kívánták, hogy a rigai szerződésben biztosított 415 kommunistán kívül a szerződés keretein kívül s annak végrehajtása után újabb 93 egyént adjunk ki. Kormányunk ezt is kilátásba

helyeste nekik s ők most mégis revolvereznek: még hús kommunistát kívánnak. Mi nem lepődünk meg ilyen eljáráson, hiszen ily kaliberű egyénektől mást nem is lehet várni. Mit ezeknek szerződés és adott szó? A felháborító csak az, hogy a Ti bőrötökre űznek embervásárt

Május 28-án így folytatja levelét Karkis:

..... Kormányunk válasza 17-én reggel jött meg. Határtalan előzékenységet tanúsított, félretéve minden jogos ellenérvet, feltételek nélkül belement az oroszok követeléséibe, csakhogy Titeket mihamarabb hazavihessen. Vájjon kell-e ezek után még kérdezniem Tőletek, hogy mi a véleményetek Fischer kijelentéseiről!

Írásbeli válaszunk még aznap át lett adva az orosz követnek, ki azt Moszkvába továbbította s 19-re ígért választ. Ez azonban nem jött meg s ezért este elmentem hozzá. Bár írásban mutatta nekem, hogy ti 20-án reggel Moszkvából útnak indultok, mégis annyira zavartan viselkedett, hogy tisztán láttam, hogy hazudik s valamit még akarnák. Szombaton délben titkárját küldte Jungerth-hez, egészen semmis felvilágosítások végett. Üzente azt is, hogy Ti pár napon belül útnak indultok. Így állt az ügy vasárnap és hétfőn délelőtt s a futár 100,000 márkával útnak indult, de leveleket nem vitt magával, mert hiszen a követ szóbeli nyilatkozata szerint a tárgyalás be volt fejezve.

Hétfőn, 22-én délután kínos meglepetés ért bennünket. Az orosz követ kijelentette, hogy Budapesten felakasztották Klein Imrét, aki a 93-as listában volt s ezért az megszegése az egyezménynek, felvilágosítást kért. Tegnap jött meg kormányunk válasza. Klein nem kommunizmus miatt lett elítélve s ezért a szerződés értelmében az orosz kormánynak joga sem volt kérni őt. Klein 1920-ban a

honvéd minisztériumban volt napidíjas, hol titkos aktákat sikkasztott s azokat eladta a románoknak. E miatt mint közönséges román kémeket akasztották fel. De mindettől is eltekintve, az orosz 93-as lista csak folyó hó 18-án küldetett el Rigából s így 17-én, mikor Kleint kivégezték, természetesen kormányunknak fogalma sem lehetett arról, hogy ő is benn van a listában. Ez oly tiszta és világos eset, hogy az orosz követ ellenvetés nélkül elfogadta. De persze a követnek nincs semmi önállósága, ezt meg kellett Moszkvának táviratozni. Választ keddre ígért, Így áll tehát ma az ügy, s remélnünk kell a kedvező választ s ennek folytán a Ti útbaindítástokat

Riga, 1922 június 4.

..... Tegnapra volt megállapítva a válasz utolsó napja, ez persze nem jött meg, de kérdezni sem mertek semmit, hanem a követ helyette közölte, hogy egy kis technikai kérdés (!) miatt csak hétfőn, 5-én tudnak felelni, de a válasz teljesen megegyezésünknek megfelelő lesz ...

Klein Imre kivégzése teljesen elmérgesítette a helyzetet. A magyar kommunisták mindent elkövettek, hogy az ő kivégzése miatt rajtunk bosszútálljanak. Miután Csicserin külügyi népbiztos hivatalosan távol volt Moszkvából, helyetteséhez, Jakobovics elvtárshoz fordultak s őt arra kérték, hogy a Klein-eset miatt velünk szemben represszáliákat alkalmazzon. Hogy ezek a represszáliák mik voltak, arról csak később hallottunk. Amikor már minden elsimult. A magyar kommunisták nem kisebb dolgot kértek Jakobovicstól, mint azt, hogy Klein Imréért közölünk egynéhányat felakasztasson. Ebbe azonban Jakobovics nem ment bele.

Gerber sokkal tapintatosabb ember volt, semhogy ezt ilyen formában közölje velünk. Amikor június 7-én őt a missziónál felkerestem s tőle ügyünk állása felől érdeklődtem, nékem szószerint a következőket mondta:

— A Klein-eset jelentékenyen késleltetni fogja az Önök kicserélését, miután teljesen új alapot kell teremteni a tárgyalások újbóli megkezdésére. Ezt Jakobovicstól tudom, aki egyúttal azt is kijelentette előttem, hogy az orosz kormány Klein Imréért nem fog Önökkel szemben represszáliákat alkalmazni.

E nyilatkozat után el voltunk rá készülve, hogy még egy jóidéig megüljük Moszkvát. Éppen ezért volt érthetetlen előttünk Jungerth dr.-nak Rigából június 8-án feladott s Gerberhez intézett következő távirata:

Hiesiger russische Gesandte übergab 6. Juni Note in der er erklart, dass zur Durchführung sofortigen Austausches keine Hindernisse mehr vorhanden. Bitte wegen Bestimmung Abgangtages intervenieren und Resultat eventuelle Schwierigkeiten telegrafieren.

Jungerth.

Amikor Gerber e táviratot megkapta, azt hiszem, maga sem tudta, hányadán áll. Autóba ült s azonnal az orosz külügybe rohogott, hogy ott érdekünkben interveniáljon. Az ott kapott választ alábbi táviratban közölte Jungerth dr.-ral:

J u n g e r t h

Riga,

Bastei Boulevard 6.

Krasnojarsker Gruppe abfahrt sobald Abreisetag entsprechender Gruppe aus Budapest bekannt.

Ezek után most már igazán kezdtük a dolgot nem érteni. Csak akkor lett világos előttünk a dolog, amikor a legközelebbi futárral megérkezett Karkisnak június 11-ről kelt levele, amelyből egy-két érdekes részletet itt közlök:

.....*Most röviden tájékoztattak az eseményekről, amelyeket valamivel részletesebben Gerberrel is közlök, hogy neki alkalma legyen energikusan képviselni ügyünket.*

Az orosz követ június 6-án adott egy írásbeli nyilatkozatot, melyben kijelenti, hogy miután a magyar kormány elfogadta az orosz követeléseket, a gyors kicserélésnek nincs akadálya. De nem tette bele, hogy mely napon indít benneteket, mert, mint szóval mondotta, a szovjet előtt a Klein-eset még nincs tisztázva.

Erős nyomásunkra végre 9-én szóval, 10-én pedig írásban is kijelentette, hogy bár előbbi nyilatkozatát a megegyezésre nézve fenntartja, azon azonban pár «korrekcióU kénytelen eszközölni, és pedig:

1. *Hogy a 415-ös listából Budapesten visszatartani szándékolt öt kommunistát is már a jelenlegi kommunista transzporttal adjuk ki,*

2. *a kicserélés befejeztet július 1-ről augusztus 1-re helyezzük át,*

3. *a 93 kommunista a mostani 5-ik kommunista transzportnak Budapestről való elindulása után két hét múlva adassék ki (azaz még augusztus 1-je előtt).*

Láthatjátok, hogy mi a «korrekció» a szovjetmorál szerint: a négy nap előtt adott szó megszegésével újabb nehéz követelések felállításása. Ezeket nekünk nem áll módunkban beígérni, erre a magyar kormánynak elhatározása kell. A távirat még tegnap elment s a választ a napokban várjuk.

..... *A szovjettel nehéz a harc, mert nincs morálja.*

Az európai diplomaták csak Genuában látták be, hogy

mi az, ezekkel tárgyalni. Mondhatni ezeknek bármit, a szemed közé nevetnek.

Ezek nem restellik azt, ha őket szószegőknek jelentik ki a világ előtt, hiszen ők maguk hangoztatták, hogy az adott szó a proletárt nem köti.....Kérlek benneteket, ne üljete fel Kunék rémhíreinek,¹ hiszen ezeknek az is kéj, ha nálatok izgalmat csinálhatnak. Ők persze mindent felfűjnek, hogy ilyen mondva csinált ürügyekkel indokolják további visszatartásokat. Így van ez a Kleinesettel is. Ők maguk sem hiszik, hogy igazuk van, de kiabálnak. Ami azt illeti, hogy Kéri miatt Génúában a szovjet szót emelt² valami téves híreteken alapszik, ott róla szó sem volt.

Különben is Litwinoff³ itt átutaztában kijelentette, hogy helyteleníti Moszkva mostani taktikáját, s miután most már ő Moszkvába?i van, érezeteni is fogja befolyását. Egyébként címére egy sürgöny megy tőlünk

Ugyancsak Jungerth dr.-tól is jött június 10-ki kelettel levél. Többek között ezeket írja:

.....Most arra kértem a kormányt, ha hozzájárul a legutóbbi feltételekhez, rögtön indítsa a kovnmunistákat, s akkor Ti is indulhattok, ha az oroszok szót tartanak. Ha nem, addig nyomom őket, amíg mégis csak elküldenek.

.....Hivatalosan nem követelik a kommunis-

¹ Ságváry dr. hallotta a Centroeavkná], az ott alkalmazott magyar kommunistáktól, hogy addig ki nem adnak bennünket, míg a magyar kormány az összes kommunistákat Moszkvába nem szállította. Ezt én megírtam Rigába, — erre céloz ezen a helyen.

² Ezt is Ságvárynak mesélték a magyar kommunista szekciónál.

³ A volt rigai orosz követ. Vele kötötte meg annak idején Jungerth a kicserélésünkre vonatkozó szerződést.

iákat Rigába a Ti elindulástokhoz. Megegyezésünk az, hogy egynapon indultok a kommunistákkal.

Ami a, segélyezést illeti, most küldök Gerbernek 100,000 márkát, ha további segélyezésre lesz szükség, ajánlani fogom a honvédelmi miniszternek az általatok Karkis alezredes útján ajánlott segélyezési módszert^x

A Klein-eset miatt némi idegesség vett rajtunk erőt. Tartottunk tőle, hogy e miatt újabb nehézségeket fognak támasztani az oroszok, aminek következtében még hónapokig elülhetünk Moszkvában. Csak fokozta idegességün-, ket egy rossz hír, amelyet a német missziónál hallottam. Ott azt beszélték, hogy a Klein eset miatt az oroszok a legkomolyabban foglalkoznak azzal a tervvel, hogy bennünket visszaszállítsanak Szibériába, újabb kényszermunkára. Éreztük, hogy tennünk kell valamit. Nekünk, magunknak is. Ekkor elhatároztuk, hogy memorandummal fordulunk a német követhoz, Wiedenfeld professzorhoz s felkérjük őt, hogy az orosz kormánynál emeljen ő is szót az érdekünkben. Mielőtt azonban e szándékunkat megvalósítottuk volna, illendőnek és célszerűnek tartottuk, hogy erről Jungerth dr. miniszteri tanácsost is értesítsük.

Jungerth nem fogadta idegenkedéssel tervünket. Mutatja ezt július 10-ről kelt levelének e néhány mondata is:

..... Ha a moszkvai német követ hajlandó volna ügyünk érdekében az orosz külügyben egy demarchot csinálni, magam is hajlandó volnék őt hivatalosan megkérni. Ezt beszéljétek meg Gerberrel, azután forduljatok esetleg egy memorandumban hozzá, vagy értesítetek engem és én

¹ Befizetést az amerikai csomagokra az A. R. A.-nál, amit én hetekkel azelőtt ajánlottam.

kérem meg. Itt azonban vigyázni kell, hogy Gerbert, akire nagy szükségünk van, hiába meg ne sértsük

Dehogyan is sértettük volna meg. Erre nemcsak most, de egész érintkezésünk folyamán mindig vigyáztunk. Anynyi megértést és előzékenységet tanúsított ő irányunkban, oly szívvel-lélekkel védte érdekeinket és képviselte ügyünket, hogy azt neki soha megköszönni nem tudjuk. Éppen ezért, hogy minden félreértésnek elejét vegyük, legelőször is hozzá fordultunk. Június 15-én a német missziónál mind a 60 főtiszt által aláírt, következő, német nyelven megfogalmazott írást nyújtottam át neki:

Nagyságos

*Gerber Gusztáv úrnak,
a német vöröskereszt vezetőjének¹*

Moszkva.

Mi, e világ-kataklizmának fogságban sínylődő utolsó áldozatai, nyomorúságos helyzetünkben mindent megragadunk, ami reményt nyújt a megszabadításunkra.

Az utolsó hetek politikai eseményei² azt a gondolatot keltették bennünk, hogy a nagy német nemzet képviselője az orosz tanácskormányval szemben érdekünkben feltétlenül döntősúlyú szót emelhetne. Ezt a gondolatunkat közöltük Jungert dr.-ral is, akitől e hó 10-én kelt levelében azt a választ kaptuk, hogy ő maga is hivatalosan megkeresné a moszkvai német követet, hogy ügyünkben inter-

¹ Időközben a «Fürsorgestelle» feloszlott. Érdekeink képviselőjét a német vöröskereszt vette át, amelynek vezetője szintén Gerber Gusztáv volt.

² Célzás a génuai konferencián történetekre és azokra a német-barát cikkekre, amelyek ebben az időben az orosz hivatalos sajtóban megjelentek.

venialjon, ha ezt ön is az ügy érdekében jónak és. célra-
vezetőnek tartaná.

Ldwinoff, Rigában keresztül utazván, néhány nappal
ezelőtt kijelentette, hogy Moszkva halogató taktikáját nem
helyesli. E nyilatkozat folytán képviseletünk elhatá-
rozta, hogy ügyünkben táviratilag Litwinoff segítségét kéri.

Ez a körülmény megerősít bennünket abban, hogy a
német képviselet¹ és az ön együttműködése éppen a jelen
pillanatban lenne ügyünk érdekében a legalkalmasabb, de
egyúttal a legsürgősebb is, mert tudomásunk szerint Litwi-
noff a napokban elutazik Hágába.

Képviseletünk fentebb hivatkozott álláspontját figye-
lembe véve, a legteljesebb bizalommal fordulunk önhez,
mint aki ügyünket legjobban ismeri, hogy adjon nekünk
tanácsot arra nézve, vajjon a német képviselet interven-
cióját kérjük-e vagy sem. Kijelentjük, hogy az ön személye
iránt mindannyian a legőszintébb bizalommal vagyunk,
működése iránt pedig a legnagyobb elismeréssel adózunk.
Úgy rigai képviseletünk, mint a mi véleményünk szerint
ügyünk jobb kezekbe letéve nem is lehetne, mint az önébe.

Éppen ezért e lépés megtétele előtt is az Ön véleményét
és tanácsát kérjük, hogy abban a nehéz küzdelemben, ame-
lyet önnek a mi megszabadításunk érdekében kell végig-
harcolnia, nem lenne-e önre nézve megkönnyítés, ha önt
ebben a német képviselet² is támogatná.

Amikor irányunkban tanúsított szíves jóindulatáért
köszönetet mondunk, kijelentjük, hogy az ön jóakarátú,
tanácsát magunkra nézve kötelezőnek tartjuk.

Kelt

A 60 krasznojarszki magyar tiszt
(Aláírások.)

¹ «Dettsche Vertretung in Russland».

² Azaz a német követ, Wiedenfeld professzor.

Gerber azt tanácsolta, hogy ejtsük el a német követ felkérésének gondolatát. Hogy miért, ezt indokolta is. Tanácsát teljesítettük s erről Jungerth dr.-t is értesítettük.

De nem is volt szükségünk arra, hogy a német követ is foglalkozzék ügyünkkel. Amit lehetett, Gerber is megtett értünk. Azonnal felment Jakobovicshoz, hogy információt kérjen tőle ügyünk állásáról. Amikor aznap délben felkerestem, örömmel jelentette ki előttem a következőket:

— Éppen most beszéltem Jakoboviccsal. A tárgyalások újra megkezdődtek s a legjobb mederben haladnak. Eeméli, hogy nemsokára kedvezően befejeződnek. Adja át kérem társainak üdvözlétemet és köszönetemet a belém helyezett bizalmukért. Közölje velük Jakobovics kijelentéseit s mondja meg nekik, hogy kérem őket, hogy csak egy kis ideig legyenek még türelemmel.

Könnyebb volt ezt mondani, mint nekünk megtenni. Különösen Jungerth dr. és Karkis alezredes alábbi levelei után.

Jungerth ezt írja;

Kedves Barátaim!

Karkis alezredes úr 16-án Budapestre utazott. Megkértem, hogy a tárgyalások jelen állásáról s a kiszabadástok lehetőségeiről tegyen szóbeli jelentést a kompetens faktoroknál.

Ebből nem szabad arra következtetni, hogy az ügy rosszul áll, vagy nem tudom, mily óriási akadályok merültek fel: nem. A tény csak az, hogy a két kormánynak egymás iránti nagy bizalmatlansága folytán a kicserélés technikai keresztülvitele ütközik nagy nehézségekbe. Mi garántálva akarjuk látni, hogy közületek ne tartsanak vissza senkit, ha a megegyezés szerinti kommunistákat kiadjuk ...

Budapestre való elutazása előtt Karkis is felkeresett engem soraival, Így ír nekem:

..... az oroszok igen nagy követelésekkel állottak elő, amiből súlyos, szinte áthidalhatatlannak látszó komplikációk állottak elő. Ma délelőtt megjött kormányunk válasza, amelyben le vannak, fektetve az indokolt aggályok és alapos követelések. Részleteket nem írhatok, de előttünk világos lett az, hogy itt csak egy kivezető út van: valakinek közülünk haza kell menni és alapos szóbeli jelentéseket tenni a miniszterelnöknek és esetleg a kormányzó úrnak.

..... Hisz a kicserélés ügye már úgyis elmérgesedett s a két kormány annyira bizalmatlan egymás iránt, hogy igen nagy és jogosult ellentállásokkal kell számolnom. De erős a hitem, hogy megtaláljuk a kivezető utat.

Most lettünk csak igazán türelmetlenek. Alig vártuk, hogy Karkis visszaérkezzék Budapestről. Éreztük, hogy ügyünk döntő stádiumba jutott. Vagy-vagy. Vagy rövidesen kicserélnek bennünket, vagy mehetünk vissza Szibériába, kényszermunkára. Mert, hogy ezzei a tervvel egész komolyan foglalkoztak az oroszok, azt a német misszióhoz beosztott két úr, Kluthe és Wahrlich is megerősítették. Pedig ők mindenről pontosan voltak informálva. Eleget érintkeztek, már ügyünkből kifolyólag is, nemcsak az oroszokkal, de a Moszkvában lévő magyar kommunistákkal is. Ugyanezt hallotta különben Ságváry dr. is a magyar kommunista szekciónál.

Csak egyedül Gerber volt az, aki, mint eddig is, most is mindig remélt. Bizott benne, hogy ügyünk hamarosan kedvező elintézést nyer. Mindig ezt mondta nekem: Csak még egy kis türelem, sokáig nem tarthat már. Most már rövidesen meg kell történnie a kicserélésnek.

S bízunk benne. Tudtuk, hogy Rigában is, Moszkvá-

ban is jó kezekben van ügyünk. Tudtuk, éreztük, hogy Jungerth dr., Karkis és Gerber mindent el fognak követni, hogy mielőbb felfeszítsék börtönünk ajtaját.

Június 20-án Ságváry dr.-al ketten megint a városba mentünk. Ő a centroevakhoz, én a németekhez.

Amikor a misszió épületébe beléptem, a portás már a kapuban ezt kiáltotta felém: «Herr Eittmeister! Ein günstiges Telegramm aus Eiga. Soeben eingetroffen. Herr Gerber erkundigte sich schon, ob Herr Eittmeister nicht hier waren.»

Dobogó szívvel léptem be Gerber előszobájába, a titkárhoz. A titkár bejelentett. Gerber, be sem várva, hogy belépjek hozzá, kijött az előszobába s a táviratot kezében lobogtatva, örömmel így szól hozzám:

— Lesen Sie, Herr Eittmeister. Ich habé Sie schon gesucht.

Eeszkető kezekkel nyúltam a távirat után s az izgalomtól kipirult arccal olvastam annak tartalmát:

Nach Annahme letzter russischen Wünsche, habén wir uns mit hiesigem Gesandten vollstandig geeinigt. Er beantragt Moskau 23 Juni ungarische Geisel abzusenden. Bitté gütigst Einfluss nehmen, dass Transjtort mit allén in Moskau anwesenden Geisel so schnell als möglich abgeht. Sobald der Tag bekannt, bitté mir telegrafieren.

Jungerth.

Eloolvastam a táviratot. Ezután Gerber a kezét nyújtotta nekem és gratulált.

— Nemde, — mondta ő — igazam volt? Nem megmondtam Önöknek, hogy szabadulásuk perce már nincs messze. írja le kérem magának ezt a táviratot és siessen vissza a táborba, hogy társai is mielőbb megtudják az örömhírt. Bízom benne, hogy a vasúti kocsikat 23-ára meg-

kapom és Önöket innen elindíthatom. Holnap, esetleg holnapután a vizontlátásra. Jöjjön ki okvetlenül a miszsióhoz. Bemélem, hogy addig többet fogok tudni mondani.

Gerbertől elbúcsúztam. Villanyosra ültem s a magyar kommunista szekcióhoz mentem, hogy megkeresve Ságváryt, együtt siessünk vissza Vladikinóba a jó hírrrel.

A városból való szokatlan korai visszaérkezésünk a táborban nagy feltűnést keltett. Alighogy a kapun beléptünk, társaink elénk futottak, hogy megtudják korai visszaérkezésünk okát. Egy pillanat s mind az ötvennyolcan körülöttünk álltak s feszült figyelemmel hallgatták minden szavunkat.

Előhúztam a jegyzőkönyvemet s felolvastam nekik a táviratot. Volt öröm és boldogság. Tehát mégis csak volt eredménye Karkis budapesti útjának.

Június 22-én Ságváry dr. kíséretében újra lementem a városba. Felkerestem Gerbert. Ságváry ez idő alatt a centroevaknál tárgyalt. Gerber közölte, velem, hogy Jurennewnek, a rigai „orosz követnek jelentését kormánya tudomásul vette s a vasúti kocsik kiutalására már meg is történt az intézkedés. Minden pillanatban indulhatunk.

Másnap, 23-án megint a misszionál voltam. De semmi újság sem volt. 24-én újból felkerestem Gerbert. Közölte velem, hogy két tyepluska vár bennünket a vasúti állomáson, s hogy még a mai nap folyamán vagonírozunk kell. Úgy hogy az esti hétórás személyvonattal elindulhassunk.

Ezután előállt a német követség autója, amelybe Gerber, a vöröskeresztes misszió egyik tagja, Wahrlich és én beszállottunk. Előbb a centroevakhoz mentünk. Itt felvettük az autóba Heisler magyar kommunistát, aki a centroevaknál a túsok ügyét intézte és Ságváryt. Mind az öten kimentünk Vladikinóba.

Amikor a tábor kapujához érkeztünk, az őrség az autót feltartóztatta. Ekkor Heisler kiszállt, felkereste irodájában az internálótábor parancsnokát és átadta neki a Vecsekának, illetve most már «Ge-Pe-U»-nak felszabadításunkra vonatkozó parancsát.

Ez alatt az idő alatt Ságváry bement a táborba s fel szólította társainkat, hogy csomagoljanak, miután az indulásra vonatkozó parancs megérkezett. Amikor Ságváry után Gerberrel beléptünk a terembe, már mindenki útra készen volt. Még az én holmim is össze volt csomagolva. Távollétem alatt Szász György barátom volt szíves azt is összeszedni és gondozásába venni.

Ezután a barakban bemutattam Gerbernek társaimat, elsősorban pedig Szenderszky alezredest, a legidősebb túszt. Szenderszky mindannyiunk nevében lendületes beszédben köszönte meg Gerbernek azt a sok jót, amit érdeklünkben tett. Ezután én álltam elő s én is szóltam hozzá egynéhány szót. Majd átadtam neki azt a köszönő iratot, amit már előzőleg mind a hatvanan aláírtunk. Gerber meghatottan válaszolt. Örömét fejezte ki szabadulásunk felett, s köszönetet mondott azért a bizalomért, amellyel személye iránt mindvégig viseltettünk.

Ezután Gerber és én autóba szálltunk s visszamentünk a misszióhoz. Heisler és Wahrlich még kint maradtak a táborban, hogy társaimat a tábor parancsnokától átvegyék s őket a vasúti állomásra kikísérjék.

HARMINCHARMADIK FEJEZET.

Elutazás Moszkvából. — Nyolc nap az orosz határállomáson. —

Átlépjük az orosz határt. — Miért nem mehettünk Kezscicáról
mindjárt tovább. — Megérkezés Bigába. — Búcsú St. Pöltenben. —
Öt nap a marburgi quarantinban. — Nyolc év után ismét otthon.

Visszaérkezve a városba, legelőször a német követségre mentünk. Gerber azonnal intézkedett, hogy teherautó menjen a vladikinoi táborba podgyászainkért. Ezután megébedeltünk. Amikor az ebédet befejeztük, lezártuk a számadásokat és felvettem a számunkra kiutalt útiköltséget. Két és félmillió szovjetrubelt fejenként.

Amire mindent elintéztünk, délután négy óra volt. Villanyosra ültem és az állomásra siettem, hogy ott társaimat bevárjam. Nem sokkal utánam ők is megérkeztek, de podgyász nélkül. Azt a teherautó hozta utánunk.

Az állomáson megkaptuk a két tyepluskát. Felosztottuk magunk közt a helyeket és vártuk a podgyászt. Már hat óra volt, félhét, de a podgyász nem jön. Pedig az indulás ideje már közeledett. Néhány perccel hét óra után a vonat elindult s bennünket otthagyt.

Már csaknem nyolc óra volt, amikor a podgyász az állomásra érkezett. Az autó útközben az egyik hídnál defektust kapott és várni kellett, amíg azt kijavítják. Ezért késett oly sokáig.

Ezután a podgyászt leraktuk és berendezkedtünk a vasúti kocsiban. A két tyepluskában. Itt töltöttük az éjszakát is.

Másnap, június 25-én, vasárnap délelőtt, Gerber még egyszer, utoljára felkeresett bennünket az állomáson, ahol tőlünk végleg elbúcsúzott. Este hétkor végre elhagytuk Moszkvát.

Transzportunkkal Gábor «elvtárs» utazott. Egy magyar kommunista. Ő volt a szállítmány parancsnok. Neki parancsa volt Rigáig velünk utazni és ott bennünket a letteknek átadni. A kicserélési szerződés értelmében ugyanis a lettek közvetítették a fogolycserét. Természetesen, Gábor nem tyepluskában utazott. Az ő részére szalönkocsit csatoltak a vonathoz. Egy, a cári időkből származó és minden kényelemmel berendezett szalönkocsit.

Június 26-án délután négy órakor értük el az orosz határállomást, Szebest. Itt lekapcsoltak bennünket. A vonat nélkülünk ment át Latviába. Ez újabb csalódás volt a részünkre. Magyarázatért Gáborhoz fordultunk. Tőle tudtuk meg, hogy szállítmányunk nem is volt tovább irányítva, csak Szebesig. Innen majd csak akkor megyünk tovább, ha erre Gábor «elvtárs» Moszkvából, a külügyi népbiztostól távirati parancsot kap. Ez azonban csak akkor fog bekövetkezni, ha megérkezett Moszkvába Jurennewnek, a rigai orosz követnek jelentése, hogy a magyar kommunisták Rigában vannak.

Erről az újabb fordulatról, amely teljes meglepetés volt részünkre, nyomban távirati jelentést küldtem Rigába, Jungerth dr.-nak és Moszkvába Gerbernek. Ez utóbbit mindannyiunk nevében felkértem, hogy tegyen sürgősen erélyes lépéseket érdekünkben a külügyi népbiztosnál.

Táviratunkra, amelyet Ságváry barátommal együtt adtunk fel a faluban, Jungerth dr. másnap válaszolt. Ezt táviratozta nekünk:

Habé durch hiesigen GesandUn und durch Gerber Eueren Weitertransport energisch betrieben. Wenn Grenze übertreten, telegrafieret.

Jungerth,

Ezt a táviratot június 30-án a következő távirat követte:

Vengerski Vojenni Plenni¹

Szebes,
Voksai.

*Vengerski komunisti uzse v Germanie. O csem Moskva
offizialno izvesena 29-ogo.*

Jungerth.

Ennek dacára július 4-ig semmi sem történt. Ott álltunk a határon, berakva marhakocsikba és vártunk. Végre július 4-én megérkezett a külügyi népbiztos várvavárt távirata:

Gábor elvtárs

Szebes,

Vasúti állomás.

Magyar tiszték azonnal indítandók tovább Rigába:

Jakobovics.

Már késő volt és így aznap már nem indulhattunk. Csak másnap reggel indítottak el bennünket. Még aznap, július 4-én, a déli órákban két hosszú transzportvonat érkezett Szebesre. Magyar, német és osztrák fogolylegénységgel és a kicserélésükre váró menekültekkel. Ezek egyikehez csatolták a mi két kocsinkat is.

Július 5-én, reggel kilenc óra negyvenöt perckor léptük át Szilupénál az orosz-lett határt jelző keskeny árkot, amely egyúttal a végét is jelentette hosszú, keserves kálváriánknak. Ahányan voltunk, odarohantunk a kocsiajtóhoz és a kocsi ablakaihoz, hogy saját szemünkkel láthassuk, miként gördül át velünk a vonat Oroszországból Latviába. Halotti csend volt. Csak egy-egy mély sóhaj volt hallható. Mintha minden ajak hálaimát rebegne. Ez így tartott néhány másodpercig. Ezután pokoli zaj és örömrivalgás

¹ Magyar hadifoglyok, Szebes, vasúti állomás. Magyar kommunisták már Németországban. Erről Moszkva 29-én hivatalosan értesített. Jungerth.

következett. Egymás nyakába borultunk, megöleltük egymást és a kezét ráztuk egymásnak.

A Szilupeai határároknál mindössze félórát álltunk. Itt átvizsgálták a lettek a transzport okmányait és bennünket a megállapodás értelmében az oroszoktól átvettek.

Félóra múlva a szilupeai vasútállomáson voltunk, ahol a nemzetközi vöröskereszt nevében, annak rezsicai megbízottja, Drewing, fogadott bennünket. Egy örökké mosolygó, mindig szeretetreméltó és előzékeny német úr, aki közölte velünk, hogy éppen most kapott táviratot Bigából. Jungerth dr. és Karkis érdeklődnek, hogy megérkeztünk-e már Latviába. Erre nyomban a távirdahivatalba siettem és ott a következő táviratot adtam fel:

Jungerth

Riga,

Baatei Bottemrd 6.

Krasnojarsker Gruppé Grenze übertreten.

Grób.

Szilupéről este hétkor indultunk tovább. Miután a nemzetközi vöröskereszt rigai tábora megérkezésünk előtt néhány nappal feloszlott, Eezsicára vittek bennünket az ottani quarantin táborba. Eezsica vasúti állomáson Ruzska dr., a nemzetközi vöröskereszt rokonszenves orvosa várt bennünket, aki az egész szállítmányt bevezette a quarantin táborba, ahol másnap reggel mindannyiunkat fertőtlenítettek.

Ezután Ruzska dr. Szenderszky alezredest, Ságváry dr.-t és engem bemutatott Lapinnak, a rezsicai tábor fiatal parancsnokának. Lapin a legnagyobb előzékenységgel fogadott és felkért bennünket, hogy közöljük vele a magyar tiszték minden óhaját, azok kívánságát, mert boldog volna, ha nekünk, akik az orosz pokolban oly sokat szenvedtünk, a rezsicai táborban néhány kellemes órát szerezhet-e.

Amíg Lupinnal beszélgettünk, egy távirat érkezett a parancsnoki irodába. A távirat Rigából jött s nekünk volt címezve. Átvettem s nyomban közöltem is annak tartalmát társaimmal. A távirat így hangzott:

Ungarische Offiziere

Bezsica,

Quaranten.

Unsere Freudé ist unaussprechlich. Ich begrüsse Euch aus innigstem Herzen im erstem Moment der so schwer erkaufte Freiheit im Namen der ungarischen Regierung. Die Nachricht Eurer Befreiung wird im ganzen Lande ein Freudenjubiläum hervorrufen. Ich muss zu einer dringenden Besyrechnung auf einige Tagé nach Deutschland, so, dass ich Euch leider persönlich nicht sjprechen barin. Karkis vertritt mich und wird Euch hesuchen.

Jungerth.

Úgy számítottuk, hogy Rigából azonnal továbbutazhatunk, Németországban és Ausztrián át haza, Így mondta ezt nekünk Lapin is, a rezsicai tábor parancsnoka.

De nem így történt. Július 6-án délután Gábor «elvtárs» váratlanul táviratot kapott az alábbi szöveggel:

Újabb komplikációk, várja a vonatnál a moszkvai futárt, aki Rigából fontos levelet hoz Önnek.

Jurenw.

A levél másnap megérkezett. Hogy mit tartalmazott, arról nem volt hajlandó előttünk Gábor «elvtárs» nyilatkozni. Csak annyit mondott, hogy a kicserélés eltolódott, s mi egyelőre nem megyünk Rigába. Maradunk Rezsicán, a táborban, a további intézkedésig.

Egy szóval sem mondott többet Gábor. A többit Lapin-

tól és Ruzska dr.-tól hallottam, akik a következőket beszélték nekem:

A magyar kommunista transzport Rigába érkezett. De Kéri Pál nélkül. Kéri és három halálraítélt népbiztos útközben, amikor a vonat Németországon haladt keresztül, megszökött. Ezért a négy emberért most újabb négy kommunistát követelnek az oroszok. Négy új embert, akiket majd ők fognak megnevezni. Amíg ezt a kérdést nem rendezik, — beszélte Lapin és Ruzska dr. — addig mi Rezsicán maradunk.

Szerencsére ez az egész huzavona nem tartott sokáig. Július 7-én Drewing, aki időközben telefonon beszélhetett Rigával, megtudta és engem nyomban értesített róla, hogy Kériéket Németországban elfogták és őket a lett hatóságoknak már át is adták. Ezt a hírt megerősítette Karkis alezredesnek Rigából hozzánk intézett távirata is, amelyet még aznap, július 7-én vettünk kézhez:

Sonnabend Vormittag Wiedersehen in Riga

Karkis.

Ezt az újabb fordulatot rögtön közöltem társaimmal. Amikor elmondottam, hogy mit hallottam Drawingtól és felolvastam Karkis táviratát, Gábor éppen bent tartózkodott barakunkban. Szavaimra félrehúzta a száját, gúnyosan mosolygott s csak ennyit mondott:

— Utaznak?! Lehet! De csak Rigáig.

Július 8-án délután két órakor ismét a vasúti kocsikban ültünk. Amíg ott berendezkedtünk és megvacsoráztunk, délután öt óra volt. Pont tizenegykor éjjel elindultunk Rezsicáról. Ekkor már Gábor nem jött velünk. Itt már a lettek kísérték bennünket és a nemzetközi vöröskereszt megbízottja, Drewing.

Rigába július 9-én, délelőtt tíz óra és harminc perckor

érkeztünk meg. Elsőnek Drawing szállt ki a vonatból, hogy megérkezésünkről kicserélő bizottságunkat értesítse.

Nem telt bele húsz perc, a misszió részéről — miután Jungerth dr.-nak sürgős ügyben Berlinbe kellett utaznia — Karkis alezredes és Fleischhacker Rudolf vezérkari testületbeli százados jelentek meg az állomáson. Karkis nagyon szép beszédben üdvözölt bennünket és közölte velünk, hogy most már végleg szabadok vagyunk. A kicserélési okmányt — miután Jungerth Berlinbe utazott — július 8-án délután 3 óra 15 perckor Jurenew orosz követ és ő aláírták, Így most már semmi akadályja sincs annak, hogy utunkat tovább folytassuk, Karkis beszédére mindannyiunk nevében Szenderszky alezredes válaszolt. Megköszönte a rigai bizottságnak, amit érdekünkben tett s megkérte Karkis alezredest, hogy hálánkat tolmácsolja Jungerth dr.-nak is, mihelyt az Berlinből visszaérkezik.

Ezután Karkis átnyújtotta nékem a Berlinben időző Jungerth dr.-nak hozzánk intézett levelét, amelyet nyomban ott az állomáson felolvastam társaim előtt. E levél így szólt:

Kedves Barátaim!

Isten hozott szabad földön, szabad ég alatt! Végtelenül sajnálom, hogy szóval személyesen nem adhattam kifejezést ama kimondhatatlan örömnek, hogy végre-végre Ti is kint vagytok abból a kegyetlen pokolból és hatévi keserves szenvedéstéknek vége. Kétévi küzdelmem legnehezebb feladata megoldást nyert, hogy szabad földre léptetek. Sok gondteljes éjszakát és nehéz napot okozott a már mindenütt ismert «Krasznojarszki főtűszok» kiszabadításának kérdése. Mindenki mondta, hogy sohasem fogják kiadni őket. De én bíztam és nem engedtem.

S íme beteljesedett, kijöttetek. Ezt az Örömnapot sohasem fogom elfelejteni.

Szombaton kellett volna elutaznom, de míg sürgönytök nem volt kezemben, nem tudtam elhagyni helyemet. Most nyugodtan megyek már. Karkis alezredes úr, ki távollétem alatt helyettesít, el fogja intézni a kicserélést, és remélem, hogy a német kórházvonattal indulhattok.

Ha most visszamentek szegény hazánkba, kívánom, hogy mindegyik találja meg azt a boldogságot, amelyről hét évig álmódzott, oly szépen, mint azt magának elképzelte, és ne felejtsetek eh, hogy szenvedétek legnehezebb óráiban én lélekben és szívvel Veletek voltam, Veletek szenvedtem.

Isten Veletek, őszinte igaz barátotok

Jungerth.

Rigában átszálltunk a német vöröskeresztes vonatra. Innen délután három óra és negyvenöt perckor indultunk tovább.

A német határt Eidkuchennál léptük át. Innen táviratot küldtem haza, enyéimnek, jelezve, hogy már Németországban vagyunk. Stettinbe július 12-én reggel érkezünk. A pályaudvaron a városi tanács fogadott bennünket. Illetve annak nevében a tanács néhány tagja. A magyar kormány képviselőjében pedig Ruskay ezredes, a nemzetközi vöröskereszt titkára.

Stettinben kedves meglepetés is várt reánk. Magyar középiskolai tanulóifjúsággal találkoztunk, akik tanáraik kíséretében Finnországba utaztak, tanulmányútra. Amint a vasúti kocsiból kiszálltunk, sorfalat álltak nekünk és dörgő éljennel fogadtak bennünket. Majd az egyik tanár előállt és igen szép beszéddel üdvözölt bennünket.

Ezután következett a regisztrálás. Mindenkinék nyi-

latkozni kellett, hogy ki hova akar menni. Magyarországra vagy az utódállamokba. Magyarországra ötvenöten jelentkeztek, három jelentkezett Romániába, egy Csehszlovákiába és én magam Jugoszláviába. Miután transzportunkkal legénység is utazott, azoknak is jelentkezniük kellett, hogy ki hova akar menni.

Délben a városi tanács vendégei voltunk.

Délután hat óráig álltunk Stettinben. Ekkor a vonat megindult és mi Berlinen át Drezdába utaztunk.

Drezdába július 13-án, reggel tízkor érkeztünk. Miután innen csak délután egykor indultunk tovább, ezt az időt 'arra akartam felhasználni, hogy abból a pénzből, amit hazulról Rigába és Stettinbe kaptam, magamnak tisztességes ruhát vásárooljak, miután még mindig az oroszországi rongyokban jártam. De ez teljesen lehetetlen volt. Nemcsak Drezdában, de minden német állomáson szigorú rendőri kordon vette körül vonatunkat és vigyázott rá, hogy senki a transzportból el ne lépjen, nehogy az Oroszországból esetleg magunkkal hozott bacillusokkal megfertőzzük a német lakosságot.

Drezdából délután ötkor Teschenbe utaztunk. Itt a cseh hatóságoknak átadtuk azokat, akik Csehszlovákiába jelentkeztek. Ezután ismét Drezdába mentünk vissza, ahonnan éjjel indultunk tovább Chemnitz, Regensburg, Linz és St. Pöltenen át Bécsbe.

Július 15-én, délután hatkor érkeztünk meg St. Pöltenbe. Amikor ide értünk, összes társaim bejöttek a vörös kereszt vonatnak abba a termébe, amelyben én is utaztam (aki a kocsiba nem fért, az a folyosón állt) s elbúcsúztak tőlem. Könnyekig meghatottak azok a szép szavak, amelyeket ez alkalommal az összes főtűszok nevében Szenszky alezredes intézett hozzám. Ugyanezen alkalommal Ságváry és Nagy Kálmán barátainak is mindannyiunk

nevében köszönetet mondott Szenderszky, Moszkvában érdekünkben kifejtett tevékenységükért.

Amikor a búcsúszavak elhangzottak, Stessel őrnagy lépett hozzám és egy írást nyújtott át nekem, amely írást legkedvesebb emlékeim -között fogom őrizni életem végéig.

Ez az írás így hangzik:

Nagyságos

G r ó b I m r e

honvéd huszár százados úrnak

Stettin-,

Kedves Barátunk!

Ma, amidőn sokat hányódott csapatunkból a szomorú sors egyeseket tőlünk elszakít, az együttélés utolsó napján mindannyian szükségét érezzük annak, hogy néhány szóval megköszönjük Neked azt, amit értettünk, a mi érdekeinkben tettél.

Szükségét érezzük, hogy köszönetünk, amelyet szóval is nyilvánítottunk, írásba foglaltassák, mintegy jelképezni akarván hálánk tartósságát.

A hosszú megpróbáltatások utolsó stációjánál, Te és kedves barátunk dr. Ságváry Sándor tartalékos hadnagy, voltatok szívesek érdekeinket minden irányban képviselni és megtettétek azt oly nemes, önzetlen önfeláldozással, testi és szellemi erőtök egész odaadásával, hogy minden této-vázás nélkül mondhatjuk, ami a hosszú út alatt, a moszkvai börtönben könnyítés, helyzetünkben való javulás érezhető lett, az főként a Ti fáradhatatlan munkásságtok eredménye volt és a megszabadulásunk érdekében kifejtett szorgoskodástok mindannyiunk igaz elismerését váltotta ki.

Fogadd szívesen kedves barátunk köszönő sorainkat és

őszinte jókívánatainkat; adjon az Isten neked továbbra is erőt és egészséget és hosszú, gondnélküli boldog életet!

Stettin, 1922 július 12-én.

(Következnek az aláírások.)

Bécsbe július 15-én, szombaton este 7 órakor érkeztünk. Itt mindannyiunknak el kellett hagynunk a német vöröskereszt vonatot. Társaim átszálltak a magyar vöröskereszt vonatra, engem pedig 15—20 volt hadifogoly magyar és osztrák katonával együtt, a jugoszláv misszió vett át és kísért be az egyik quarantinnak berendezett laktanyába.

Bécsben mindössze, huszonnégy órát maradtunk. Itt fertőtlenítettek bennünket és megfürödtünk.

A quarantinban szolgálatot teljesítő személyzet között egy volt osztrák katonát találtam, aki évekig volt velem együtt Krasnojarszkban. Megkértem őt, hogy menjen a Löwengasse No. 3. alá és értesítse megérkezésemről az ön jó öreg barátomat, Malik bácsit,¹ akivel a przemysli nehéz napokban ismerkedtem meg és barátkoztam össze. Przemysl egész helyőrségének «Onkel Malik*»-ja volt ő.

Amikor az öreg úr meghallotta, hogy Bécsben vagyok, nyomban felkeresett a quarantinban és étellel, itallal s minden elképzelhető jóval elhalmozott. Sőt azt is kijárta, hogy délután a quarantinból kiengedtek hozzá, a lakására.

Karonfogva jött velem végig Bécs utcáin. Nekem egy kissé kellemetlen volt ez a dolog. Olyan kopott, olyan rongyos volt a ruhám, hogy az volt az érzésem, hogy egy jól öltözött úriembernek nem lehet kellemes dolog egy

¹ Malik Vince több mint húsz évig volt tagja az osztrák parlamentnek. A háború kitörése alkalmával ez a köztisztviselő álló, 61 éves öreg úr önként jelentkezett hadi szolgálatra. Przemysl kapitulációja alkalmával ő is fogságba került.

ilyen csavargó kinézésű egyénnel sétálni. Meg is kértem, hogy menjen előttem néhány lépést, én majd utána megyek. De az öreg úr mosolygott, még inkább belémkapaszkodott s így felelt szavaimra:

— Lieber Freund! Dieses Kleid, welehes du jetzt trägst, ist ein Ehrenkleid!

Ezzel megérkeztünk az öreg lakására. Bemutatott a feleségének, egy tisztos ős matróznak, aki sírvafakadt, amikor engem az én hadifogoly öltözékemben megpillantott.

Ezek a jó emberek nemcsak étellel halmoztak el, hanem el akartak látni pénzzel, fehérneművel és ruhával is. Miután éppen vasárnap volt, az üzletek zárva voltak, Malik bácsi az ő ruháival és fehérneműivel akart kiségni. Odavezetett a szekrényéhez, azt kinyitotta előttem s felszólított, hogy válasszam ki ruhái és fehérneműi közül azt, amelyik nekem tetszik.

Megköszöntem a szíveségét és kértem őt, ha nem élek engedelmével, ne vegye rossz néven. De Marburg már közel van s addig az én rongyos ruháimban szeretném megtenni az utat.

A jugoszláv határt július 17-én este fél nyolckor léptem át Marburg és Spielfeld között. Mint említettem, még vagy 15—20 közkatoná is volt velem. A vasúti állomáson jugoszláv katonák vártak bennünket. A podgyászt kocsira raktuk, majd kigyalogoltunk az egyik laktanyába, ahol fertőtlenítettek és quarantinba helyeztek bennünket.

Fertőtlenítés után engedélyt kértem, hogy bemehessek a városba ruhát vásárolni. Bementem egy üzletbe, ahol kész ruhákat árultak. Megmondtam, hogy mi járatban vagyok, ruhát szeretnék vásárolni. Az üzlet tulajdonosa végignézett rajtam s így felelt:

— Lieber Freund, für Sie haben wir keine Kleider!

Felkacagtam. Megmondtam, ki vagyok s honnan jöttem. A kereskedő bocsánatot kért tőlem, s mindjárt volt minden, ami csak kellett. Nemcsak ruha, de fehérenemű és cipő is. Le nem tudom írni, milyen érzés volt ez, amikor oly sok esztendő után végre egyszer ismét rendes ruha és tiszta fehérenemű volt rajtam.

Bár előírás szerint nyolc napot kellett volna eltöltenem a quarantinban, a parancsnok az orvos ajánlatára megengedte, hogy már az ötödik napon tovább utazhassam.

Július 22-én, délután egy óra harminc perckor hagytam el Marburgot. 23-án reggel hat órakor érkeztem meg haza. Meg sem vártam, hogy a jugoszláv kalauz «Subotica»-t kiáltson, meg sem vártam, míg a vonat teljesen megállt, rohantam a kocsijához, hogy enyéim karjaiba vetessem magam.

A szívem izgatottan dobogott, amikor a vonat az állomásra berobogott. Egész idő alatt nem voltam oly ideges, mint e pillanatban. Folyton csak az járt az eszemben, vájjon egészségben látom-e enyéimet viszont, vájjon megismerem-e gyermekeimet?

Lehetetlen leírni azt, hogy mit éreztem a viszontlátás pillanatában. Hogy mit éreztem akkor, amikor nyolc hosszú, keserves év után keblemre ölelhettem azokat, akikért élek-halok, akiket oly nagyon szeretek.

Két nagy gyermek ugrott a nyakamba, egy felnőtt nagy leány és egy ifjú ember. Istenem, mily kicsik voltak még, amikor megváltam tőlük. Ha meg nem mondják, hogy az enyéme, meg sem ismertem volna őket.

Megérkezés után mindannyian kocsira ültünk s a ferencrendiek templomába mentünk, hogy hálát adjunk a jó Istennek, hogy megengedte élni ezt a napot is. Ezután hazamentünk s családi ebéd keretében ünnepeltük a boldog viszontlátást.

Sokat, nagyon sokat szenvedtem, nagyon sokat nélkülöztem. De egészségben tértem vissza, itthon is mindenkit egészségben találtam. Ez kárpótolt mindenért s egy pillanat alatt elfelejtette velem nyolc hosszú esztendő keserves szenvedéseit.

Súlyos évek, nehéz, nagyon nehéz napok voltak. Hála legyen érte a jóságos Istennek, hogy ebből az ezer bajból, millió veszélyből szerencsésen hazasegített!